

Gazi AKADEMİK BAKIŞ

Cilt 9 Sayı 18 Yaz 2016

ISSN 1307 - 9778

Gazi
AKADEMİK
BAKIŞ

Osmanlı Mîrî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları

Mustafa ÖZTÜRK

Osmanlı Devletinin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması

Mustafa ALKAN

İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası

Mustafa Sıtkı BİLGİN

Ak Parti Hükümetinin Ortadoğu Politikası ve ABD Yönetimi İle Batılı Uzmanların Eleştirileri

Ertan EFEGİL

AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik

Muharrem EKŞİ

"Yeni" Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Andlaşması, Orta Doğu ve Türkiye

Ceren GÜRSELER

Mütareke Döneminde II. Ordu(Yıldırım) Kıttaat-ı Müfettişliği

Mustafa BOSTANCI

Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmud Nedim Bey'in

Yemen'deki Faaliyetleri

Serap SERT

Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi

Recep ULUSOY- Nebahat TURAN

Türkmenler: Kerkük'te Araplaştırma ve Kürtleştirme Politikalarının Kurbanları

Şafak OĞUZ

19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri

Şennur ŞENEL

Türkiye-Suriye İlişkilerindeki Dönüşümün Haber Diline Etkisi

Lale DÜNDAR

21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü

Sertif DEMİR

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Cemaatine Dair Âli Paşa ve Kastro Bey'in Lâyihaları

İhsan SATIŞ

ISSN 1307-9778

Sayı
18

ORTA DOĞU ÖZEL SAYISI

Garzi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 9 Sayı 18 Yaz 2016

ISSN 1307 - 9778

ORTA DOĞU ÖZEL SAYISI

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 9 • Sayı: 18 • Yaz 2016
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

EDİTÖR YARDIMCILARI

Doç. Dr. Nejlâ GÜNAY

Yrd. Doç. Emre OZAN

Dr. Meryem GÜNAYDIN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Ahmet ELİBOL

YAZI KURULU

Yrd. Doç. Dr. İhsan Burak BİRECİKLİ

Ferdi GÖKBUĞA

M. Fatih BAŞ

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün • Maltepe Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Gazi Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Gazi Üni.

Prof. Dr. Ertan Efegil • Sakarya Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Gazi Üni.

Prof. Dr. Nuri Yavuz • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Üni.

Doç. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Güliden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Gazi Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Kemal Çiçek • İpek Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Gazi Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Kamer Kasım • Abant İ. Baysal Üni.

Prof. Dr. Kemal Kirişçi • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaycan Milli İlimler

Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. H. Mustafa Paksoy • Kilis 7 Aralık Üni

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscarini Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıncay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Ceenbek Alımbayev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üni.

Doç. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Doç. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Yrd. Doç. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

Yrd. Doç. Dr. Elnur Agayev • Lefke Avrupa Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Ankara Stratejik Araştırmalar Vakfı

Vakıflar Bankası

Gaziosmanpaşa Şubesi / Ankara

Hesap No: 00158 0072 8750 9151

Fiyatı: 80 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Gazi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

Rektörlük Yerleşkesi, Araştırma Merkezleri Binası, No: 6 Teknikokullar / ANKARA

Tel : (312) 202 28 98 • 202 28 55 • Faks: (312) 202 28 97

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tipo Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-Posta:info@pelinofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Haziran 2016

Gazi
AKADEMIC VIEW

Volume: 9 • Number: 18 • Summer 2016
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Hale ŞİVGİN

EDITORS

Prof. Hale ŞİVGİN

Prof. Mehmet Seyfettin EROL

Assoc. Prof. Mustafa ALKAN

VICE EDITORS

Assoc. Prof. Nejla GÜNAY

Assist. Prof. Emre OZAN

Dr. Meryem GÜNAYDIN

DESK EDITOR

Dr. Ahmet ELİBOL

PUBLICATION BOARD

Assist. Prof. İhsan Burak BİRECİKLİ

Ferdi GÖKBÜÇÄ

M. Fatih BAŞ

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Prof. Süleyman Seyfi Öğün • Maltepe Uni.

Prof. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Haydar Çakmak • Gazi Uni.

Prof. İlhami Durmuş • Gazi Uni.

Prof. Ertan Efeğil • Sakarya Uni.

Prof. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Hale Şivgin • Gazi Uni.

Prof. Nuri Yavuz • Gazi Uni.

Prof. Hülya K. Çengel • Gazi Uni.

Prof. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Uni.

Assoc. Prof. Mustafa Alkan • Gazi Uni.

Assoc. Prof. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Cemalettin Taşkıran • Gazi Uni.

Prof. Gülden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Kemal Çiçek • İpek Uni.

Prof. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Ahmet Güneş • Gazi Uni.

Prof. A. Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of Sciences

Prof. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Necdet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Kamer Kasım • Abant İ. Baysal Uni.

Prof. Kemal Kirişçi • Boğaziçi Uni.

Prof. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Jacop Landau • The Hebrew Uni. of Jerusalem /

Emeritus

Prof. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National Academy of Sciences

Prof. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. H. Mustafa Paksoy • Kilis 7 Aralık Uni.

Prof. Maria Pia Pedani • Venetian Ca' Foscari Uni.

Prof. Yusuf Sarınyay • TOBB ETU

Prof. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of Science

Assoc. Prof. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Uni.

Assoc. Prof. Ceenbek Alımbayev • Kirgızistan-Türkiye

Manas Uni.

Assoc. Prof. Uğur Ünal • Director of General State

Assoc. Prof. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Assist. Prof. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni

Assist. Prof. Elnur Agayev • Lefke Avrupa Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Foundation For Ankara Strategic Research

Vakıflar Bank

Gaziosmanpaşa Branch / Ankara

Account Nu: 00158 0072 8750 9151

Fee: 80 TL

CORRESPONDANCE - COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Gazi University, Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution Research and Implementation Center

Rectorate Campus, Research Centers Building, No: 6 Teknikokullar/ANKARA

Tel: 0 312 202 28 98 • 202 28 55 • Fax: 0 312 202 28 97

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: http://www.gaziakademikbakis.com

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISMENT PLACE

Cem Yüksel • Pelin Ofset Tip Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

İvedik Organize Sanayi Bölgesi Matbaacılar Sitesi 558.Sok.No: 28/30 Yenimahalle/Ankara

Tel:0312 395 25 80 Fax:0312 395 25 84 E-mail:info@pelinofset.com.tr

TYPES of PERIODICALS

International Refereed Local Periodical Journal

THE PUBLISMENT DATE

10 June 2016

YURTDIŞI TEMSİLCİLERİ	REPRESENTATIVE OF FOREIGN COUNTRY
Almanya Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi	Germany Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni. United States of America
Amerika Birleşik Devletleri Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi	The United States of America Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah
Azerbaycan Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi	Azerbaijan Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences
Bulgaristan Doç. Dr. İbrahim Yalimof • Sofya İslam Enstitüsü	Bulgaria Assoc. Prof. İbrahim Yalimof • Institute of Higher Islamic Studies
İsrail Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli	Israel Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emeritus
İtalya Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.	Italy Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.
Kıbrıs Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi	Cyprus Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke
Kırgızistan Prof. Dr. Döoletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	Kyrgyzstan Prof. Döoletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University
Rusya Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi	Russia Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute
Suriye Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi	Syria Prof. Mehmet Yuva • Damascus University
Makedonya Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi	Macedonia Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ • Gazi Üni. Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni. Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran • Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni. Prof. Dr. Hasret Çomak • Kocaeli Üniversitesi Prof. Dr. Mustafa Öztürk • Fırat Üniversitesi Prof. Dr. Nuri Yavuz • Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Hale Şıvgın • Gazi Üniversitesi Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Gazi Üni. Prof. Dr. Yelda Demirağ • Başkent Üniversitesi Doç. Dr. Mehmet Demirtaş • Bitlis Eren Üni. Doç. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni. Doç. Dr. Mustafa Alkan • Gazi Üniversitesi Doç. Dr. Bilal Karabulut • Gazi Üniversitesi	Doç. Dr. Yıldız Devenci Bozkuş • Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yrd. Doç. Dr. Erdem Karaca • Bitlis Eren Üni. Yrd. Doç. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Üni. Yrd. Doç. Dr. Muharrem Ekşi • Kırklareli Üni. Yrd. Doç. Dr. Zeynep Merve Şıvgın • Çankırı Karatekin Üniversitesi Dr. Előan İzzetgil • Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi Dr. Meryem Günaydın • Fırat Üniversitesi Dr. Ahmet Elibol • Gazi Üniversitesi Dr. Oktay Bingöl • Merkez Strateji Enstitüsü Dr. Emre Çıtak • Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi

Dergiyeye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayınlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The article you send cannot be given back even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Gazi Akademik Bakış Dergisinin Değerli Okuyucuları; Dergimiz 18. Sayısına ulaştı. Bu sayımız, dergimizin yayınlandığı 2016 Haziranında Dünyanın ve Türkiye'nin içerisinde bulunduğu konjonktür de göz önüne alınarak "Ortadoğu" özel sayısı olarak çıkarmayı planladık. Ortadoğu bölgesi zaten bizim açımızdan jeostarejik tarihi ve kültürel özellikleriyle özel bir sayı hazırlanmasını gerektirecek özellikte idi. Ayrıca bölgede yaşanan son gelişmeler, sınıırımızın hemen güneyinde yaşanan savaş bizi de etkiledi. Bunun için 18. Sayımızın teması Ortadoğu olarak belirlenmiştir.

Ortadoğu özel sayımızda ilgiyle okuyacağınız 14 makale yer almaktadır. Bunun 7'si tarih alanında diğer 7'si ise uluslararası ilişkiler alanındadır. Tarih alanındaki makaleler "Osmanlı Miri Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları", "Osmanlı Devletinin İslam Birliği Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmalılaştırılması", "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası", "Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliği", "1. Dünya Savaşında Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri", "19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri", "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Cemaatine Dair Ali Paşa ve Kastro Bey'in Layihaları"dır. Uluslararası ilişkiler alanındakiler ise "Ak Parti Hükümetinin Ortadoğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri", "Ak Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Eksen: İslami Kimlik", "Yeni Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye", "Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi", "Türkmenler: Kerkük'te Araplaştırma ve Kürtleştirme Politikalarının Kurbanları", "Türkiye - Suriye İlişkilerindeki Dönüşümün Haber Diline Etkisi", "21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü"dür.

18. Sayımızda sizlere bir hüznü bir de sevinçli iki haberimiz bulunmaktadır. 05.05.2016 tarihinde Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin yayın kurulunda bulunan Değerli Akademisyen Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vahdet Keleşılmaz'ı kaybettik. Değerli bir akademisyeni kaybetmenin derin üzüntüsü içerisindeyiz. Kendisinin, derginin bugünlere gelmesinde birçok katkısı olmuştur. Pek çok makaleye hakemlik yapmış ve yapıcı eleştirilerde bulunmuştur. Mekanı cennet olsun. Mutlu haberimize gelince; dergimiz 2016 yılında çok önemli bir başarıya imza atmıştır. Dünyada bilimsel dergi seviyesini ölçen indeksler içerisinde en üst akademik dergilerin tarandığı Thomson Reuters tarafından taranmaya başlamıştır. Bunun anlamı

şudur: Gazi Akademik Bakış Dergisi dünyadaki en üst düzeyde, kalitede yayın yapan bir dergidir. Gerek şekil, gerek içerik, gerekse zamanında çıkması , hakem süreci gibi kriterlere harfiyen uymaktadır. Makalelerimiz Web of Science de tüm dünyada en kaliteli yayınlar arasında izlenebilmektedir.

Bu sevincimizi siz değerli Gazi Akademik Bakış okuyucuları ile paylaşırken bu seviyeye gelmemizde öncelikle siz değerli okuyucularımıza, kıymetli ve büyük bir emek mahsulü çalışmalarını gönderen akademisyenlerden yazarlara, dergi ekibinin editörlerinden yayın ve danışma kurulundan hakem heyetinden yazı kurulundan haberleşme ekibine kadar emeği geçen herkese sonsuz teşekkür ediyoruz. Bilimsel seviyemizi devam ettirerek ülkemizin ve üniversitelerimizin bilimsel yayın sıralamasına katkıda bulunmaya devam etmeye azimli ve kararlıyız. 19. Aralık sayımızda buluşmak ümidiyle hepinize saygı ve sevgilerimizi sunarız.

Editörler Heyeti

Editorial

Dear Readers of Journal of Gazi Academic View; our journal has got at its 18th issue. We intended to publish this issue as the "Middle East" special issue considering the conjuncture that the World and Turkey are in, in June 2016, the publish date of our journal. According to us, the Middle East region already has the characteristics that necessitate the preparation of a special issue thanks to its geostrategic history and cultural features. Moreover, the last developments encountered in the region, the war continuing right in the south of our boundary have affected us, as well. Thus, the theme of our 18th issue has become the Middle East.

Fourteen articles that you will read with interest are included in our Middle East special issue. Seven of these articles are about history and the other seven are about international relations. The articles on history are "Results of Applying the Ottoman Empire Treasury Regime in Syria and Iraq", "Islamic Unity Policy of the Ottoman Empire: Ottomanization of the Middle East", "Middle East Policy of Turkey in the Period Between Two Wars", "2nd Army (Yıldırım) Inspectorship in the Armistice Period", "Activities of Mahmud Nedim Pasha, Governor General of Yemen of the Ottoman in the First World War", "England's Activities in Basra in the 19th Century", "Written Statements of Ali Pasha and Dr. Avram De Castro about Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire". The articles on international relations, however, are "The Middle East Policy of the Government of Justice and Development Party and the Critics of USA Government and the Western Experts", "Geo-cultural Axis of Turkish-American Relations in the Middle East in the Government of Justice and Development Party: Islamic Identity", "New Phenomenon: Sykes-Picot Agreement in its 100th year, Middle East and Turkey", "Importance of Economy of Gaziantep in terms of the Middle East", "The Turkmen: Victims of Arabization and Kurdization in Kirkuk", "Effect of the Transformation in Turkey - Syria Relations on the Media Language", "Role of NATO in the Establishment of Peace and Safety in the 21st Century".

We have one sad and one happy news for you in our 18th issue. On May 05, 2016 we lost Esteemed Academician, Prof. Dr. Vahdet Keleşılmaz, who was the Professor of the History Department at Gazi University and was in the Editorial Board of Gazi Academic View. We are deeply in sorrow of losing such a valuable academician. He had a great contribution to the current state of the journal. He refereed a lot of articles and made constructive criticisms. Rest in peace dear Vahdet Keleşılmaz.

As for our happy news, our journal has won a historic victory in 2016. It is started to be scanned by Thomson Reuters scanning the highest level academic journals within the indices measuring the scientific journal level in the world. This means that Journal of Gazi Academic View is a journal that has the highest level and quality publishing in the world. It is very observant of the criteria such as form, content, timely publishing, and referee process thereof. Our articles can be monitored among the most quality publications in Web of Science all around the world.

While sharing our happiness with dear readers of Gazi Academic View, we thank everyone who contributed first our dear readers, from the academics to authors who sent their valuable works of great effort, from the editors of the journal team, publication and advisory board, arbitration board, and editorial board to the communication team. We are determined and intend to continue to contribute to the scientific publication ranking of our country and universities by maintaining our scientific level. We are in the hope of meeting you in our 19th issue.

Editorial Committe

TARANAN INDEXLER VE VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX İSLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERGİ PARK tarafından taranmaktadır.

Gazi Academic View indexed by ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX İSLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERGİ PARK.

THOMSON REUTERS

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and Eastern
European Online
Library

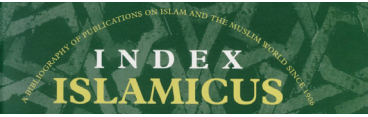
DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

EBSCO Provider of
PUBLISHING EBSCOhost®

The
International
Medieval
Bibliography
(IMB)

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Modern
Language
Association

MLA

ULRICH'S
PERIODICALS DIRECTORY

TÜBİTAK

Serials Solutions

ULAKBİM

ProQuest®

DergiPark
AKADEMİK

İçindekiler

Editörden

Osmanlı Mîrî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları Mustafa ÖZTÜRK	1
Osmanlı Devletinin "İslam Birliği" Siyaseti: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması Mustafa ALKAN	17
İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası Mustafa Sıtkı BİLGİN	33
Ak Parti Hükümetinin Ortadoğu Politikası ve ABD Yönetimi İle Batılı Uzmanların Eleştirileri Ertan EFEGİL	45
AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Ekseni: İslami Kimlik Muharrem EKŞİ	59
"Yeni" Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye Ceren GÜRSELER	79
Mütareke Döneminde II. Ordu(Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliği Mustafa BOSTANCI	93
Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmud Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri Serap SERT	121
Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi Recep ULUSOY- Nebahat TURAN	141
Türkmenler: Kerkük'te Araplaştırma ve Kürtleştirme Politikalarının Kurbanları Şafak OĞUZ	167
19.Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri Şennur ŞENEL	187
Türkiye-Suriye İlişkilerindeki Dönüşümün Haber Diline Etkisi Lale DÜNDAR	209
21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü Sertif DEMİR	235
Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Cemaatine Dair Âli Paşa ve Kastro Bey'in Lâyhaları İhsan SATIŞ	253
Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar.....	275

Context

Editorial

Implementation and Results of Ottoman Mîrî System on Syria and Iraq

Mustafa ÖZTÜRK..... 1

“Islamic Unity” Policy of The Ottoman Empire: Ottomanization of The Middle East

Mustafa ALKAN.....17

Title: Turkey’s Policy In The Middle East During The Interwar Period

Mustafa Sıtkı BİLGİN.....33

The Ak Party’s Middle East Policy and Reviews of the American Administration and Western Scholars on the Policy

Ertan EFEGİL.....45

Geocultural Axis Of Turkish-American Relations under the JDP Rule in The Middle East: Islamic Identity

Muharrem EKŞİ.....59

Phenomenon of “New”: Middle East, Turkey And The Sykes-Picot Agreement in Its 100th Year

Ceren GÜRSELER.....79

The Insperctorship of Detachments of 2nd Army (Thunderbolt) throughout Period of the Armistice

Mustafa BOSTANCI.....93

Yemen During The First World War, Services Of The Ottoman’s Governor Mahmut Nedim Bey in Yemen

Serap SERT.....121

The Importance of Gaziantep City Economy For The Middle East

Recep Ulusoy- Nebahat TURAN.....141

Turkmens: Victims of Arabization and Kurdification Policies in Kirkuk

Şafak OĞUZ.....167

A View to the Activities of England in Ottoman Basra in the 19th Century

Şennur ŞENEL.....187

The Effect of Transformation in Turkey – Syrian Relations on News Discourse

Lale DÜNDAR.....209

Nato’s Role in Maintaining Peace and Security in 21st Century

Sertif DEMİR.....235

The Pleadings by Âli Pasha and Kastro Bey on the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire

İhsan SATIŞ.....253

Guideline of the Journal of Academic View.....281

Osmanlı Mîrî Rejiminin Suriye ve Irak'ta Uygulanmasının Sonuçları*

Implementation and Results of Ottoman Mîrî System on Syria and Iraq

Mustafa ÖZTÜRK**

Öz

Osmanlı Devletinin iki temel idare tarzı vardır. 1. Mîrî rejim, 2. Salyaneli rejim. Bunların dışında mümtaz vilayetler de vardır. Mîrî rejim devletin klasik sistemidir. Bu sisteme dâhil olan vilayetlerde tahrir yapılır, gelirler tevcih edilir, devletin kaynaklarını tasarruf edenler devletin resmî görevleri yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu suretle mîrî rejime dâhil olan yerlerde asker çıkarılmakta, vergi alınmakta ve merkezî hâkim kültür ikame edilebilmektedir. Salyaneli vilayetlerde ise tahrir ve timar yoktur, buralardan asker çıkarılmazdı, kanunnâmelerde belirtildiği üzere vali ve diğer görevlilerin maaşları o vilayetin gelirlerinden ödenirdi. Ama Osmanlı mali kayıtlarında bunun böyle olmadığı, salyaneli valilerin maaşlarının dahi merkezden ödendiği görülmektedir.

Bu sisteme dâhil olan yerler Osmanlı Devletinin gerçek anlamda hâkim olduğu yerlerdir. Buna göre mîrî rejimin sınırları; güneyde Şam, Rakka, Bağdat, Tebriz, kuzeye yönelerek Revan ve Batum'dur. Rumeli'nde ise; Tuna tabii sınır olmak üzere, Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek ve Arnavutluk, Kuzey Yunanistan ve Saros Körfezi'nden Oniki Adalar, Rodos ve Kıbrıs'tır.

Konumuz olan Suriye ve Irak'ın özellikle kuzey bölgeleri yani Şam, Halep, Rakka, Deyr-i Zor, Musul vilayetinin tamamı ki, Musul, Kerkük, Süleymaniye, Erbil ve Dohuk'tur. Bağdat ise bazen mîrî rejime dâhil olurken, bazen de salyaneli tarzda idare edilmiştir. Bu idarî ve iktisadî sistem, yüzyıllar boyunca bölge halkının devletin merkezi ile bütünleşmesini sağlamıştır. Çünkü mîrî rejim ile binlerce kişi timar veya zeamet tasarruf etmiş, binlerle ifade edilen mukataa ve vakıflarda yüzbinlerce insan istihdam edilmiştir. Üstelik Osmanlı Devletinin halkın din ve sosyal hayatlarına müdahaleci bir siyaset gütmemesi, bölge halkının çok büyük çoğunlukla Müslüman olması, bu bütünleşmeyi ve özdeşleşmeyi sağlayan önemli faktörlerdir.

Yüzyıllara dayanan bu iktisadî ve sosyal düzen, Birinci Dünya Savaşından sonraki gelişmelerde, bölge halkının Osmanlı Devletinin yanında mücadelelere katılması sonucunu doğurmuştur. Nihayet bu bütünlük, Türk, Kürt, Arap ayırmaksızın Misâk-ı Milli'nin tarihî zeminini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mîrî Rejim, Suriye-Irak, Salyaneli Rejim, Klasik Sistem

Abstract

Ottoman State has two fundamental types of administration. 1. Formal System, 2. Annual System. There are also privileged provinces except for these. Formal Regime is a classic system of the State. Census is conducted, income is granted in these provinces which are included in these systems. Officials who are the users of national sources, are also responsible for executing of the national service. In this way, State can recruit soldiers, collect taxes and substitute the dominant culture in these provinces. As for the provinces directed with the Annual Systems there is no census and recruiting soldiers. As it is stated in the Legal Code (Rule book) governors and other officials were paid from the sources of these provinces. But if financial records are analyzed, it is observed that these governors were paid by the State, too. Ottoman State certainly control

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.03.2016, Kabul Tarihi: 18.05.2016

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü,
E-posta: mozturk@firat.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

1
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

these provinces which are included these regimes. According to these information, The Formal System's borders; Damascus, Raqqa, Baghdad, Tabriz in the South, Revan and Batum in the North. Under the condition that Danube River is a natural border, Bulgaria, Macedonia, Bosnia and Herzegovina, Albania, Northern Greece, Dodecanese, Rhodes in Saros Bay and Cyprus in Rumelia. Our subject is especially the Northern parts of Syria and Iraq, that is Damascus, Aleppo, Raqqa, Deyr-i Zor, all parts of of Mossul provinces including Mossul, Kirkuk, Suleimanieh, Erbil Dohuk. Baghdad was sometimes included Formal System sometimes ruled with Annual System, too.

These administrative and economic system ensured the integration of local community with the State throughout the centuries. Because hundreds of thousands of people cultivated timar and zeamet (parts of Formal Regime) hundreds of thousands of people were employed in Muqataa and Foundation. The most important factor of this unification is that the Ottoman State had no concern with interfering the life of religious and social life of local community and these people were mostly Muslims.

These socio-economic order, continued for centuries, resulted in the support of the local people after The First World War in favor of the Ottoman State. Eventually, this togetherness gave the National Oath a ground without practising any favoritism as Turks, Kurds, Arabs.

Keywords: Ottoman, Formal System, Syria and Iraq, Annual System, Classic System

Giriş

Her coğrafi bölgenin bütünleşebildiği, etkilediği tabii bir alanı vardır. Anadolu da Suriye ve Irak'ın kuzey bölgeleri ile bütünleşmiştir. Bu bütünlüğü sağlayan tabii coğrafyadır. Zira Anadolu coğrafyasının tabii özellikleri, yeryüzü şekilleri, iklimi ve bitki örtüsü Suriye'de Şam'a, Irak'ta da Bağdat'a kadar uzanır. Anadolu coğrafyasının özelliklerinin bittiği bu çizgiden sonra çöl iklimi başlar. Buna bağlı olarak farklı bir sosyal, kültürel ve iktisadi hayat tarzı yaşayan Arap halkları gelir. Bu itibarla Anadolu'nun tabii sınırları, tabii coğrafyasının uzandığı sınırlardır. Aynı coğrafi şartları yaşayan insanlar da tabii olarak benzer davranış özellikleri gösterirler ve ortak bir kültür oluştururlar, çünkü aynı coğrafyada aynı tabii şartları yaşamışlar ve bunun sonucu olarak ortak bir tarih oluşturmuşlardır. Gerçekten tarih boyunca Suriye ve Irak'ın kaderi, daima Anadolu tarihi ile birlikte seyretmiş, özellikle Suriye ve Irak'ın kuzey bölgelerinin kaderi Anadolu'nun kaderi ile bütünleşmiştir.

Kısaca hatırlanacak olursa, M.Ö. 1650'den itibaren Anadolu kurulan Hititlerin hâkimiyeti Şam'a kadar uzandı. Kuzey Suriye ile Anadolu arasında yoğun bir ticarî ve siyasî ilişki vardır. Bundan dolayı Kuzey Suriye'de yoğun bir Hitit kültür tabakası görülmektedir. Aynı şekilde Asurlu tüccarlar Kayseri'ye kadar geliyorlardı hatta M.Ö. 2000-1750 yılları arasındaki döneme Asur Ticaret Koloni Çağı denmektedir¹. Daha sonra Anadolu'ya hâkim olan güçler, Roma, Doğu Roma (Bizans) da bölgede etkili oldu. Nihayet Osmanlı Devleti de Anadolu'da birliği sağlayınca Suriye ve Irak'a hâkim oldu.

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta uyguladığı idare tarzı, Anadolu'nun tabii coğrafyasına ve tarihî zemine uygundu. Osmanlı Devleti,

1 Yüksel Arslantaş, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da İktisadi Hayat*, Elazığ 2008, s. 1-20, aynı müellif, "M.Ö.2. Binyılda Mezopotamya-Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi - Orta Doğu Araştırmaları Dergisi II/2*, Elazığ 2004, s. 2-3

hâkim olduğu bölgelerin coğrafi ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre iki çeşit idare tarzı uygulandı. Bunlar; 1. Mîrî rejim, 2. Sâlyâne ile idare tarzıdır. Bu coğrafi ve tarihî şartlardan dolayı Osmanlı Devleti, Suriye ve Irak'a hâkim olduğundan merkezî otoriteyi sağlayan mîrî rejimi uygulamıştır.

Mîrî sistem; devletin doğrudan vergi aldığı, asker çıkardığı ve merkezî kültürünü hâkim kıldığı sistemdir. Bu sistemin özellikleri şunlardır:

I. Mîrî Rejim ve Özellikleri²

1. Mîrî sisteme dâhil vilayetlerde timar sistemi uygulanırdı.

Sanayi öncesi klasik tarım toplumu özelliklerini yaşayan Osmanlı Devleti'nin idarî, iktisadî ve sosyal temelleri, kendisinden önceki devletlerde olduğu gibi, timar sistemine dayanmaktaydı. Devlet arazisini işleten kimseler, bunun karşılığında devletin vereceği bir takım resmî görevleri yapmakla mükellef idiler. Çiftlikleri işletenler askerî, şehirdeki devlet işletmelerini tasarruf edenler de bir takım resmî görevleri yapmakla yükümlüydüler. Devlet arazisini işleten kimselere "Raiyyet" denirdi ve bunlar bu günkü devlet memuru statüsündeydiler. Raiyet olabilmek için, devlete karşı isyan etmemek, casusluk yapmamak, adam öldürmemek, hırsızlık, eşkıyalık yapmamak ve dine küfretmemek şarttı. Tarım toplumu özelliklerinin yaşandığı bir dönemde, bir çiftlik tasarruf etmek, devletin himayesinde olmak demekti ki, bu çok önemli bir teşvik unsuru idi. Timar, belli şartların sağlanması halinde babadan oğula geçebilirdi. Böylece devlet memurluğu statüsünde olan timar işleten kimseler, etnik kökenine bakılmadan zaman içinde devletle bütünleşmiş oluyorlardı.

2. Bu vilayetlerde mîrî mukataa sistemi vardır.

Ziraî işletmelerin dışında kalan, daha çok şehir ve kasabalarda olan sınaî ve ticarî (bâc-ı bazar, darphane, boyahane, tamga, debbağhane vb.) işletmelerin, merkezin hazine gelirlerine esas olmak üzere kesime verilmesine "Mukataa" denirdi. Mîrî rejime dâhil olan vilayetlerde mukataalar mîrî statüdeydi. Mukataalar a; Ber-vech-i iltizam, b. Ber-vech-i emanet usulüyle işletiliyordu. İltizam süresi de 1-2 yıl arasında değişmekteydi. Bir mukataanın bir kişi veya ailenin üzerinde yıllarca kalması mümkün değildi. Böylece feodalleşme eğilimleri önlenmiş oluyordu.

3. Zikredilen vilayetlerin muhasebe defterleri tutulurdu.

Mîrî rejime dâhil vilayetlerin Muhasebe Defterleri tutulurdu. Bu defterler bir çeşit vilayet bütçesi niteliğindedi. Vilayetteki bütün gelir ve giderler bu

2 Osmanlı Devletinin iktisadî düzeninden hareketle Osmanlı mîrî rejiminin uygulandığı bölgeleri tespit etmiş ve bunun Misak-ı Millî ile olan münasebetlerini, bu tarihî, iktisadî ve sosyal zeminin günümüze ve geleceğimize nasıl bir katkısı olur düşüncesiyle tartışmıştı. Öyle sanıyorum ki, bugün bu tarihî ortak geçmişi tekrar gözden geçirmekte fayda vardır. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misâk-ı Millî ile Münasebeti", *Genelkurmay ATASE, Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s. 186-192

Gazi

Akademik
Bakış

3

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

deftere kaydedilir ve merkez tarafından onaylanırdı. Vilayet gelir ve giderlerinin tutulması ve sıkı bir şekilde takibi, merkezî otoritenin ikame edilmesi demektir.

4. Buralara atanan vali veya sancakbeyleri, askerî nitelikli olup, askerî hizmetlerle yükümlüdürler.

Mîrî rejime dâhil vilayetlere atanan vali veya sancakbeyleri askerî hüviyete sahiptiler. Her sancakbeyi, bağlı olduğu beylerbeyinin sancağı altında sefere katılırdı. Her bey kendi askerlerinin komutanıydı.

Klasik Osmanlı sistemi olarak bilinen bu sistem, zannedildiğinin aksine, bütün Osmanlı vilayetlerinde uygulanmamıştır. Dolayısıyla Osmanlı Devletinin gerçek anlamda hâkim olduğu, asker çıkardığı, vergi aldığı ve vilayetlerin halklarıyla bütünleştiği bölgeler Osmanlı Devletinin gerçek sınırlarını oluşturmaktaydı. Aşağıda değinileceği gibi, bu sınırlar Anadolu'nun tabii coğrafyasının sınırlarıdır. Osmanlı mîrî rejiminin sınırları timar sisteminin uygulandığı vilayetler olarak özetlenebilir. Bu sınırları şu şekilde belirleyebiliriz:

a. Osmanlı Asya'sında

Anadolu'nun tamamı, Şam vilayeti, Suriye Çölü hariç olmak üzere Rakka'dan Irak'ın kuzeyindeki Musul, Kerkük vilayetleri, kısmen Bağdat (çünkü Bağdat'ta hem sâlyâne hem de timar sistemi uygulanıyordu), Tebriz, Kafkas Dağları'nın batısından Van, Erzurum ve Kars üzerinden Batum mîrî rejimin sınırlarıydı.

b. Osmanlı Avrupa'sında

Burada Tuna nehri tabii sınır niteliğindedir. Tuna'nın güneyi, Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Kuzey Yunanistan, buradan Saros Körfezi'nden Anadolu'ya yakın olan Adalar, Midilli, Sakız, Rodos ve oradan da Kıbrıs adası ve Şam vilayetine birleşen vilayet ve adalar Osmanlı mîrî rejiminin sınırlarını oluşturuyordu. Osmanlı Devleti'nin tahrir yaptığı, timar sistemini uyguladığı, asker çıkardığı, vergi aldığı ve merkezî kültürünü hâkim kıldığı gerçek sınırlar bu sınırlardır.

II. Sâlyâneli Vilayetler ve Özellikleri

Sâlyâneli vilayetler ise coğrafi bakımdan merkeze uzak olan bölgelerde uygulanan sistemdir. Buralarda timar ve mîrî mukataa uygulamaları yoktur. Buralara merkezden valiler atanır ve kanunnamelere göre, valilerin masrafları vilayet gelirlerinden ödenirdi, ancak bu çoğu zaman mümkün olmamış ve sâlyâneli vilayetlere atanan valilerin maaşları dahi merkez bütçeden ödenmiştir. Sâlyâneli vilayetlerin geleneksel iktisadî ve sosyal yapıları aynen korunmuş, bu bölgelerde feodal beyler varlıklarını devam ettirmişlerdir. Timar olmadığı için, bu vilayetlerden asker çıkartılmazdı, örfî veya şer'î vergiler alınmazdı. Bu vergiler mahallî beyler tarafından toplanırdı. Çoğu işletmeler de bu beylerin mülkü idi.

Görüş

Sâlyâneli veya Mümtaz olarak adlandırılan bu vilayetler hükmî olarak devlete bağlıydılar. Devlet sadece bu vilayetlerin iç ve dış güvenliğini sağlamakla yükümlüydü.

Mîrî rejimin dışında kalan vilayetlerden sadece Mısır ile Eflak ve Boğdan'dan merkeze düzenli vergi gelirdi. Bunların dışında kalan vilayetlerden ne asker ne de vergi alınırdı.

Bu vilayetler şunlardır: Osmanlı Afrika'sında Cezayir, Tunus, Habeş, Asya'sında Yemen, Hicaz, Lahsa, Basra, Ejderhan, Güril, Açıkbaş Meliklikleri; Avrupa'da Lehistan (Polonya), Macaristan, Belgrad, Adriyatik Denizindeki İyon Adaları, Ege Denizindeki pek çok ada ve kısmen Girit adası. Her ne kadar 1669 yılında fethedilen Girit adası mîrî rejime dâhil edildiyse de, sistemin tam anlamıyla uygulanması mümkün olamamıştır.

Bu özelliğinden dolayı sâlyâneli vilayetlerde merkezî bir otorite kurulamamış ve merkezle bütünleşmeleri sağlanamamıştır. Bu vilayetlerde iktisadî ve sosyal gelenekler devam etmiştir. Eğer bu vilayetlerdeki sosyal ve kültürel hayat bugüne kadar gelmişse, bu Osmanlı Devleti sayesinde mümkün olmuştur.

III. Bilad-ı Şam'da (Suriye) Mîrî Rejimin Uygulanması

Suriye'de Selçuklu döneminden beri mîrî sistem uygulanmaktaydı. Selçuklular, Eyyübîler ve Memluklar dönemlerinde de bu sistem uygulanmıştır. Tabîî olarak Osmanlı Devleti de bu geleneği tevarüs etmiş ve mîrî sistemi Suriye'de uygulamıştır.

Osmanlı idaresinin ilk yıllarında bütün Suriye tek bir vilayet *Bilâd-ı Şam* veya *Vilayet-i Arab* olarak taksim edilmişken, 1547'de kuzeyde *Haleb Eyaleti*, daha sonra da 1574'te *Trablusşam Eyaleti* tesis edilmiştir. Bütün vilayetler timar sistemine dâhil edilmiştir. Ancak bölgenin coğrafi ve sosyal özelliklerine göre bazı bölgelerde has veya mümtaz statüde kazalar görülmektedir. Mesela Lübnan dağlarındaki bazı bölgeler, Suriye çölündeki bazı aşiretler, timara dâhil değillerdi. Bu istisnalara rağmen vilayet genelinde timar sistemi uygulanıyordu.

Timar işleten kimseler, mutlaka bir resmî görev ile mükellef idiler. Kırsal kesimde ziraî bir arazi (çiftlik) tasarruf edenler askerî, şehirde sivil timar tasarruf edenler de askerî olmayan resmî görevlerle (imam, hatip, müezzin, kâtib, ases, asesbaşı, subaşı, muhtesib vb.) mükellef idiler.

Mesela 16. yüzyılda Şam vilayetinde onbir sancak vardır. Bunların yedisi has diğerleri sâlyâneli idi. Şam sancakları şunlardır: Şam, Safed, Kuds-i Şerif, Aclûn, Leccûn, Gazze, Nablus, Tedmûr, Sayda, Beyrut ve Kerek Şevbek. Timar ve cebelüsü ile birlikte Şam 4.000 asker çıkartıyordu³. Aynı yüzyılda Haleb de

3 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi* (Yayınlayan: Mithad Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1992, s. 34

Gazi

Akademik
Bakış

5

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

altı sancak olup, birisi yurtluk-ocaklıktır. Sancakları şunlardır: Haleb, Adana, Kilis, Ma'arra, Uzeyr ve Bâlis. Halep de 1.250 tımarlı ve cebelü ve kul taifesiyle birlikte 4.000 asker çıkartıyordu⁴.

Evliya Çelebi'nin beyanına göre, 17. yüzyılın ortalarında Şam'ın kazaları şunlardır: Şam, Kuds-i Şerif, Gazze, Safed, Nablus, Cebelü'l-Aclûn ve Leccûn. Şam, Paşa sancağıdır. Salyâne ile idare olunan sancaklar ise Tedmur, Sayda, Beyrut ve Kereknuh'dur. Şam'ın 1500 müsellaah yeniçerisi vardır. Toplam 10.000 asker olur. Şam vilayetinde 996 tımar ve 128 zeamet vardır. Kanunnâme üzere cebelüleri ile birlikte 9.065 asker çıkarmaktadır. Şam valileri aynı zamanda Mîr-i Haclık vazifesini de gördüklerinden, her sene 500 Şam askeri hacıları hacca götürüp getirirlerdi. Bir çavuş nezaretinde gönderilen bu askerlerin masrafları 44.000 kuruşu bulurdu ve bu Şam hazinesinden ödenirdi⁵.

Aynı dönemde Halep'te 799 tımar ve 124 zeamet vardır. Halep'in yıllık tımar ve zeamet gelirleri Evliya Çelebi'nin ifadesiyle "*üçyüz yetmiş üç kere yüzbin ve yirmi yedibin sekiz yüz akçe*" yani 37.327.800 akçe idi. Bu hasıllardan 5.000 akçe ile cebelü yazılıp alaybeyleri ve çeribaşlarının sancağı altında sefere katılırlardı. Halep eyaleti genelinde 10.000 asker Halep valisinin bayrağı altında sefere giderdi⁶.

Bu durumda bütün Suriye genelinde binlerce tımar kaynağı olduğu göz önüne alınırsa, nüfusun çok büyük bir kısmının da devlet görevi gördükleri anlaşılacaktır. 17. yüzyılda Şam ve Halep'te toplam 22.000 asker çıkarılmaktaydı. Bunun yanında yüzlerce mukataa işletenler ve vakıflarda görev yapanlar da hesaplanırsa, mîrî rejime dâhil Şam ve Halep nüfusunun büyük bir kısmının devlet kaynaklarına mutasarrıf olduğu anlaşılacaktır. Yüzyıllarca süren bu iktisadî düzen, Suriye halkını devlet ile bütünleştirmiş, ortak bir şuur doğmasına vesile olmuştur.

Görüldüğü gibi bütün Bilâd-ı Şam yüzyıllar boyunca binlerce asker çıkarmış, mîrî rejime dâhil bir vilayettir. Mîrî rejimin sadece asker kaynağı olarak görülmesi yanlıştır. Tam tersine merkezî vilayetlerde ne varsa mîrî rejime dâhil bölgelere de götürülmüştür. Bu gerçeği bölgenin fizikî yapısında açık bir şekilde görmek mümkündür. Hatta bu bütünleşme, Türk halk kültürüne, destan ve türkülerine, iktisadî ve sosyal hayatına girmiş bulunmaktadır. Bugün bile daha 16 ve 17. yüzyıllardan itibaren Şam veya Halep'e göç etmiş Malatyalı, Harputlu Bursalı aileler vardır⁷. İki halk arasında yapılan evlilikleri, kurulan

4 *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, s. 35, ayrıca Enver Çakar; *16. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2003, s. 300

5 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi IX*, (Yayına Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Prof. Dr. Robert Dankoff), Yapı Kredi Bankası yayını, İstanbul 2000, s. 267

6 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi IX*, s. 185

7 Mustafa Öztürk, "1616 Tarihli Halep Avâız-Hâne Defteri", *Ankara Üniversitesi OTAM 8*, Ankara, 1999, s. 249-293

akrabalıkları tespit etmek bile kolay bir iş değildir. Türk hâkimiyeti boyunca Şam ve Halep daima devletin en mümtaz vilayetlerinden olmuştur.

Suriye, Osmanlı Devletinin dağılmasından ve bölgeden çekilmesine kadar merkezî bir vilayet olarak kalmaya devam etmiştir. Bu itibarla Suriye'nin, Anadolu'nun herhangi bir vilayetinden farkı yoktur.

IV. Irak'ta Mîrî Rejimin Uygulanması

1523 yılında Musul, 1534'te de Bağdat'ın ve daha sonra bütün Irak'ın Osmanlı Devletine ilhakının ardından Irak, *Musul*, *Bağdat* ve *Basra* olmak üzere üç eyalete taksim edildi. Basra salyâneli, Bağdat bazen salyâneli bazen de mîrî rejime dâhil edilmişti. Ama Musul eyaleti en başından beri mîrî rejime dâhildi.

1523'te yapılan tahrirde Musul; Merkez nahiye Musul, Ayn-Safna olarak taksim edildi. 1540'ta yapılan tahrirde ise Musul; Musul, Ayn-Safna, Deyr-i Mankub ve Acuz nahiyelerine bölündü⁸. 1587'de eyalet haline getirilen Musul'un sancakları şunlardı: Musul (Paşa sancağı) Erbil, Nusaybin, Sincar, Bâcvân, Ağca Kal'a, Zaho ve Eski Musul⁹. 1653'de ise Musul eyaleti şu sancaklardan oluşuyordu: Musul (Paşa) Sancağı, Kerkük Sancağı, Tikrit Sancağı, Bâcvânlık (Bâcvânlu) Sancağı ve Huden (Hârûn)-Bâne sancakları¹⁰.

Görüldüğü üzere, Musul Sancağı tamamıyla mîrî rejime dâhildir. İdarî taksimat sancak esasına göre yapılmıştır. Buna göre; sancak beyleri askerî niteliklidir, Osmanlı vergi sisteminin bütün uygulamaları geçerlidir, mîrî mukataalar iltizam veya emanet usulüyle işletiliyordu. Bu haliyle Musul'dan asker çıkarılıyor, vergi alınıyor ve merkezî hâkim kültür ikame ediliyordu. Kısacası Kuzey Irak'ı ihtiva eden Musul eyaleti tam anlamıyla Osmanlı mîrî sistemine dâhildi.

17. yüzyılda Musul eyaleti üç tuğlu vezaretti ve 680.000 akçe hasısı vardı. Sancaklarında fazla bir değişiklik olmadan vilayet genelinde 9.000 cebelü çıkardı¹¹. Rakka'da sancağında 38 zeamet ve 215 timar vardı¹². Musul'da zaim ve timar erbabının toplam olarak 490 neferi bulunmakta olup, bunların getirmekle yükümlü oldukları cebelülerle birlikte sayıları 2.000'e ulaşmaktaydı¹³. Bağdat'ta zeamet ve timarların sayısı 980'i buluyor ve cebelülerle birlikte 4.500'ü bulan bir kuvvet oluşturmuyordu¹⁴. Şehrizol'un zaim ve tımarlıları 500 nefer olup, çıkaracakları cebelü 3.000 idi¹⁵. Basra ve Lahsa vilayetleri salyâneli olduğundan timar yoktur.

8 Ahmet Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi-Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2003, s. 35

9 Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul*, s. 38

10 Gündüz, *Osmanlı İdaresinde Musul* s. 42

11 *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi IV*, s. 340,

12 Halil Sahillioğlu, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Arapçadan çeviren: Mustafa Öztürk), *TTK- Belleten LIV/211*, (Aralık 1990), Ankara 1991, s. 1247

13 Sahillioğlu, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı*, s. 1248

14 Sahillioğlu, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı*, s. 1249

15 Sahillioğlu, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı*, s. 1250

Gazi

Akademik
Bakış

7

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Bu hesaba göre 17. yüzyılda 18.715 cebelü çıkarılmaktadır. Buna sivil hizmet timarları da eklenmelidir. O halde Suriye’de olduğu gibi, Irak genelinde de nüfusun büyük bir çoğunluğu mîrî sistem dâhilinde zaim, timarlı, cebelü olarak görev almaktadır. Öte yandan yaygın vakıf sisteminde de pek çok görevlinin olduğu açıktır. Mîrî mukataaları iltizam ile işletenlerin de büyük bir yekün tuttıkları göz önüne alındığında, mîrî rejime dâhil olan sancakların halkının neredeyse tamamının devlet kaynaklarında istihdam edildiği görülecektir.

Bu sistem içinde Irak halkı, uzun yıllar boyunca devletle bütünleşmiş, sistemin bir parçası olmuştur. Asker çıkarmaktan başka, devlet kaynaklarını işletenler de sivil bürokraside devletle özdeşleşmişlerdir. Bu iktisadî ve sosyal düzen, bölgenin devlet merkezi ile kader birliği yapmaları sonucunu doğurmuştur. Suriye’de olduğu gibi, bu kader birliği Osmanlı Devletinin dağılma sürecinde İngiltere’nin Irak’ı işgale başladığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında daha bariz bir şekilde görülmektedir.

V. Birinci Dünya Savaşı Sonrası ve Millî Mücadele Dönemi Suriye ve Irak

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Irak, Suriye ve Anadolu’nun işgali üzerine önce Anadolu’da *Kuvvâ-yı Millîye* teşkilatları kuruldu. Hemen aynı günlerde 1919 yılında *Suriye-Filistin Müdafaa-i Kuvvâ-yı Osmaniye Hey’eti* kuruldu. Heyetin genel başkanı Ayıntab Kumandanı Ali Şefik Bey olup, takma adı Özdemir Bey’dir. Genel Başkan yardımcısı ise Halep Hey’et-i Merkeziye Başkanı Hilal Bey, teşkilatın Erkân-ı Harp Reisi ise Nâtık Bey idi. Teşkilat kısa sürede yayılarak Şam, Halep, Humus, Hama, Beyrut ve Kuneytara’da şubeler açtı¹⁶.

İngilizler ile Fransızların Suriye’yi böldüğünü gören Arap milliyetçileri ve Faysal hükümetinde önemli idarî makamlarda bulunan şahıslar da Kuvvâ-yı Milliye Teşkilatı ile işbirliğine giderek, teşkilata üye oldular¹⁷. Bunlar arasında Şeyh Kâmil Kassab, Binbaşı Muhyiddin Bey, Said Bey Haydar, Dr. Abdurrahman Şehbender gibi önemli Arap milliyetçilerinin yanı sıra, Arap Hükümeti Savunma Bakanı Abdülhamid Paşa, Savunma Bakanlığı Müsteşarı Mustafa Nimet Bey, Adliye Bakanı Celal Bey, Eğitim Bakanı Haşim Bey gibi Faysal’ın hükümetinde önemli görevler icra eden kişiler de vardı. Kuvvâ-yı Milliye Teşkilatına İbn-i Reşid Aşireti’nden Şeyh Süleyman, Hadidî Aşireti Reisi Şeyh Fâris ve Mevâlî Aşireti Reisi Abdülkerim Paşa, çete reislerinden Müslim Verde ve Mülhem Câsim katılmışlardır. Dönemin ünlü gazetecilerinden *ed-Difa’ Gazetesi* sahibi Tefvik Yazıcı, *Müfid Gazetesi* sahibi Yusuf Bey Haydar, *eş-Şa’b Gazetesi* sahibi

16 Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2004, s. 428

17 Ömer Osman Umar, "Suriye’de Kurulan Kuvva-yı Milli Teşkilatı ve Üyeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 121, İstanbul 1999, s. 87-96

Abdürrezzak el-Esad ve *Hedef Gazetesi* sahibi Abdülhayr Bey ile pek çok ayan eşraf Kuvvâ-yı Milliye Teşkilatına girdiler¹⁸.

Bu dönem, Türk ve Arap milliyetçilerinin Fransızlara karşı ortak hareketleri ile geçti. Birbirlerine her türlü yardım ve desteği vermekteydiler. Bu işbirliği ve ortak tavır sadece Türk ve Suriyelilerle sınırlı kalmamış, buna Irak millî direnişçileri de dâhil edilmişlerdir. Nihayet taraflar arasında 2 Temmuz 1920'de Kilis'in Kefergani köyünde bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmanın başlıca maddeleri şunlardır:

1. Türkiye, Irak ve Suriye'yi işgal eden düşmanı kovmak için birlikte hareket edilecek. Bu amaçla Suriye, Türkiye ve Irak'tan üçer kişinin katıldığı 9 kişilik bir Meclis oluşturulacak,
2. Kilis havalisindeki Kuvvâ-yı Milliye için iki cebel topu ve dört makinalı tüfek Suriye Hükümetine temin edilecek,
3. İki taraf topraklarında suç işleyenler, yakalandıkları taraf topraklarından diğer tarafa iade edilecek,
4. Hamam-Katma-Kilis ve Ayıntab havalisindeki düşman harekâtı hakkında karşılıklı bilgi alışverişinde bulunulacak,
5. Vatana ihanet eden suçlular iki tarafa teslim edilecek,
6. Fransız ve Ermenilerin mühimmat ve silah nakliyatı hususunda Halep demiryolu hattından istifadeleri men edilecek¹⁹,
7. Taraflar arasında bir irtibat subaylığı kurulacak,
8. Bu anlaşmanın gizliliğine riayet edilecektir²⁰.

Türk-Arap işbirliği her geçen gün daha da artıyordu. Suriye ve Irak'ın çeşitli bölgelerinde düşmana karşı ortak harekâtlar yapıyorlardı²¹. İngilizler ve Fransızlar bu gelişmelerden büyük endişe duymaktaydılar. Hatta ABD bile bölgedeki gelişmelerden endişe duymaya başlamış ve bölgeye H. Engert adlı bir gözlemci göndermişti. Engert 28 Şubat 1920 tarihli raporunda: "*Türkler ve Araplar Fransa'ya karşı ortak davranış halindedirler. Arap ordusunda eski Türk subayları var. Fransız ordusu bütün bu işlerden bıkmış, huzursuzdur. Fransız subaylarının çoğu Suriye'den ayrılmaya hazır durumdadır. Çünkü Cezayirli ve Senegallilerden kurulu birliklerine güvenmemektedirler*"²².

- 18 Umar, *a.g.e.*, s. 428-429 Hale Şıvgın, Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi, Türk İstiklal Harbi'nde Kuvay-ı Milliye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, Ankara, 2014, s. 29.
- 19 Gerçekten Halep-Maraş demiryolu, Kilis'in batısındaki Damrık Dağı civarındaki Okçu İzzeddinli aşiretinin milis kuvvetleri tarafından 1920 Şubatından itibaren sürekli olarak tahrip ediliyor, Halep'ten Maraş'a asker ve mühimmat nakli engelleniyordu. Hatta 1920 Şubatında Maraş'a giden bir tren havaya uçurulmuş, bazı Fransız askerleri esir alınmış, bunun üzerine bölgeye gönderilen bir Fransız birliği, Damrık Dağı'nın batı yakasında Hisar köyü civarında bozguna uğratılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Millî Mücadeledeki Yeri", Ankara Üniv. DTCF. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37, (Prof. Dr. Yücel Özkaya Özel Sayısı), Ankara 2005, s. 29-45
- 20 Genelkurmay ATASE Arşivi, *Kls. No 594, Dosya No: 8-141, F. 33-10*'dan zikreden Umar, *a.g.e.*, s. 442-443
- 21 Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Umar, *a.g.e.*, s. 427-443
- 22 Umar; *a.g.e.*, s. 433-434

Gazisi

Esasen bu gelişmelerin temeli 1919 Sivas Kongresi'nde belirlenmiştir. Türk tarafında Suriye ile münasebetlerin bu derecede geliştirilmesine karşı olan tek kişi Kâzım Karabekir Paşa'dır. Karabekir, "Sivas görüşmelerinde sınırlar çizilmiştir, bunun dışında faaliyette bulunmak doğru değildir. Açık talimatların Fransızların eline geçmesi sakıncalıdır" demektedir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa; "Misâk-ı Millî Araplarla Türklerin birbirlerinden ayrılmaz olduğunu ilan etmiştir" cevabını vermiştir²³.

Gerçekten de Mustafa Kemal Paşa, Misâk-ı Millî dâhilinde her devletin millî sınırlarına saygılı bölgesel bir federasyon modeli düşünüyordu. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmektedir: "Herhalde Suriyeliler herhangi bir devlet-i ecnebiye ile münasebetinin kendileri için bi'n-netice esaret olacağına kani oldular. Bundan dolayı bize teveccüh ettiler. Bizim bi'l-mukâbele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi: Dedik ki, artık hudûd-ı millîmiz dâhilinde bulunan menâbi'-i insaniyeyi ve menâfi'-i umûmiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihad, kuvvet teşkil edeceğinden bütün âlem-i İslâmın manen olduğu gibi maddeten de müttehid ve müttefik olmasını, şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılız ve bunun içindir ki bizim kendi hudûdumuz dâhilinde ve hâkimiyet-i milliye esasına müstenid olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilaf veya ittifakın fevkinde bir şekil ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edebiliriz"²⁴.

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Irak'ta da benzer gelişmeler meydana gelmiştir. İngilizler Fransızlar arasında yapılan antlaşma gereğince Irak, İngiltere'nin himayesine bırakılmıştı. 1915'ten itibaren Basra'dan ileri harekâtla Bağdat'a ilerleyen İngilizler Kûtu'l-Amare'ye kadar başarılar elde ettiler. Fakat 29 Nisan 1916 tarihinde Türk ordusunun üstün gayretleri ile İngilizler mağlup edildiler ve 5'i general olmak üzere 500'ü subay ve 13.000 asker esir edildi²⁵. Ne yazık ki, bu zafer mevzi kaldı ve 1917'de İngilizlerin Bağdat'a girmelerine engel olunamadı. Selman-ı Pak ve Kûtu'l-Amare savaşlarında yukarıda zikrettiğimiz üzere bölge halkının, hemen bütün Arap Aşiretlerinin büyük yardımı olmuştur²⁶. Meselâ, Müntefik aşireti reisi Uceymî Bey'in büyük başarıları görülmektedir²⁷. Millî mücadele döneminde de Urfa'da büyük yararlıklar gösteren Uceymî Bey'e Paşalık ünvanı verilerek Türk vatandaşlığına geçirilmiş ve 1932 yılında Bakanlar

23 Umar, a.g.e., s. 435

24 TBMM Gizli Celse Zabıtları I, s. 2-3'ten nakleden Umar, a.g.e., s. 439

25 Kûtu'l-Amâre ile ilgili olarak Başbakanlık Arşiv belgeleri yakın bir geçmişte yayımlanmıştır. Bkz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü- Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, İstanbul 2016, s. 131

26 Bu husus bazı çevreler tarafından Arap ve Kürt aşiretlerinin bölgede İngilizlere karşı Osmanlı Devletinin yanında yer almalarını Türklere yapılmış bir lütuf olarak göstermeleri, art niyetli maksatlarla izah edilebilir. Bölge halkının ismi bizde mahfuz olan iki-üç aşireti hariç, bütün aşiretler Osmanlı Devletinin yanında yer almışlardır, bu doğrudur, bunda şaşacak bir şey yoktur. Çünkü bu vatan sadece Türklerin değil, onların da vatanıdır. Söz konusu aşiretlerin bu mücadeleye katılmaları da gayet tabii olup, katılmamaları gayr-i tabii olurdu.

27 Arşiv Belgelerine Göre Kûtü'l-Amâre Zaferi, s. 67

Kurulunun Kararı ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın imzasıyla Urfa'nın Germüş köyü kendisine temlik edilmiştir²⁸.

Bağdat'ın düşmesinden sonra İngilizler Musul vilayetine girdiler. Burada da yerli halk Osmanlı Devletinin yanında yer aldı. Hatta İngiltere'nin Irak'ta manda idaresini kurmasından sonra bile 1923 yılında Süleymaniye Valisi Şeyh Mahmud, İngilizlere karşı büyük bir ayaklanma başlattı. İngilizler 15 Şubat 1923-30 Nisan 1923 tarihleri arasında Şeyh Mahmud üzerine büyük bir kara ve hava harekâtı düzenlediler. Bu harekât Irak'taki İngiliz Kuvvetleri Kumandanı Üs Mareşal Sir Salmon'dan Londra'daki Hava Nazırlığına bir rapor ile bildirilmiştir²⁹. Raporda ilginç ayrıntılar bulunmaktadır. "Şubat ortalarına doğru Güney Kürdistan'ın her tarafında din ve aile yönüyle büyük bir nüfuz sahibi olan Süleymaniye Valisi Şeyh Mahmud'un Türkler lehindeki ifsadatının yalnız tezayüd değil hatta yeni bir esasa istinaden gelişmekte olduğu" belirtilmektedir. "Şeyh Mahmud, Martta Kerkük'e taarruz için bir plan tertip etmiştir. Aynı zamanda Irak'ta bir genel isyan çıkarmak maksadıyla kutsal şehir Necef'in Şîî ulemasıyla irtibata geçmiştir. Keza Kürdistan'da Türk çete kumandanı Özdemir adına hareket eden bir propagandacı zabitten ibaret bulunan Remzi Bey ile Köy Sancak'ın geri alınması için bir ittifak yapmıştır. Bundan başka Simko ve diğer şahıslarla beraber Ankara'ya gönderilecek bir beyannameyi imza etmiş ve bu beyannamede Türk hükümeti kendisini Kürdistan hükümdarı olarak tanımağa muvafakat ettiği takdirde Türklerle yardım vaadinde bulunmuştur" bilgilerine yer verilmektedir. Raporda devamlı, "burada meydana gelecek bir isyan Süleymaniye ile sınırlı kalmayacak ve Kerkük ve Köy Sancak'a yapılacak bir taarruz Irak'ın her tarafında endişe verici bir tesir yapacağı" dile getirilmektedir³⁰. Bu harekât aynı zamanda Özdemir Bey'in Musul'a yaptığı meşhur harekâttir³¹. İngiltere gelişmesi muhtemel olan bu tehdit karşısında Irak'ın kuzeyindeki halkın Türkiye taraftarlığının en bariz örneği olan Şeyh Mahmud'a karşı büyük bir kara ve hava harekâtı düzenlemiş ve bu gelişmeleri akamete uğratmıştır.

Sonuç

Bin yıldan beri Suriye ve Irak'ta Türkler ve Araplar, kurdukları devletlerinin iktisadî ve sosyal yönden ayrılmaz birer unsuru olmuşlardır. Bu iktisadî ve kültürel zemin, Irak, Suriye ve Anadolu'nun coğrafyası ve halkı ile bütünleşmesi

28 *Arşiv Belgelerine Göre Kütü1-Amâre Zaferi*, 383

29 Bu rapor 1924 yılında Genelkurmay Başkanlığı tarafından tercüme edilerek yayımlanmıştır. Çevriyazısı için bkz. Ömer Osman Umar, "1923'te Şeyh Mahmud'la Özdemir Bey'e Karşı Kuvvâ-yı Berrîye ve Havaiyyenin Müşterek Harekâtı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 145, (Ağustos 2003), İstanbul 2003, s. 133-150

30 Umar, "1923'te Şeyh Mahmud'la Özdemir Bey'e Karşı Kuvvâ-yı Berrîye ve Havaiyyenin Müşterek Harekâtı", s. 134

31 Harekâtın safhaları hakkında geniş bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Dergisi* XVII/49, Ankara 2001

Gazi

Akademik
Bakış

11

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

neticesini doğurmuştur. Tarihin daha derinliklerine bakılırsa, esas itibarıyla Anadolu ile bölge coğrafyasının kaderleri daima birlikte tecelli etmiştir.

Genel esaslarını tespit ettiğimiz Osmanlı mîrî rejiminin Suriye ve Irak'ta uygulanması, her şeyden önce Suriye ve Irak'ın kuzey bölgelerinin devlet merkezi ile bütünleşmesini sağlamıştır. Yukarıda da görüldüğü gibi, yüzyıllarca devam eden timar sistemi, bunun neticesi olarak bölgeden binlerce ifade edilen sayılarda asker çıkartılması, ortak bir tarih şuuru yaratmıştır. Tarihî süreçte bölgeden binlerce insan Osmanlı ordusunda görev aldı. Yüzyıllarca aynı düşmana karşı çeşitli cephelerde savaşmanın verdiği bir kader birliği oluştu. Bu derin tarih şuuru günümüze kadar varlığı devam ettirmektedir.

Bu ortak tarih şuurunun son örneğini Osmanlı Devleti'nin dağılması sürecinde görmekteyiz. Dikkat edilirse Osmanlı Devleti'nin salyâneli vilayetleri olan uzak çevre vilayetleri, düşman işgallerine fazla dayanamadı ve kısa sürelerde işgal edildiler ve Osmanlı Devletinden koptular. Buralarda Batılı istilacılara karşı ciddi teşkilatlanmalar ve direnişler görülmemektedir. En ciddi direniş 1830 yılında Fransızlar tarafından işgal edilen Cezayir'de görülmektedir. Ancak Cezayir direnişi dahi etkili olamamıştır.

Ama Suriye ve Kuzey Irak'ta ciddi bir direniş vardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Şerif Hüseyin ve bazı İngiliz yanlısı entelektüeller hariç, halk nezdinde işgalcilere karşı büyük bir direniş görülecektir. Zaten bizim kastımız, halk nezdindeki direniş ve genel kamuoyunun görüşüdür. Bölgenin geniş halk tabakası yüzyıllar boyunca kader birliği yaptıkları Türklerle birlikte hareket etmişlerdir, buna rağmen tarih her zaman arzu edilen şekilde cereyan etmez.

Nihayet bu tarihî zemin Misâk-ı Millî'nin temelini oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa tarafından 1 Mayıs 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinde yapılan tarihî konuşmada, Musul konusunda uygulanmak istenen politika açık bir şekilde ortaya konmuştur: O, Türkiye Büyük Millet Meclisindeki bu tarihî konuşmasında; "*Hep kabul ettiğimiz esaslardan birisi ve belki birincisi olan hudut meselesi tayin ve tespit edilirken, hudud-ı millimiz İskenderun cenubundan geçer, şarka doğru uzanarak Musul'u, Süleymaniye'yi ve Kerkük'ü ihtiva eder. İşte hudud-ı millimiz budur dedik*" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Söylev ve Demeçlerinde de ifade ettiği gibi, Atatürk, Misâk-ı Millî'yi hedef alan sınırları bizzat kendisi tespit etmiştir: Kuzeydoğuda Kars, Ardahan, Batum; Güneyde Musul, Kerkük, Süleymaniye; Batı'da Batı Trakya Misâk-ı Millî sınırları içinde kalmıştır³². Fransızlarla 1921'de yapılan Ankara Antlaşmasından sonra TBMM'de yapılan sert tenkitlere karşı Mustafa Kemal Paşa, Misâk-ı Millî'yi şu veciz ifadesiyle özetliyordu. "*Misâk-ı Millîmizde müsbet ve sabit hat yoktur. Kuvvet kudretimizde tespit edeceğimiz hat, hatt-ı hudud olacaktır*"³³. Nitekim 1923 yılının Yılbaşı Hatırası olarak TBMM'nin yayınladığı

32 Zekeriya Türkmen, *Özdemir Bey'in Musul Harekâtı*, s. 4

33 TBMM *Gizli Celse Zabıtları II*, Ankara 1980, s. 355

Misâk-ı Millî haritası³⁴, zikredilen sınırları ihtiva etmektedir. Söz konusu haritada Misâk-ı Millî'nin sınırları Antakya'nın güneyinden başlayarak Halep'i içine alarak Rakka ve Deyr-i Zor'un kuzeyinden Musul, Kerkük, Süleymaniye, Erbil ve Dohuk'a ulaşmaktadır. Bu haritanın etrafındaki bölmelerde o günkü vilayet taksimatı bağlı kazalarıyla birlikte verilmiştir. Vilayet taksimatında Rakka Urfa'ya bağlı bir kazadır ama haritada sınırın dışında gösterilmiştir³⁵. Keza Deyr-i Zor da sınırın dışındadır ama Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle "Deyr-i Zor, hudud-ı millîmiz dâhilindedir"³⁶. Musul'a bağlı kazalar İmadiye, Zaho, Dohuk, Akara ve Sincar'dır³⁷. Kerkük ise Revandiz, Köysancak, Rayine, Salahiye ve Erbil'den müteşekkildir³⁸.

Yüzyıllardan beri devam eden ortak tarihimiz, bölge halkı ile birlikte verdiğimiz şehitlerin sayıları ve bölgesel dağılımında da bariz bir şekilde görülmektedir. Her ne kadar son yüzyılda timar rejimi devrini tamamlamış ise de mîrî rejim geleneği devam etmiş, bölgenin askerî niteliği fazlasıyla değişmemiştir. Birinci Dünya Savaşında mîrî rejime dâhil bölgelerden pek çok asker, çeşitli cephelerde savaşmış ve şehit olmuştur. Esasen bin yıldan beri onlarca defa ortak düşmana karşı birlikte verdiğimiz şehitlerin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Sadece 19. yüzyılın sonlarından itibaren kayıtların tutulması ile birlikte tespit edilen rakamlardan bir netice çıkarmak mümkün olmaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından beri tutulan kayıtlar ile çeşitli cephelerde verdiğimiz şehitlerin listesi Milli Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır³⁹. Buna göre; bağlı kazaları dâhil Halep'ten 1009, Suriye'den 766, Beyrut'tan 219 Kudüs'ten 398, Nablus'tan 228, Lazkiye'den 85, Musul'dan 99, Kerkük'ten 147, Süleymaniye'den 133, Deyr-i Zor'dan 88, Trablusşam'dan 62, Bağdat'tan 270 ve Basra'dan 8 olmak üzere toplam 3500'den fazla şehit vardır. Hatta Kurtuluş Savaşının çeşitli cephelerinde bile bölgeden şehitler vardır. Elbette bu rakamlar, vilayetlerin nüfus yoğunluğu ile de ilgilidir. Dikkat edilirse, merkezden uzaklaştıkça, şehit sayılarında gözle görülür bir düşüş vardır. Öyle dahi olsa bu, Türk milleti ile Arapların ortak düşmana karşı birlikte mücadele ettiklerinin en güzel delilidir. Bu husus, şehitlerin kanı üzerinden politika yapmak değil, bilakis onların şehit oldukları idealleri uğruna

Gazi

Akademik
Bakış

13

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

34 Mustafa Öztürk; "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", Genelkurmay ATASE-Askerî Tarih Bülteni 48, (Şubat 2000), Ankara 2000, s. 17-32. Bu vesile ile makalenin başlığındaki tarih çevirmede sehven hata yaptığımızı itiraf etmeliyim. Harita 1339 Senesi Yılbaşı hatırası olarak yayımlanmıştır. Haritanın alt kısmındaki şerhte "I Kânûn-ı Sâni sene 1339 İhtiyat Zâbitanından Mülazım İbrahim Hilmi Bey" açıklaması bulunmaktadır. Bu tarih 1923 Ocak ayına denk gelmektedir Ama tarafımızdan sehven yapılan bir hata sonucu 1924 olarak çevrilmiştir. Dolayısıyla bu harita 1923 tarihlidir ve daha Lozan Antlaşmasının imzalanmasından ve Cumhuriyetin kurulmasından öncedir. Bu yönüyle daha da anlamlıdır.

35 Mustafa Öztürk; "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", s. 32

36 Mustafa Öztürk; "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", s. 28

37 Mustafa Öztürk; "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", s. 27

38 Mustafa Öztürk; "TBMM'nin 1924 Yılı Yılbaşı Hatırası-Misâk-ı Millî Haritası", s. 26

39 Millî Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, (CD), Ankara 2005

emperyalizme karşı bir diriliş ve birlik ruhunu yeniden canlandırmaktır. Zira genel olarak tarihimiz, özel olarak şehitlerimiz, millî ve bölgesel birliğimizin dünyevî ve uhrevî âbidesidir.

Sonuç olarak; devletlerin siyasî sınırları ve siyasî rejimleri farklı olabilir, zamanla değişebilir, fakat ortak tarih şuuru asla değişmez, değiştirilemez. O halde mevcut olan bu kuvvetli ortak tarih şuurunu günümüz uluslararası ilişkilerine esas yapmak, ortak hafızayı canlandırmak, yeni nesillere intikal ettirmek bizim için tarihî bir vazifedir. Bu suretle yeni dünya düzeninde bu ortak tarih şuuru ile bu coğrafyada kurulan devletlerle karşılıklı siyasî iktisadî ve kültürel ilişkiler kurulabilir. Zikredilen ülkelerde ortak tarih şuuru zannedildiğinden daha güçlüdür. Hele son zamanlarda Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik emperyalist tehditler, geçmişte yaşanan ortak tarih birliğinin yeniden hatırlanmasına sebep olmuştur ve bu husus açık olarak dile getirilmektedir.

Ortak tarihi olan milletler, günümüzde aynı ideal etrafında *Avrupa Birliği* gibi siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel işbirlikleri oluşturmaktadır. Bazen de merkezî hâkim ülkenin etrafında *Milletler Topluluğu* meydana getirmektedir. Buna da İngiliz Milletler Topluluğu örnek olarak gösterilebilir. Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Pasifik'teki yüzlerce ada, *İngiliz Milletler Topluluğunu* meydana getirmektedir. Üstelik bu ülkeler uzun yıllar boyunca acımasız İngiliz sömürgesine maruz kalmışlardır, buna rağmen halâ İngiliz Milletler Topluluğu adı altında varlıklarını devam ettirmektedirler. O halde günümüzün siyasî, iktisadî ve sosyo-kültürel şartlarına ve gerçeklerine uygun olarak bu ortak tarih şuuru zemininde federasyon, konfederasyon temelinde bir *Birlik*⁴⁰ kurulması artık bir zaruret halini almıştır. Günümüz dünya siyaseti ve her alandaki baş döndürücü gelişmeler, bölge ülkelerini birlikte hareket etmeye mecbur etmektedir.

Görüş

KAYNAKLAR

GÜNDÜZ Ahmet, *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi-Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2003

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü- *Arşiv Belgelerine Göre Kütü 1-Amâre Zaferi*, İstanbul 2016

ÇAKAR Enver; *16. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566)*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2003

40 Biz bu Birliğe *Batı Asya Birliği* diyoruz. Bu birliğin ilk kurucu devletleri Türkiye, Suriye Azerbaycan ve İran'dır. Tarihi, coğrafi, iktisadî ve sosyal esaslarını, faydalarını ve karşılaşılabilecek dâhilî ve haricî engelleri tartıştığımız bu projemizi başka bir çalışmada ele aldık. Bkz. Mustafa Öztürk, "Yeni Bir Bölgesel Örgütlenme Modeli (Güney Batı Asya Birliği)", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi-*Üçüncü Uluslararası Orta Doğu Semineri/Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği*, (Elazığ, 2-4 Kasım 2006), Elazığ 2008, s. 171-195

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi IV, IX, (Yayına Hazırlayanlar: Dr. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Prof. Dr. Robert Dankoff), Yapı Kredi Bankası yayını, İstanbul 2000
SAHİLLİOĞLU Halil, "Osmanlı Döneminde Irak'ın İdarî Taksimatı", (Arapçadan çeviren: Mustafa Öztürk), TTK- *Belâten LIV/211*, (Aralık 1990), Ankara 1991, s. 1233-1257

Millî Savunma Bakanlığı, *Şehitlerimiz*, (CD), Ankara 2005

ÖZTÜRK Mustafa, "1616 Tarihli Halep Avârız-Hâne Defteri", *Ankara Üniversitesi OTAM 8*, Ankara, 1999, s. 249-293

ÖZTÜRK Mustafa, "İzziye Kazasının Kuruluşu ve Millî Mücadeledeki Yeri", Ankara Üniv. DTCF. *Tarih Araştırmaları Dergisi 37*, (Prof. Dr. Yücel Özkaya Özel Sayısı), Ankara 2005, s. 29-45

ÖZTÜRK Mustafa, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misâk-ı Millî ile Münasebeti", *Genelkurmay ATASE, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, Ankara 1996, s. 186-192.

ÖZTÜRK Mustafa, "Yeni Bir Bölgesel Örgütlenme Modeli (Güney Batı Asya Birliği)", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi-*Üçüncü Uluslararası Orta Doğu Semineri/Küreselleşme Sürecinde Orta Doğu'nun Yeri ve Geleceği*, (Elazığ, 2-4 Kasım 2006), Elazığ 2008, s. 171-195.

UMAR Ömer Osman, "1923'te Şeyh Mahmud'la Özdemir Bey'e Karşı Kuvvâ-yı Berriye ve Havaiyyenin Müsterek Harekâtı", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 145*, (Ağustos 2003), İstanbul 2003, s. 133-150.

UMAR Ömer Osman, "Suriye'de Kurulan Kuvvâ-yı Millî Teşkilatı ve Üyeleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 121*, İstanbul 1999, s. 87-96.

UMAR Ömer Osman; *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1918)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi (Yayınlayan: Mithad Sertoğlu), Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1992.

ŞIVGIN Hale, Güney Cephesi'nin Değerlendirilmesi, Türk İstiklal Harbi'nde Kuvvâ-yı Millîye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli, Ankara, 2014, s. 13-32.

TBMM *Gizli Celse Zabıtları II*, Ankara 1980.

ARSLANTAŞ Yüksel, "M.Ö. 2. Binyılda Mezopotamya-Anadolu İlişkilerine Genel Bir Bakış", Fırat Üniversitesi - *Orta Doğu Araştırmaları Dergisi II/2*, Elazığ 2004, s. 1-27.

ARSLANTAŞ Yüksel, *Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da İktisadî Hayat*, Elazığ 2008.

TÜRKMEN Zekeriya, "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", *Atatürk Araştırma Dergisi XVII/49*, Ankara 2001.

Gazî

Akademik
Bakış

15

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Osmanlı Devletinin “İslam Birliği” Siyaseti: Ortadoğu’nun Osmanlılaşması “Islamic Unity” Policy of The Ottoman Empire: Ottomanization Of The Middle East*

Mustafa ALKAN**

Öz

Ortadoğu, en yaygın kullanımı ile batıda Mısır’i, kuzeyde Türkiye ve İran’i içine alan, doğuda Umman Körfezi, güneyde Aden Körfezi ile Yemen’i kapsayan coğrafi bölgedir. Bu bölge, insanlığın başlangıcının yaşandığı ve “Bereketli Hilâl”den Dicle, Fırat ve Nil nehirleri vasıtasıyla Basra Körfezi, Umman Denizi, Kızıldeniz ve Akdeniz kıyılarından yeni merkezlere yayıldığı düşünülen, içinde Mezopotamya ve Mısır gibi kadim medeniyetleri barındıran bir dünyadır. Kaynağı vahiy olan Musevîlik ve Hristiyanlık da burada doğup gelişmiş olmakla birlikte, aynı zamanda İslâm Medeniyetinin kalbinin attığı bir mekândır. Hazret-i Peygamber ile başlayıp, Hulefâ-i Râşidin (Dört Halife), Emevî ve Abbasî devletleri zamanında yaşanan İslâm Siyasî Birliği, Haçlı Seferleri ve Moğol istilâsı yüzünden bozulmuş, birlik tekrar iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonunda, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından, dört büyük askeri hareket ile sağlanabilmiştir. Bundan sonra Ortadoğu’da dört asırlık bir Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, yerel unsurların iç dinamiklerini dikkate alarak bir idarî nizam kurmuştur. Bu idarî nizam, bölgedeki yerel unsurları “Osmanlı Millet Sistemi” içinde birleştirmiş, idarî olarak Osmanlılaştırmıştır, denilebilir. Bugün Ortadoğu’da barışın yeniden tesisi için, Osmanlı Devleti’nin dört asırlık tecrübesinin anlaşılması zarurî görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Yavuz Sultan Selim, İslâm Birliği, Osmanlılaşma, Osmanlı Barışı, Osmanlı Millet Sistemi

Abstract

Middle East, with its most widely used meaning, is the region that covers Egypt in the west, Turkey and Iran in the north, Arabian Sea in the east, and Gulf of Aden and Yemen in the south. This region is the one that is thought to have witnessed the dawn of human civilization, which spread from the “Fertile Crescent” via Tigris, Euphrates, and Nile to the shores of Persian Gulf, Arabian Sea, Red Sea, Mediterranean Sea, and beyond. It is the home of the ancient civilizations of Mesopotamia and Egypt. It’s the heart of Islamic Civilization, as well as the birthplace of the revealed religions, such as Judaism and Christianity. Islamic unity, which started with the leadership of Prophet Mohamad and established during the reign of Rashidun Caliphs and the reign of Umayyad and Abbasid Dynasties, disrupted by the Crusades and Mongol Invasions. Following a struggle of two and half centuries, it was established once again by the Ottoman Empire in 16th Century, after four major military campaigns. This was followed by a four centuries of peace (Pax Ottomana) in the Middle East. Ottoman Empire, paying attention to the local dynamics, established an administrative system. This administrative system, united the locals under the “Ottoman Millet System”, thus Ottomanized them. Today, in order to achieve peace in the Middle East, it is essential to understand the four centuries of Ottoman experience.

Key Words: Middle East, Yavuz Sultan Selim, Islamic Unity, Ottomanization, Pax Ottomana, Ottoman Millet System

** Makalenin Geliş Tarihi: 19.03.2016, Kabul Tarihi: 16.05.2016.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, alkanm@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış
17
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Giriş

İlk medeniyetlerin Mezopotamya'da "Bereketli Hilâl" denilen Zagros'un batı vadi ve yamaçları, Türk Mezopotamyası'nın dağlık kesimi ile Anadolu yaylasının güneyinde başladığı kabul edilmektedir. Burası 600- 900 metre yükseklikte; koyunun, keçinin ve evcil büyükbaş hayvanlar ile yabani buğdaygillerin habitat alanıdır. Bu yöre için bol sayılabilecek suların, kuzey tepelerin güneye ve batıya dönük yamaçlarından akıp gittiği yerler de bu topraklardır. Artık insanlığın ilk yerleşme yerlerinin de söz konusu coğrafya olduğu kabul edilmektedir. İlk medeniyetlerin esas birikim yerleri Mısır ile Mezopotamya olmuştur. İnsanlığın bu ilk ortak birikiminin Dicle, Fırat ve Nil su havzalarını takip ederek Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz kıyılarından yeni merkezlere yayılmış olduğu düşünülmektedir¹. Avrupa literatüründe eskiden "**Yakındoğu**", şimdilerde "**Ortadoğu**" olarak adlandırılan mekân, aynı zamanda kaynağı vahye dayanan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinlerinin doğup yayıldığı mekândır. Bu üç dinin müessisi peygamberlerin ortak atası Hazret-i İbrahim'in izleri de bu coğrafyadadır. Mezopotamya'dan Harem (Hicaz) bölgesine; Filistin'den Mısır'a; Fenike'den Ege'ye, Anadolu'ya ve Roma'ya eski uygarlıklar ve bu uygarlıkların kesişme noktası olan Helenistik Medeniyetin derin tesiriyle oluşan, Akdeniz havzasında mekân tutup ve asla küllerinin içinde kaybolmayan ve kök değerleriyle birbirine düşman eski uygarlıklar, bugünkü Ortadoğu'nun şekillenmesinde pay sahibidirler, şimdilerde de akan gözyaşından ve kandan sorumludurlar. Akdeniz Dünyası'nın büyük mütefekkeri Fernand Braudel, bu uygarlıkları, insanların inanç, düşünce, yeme ve yaşama biçimlerini dikkate alarak üç kategoride tasnif etmiştir. Bunlardan ilki Batı, buna Hıristiyanlık da denilebilecek olan, başlangıcı Latin, sonradan Katolik mezhebi üzerine oturmuş, merkezi Roma olan, bugün Protestan dünyaya, Okyanus'a ve Kuzey Denizi'ne, Ren ve Tuna nehirlerine kadar uzanan dünyadır. İkinci evren İslâm dünyası, bir ucu Fas'ta bir ucu Hint Okyanusu'nun ötesinde, 13. yüzyıldan itibaren Güney Asya'ya kadar uzanmıştır. Merkezi Mekke ve Medine -başka bir deyişle Kabe-i Muazzama ve Ravza-i Mutahhara- olan dünyadır. Bu dünyaya "Karşı Batı" da denilebilir. Doğu ile Batı, Germaine'nin deyimiyle "birbirlerini tamamlayan düşmandırlar". Ama ne biçim düşman, ne biçim rakip! Birinin yaptığını öteki de yapar. Batı Haçlı seferlerini icat eder ve yaşar; İslâm cihadı, kutsal savaşı icat eder ve yaşar. Hıristiyanlık Roma'ya ulaşır; İslâm Mekke'ye ve Peygamber'in kabrine (Ravza-i Mutahhara'ya) ulaşır. Üçüncü uygarlık ise Ortodoks mezhep inancıyla Batı'dan ayrılan, temelde Yunan uygarlık değerleri üzerine oturan Hıristiyan Doğu dünyasıdır. Bu dünya, Balkan yarımadasında yaşayan Romanya, Bulgaristan ve eski Yugoslavya coğrafyasının büyük kısmıyla, antik Hellas'ın anımsandığı ve yeniden yaşandığı Yunanistan ile birlikte Tuna'nın doğusuna uzanan bütün

1 Fernand Braudel, "Şafak", *Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Metis Yayını, İstanbul 2013, s. 55-58.

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Ortodoks Rusya'yı içine alan âlemdir. Bu âlemin merkezi her ne kadar Ortodoks Kilisenin tarihî merkezi olması münasebetiyle Konstantinopolis, Türklerin fetihle 1453 yılından beri Müslüman İstanbul (İkinci Roma, ortasında Ayasofya, artık müslüman) gibi algılansa da, bir dönem tarihi rolünü oynayan Moskova, yani üçüncü Roma olarak bakılabilir². Braudel'in bu medeniyet tasnifi, Ortadoğu merkezli olarak yeniden yapılacak olursa, muhtemelen Hıristiyanlık ve İslâm (Batı-Doğu) medeniyetleri dışında, Yunan kültürünün üzerine inkişaf eden Ortodoks Hıristiyanlık medeniyeti gibi, Hazret-i Muhammed'den sonra Arabistan dışında sürdürülen İslâm fetihleriyle Milâdî 632-656 yılları arasında Müslüman Arap ordularına yenilmesi sonucu yıkılan Sasani İmparatorluğu topraklarında ve Zerdüştlük inancının derin bir uykuya çekilmesiyle İslâmlaşan İran'ın, köklü Pers uygarlığının külleri üzerinde, merkeze muhalif bir Şii-İslâm uygarlığından da söz edilebilir. Bu uygarlığın etki alanının, zamanla İran'ın dört bir tarafına Afganistan, Irak, Kafkasya ve Yemen'e doğru genişlediği, söylenebilir³. Artık Sünnî-İslâm dünyası ile Şîî-İslâm dünyasının arası, Batı Hıristiyanlık dünyası ile Doğu Hıristiyanlık dünyası arasında olduğu gibi, birbirinden uzaklaşmış görünmektedir. Bugün Ortadoğu'da din, mezhep ve etnik menşee temelli ayrılıklar, dış etkenlerle birlikte bir medeniyet sorununa dönüşmüştür.

Hazret-i Peygamber'den sonra Hulefâ-i Râsîdîn (632-661), Emevîler (661-750) ve Abbasîler (750-1258) devirlerinde Ortadoğu'da siyasî birlik ve barış, askeri müdahalelerle Moğolların (İlhanlıların) 1258 yılında Bağdat'ı ele geçirerek Abbasîler devletini yıkışına kadar sürdü. Bundan sonra Ortadoğu, Osmanlı Devleti'nin güçlenip, Osmanlı Barışını (Pax-Ottomana) tesis edişine kadar, Mısır- Abbasî halifelerinin manevi nüfuzu altında iki buçuk asır daha Eyyubî ve Memlûk siyasî hâkimiyetinde kaldı⁴.

Abbasî İslâm hilâfetinin manevi nüfuzu altında sağlanan “İslâm siyasî birliği”, 11. yüzyıldan sonra Haçlı Seferleri ile Moğol istilası gibi iki büyük yıkımla karşı karşıya kalmıştı. Bir üçüncüsü de Osmanlı Devleti'nin iki buçuk asırlık bir mücadeleden sonra kurduğu “İslâm Siyasî Birliği” de beş asır sonra üçüncü bir büyük yıkımı I. Dünya Savaşı ile yaşadı. İlk iki büyük saldırıda “İslâm Birliği” parçalandığı gibi, önceki beş asırda inşa edilen İslâm Medeniyetinin yerle bir edildiği bilinmektedir. Bu cümleden olarak, 11. asrın sonlarında başlayıp, 13. asrın son çeyreğine (1096-1272) kadar süren Katolik Papaların öncülüğünde Hıristiyan (Batı) uygarlığının “kutsal savaşıları”, İslâm (Doğu) uygarlığının hâkimiyeti altındaki Ortadoğu'ya sekiz büyük Haçlı Seferi düzenledi. Haçlılar, her ne kadar Müslüman Selçuklu, Eyyubî ve Memlûk devletleri tarafından karşılanırsa da, İslâm medeniyetinin parlayan yıldızı söndü, İslâm

2 Braudel, “Tarih”, a.g.e, s. 97-99.

3 Andre Miquel, *İslâm ve Medeniyeti –Doğuştan Günümüze-*, I, (Çeviren: A. Fidan, H. Menteş), Birleşik Kitapevi, Ankara 1991, s. 82, 127- 140.

4 Miquel, a.g.e, s. 79, 93, 124, 241, 282.

Gazi

Akademik
Bakış

19

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Siyasî Birliği bozuldu. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır büyük yıkıma ve talana uğradı⁵. İslâm Dünyasının uğradığı ikinci büyük yıkım ise, Haçlı Seferlerinin şiddetinin azaldığı 13. asrın ilk çeyreğinde, Cengiz Han ve oğullarının idaresindeki Moğolların istilası oldu. Ortadoğu'da İslâm uygarlığı üzerinde Moğolların tahribatı, Haçlılardan daha büyük oldu. Bütün Türkistan, İran, Irak, Suriye ve Anadolu şehirleri yerle bir edildi. İslâm rönesansının sonunda oluşan altı asırlık uygarlık merkezleri yok edildi. Moğolların paramparça ettiği İslâm Siyasî Birliğini, Osmanlı Devleti'nin, iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonucunda kurbildiği söylenebiler⁶.

Osmanlı Devleti'nin "İslâm Siyasî Birliği" Siyaseti Çerçevesinde Ortadoğu'da Osmanlı Hâkimiyeti

İslâm tarihi içinde Osmanlı Devleti'nin İslâm Birliği (İttihâd-ı İslâm) Siyasetinin iki farklı yönünden söz edilebilir. Birincisi, **fiilî coğrafi (siyasî) bir İslâm birliğidir**. Bunun tarihi seyri şöyle gelişmiştir: Hazret-i Peygamber'den sonra Arabistan'da başlayan İslâm Birliğini tehdit eden merkezi yönetime karşı ayaklanmaları ilk halife Hazret-i Ebu Bekir askeri müdahale ile önlemiştir⁷. Halife Hazret-i Osman devrinde başlayan kabilevî rekabet, Hazret-i Ali devrinde Cemel Vak'ası ile Siffin Savaşına sebep olmuş, bu ayrılıklar ancak Emevîler Hilâfetinin kurucusu Muaviye ile halefleri zamanında bastırılabilmiştir. Milâdi 750 yılında bir askeri ayaklanma ile iktidardan uzaklaştırılan Emevî hanedanının yerine kurulan Bağdat Abbâsî hanedanı zamanında İslâm fetihleri, Ortadoğu'nun dört bir yanı istikametinde sürmüş, İslâm medeniyetine yeni kültürel unsurlar katılmıştır⁸. 10. asırdan itibaren İslâm Devleti'nin sınırları Atlas Okyanusu'ndan Sind'e (İndus Vadisi) kadar uzanmış, Abbâsî Hilâfeti, o sırada mevcut olan İslâm siyasî birliğini koruyamamıştır. Bunun sonucu üç halifelik ortaya çıkmıştır. Bunlar; Sünnî İslâm devletlerinden Tolunoğulları (sonra İhşidîler), Eyyubîler (sonra Memlûkler) Tahirîler, Saffârîler, Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklular'ın tâbi olduğu Abbâsîler hilâfeti; Şîî İslâm devletlerinden Büveyhîler, Rüstemdârlar, Bavendîler ve bütün Taberistan alevîlerinin bağlandıkları Fatimîler hilâfeti ve nihayet İspanya'da Endülüs Emevî hilâfetidir. Aralarında Sünnî-Şîî ayrılıkları olan bu devletler birbirleriyle kıyasıya mücadele ederken, biri yıkılıyor, yerine bir başka devlet kuruluyordu⁹. Bu iç mücadelelere 11. asrın sonlarına doğru başlayan Haçlı Seferleri ile 13. asrın ilk çeyreğinde başlayan Moğol istilâsı eklenince Ortadoğu içinden çıkılmaz bir siyasî buhrana dönüşmüştür. İlerde daha ayrıntılı ele alınacağı gibi, bu siyasî buhrana iki buçuk asırlık bir mücadelenin sonucunda Osmanlılar son vermiştir.

5 Işıl Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, 14, (1996), s. 525-546.

6 Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken, İstanbul 1980, s. 313-331.

7 Muhammed Hudari, "*Tarihü 1-Umeme 1-İslâmiyye*"den tercüme, (Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Devri), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, Çağ Yayınları, İstanbul 1986, s. 106-107.

8 Şerare Yetkin, "Abbâsîler", *DİA*, I, (1988), s. 31-35.

9 Mustafa Alkan, *Osmanlılar'da Hilâfet (1517-1909)*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997, s. 23-24.

“İslâm Birliği” (İttihâd-ı İslâm) siyasetinin ikinci yönü **ideolojik ve pragmatiktir**. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında yer alan Müslümanlar ile fiili bir ülke birliğinden söz edilemez, burada hedef birliği söz konusudur. 19. asırda sanayileşerek sömürge rekabetine giren Avrupalı emperyalist devletlerin hâkimiyeti altına düşen Müslüman ülkelerin, Osmanlı Padişahının manevi önderliğinde güç birliği ederek bağımsızlıklarını kazanma dayanışması fikri ve Osmanlı Devleti açısından ise; en azından Osmanlı hâkimiyeti altındaki Müslüman ülkelerin birliğini korumak, birlik için ittihat etmektir. Her iki halde de bir İslâm siyasî birliğinden söz edilebilir. Konunun tarihi kökenlerine dair verilen bu bilgilerden sonra çalışmanın devamında Osmanlı Devleti'nin 16. asırda gerçekleştirdiği İslâm Coğrafî Birliği (İttihâd-ı İslâm) siyasetine dair bilgiler verilecektir.

Osmanlı Devleti, 1300'lü yıllarda bağımsızlığını kazandıktan sonra, siyasetini Batı'da (Balkanlar) fetih, Doğu'da (Ortadoğu) ilhak üzerine kurmuştur. Anadolu'da 1340'lı yıllarda, Balıkesir, Bergama ve Çanakkale bölgesindeki Karesi Beyliği'nin Osmanlılara bağlanmasıyla başlayan ilhak politikası, Yıldırım Bayezid ile Emir Timur arasında yaşanan 1402 Ankara Savaşı'nın sebep olduğu fetretten sonra, İstanbul'un fâtihi Sultan II. Mehmed devrinde (1451-1481) Osmanlı sınırları, doğuda Trabzon, Erzincan, Malatya ve Maraş sınır hattına kadar uzanmıştı. Fâtih'in oğulları Sultan II. Bayezid ile Cem arasında yaşanan taht mücadelesinin yarattığı sarsıntı atlatıldıktan sonra fetihler doğu ve güneydoğu istikametinde sürdürüldü¹⁰. Bu iki yüzyıllık süreçte Osmanlı Devleti'nin sınırları Balkanlarda Adriyatik kıyılarından Anadolu'da Fırat nehrine kadar uzandı. Anadolu'da, Karesi Beyliğinden sonra Saruhan, Aydın, Menteşe, Hamid, Karaman ve Çandaroğlu beylikleri ile Orta Anadolu'da Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti, Osmanlı siyasî birliğine dâhil edildi¹¹. Sultan II. Bâyezid'in tahtan çekilişiyle padişah olan Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktığı yıllarda, Anadolu'da Osmanlı siyasî birliğine dâhil olmayan Çukurova'da Ramazanoğlu Beyliği, Maraş- Elbistan ve Malatya bölgesinde Dulkadiroğulları Beyliği, Diyarbakır'dan Tebriz'e kadar uzanan Doğu Anadolu'da da Akkoyunlu Devleti'nin parçalanmasıyla oluşan siyasî boşluğu, Uzun Hasan'ın torunu Safevî Devleti'nin kurucusu Şah İsmail doldurmaya çalışıyordu. Şah İsmail, icraatlarıyla Osmanlı- Safevî savaşlarına sebep oldu¹². İkinci Bâyezid (1481-1512), Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devirlerinde Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu hâkimiyetini belirleyen dört büyük harekât yapılmıştır. Bunlar; İran (Doğu) Seferi; Suriye- Mısır Seferi, İrakeyn Seferleri ve Hind- Yemen Seferleri'dir..

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 187-195, 249-252.

11 Feridun Emecen, “Kuruluşun Küçük Kaynarcaya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, IRCICA, İstanbul 1994, s. 10-12, 26- 29.

12 Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1976, s. 15-42.

Gazi

Akademik
Bakış

21

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

1) İnan (Çaldıran/ Doğu) Seferi (1514-1515): Yavuz Sultan Selim, payitahtta otoritesini kurduktan sonra, doğuda Osmanlı Devletini, Şîf propagandasıyla iç karışıklığa sürükleyen ve birliğini tehdit eden İnan Safevî Devleti üzerine yürüdü. Çaldıran Savaşı ile istediği sonucu elde etti. Safevî devletini etkisiz hale getirerek, Tebriz'e kadar olan bölgeyi ekonomik olarak da kontrolü altına aldı. Çaldıran Savaşı dönüşünde Kemah ve Diyarbakır'ın fethi başta olmak üzere bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Osmanlı hâkimiyeti altına girdi¹³.

2) Suriye- Mısır Seferi (1516-1517): Yavuz Sultan Selim'in İnan (Doğu) Seferi, Osmanlı-Memlûk savaşlarının da kıvılcımı oldu¹⁴. Esasen Osmanlı-Memlûk ilişkileri, Fâtih Sultan Mehmed devrinden beri süregelen; Hicaz Suyollarının tamiri meselesi ve Dulkadıroğulları toprakları üzerindeki hâkimiyet rekâbeti, II. Bayezid ile taht mücadelesine girişen Cem'e Memlûklerin yardım etmesi ve Hindistan-Dekkan'da hüküm süren Behmenîler'den III. Muhammed Şah'ın gönderdiği hediyelere Memlûk sultanı Kayıtbay'ın elkoyması gibi meseleler yüzünden, iyi değildi¹⁵. Ancak Sultan Selim devrinde Memlûkler, bir taraftan Şah İsmail, diğer taraftan Portekiz tehlikesini bertaraf edebilmek için, Osmanlılarla iyi münasebetler kurma gereği duymuşlardı. Osmanlılar, Memlûk Devletine mücadelelerinde başarılı olması için askerî ve malî destekte bile bulunmuştu. Osmanlılar'ın Avrupa'da ilerlemeleri, Memlûkler'in Ortadoğu topraklarına Akdeniz tarafından gelebilecek haçlı saldırılarını da önlemişti. Bu dönemde Portekizler'in, Aden'i zaptetmeye çalışması; Cidde, Mekke ve Medine'yi işgal etme, Hazret-i Peygamber'in kutsal emanetlerini alıp götürme tehdidi, Osmanlıların dikkatini bölgeye yöneltti. Sultan Selim, selefleri gibi, Mekke, Medine ve Kudüs'te kutsal yerlerin korunması ve bakımı için çok büyük vakıflar kurmuştu. Bu sırada, Osmanlı Devleti, İslâm Dünyasının en güçlü devleti olması ve İslâm Birliği Siyaseti sebebiyle, Portekiz tehdidine karşı duyarsız kalamazdı. Ancak bu topraklar Memlûk kontrolü altındaydı. Bunun için Sultan Selim önce Mekke Şerifini kazanmaya çalıştı. Hicrî 922 (M.1516)'de Hazret-i Peygamber'in soyundan gelen seyyid ve şerifler, Osmanlı Padişahına murahhas bir heyet gönderdiler. Memlûk Sultanı, bu heyetin İstanbul'a gitmesine izin vermedi. Bu olay üzerine Sultan Selim, Arap memleketlerini Memlûk zulmünden kurtarmaya azmettiğini açıkladı¹⁶.

Osmanlıların Dulkadıroğulları beyliğini ortadan kaldırmasından endişelenen Memlûk sultanı Kansu Gûrî, sünnî ulemânın muhalefetine rağmen, Şah İsmail ile anlaşarak, Osmanlı Ordusunun Dicle Nehri üzerinden İnan üzerine yürümesini önlemişti. Öyle ki Kansu Gûrî, bu sırada Sultan Selim'i tehdit etmek

13 Uzunçarşılı, a.g.e, (1983), s. 249- 276.

14 Bu çalışmanın "Suriye- Mısır Seferi" kısmı için bakınız, Alkan, *Osmanlılarda Hilâfet*, s. 82-84.

15 Solak-zâde (Mehmet Hemdemi Çelebi), *Solak-zâde Tarihi*, c. I- II, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul 1297, s. 375-383.

16 Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600", *Cambridge İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, Zafer Matbaası, İstanbul 1988, s. 324.

için Halep'e gelmiş, yanında bulunan Şehzade Ahmed'in oğlu Kasım Çelebi'yi Osmanlı tahtının yegâne varisi ilân etmiştir¹⁷. Kansu Gûrî'nin bu hareketi üzerine Memlûk teb'asını teşkil eden Sünnîleri elde etmek üzere teşebbüse geçen Sultan Selim, birçok Memlûk emirini kendi tarafına çekmeyi başardı. Sünnî halkın desteğini de temine muvaffak olan Selim, ilkbaharda Diyarbakır üzerinden İran'a gönderdiği Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun, izin istemesine rağmen Memlûkler tarafından Dicle üzerinden geçişine izin verilmedi¹⁸. Bunun üzerine Sultan Selim, ulemâdan "*mülhidlere yardım edenler de mülhiddir*" meâlinde olan üç fetvayı aldı¹⁹. Osmanlı- Memlûk savaşı "Mercidabık"ta yapıldı (24 Ağustos 1516). Muharebe, Osmanlılar'ın lehine sonuçlanırken, Memlûk Sultanı öldü. Böylece Osmanlı Ordusuna Mısır yolu açıldı, Halep düştü. Burada esir düşen son Abbasî Halifesi III. Mütevekkil ve üç mezhep imamı padişahın huzuruna çıktı. Sultan Selim, halifeyi yanına oturtturarak saygı ve hürmet gösterdi. Bununla beraber, halifenin kaçmaması için tedbir de aldı²⁰. Kış Şam'da geçiren Sultan Selim, Memlûkler'in yeni hükümdarı Tumanbay'a bir mektup göndererek ondan Mısır'da kendisinin valisi olmasını istemiştir. Selim bu mektubunda; Yüce Allah'ın kendisini, İskender-i Zulkarneyn gibi doğudan batıya, dünyayı fethetmeye memur ettiğini, Tumanbay'ın ise alınıp satılan bir köle olduğu için hükümdarlığa layık bulunmadığını kaydettikten sonra, kendisinin yirminci kuşağa kadar giden hanların soyundan indiğini belirtmiştir. Sultan Selim mektubunun devamında:

"Sen halife ve kadırlara minnet ederek sultan oldun. Fakat kılıcım ve el-Gûrî'nin ölümü ile bu yerler benimdir. Bu sebeple Mısır'ın haracını, daha önce Bağdat halifelerine gönderildiği gibi, bana yollarsın. Ben Allah'ın yeryüzündeki halifesiyim ve Haremeynü Şerifeyn'in hizmetinde senden önde gelirim" demişti.

Selim mektubunun devamında Tumanbay'a, adına para bastırması ve hutbe okutması şartıyla Gazze'den Mısır'a kadarki topraklarda Osmanlı valisi olmasını teklif etmiştir²¹. Bu mektupta dikkati çeken nokta Selim'in kendisini "**Allah'ın yeryüzündeki halifesi**" olarak vasıflandırmasıdır. Bu unvanı Kur'ân'daki bazı âyetlere binâen Emevî ve Abbasî halifelerinde olduğu gibi, Selim ve halefleri de kullanmıştır. Selim'in Halep ve Şam'ın alınmasından sonra "**İslâm Halifesi**" unvanını taşımasını engelleyen bir durum kalmamıştı. Hicaz'da bulunan şeyhlerden "**Sizi halife tanıyacağız ve itaat edeceğiz**" haberi gelmişti²². Tumanbay'a iki defa elçi gönderilerek, itaat etmesi istendi. Teklif kabul edilmediği gibi elçilerin öldürülmesi, Osmanlıların Mısır üzerine yürü-

17 İbn İyâs, *Bedâi' ez-Zuhûr fî Vekâi' ed-Duhûr*, V, 3. Baskı, Kahire 1984, s. 63.

18 Uzunçarşılı, a.g.e, (1983), s. 282-283.

19 Feridun Ahmed Bey, *Mecmuâ-i Münşعاتi's-Selâtin-i Feridun Bey*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275, s. 419-427.

20 İnalçık, a.g.e, (1988), s. 325.

21 İbn İyâs, a.g.e, (1984), s. 124- 125.

22 Fuad Gücüyener, *Yavuz Sultan Selim*, II., Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1945, s. 43.

Gazi

Akademik
Bakış

23

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

mesine sebep oldu. Ridaniye Muharebesiyle (22.01.1517) Memlûk Devletine son verilerek, ülke Osmanlılara bağlandı²³. Sultan Selim, Ridaniye Savaşından sonra, Fetihnâme-i Diyâr-ı Arab'ın ikinci fasikülünde (19-21); "**Halife-i Rûy-i Zemîn**" olarak tavsif edilmiştir²⁴. Keşfî'nin kaydettiğine göre, Mısır'ın fethiyle birlikte "*aksâ-yı mağribden nevâhi-i Yemen'e ve Habeş'e ve Zengibâr'a varıncaya kadar şehirde ve diyarda cümle bilâd ve emsârda hutbe-i hilâfet ve sikke-i saltanat ol Sultan-ı Saîd yani Sultan Selim Han bin Bayezid adına mukarrer ve muharrer*" olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Selim, Çin'e kadar Müslüman beldelerin hükümdarlarına gönderdiği Nâme-i Hümâyunlarla (mektuplarla) kendisine itaat etmeleri lazım geldiğini belirtmiş, Mekke ve Medine dâhil bütün Hicaz topraklarının şimdi kendisine tâbi olduğunu, yakında İran'a girerek, fethedeceğini de belirttiğinden sonra, şimdi kendi "**Hilâfet-i Ulyâ**"sını kabul etmelerini ve adını hutbelerde zikretmelerini istemiştir²⁵. Mekke, Medine, Kudüs ve Kahire gibi İslâm merkezlerinin Osmanlı Devleti'ne katılması ve hilâfetin Osmanlı padişahına intikali, Yavuz Sultan Selim'i İslâm ülkelerinin birliği siyasetini, Ortadoğu'nun dışında da sürdürmeye yöneltmiş, nitekim Bingazi, Nubya, Cezayir kendiliğinden Osmanlılara katılmıştır. Dahası Sultan Selim'in Türkistan ve Hindistan'ı da topraklarına katarak dünya İslâm siyasî birliğini sağlamayı planladığı rivayet edilir. Ayrıca Portekiz'in Hind Okyanusunda artan nüfuzunu dikkate alarak, Umman Denizi ile Hind sularındaki faaliyetlerini artırmıştır. Onun bu faaliyetleri halefleri Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde de sürdürülmüş olup, Tunus, Yemen, Aden, Fas ve Habeşistan Osmanlılara katılmıştır²⁶.

3) İrakeyn Seferleri (1533-1536;1547-1549): Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, Osmanlıların Batı seferlerine ağırlık vermesinden istifadeyle, önce Şah İsmail, daha sonra oğlu I. Tahmasb'ın düşmanca siyaseti, Osmanlı-İran sınır hattında bazı olaylara sebep olmuş, Tebriz ve Bağdat Safevilerin eline geçmişti. Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın serdarlığında Osmanlı ordusu 21 Ekim 1533 tarihinde İstanbul'dan yürüyüşe geçmiş, 11 Haziran 1534 tarihinde Kanuni Sultan Süleyman'ın da gelmesiyle Osmanlı ordusu Tebriz'e girmiştir. Bu harekâtın devamında 28 Ekim 1534 tarihinde mukavemetsiz olarak Bağdat ele geçirilmiştir²⁷. Osmanlı Ordusunun Birinci İrakeyn Harekâtı ile Irak-ı Arap (Bağdat- Basra) ve Irak-ı Acem'e (Dicle'nin sağ) girilmiş, Bağdat Basra bölgesinde Osmanlı hâkimiyeti tesis edilmiştir. 10 Mayıs 1555 tarihinde yapılan Amasya Antlaşmasıyla sonuçlanan İkinci İrakeyn

23 J. Von Hammer, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, IV, (Mütercim: Mehmed Ata), Keteon Bedrusyan Matbaası, İstanbul 1330, s. 11-25.

24 Selahaddin Tansel, Yavuz Sultan Selim, MEB Basımevi, Ankara 1969, s. 215.

25 İnalçık a.g.e, (1988), s. 321.

26 Ahmet Asrar, Kanuni Devrinde Osmanlılar'ın Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972, s. 56-59.

27 Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-memâlik*, 244-276a; Matrakçı Nasuh, *Beyây-ı Menâzil-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Neşreden: Hüseyin Gazi Yurdaydın), TTK Basımevi, Ankara 1976, s. 212-284.

harekâtı (1547-1549) içinde yapılan Gürcistan ve Nahcivan seferleri sonucunda Osmanlı Devleti, Irak-ı Arap, Irak-ı Acem, Doğu Anadolu, Azerbaycan ve Atabeg Yurdu üzerinde kesin olarak hâkimiyet kurmuştur²⁸.

4) Yemen/Hind Seferleri (1526-1553): Ümit Burnu'nu geçip Hindistan sularına gelen Portekizliler, Gao'yu geçerek Kızıldeniz'e kadar uzanmışlar, Hindistan'dan gelen ticari malların Akdeniz limanlarına ulaşma noktalarına hâkim olmuşlardı. Portekiz-Memlûk mücadelelerinde Osmanlılar, Memlûklere yardım etmişlerdi. Osmanlılar, Suriye-Mısır harekâtından sonra bu meseleyi çözmek için Kızıldeniz'deki donanmayı güçlendirmiş, Kızıldeniz (Mısır) Kaptanlığını kurmuştu. Selman Reis kaptanlığındaki Osmanlı filosu 1526 yılında harekete geçip, Cidde'ye varıp Yemen'e hâkim oldu. Osmanlıların bu ilk Hind Seferinden sonra yapılan dört sefer sonucu Yemen (Aden, Sana), Güney Arabistan, Basra Bölgesi ve Habeşistan hâkimiyet altına alınmıştır²⁹.

Ezcümle Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın ilk yarısında çıktığı *İran (Çaldıran/Doğu) Seferi* sonucunda Tebriz'e kadar bütün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu; *Suriye- Mısır Seferi* ile Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Cezayir ve Hicaz'ı, *İrakeyn Seferleri* ile Irak-ı Arap (Bağdat- Basra) ve Irak-ı Acem (Basra Körfezi ve çevresi) bölgelerini ve *Yenen-Hind Seferleri* ile de Yemen ve Habeşistan bölgelerini hâkimiyet altına almış, Ortadoğu'da Osmanlı-"İslâm Siyasî/ Coğrafi Birliği" sağlanmıştır.

Osmanlı Ortadoğusu'nun İdarî Yapısı: Ortadoğu'nun Osmanlılaşması

Osmanlı Devleti Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra, "modern dönem öncesi" üç farklı idarî sistem uygulamıştır. Bunlar; Timar (mîrî) sisteminin uygulandığı bölgelerin (sâlyânesiz eyaletler) idaresi, vergisi yıllık olarak alınan bölgelerin (sâlyâneli vilayetler) idaresi ve Kutsal yerlerin (Mekke, Medine ve Kudüs) idaresi olarak tasnif edilebilir³⁰. Bu idarî yapılanma kısaca şöyle izah edilebilir:

1) Timar Sisteminin Uygulandığı (Salyanesiz) Eyalet İdaresi: Osmanlı Devleti'nde timar sisteminin (Mîrî sistemin) uygulandığı sancakların sınırları, coğrafyanın doğal yapısına göre belirleniyordu. Timar sistemi, Anadolu'nun doğal uzantısı durumunda olan Arap Ortadoğusu'nun bazı bölgelerinde de uygulanmıştır. Ortadoğu'da timar (mirî) sisteminin uygulandığı bölgelerin sınırları Kıbrıs Adasını ve Doğu Akdeniz kıyılarından Şam'ı içine alarak, Suriye Çölünü hariçte bırakıp, Rakka üzerinden güneydoğuya doğru uzanarak Musul, Kerkük

28 Celâl-zâde, Tabakât, 484a- 497a; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (1983), s. 359-361.

29 Muhammed Yakup, Mughul, *Kanuni Devri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987, s. 109- 140; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun güney siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1974, s. 23-54; Cengiz Orhonlu, "Hind Kaptanlığı ve Pirî Reis", *Belleten*, XXXIV/134 (1970), s. 235-254.

30 Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejimi ile Misâk-ı Millî'nin Münasebeti", *Genelkurmay ATESE Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (İstanbul, Ekim 1995), Ankara, 1996, s. 186- 192.

Gazi

Akademik
Bakış
25
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ve Süleymaniye sancaklarını içine alarak, buradan kuzeye doğru Tebriz'den Kafkas Dağlarının batısından Revan üzerinden Batum'a ulaşıyordu. Bağdat, bazen mîrî sisteme dâhil edilmiş, bazen de sâlyâneli (yıllıklı) olarak idare edilmiştir. Bu yüzden tam anlamıyla mîrî sisteme dâhil değildir. Bu "coğrafi bütünlüğün bir neticesi olarak tarih boyunca Şam- Bağdat hattının kuzeyinde kalan bölgelerin kaderi daima Anadolu'nun kaderiyle birlikte olmuştur"³¹. Osmanlı Ortadoğu'sunda timar sistemi, Halep, Musul, Rakka, Şam, Şehr-i Zol ve Trablusşam eyaletlerinde uygulanmıştır³².

2) Salyaneli (Yıllıklı) Eyaletlerin İdaresi: Sâlyâneli (yıllıklı) eyaletlerin yöneticisi beylerbeyi (vâli) olup payitahttan tayin edilirdi. Beylerbeyi, yönetimi altındaki eyaletin tahrirle belirlenmiş yıllık vergisini merkeze gönderirdi. Bu eyaletlerdeki gelir fazlası, mahallî yönetimin masrafları, askerî giderler ile sair ihtiyaçlara sarf edilirdi. Ortadoğu'daki salyaneli eyaletler; Bağdat, Basra, Cezâyir-i Garb, Habeş, Lahsa (Ahsa), Mısır, Trablusgarp ve Tunus'tan oluşmaktaydı³³. Bu eyaletlerden Cezâyir-i Garb, Habeş, Lahsa, Trablusgarb ve Tunus merkezî otoritenin denetiminden uzak olduğundan bunların hazineye sağladıkları gelirler sınırlıydı. Sâlyâneli eyaletlerde idarecilere dirlik tahsis edilmez, onlara yönettikleri eyaletin hazinesinden sâlyâne (yıllık maaş) verilirdi. Bu durum eyalet kânunnâmeleri ile belirlenmişti³⁴. Ancak uygulamada Mısır istisna diğer eyaletlerin beylerbeylerinin masraflarının zaman zaman merkezi hazineden ödendiği belirtilmelidir³⁵.

3) Kutsal Yerlerin İdaresi: Osmanlı devrinde "Kutsal yerlerin idaresi" özerktir. Müslümanlar için kutsal olan "Haremeyn-i Şerifeyn" şehirleri, Mescid-i Harem'in (Kabe-i Muazzama) bulunduğu **Mekke** ile Hazret-i Peygamber'in Milâdî 622 yılında hicretiyle inşa ettirdiği Mescid-i Nebevî'nin ve vefat edince defnedildiği Ravza-i Mutahhara (mezarı)'nın bulunduğu **Medine** (Medine-i Münevvere) ve Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen **Kudüs** (Kuds-i Şerif) ve **Halilü'l-Rahman**, Yavuz Sultan Selim'in Suriye-Mısır Seferi ile Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Fâtımîler devrinden itibaren Haremeyn-i Şerifeyn şehirlerini Hazret-i Peygamber'in torunu Hasan'ın soyundan gelen emirler (şerifler) yönetmişti. Osmanlılar da bu teamüle bağlı kalmışlardır³⁶. Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle, Memluk nüfuzu altında bulunan Haremeyn-i Şerifeyn yönetimi de Osmanlı hâkimiyetini tanıdı. O sırada Mekke

31 Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı (e-dergi, 2010), s. 326- 327.

32 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı -Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997, s. 42-43.

33 BOA, TD. 93 (Halep-1918); TD. 998 (Musul-1520); TD. 169 (Şam-1526); TD 430 (Kudüs, Gazze, Safed-1528).

34 *Kannunâme-i Sultan Süleyman Han*, Bayezit Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969, vr. 116-121.

35 Öztürk, a.g.m., (2010), s. 330- 331.

36 Tufan Buzpınar, M. Sabri Küçükkaşçı, "Haremeyn", *DİA*, 16, (1997), s. 153-157.

Emîri Şerîf Berekât b. Muhammed el-Hasenî, derhal on iki yaşında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nüme'yî, kardeşinin oğlu Şerif Arrar'ın riyasetindeki bir elçilik heyeti ile birlikte Mısır'a göndererek Osmanlı Padişahına tazimlerini arz ile Mekke'nin anahtarlarını takdim etmişti. Şerif Ebu Nüme'yî, Mısır'dan pek çok hediyeler ve babası Şerîf Berekât'a verilen Mekke Emirliği menşuru ile Mekke'ye döndü. Sultan Selim ayrıca Mekke emirine Mısır hazinesinden maaş bağlattı. Haremeyn halkına dağıtılmak üzere 200.000 duka altını ile bol miktarda erzak gönderdi³⁷. Zaten Osmanlı Sultanları, Yıldırım Bayezid'den itibaren Haremeyn'e sürre göndermeye başlamışlardı³⁸. Osmanlı, Haremeyn-i Şerife'nin hizmetlerini vakıflar yoluyla sağlıyordu³⁹. Dârü's-Saâde Ağasının liderliğinde bir Sürre-i Hümayûn gönderiliyor⁴⁰, hac organizasyonu Haremeyn Vakıflarının gelirleriyle yapılıyordu⁴¹.

Kudüs ve Halilü'l Rahman'ın dâhil olduğu Filistin, Sultan Selim'in Mısır Seferi öncesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiş, Memlûk dönemindeki idarî yapısını büyük ölçüde korumuştur. Filistin coğrafyasından Kudüs-Gazze, Nablus-Safed, Salt-Aclun sancakları ilk önce Şam Eyâletine bağlanmış, Kanûni devrinde yapılan umumî idari düzenleme ile Kudüs, Gazze ve Safed sancakları Şam Eyaletinden ayrılarak her biri Şam Eyaleti içerisinde müstakil sancaklar hâline getirilmiştir. Kudüs'ün bu müstakil idari yapısı İmparatorluğun sonuna kadar sürmüştür. Kudüs, Yahudi, Hıristiyan ve İslâm dini mensupları tarafından kutsal kabul edilmesi sebebiyle, burası hep çekim merkezi olmuştur. Kutsal mekânlara ziyaret için gelen ziyaretçiler dışında Kudüs'te yaşayan farklı din mensupları için oluşan Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana), temelde "*Osmanlı Millet Sistemi*"nin, genelde ise "*Osmanlı Sisteminin*" bir sonucudur.

Ortadoğu'nun Osmanlılaşması

Osmanlı Devleti, Ortadoğu'da hâkimiyetini tesis ettikten sonra timar (mîrî) sistemin uygulandığı eyaletlerin (sâlyânesiz), vergisi yıllık olarak alınan eyaletlerin (sâlyâneli) ve Kutsal yerlerin (Mümtaz) idarî yapısını kurduktan sonra, yapılan tahrirlerle eyalet veya sancak kanunnameler oluşturup, söz konusu bölgelerdeki eyalet veya sancakların yerel yöneticilerini tayin edip, buraların iktisadi, kültürel ve sosyal yapılarına müdahale etmemiştir. Bu idarî tasarruf hem yerel yapıları (kabileleri) memnun etmiş, hem de merkez ile taşra ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Osmanlı'nın Ortadoğu'daki idarî kadrolara tayin et-

37 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, TTK Basımevi, Ankara 1984, s. 17-18.

38 Uzunçarşılı, *a.g.e.*, (1984), s. 13-15.

39 Bir kaç örnek bk. Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, VGMA, AB. 580/ 127- 77; Dârü's-Saâde Ağası el- Hac Beşir Ağa Vakfiyesi, H.1139/ M.1726 VGMA. HRM. 730/ 65, sıra: 37; Halil Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi, H. 1124 /1712, VGMA, HRM. 730/ 52, 27.

40 İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 13 (1981), s. 113-170.

41 BOA. A.MKT, 21/ 59 (H.1052 /M.1643); EV. EMK. SR. 4140 (H.1176/1763); C.EV. 171/ 8527 (H. 1211/ M. 1797).

Gazi

Akademik
Bakış

27

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

tiği yöneticiler, halkın genel meselelerinin çözümünün yanında, yerel kabilevi unsurlar üzerinde sulhun sağlayıcısı, anlaşmazlıkların çözümünde hakem, hak/ hukuk konusunda adaletin uygulayıcısı olmuşlardır. Bunun sonucu bir Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) oluşmuştur. Esasen bu, “Osmanlı’da birlikte yaşamının” kurumsal karşılığı olan “Osmanlı Millet Sistemi”nin bir sonucudur. Bugün Osmanlı Devleti’nden 64 ülke doğmuştur⁴². Bunlardan 33 tanesi müslüman, biri Musevî 31 tanesi de gayrimüslimdir. Bu 33 müslüman ülkenin en az 20 tanesi Ortadoğu’da yer almaktadır. Ortadoğu’daki toplumlar en az dört yüz yıl birlikte barış içinde yaşamışlardır⁴³. Bunun sırrı “Osmanlı Millet Sistemi” gereği toplumun müslim gayrimüslim olarak örgütlenmesindedir. Buna göre hükümdar, “uyruklarının babası” olma gibi patrimonyal bir telâkkiden çok “tebaanın refahından şahsen sorumlu olduğu” kanaatini taşımış⁴⁴ ve tebaasını, kendisine “*Cenâb-ı Hakkın bir emaneti*” olarak değerlendirmiş, onları iyi idare etmek ve her çeşit yerel zulüm ve haksızlıklara karşı korumak sorumluluğunu üstlenmiştir⁴⁵. Devletin karakteri âlemşümuldür. Onun bünyesinde Müslüman, Hristiyan ve Musevi dinlerine mensup pek çok inanç, mezhep ve anasır vardır. Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi” her inancın kendi dinî ruhanî liderinin/ reisinin liderliğinde/ riyasetinde örgütlenmesi ve idare edilmesidir. Müslümanlar Şeyhülislâmın, Hristiyanlar ruhani reislerin (patriklerin), Yahudiler de hahambaşının etrafında örgütlenmiştir⁴⁶. Şeyhülislâm İslâm’ın (dinin) temsilcisidir. Kazaskerler, kadılar, müftüler, müderrisler ve nakibül-

42 1. Türkiye, 2. Bulgaristan (545 yıl), 3. Yunanistan (400 yıl), 4. Sırbistan (539 yıl), Karadağ (539 yıl), 6. Bosna-Hersek (539 yıl), 7. Hırvatistan (539 yıl), 8. Makedonya (539 yıl), 9. Slovenya (250 yıl), 10. Romanya (490 yıl), 11. Slovakya (20 yıl), Osmanlı ad: Uyvar, 12. Macaristan (160 yıl), 13. Moldova (490 yıl), 14. Ukrayna (308 yıl), 15. Azerbaycan (25 yıl), 16. Gürcistan (400 yıl), 17. Ermenistan (20 yıl), 8. Güney Kıbrıs (293 yıl), 19. Kuzey Kıbrıs (293 yıl), 20. Rusya’nın güney toprakları (291 yıl), 21. Polonya (25 yıl)-himaye- Osmanlı adı: Lehistan, 22. İtalya’nın güneydoğu kıyıları (20 yıl), 23. Arnavutluk (435 yıl), 24. Belarus (25 yıl) –himaye, 25. Litvanya (25 yıl) -himaye-, 26. Letonya (25 yıl) -himaye-, 27. Kosova (539 yıl), 28. Voyvodina (166 yıl) Osmanlı adı: Banat, 29. Irak (402 yıl), 30. Suriye (402 yıl), 31. İsrail (402 yıl), 32. Filistin (402 yıl), 33. Ürdün (402 yıl), 34. Suudi Arabistan (399 yıl), 35. Yemen (401 yıl) , 36. Umman (400 yıl), 37. Birleşik Arap Emirlikleri (400 yıl), 38. Katar (400 yıl), 39. Bahreyn (400 yıl), 40. Kuveyt (381 yıl), 41. İran’ın batı toprakları (30 yıl), 42. Lübnan (402 yıl), 43. Mısır (397 yıl), 44. Libya (394 yıl) Osmanlı adı: Trablusgarp, 45. Tunus (308 yıl) , 46. Cezayir (313 yıl), 47. Sudan (397 yıl), Osmanlı adı: Nubye, 48. Eritre (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş, 49. Cibuti (350 yıl), 50. Somali (350 yıl), Osmanlı adı: Zeyla, 51. Kenya sahilleri (350 yıl), 52. Tanzanya sahilleri (250 yıl), 53. Çad’ın kuzey bölgeleri (313 yıl) Osmanlı adı: Reşade, 54. Nijer’in bir kısmı (300 yıl) Osmanlı adı: Kavar, 55. Mozambik’ in kuzey toprakları (150 yıl), 56. Fas (50 yıl) -himaye-, 57. Batı Sahra (50 yıl) -himaye-58. Moritanya (50 yıl) -himaye-, 59. Mali (300 yıl) Osmanlı adı: Gat kazası, 60. Senegal (300 yıl), 61. Gambiya (300 yıl), 62. Gine Bissau (300 yıl), 63. Gine (300 yıl), 64. Etiyopya’ nın bir kısmı (350 yıl) Osmanlı adı: Habeş. Habeş. <http://hazirtarih.blogspot.com/osmanli-impatorlugundan-ayrilan-ulkeler/> 4901532 (Erişim tarihi: 13. 05. 2016).

43 Mustafa Alkan, “İslâm Dünyası ve Yönetilme (Hilâfet) Sorunu”, *I. Dünya Savaşı’nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslâm Dünyası*, ESAM Yayını, Ankara 2015, s. 394- 395.

44 Şerif Mardin, *Din ve İdeoloji*, 10. Baskı, İletişim Yayınevi, Ankara 2001, s. 108-109.

45 Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1957), s. 102-104..

46 Mustafa Alkan, “Osmanlı’da Millet Sistemi”, *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi*, ESAM Yayını, Ankara 2015, s. 85-92.

eşraf şeyhülislâmlık kurumunun üst bürokrasisi içinde yer alıyordu. Kadiasker Divân-ı Hümayûn'da adaleti; kadılar kazalarda adaleti ve idareyi; müftüler fetva makamını; müderrisler eğitim/öğretimi; nakibu'l-eşraf peygamber soyunu (seyyid ve şeriflerin); şeyhler de değişik tarikat mensuplarını; temsil ediyorlardı. Bunlar, bizatihi Şeyhülislamın oluruyla tayin ediliyordu. Dolayısıyla pâyihtaht ile taşra arasında sıkı bir bağ vardı. Süleymaniye Medresesinde Sünni dört mezhep üzere eğitim verilmekteydi. Burada yetişen müderrisler, kadılar ve müftiler, Mekke, Medine, Kudüs, Bağdat, Kahire ve Şam başta olmak üzere, Osmanlı ülkesinde eğitim-öğretim, adalet ve dinî hizmet teşkilâtlarında görev yapıyorlardı⁴⁷. Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yaşayan gayrimüslimler için de durum farklı değildi. Osmanlı Sisteminde "Ehl-i ahd" olarak isimlendirilen gayrimüslimler; 1. Zimmîler (İslam devletinin himayesini kabul edenler, ehl-i zimme), 2. Muâhedler (kendileriyle barış yapılmış olanlar, ehl-i hudne) ve 3. Müste'menler (kendilerine eman verilmiş olan, ehl-i eman) zümrelerinden oluşmaktaydı⁴⁸. Gayrimüslim milletlerin teşkilatlanmasında İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği önemli rol oynamıştır. İstanbul'un fethinden önce fonksiyonunu yitirmek üzere olan Ortodoks Rum Patrikliği, Gennadius Scholarius (1400-1473) ile yeniden ihya edilmiştir. Antakya Rum Patriği, Mısır-İskenderiye Rum Patrikliği ve [Makedonya] Ohri Rum Patrikliği, Fener Rum Patrikliğine bağlanmış olarak yeniden örgütlenmiştir. Ermeniler, Gregoryen adıyla ayrı bir mezhebe mensup olmaları sebebiyle İstanbul'da Ermeni Patrikliği olarak teşkilâtlandırılmıştı. Ayrıca Süryani patrikliği, Kudüs, Rum, Ermeni Patrikliği, Süryanî, Keldanî, Melkit, Marunî Patrikliği, Protestan Cemaati ve Yahudi Hahambaşılığı adı altında ayrı yapılar kurulmuştu. Bunlardan kilise bürokrasisini oluşturan patrikler, metropolitler, piskoposlar ve rahipler için hiyerarşik bir düzenleme de yapılmıştır. Kilise ve manastır mensupları için de ciddî gelir kaynakları oluşturulmuştur. Ruhanî (dinî) bürokrasi, özellikle gümrük ve kimi tekâliften muaf tutulmuştur. Ruhanî reisler, sadece dini yetkilere sahip değil, aynı zamanda hukukî, adlî, malî ve idarî yetkilere de sahiptirler. Ruhanî reislerin; kendi idarî teşkilatını yönetme, teşkilatlanma, metropolitleri tayin etme, azletme, cemaatlerin ve rahiplerin kayıtlarını tutma, devlet ile ilişkileri sağlamak gibi *idarî yetkileri*; zimmîlerden alınan cizye, pişkeş ve patrikhâne, kilise ve manastırların *malî* sorumluluklarını yerine getirmek; davaların görülmesi gibi adlî; suçluları sürgün, kalebend, kürek, falaka, değnek gibi *cezâi* müeyyedeleleri yerine getirmek; evlenme, boşanma, nafaka, miras, tereke ve vasiyet vakıfları gibi *medenî hukuk* alanlarında son derece geniş yetkileri bulunmaktaydı⁴⁹. Devlet, milletlerin iç dinamiklerine karışmıyor, padişah tarafından tayin edilen ruhanî reislerin, kendi milletini yöneterek, bu yönetim üzerinden devlete karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, Osmanlı toplumsal barışını sağlamıştı.

47 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *DİA*, 39, (2010), s. 91-96.

48 Cevdet Küçük, "Osmanlı Devleti'nde "Millet Sistemi", *Osmanlı*, IV, (Ankara 1999), s. 210-211.

49 M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004, s. 149- 270.

Gazi

Akademik
Bakış

29

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Sonuç

Osmanlı Devleti, Bitinya (Bilecik- Bursa -İznik) Bölgesinde kuruluşunu tamamladıktan sonra, Batı ve Doğu istikametinde büyüme başlamıştır. Batı istikametinde yapılan fetihlerle Rumeli'nin (Balkanlar) hâkimiyeti, doğu istikâmetinde yapılan ilhaklarla Anadolu'nun siyasî birliği sağlanmış, Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlı Devleti'nin sınırları Tuna'dan Fırat'a kadar ulaşmıştır. II. Bayezid devrinde İran Safevî Devleti ile girilen Doğu Anadolu'nun hâkimiyeti, Mısır-Memluk Devleti ile girilen Güneydoğu Anadolu'nun hâkimiyeti rekabeti, Yavuz döneminde savaşa dönüşmüştür. Yavuz Sultan Selim ile Kanûnî Sultan Süleyman devirlerinde yapılan İran (Doğu), Suriye-Mısır, İrakeyn ve Yemen-Hind seferleri sonucu, Osmanlı Devleti bütün Ortadoğu'ya hâkim olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki bu hâkimiyetiyle, 11. asırda bozulan "İslâm Siyasî Birliği" coğrafi olarak yeniden kurulmuştur. *Mısır/Abbâsî hilâfetinin "kıtlık hakkı" olarak Osmanlı padişahına intikali, Haremeyn-i Şerifeyn'in himâyesi, Kutsal Emanetlerin Osmanlı payitahtına taşınması ve Haremeyn-i Şerifeyn'de haccin organizasyonu* imtiyazları Osmanlı Devleti'nin itibarını Müslüman halkların nazarında artırmış, zamanla Osmanlı padişah/halifesinin ismi, Osmanlı coğrafyası dışındaki İslâm ülkeleri mescidlerinde de okunur hale gelmiştir. Ayrıca Sultan Selim ile Sultan Süleyman devirlerinde yapılan idarî ve toplumsal düzenlemelerle Ortadoğu "Osmanlı milletler nizamına" uyumlu hâle getirilmiş, -bir başka ifadeyle- Ortadoğu Osmanlılaştırılmıştır, denilebilir. Ortadoğu'da Osmanlı Barışı (Pax-Ottomana) dört asır sürmüştür. Bu barış, I. Dünya Savaşı sürerken, İngiliz kuvvetlerinin Kut ül Ammare'de yenilgisinden on yedi gün sonra 16 Mayıs 1916 tarihinde Sykes-Picot Anlaşmasıyla İngiltere ile Fransa, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarını paylaşmış⁵⁰, bu paylaşım yeni Ortadoğu'ya barış, huzur ve demokrasi getirmemiş, çizilen sınırlar savaşlara sebep olmuş, oluşturulan yönetimler yeni monarklara dönüşmüş, zengin enerji kaynakları heder edilmiş, Ortadoğu İslâm ülkeleri 1916'dan 2016'ya geçen yüzyılı ıskalamıştır. Bugün Ortadoğu'da bir medeniyet krizi yaşanmaktadır. Sünnî-İslâm dünyası ile Şii-İslâm dünyası arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışma, Batı-Hıristiyanlığı ile Doğu-Hıristiyanlığı arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışmayı; İslâm Dünyası ile Hıristiyanlık dünyası arasındaki ayrılık, rekabet ve çatışmalar ise Haçlı Savaşlarını hatırlatmaktadır. Medeniyetler arası çatışmaların medeniyetler arası ittifaka dönüşmesi, insanlığın "insanlık değerlerine" şartsız saygı duymasına bağlıdır, denilebilir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, TD. 93 (Halep-1918); TD. 998 (Musul-1520); TD. 169 (Şam-1526); TD 430 (Kudüs, Gazze, Safed-1528).

50 David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Owl, New York 1989, 286-288.

Görüş

Akademik
Bakış

30

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

BOA. A.MKT, 21/ 59 (H.1052 /M.1643); EV. EMK. SR. 4140 (H.1176/1763); C.EV. 171/ 8527 (H. 1211/ M. 1797).

Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)

Köprülü Mehmed Paşa Vakfiyesi, 1071/ 1660, VGMA, AB. 580/ 127- 77.

Dârü's-Saâde Ağası el- Hac Beşir Ağa Vakfiyesi, 1720, VGMA. HRM. 730/ 65, sıra: 37.

Halil Ağa bin Mustafa Ağa Vakfiyesi, H.1124 /1712, VGMA, HRM. 730/52,27.

Döneme Ait Eserler

Kanunnâme-i Sultan Süleyman Han, Bayezit Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kitaplığı, No: 1969.

CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBÎ (Koca Nişancı), *Tabakat-ül-memâlik ve derecât-ül-mesâlik*, 244-276a.

FERİDUN AHMED BEY, *Mecmuâ-i Münşeati's-Selâtin-i Feridun Bey*, I-II, Matbaa-i Amire, İstanbul 1275.

İBN İYAS, *Bedâ'ez-Zuhûr fi Vekâi'ed-Duhûr*, V, 3. Baskı, Kahire 1984.

MATRAKCI NASUH, *Beyây-ı Menâzil-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Neşreden: Hüseyin Gazi Yurdaydın), TTK Basımevi, Ankara 1976.

Araştırmalar

ALKAN, Mustafa, *Osmanlılarda Hilâfet (1517-1909)*, Çağlayan Yayınları, İzmir 1997.
ALKAN, Mustafa, "İslâm Dünyası ve Yönetilme (Hilâfet) Sorunu", *I. Dünya Savaşı'nın 100. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu: Emperyalizm ve İslâm Dünyası*, ESAM Yayını, Ankara 2015.

ALKAN, Mustafa, "Osmanlı'da Millet Sistemi", *Emperyalizm ve Ermeni Meselesi*, ESAM Yayını, Ankara 2015.

ASRAR, Ahmet, *Kanuni Devrinde Osmanlıların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi*, Büyük Kitaplık Yayınları, İstanbul 1972.

ATEŞ, İbrahim, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 13 (1981), 113-170.

BRAUDEL, Fernand, "Şafak", *Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz, Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras*, Metis Yayını, İstanbul 2013.

BUZPINAR, Tufan- KÜÇÜKAŞÇI, M. Sabri, "Haremeyn", *DİA*, 16, (1997), 153-157.

DEMİRKENT, Işıl, "Haçlılar", *DİA*, 14, (1996), 525-546.

EMECEN, Feridun, "Kuruluşun Küçük Kaynarcaya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I, IRCICA, İstanbul 1994.

FROMKİN, David, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*, Owl, New York 1989.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu*, Ötüken, İstanbul 1980.

Gazi

Akademik
Bakış

31

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- GÜCÜYENER, Fuad, *Yavuz Sultan Selim*, II., Ahmed Said Matbaası, İstanbul 1945.
- HAMMER, J. Von, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, IV, (Mütercim: Mehmed Ata), Keteon Bedrusyan Matbaası, İstanbul 1330.
- HUDRÎ, Muhammed, “*Tarihu'l-Umumi'l-İslâmiyye*”den tercüme, (Hulefâ-i Raşidin ve Emeviler Devri), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, İstanbul: Zafer Matbaası, Çağ Yayınları, İstanbul 1986.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı İmparatorluğu 1300-1600”, *Cambridge İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, I, Zafer Matbaası, İstanbul 1988.
- İNALCIK, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfî-Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1957), 102-126.
- KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı -Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislâm”, *DİA*, 39, (2010), 91-96.
- KENANOĞLU, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, Klasik Yayınları, İstanbul 2004.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlı Devleti'nde “Millet Sistemi”, *Osmanlı*, IV, Ankara 1999.
- MARDİN, Şerif, *Din ve İdeoloji*, Sena Ofset, 10. Baskı, İletişim Yayınları, Ankara 2001.
- MİQUEL, Andre, *İslâm ve Medeniyeti –Doğuştan Günümüze-*, I, (Çeviren: A. Fidan, H. Menteş), Birleşik Kitapevi, Ankara 1991.
- MUGHUL, Muhammed Yakup, *Kanuni Devri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1974.
- ORHONLU, Cengiz, “Hind Kaptanlığı ve Pirî Reis”, *Belleten*, XXXIV/134 (1970).
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Osmanlı Mîrî Rejimi ile Misâk-ı Millî'nin Münasebeti”, *Genelkurmay ATESE Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri*, (İstanbul, Ekim 1995), Ankara 1996.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, *History Studies Dergisi*, Ortadoğu Özel Sayısı (e-dergi, 2010).
- Habeş. <http://hazirtarih.blogcu.com/osmanli-impatorlugundan-ayrılan-ülkeler/4901532> (Erişim tarihi: 13.05.2016).
- SOLAKZÂDE, (Mehmet Hemdemi Çelebi), *Solak-zâde Tarihi*, I-II, Mahmud Bey Matbaası. İstanbul 1297.
- SÜMER, Faruk, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti Enstitüsü Yayını, Ankara 1976.
- TANSEL, Selahaddin, *Yavuz Sultan Selim*, MEB Basımevi, Ankara 1969.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, 4. Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1983.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emîrleri*, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- YETKİN, Şerare, “Abbasîler”, *DİA*, I, (1988), 49-56.

Görüş

Akademik
Bakış

32

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*

Title: Turkey's Policy In The Middle East During The Interwar Period

Mustafa Sıtkı Bilgin**

Öz

Birinci Dünya Savaşı döneminde İtilaf Devletlerinin ilgilendikleri en önemli konulardan birisi 'Şark Meselesi' olarak da adlandırılan Osmanlı Devleti'nin parçalanması meselesiydi. Bu maksatla İtilaf Devletleri savaş dönemi içerisinde bazı gizli antlaşmalar imzalanmıştır. Hiç şüphesiz bunlar içerisinde yer alan Sykes-Picot antlaşması Ortadoğu'nun kaderini belirleyen temel bir siyasi belge niteliğini taşımıştır. Avrupalı güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarları çerçevesinde hazırlanan Sykes-Picot düzeni böylece Ortadoğu'daki siyasi ve coğrafi birlik düzen ve ahengi bir daha düzelmeyecek şekilde alt üst etti ve günümüzde devam eden birçok krizlerin de kaynağı oldu.

Türkiye ise özellikle İngiltere ve Fransa'nın savaş sonrasında bölgede tatbik etmeye çalıştığı Sykes-Picot düzenine karşı alternatif arayışlara yönelmiştir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Milli Mücadeleyi yürüten Türkiye'nin siyasi-askeri imkân ve gücü Avrupalı emperyalist devletler karşısında çok sınırlıydı. Bu sebepten dolayı Türkiye, Cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte Batılı güçlere karşı bölgede alternatif bir düzen oluşturma yerine bölge ülkeleriyle denge arayışları içerisine girmiş ve bu çerçevede Türkiye'nin öncülüğünde 1937 yılında Sadabad Paketi kurulmuştur. İngiliz ve Türk arşiv kaynaklarına dayalı olarak hazırlanan makalede ikinci el materyale de ilgisi nispetinde yer verilmiş ve Türkiye'nin Ortadoğu politikası incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Türkiye, Ortadoğu, Şark Meselesi, Sykes-Picot Antlaşması, Milli Mücadele, Sadabad Paketi, Büyük Güçler

Abstract:

Since the start of the 19th century, the Eastern Question became a core issue for the European imperialism. As it focused on the destruction of the Ottoman Empire, this issue continued to be a major concern for the Allied Powers during the Great War. In this regard secret agreements were signed among the Allied powers during this war. Amongst this was the Sykes-Picot agreement with which the Middle East was divided according to imperialistic designs of the European powers. They not only created an artificial Jewish state but also destroyed the political and geographic unity of the Middle East. It also became a hub of many problems and crises in the region for the forthcoming decades.

Turkey initially posed a challenge to the Sykes-Picot order and looked after alternative political options. But later as Turkey continued with carrying out a National Struggle against imperialist powers she was unable to cope with the European imperialistic designs. Therefore, after the establishment of

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.04.2016, Kabul Tarihi: 20.05.2016

** Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (YBU) SBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: bilgin.ms@gmail.com

Gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Turkish Republic, Turkey searched for balance of power politics with the regional powers of the Middle East. The zenith of this policy was the setting of Sadabad Pact in 1937 under Turkey's leadership. This article hence deals with the events starting from the secret Sykes-Picot agreement till to the end of the interwar period. Based on abundant archival documents the article examines Turkey's foreign policy towards the Middle East during the interwar period.

Keywords: Atatürk, Turkey, Middle East, Eastern Question, Sykes-Picot Agreement, Turkish National Struggle, Sadabad Pact, Great Powers

Giriş

Yaklaşık 400 yıl Osmanlı idaresinde sulh ve salah içerisinde bir yönetime tabi olan Ortadoğu bölgesinin istikrar ve güvenliği, önce 17'inci asırda başlatılan misyonerlik faaliyetleri ve sonrasında da oryantalizm ve milliyetçilik akımları neticesinde ortaya çıkan yıkıcı ve bölücü hareketlerin etkisiyle sarsılmaya başlamıştır. Takip eden dönemde ise özellikle de 19'uncu asrın ikinci yarısından itibaren Avrupalı güçlerin bütün şiddetiyle Ortadoğu, Balkanlar ve Afrika'da tatbik ettikleri emperyalist işgal politikaları sebebiyle patlak veren I. Dünya Harbi neticesinde bölgede mevcut olan sosyo-kültürel ve siyasi ahenk ve düzen sona erdirilmişti. Zira Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra Ortadoğu'yu işgal eden Batılı güçler, Arap liderlere verdikleri bağımsızlık vaatlerini tutmadıkları gibi bölgeyi yapay coğrafi sınırlara ayırarak ve suni bir Yahudi devletinin temellerini atarak Ortadoğu'nun siyasi birliğini yıktıkları gibi coğrafi birliğini de parçalamışlardı. Böylece, koloniyalizmin pençeleri altına düşen Ortadoğu coğrafyasında geçmişte Osmanlı Devleti'nin tesis ettiği huzur ve güven ortamı bir daha geri gelmemek üzere kaybolduğu gibi yüzyıllarca bir arada barış içinde yaşamış olan değişik din ve ırktan halkların ayrışma ve yabancılaşmasına sebebiyet vermişti. Makale, geniş bir şekilde arşiv materyali ve ilgili ikinci el kaynaklara dayalı olarak hazırlanmıştır. Makale ile Sykes-Picot antlaşmasıyla başlayan ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam eden süreçte Ortadoğu'daki güç politikaları ve Türkiye'nin takip ettiği dış politikası incelenecektir.

Sykes-Picot Antlaşması Öncesi ve Sonrasında Ortadoğu

Osmanlı Devleti 17'inci asırdan itibaren Avrupalı güçler tarafından devam ettirilen Haçlı Seferleriyle önce Avrupa'dan tasfiye edilmek istenmiş ve daha sonra da 19'uncu asrın ikinci yarısından sonra dünyada sömürgeciliğin zirve yapmasının ardından, stratejik bölgelere hakim olmak, ham madde ihtiyaçlarını karşılamak, pazar bulmak ve benzeri nedenlerle parçalanmak istenmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hususunda Avrupalı emperyalist güçler arasında bir anlaşma sağlanamadığı gibi paylaşım meselesi uluslararası rekabete sebep olmuştu. Şark Meselesi ya da Doğu Sorunu olarak adlandırılan bu mesele özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan (93 Harbi) sonra Avrupalı güçler için en temel uluslararası meselelerden biri haline gelmişti. Zira, bu dönemde Avrupa devletleri kendi aralarında dünyayı sömürmek için kıyasıya bir müca-

Görüş

deleye girişmişlerdi ve bu mücadeleden en çok zarar gören millet ve devletler arasında, Müslüman halklar ve Osmanlı Devleti bulunmaktaydı. Orta Doğu bölgesi de bu dönemde tatbik edilen sömürgeci istilalardan nasibini almıştı. Nitekim, Fransa 1830 yılında Cezayir'i, 1881 yılında Tunus'u işgal etmiş 1912 yılında ise Fas'a hakim olmuştur. İngiltere ise yukarıda bahsi geçen 93 Harbinde Osmanlı'ya yardım etme karşılığında Kıbrıs ve Mısır'ı kontrolü altına almıştır.

Osmanlı Devletinin sahip olduğu topraklar gerek stratejik önem ve gerekse de taşıdığı hammadde ve doğal kaynaklar sebebiyle müstevli Batılıların iştahını cezp etmekteydi. Batılı güçler iki koldan, hem içten ve hem de dıştan Osmanlı Devleti'ni yıkmayı planlamışlardı. Bu dönemde tahta henüz oturan Sultan II. Abdülhamit ise, iki temel kol halinde Batı'dan gelen tehditlere karşı (ki bunlar Fransız İhtilalı'nın yaydığı milliyetçilik akımları ve sömürgeci yayılmacılıktı), üç temel siyaset takip etmişti: birisi dahilde İttihad-ı anasır (unsurların birliği), bir diğeri ise, hariçte İttihad-ı İslam yani Müslümanların Birliği projesiydi.¹ Emperyalist politikalara karşı ise; Avrupalı devletlerin aralarındaki anlaşmazlıkları birbirlerine karşı kullanarak Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumayı başarmıştır ki buna 'denge siyaseti' denmiştir. Ancak, 1909 yılında Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirerek iktidara gelen İttihat ve Terakki Hükümeti'nin dış siyaset ve diplomasi alanında Sultan Abdülhamit yönetiminin tecrübe ve yeteneklerine sahip olmaması ve ehliyet ve liyakat noktasında birçok noksanlıklarla malul olması gibi faktörler yüzünden Osmanlı Devleti denge siyasetinin takip edememiş ve I. Dünya Harbi arifesinde Almanya ile imzaladığı bir ittifak antlaşması neticesinde Büyük Savaş'a katılmış ve neticede İtilaf Devletleri'nin gizli paylaşım projelerine maruz kalmıştır.²

Birinci Dünya Harbi döneminde imzalanan ve bugün de Ortadoğu'yu etkilemeye devam eden en meşhur belge 16 Mayıs 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot antlaşmasıdır. Ancak, bu antlaşmaya zemin teşkil eden ve öncesinde imza edilen başka antlaşmalar da mevcuttur. Bunlardan ilki İngiltere, Fransa ve Rusya arasında 18 Mart 1915'te imzalanan İstanbul antlaşmasıdır. Buna göre, İstanbul ve çevresi ve Doğu Anadolu Rusya'ya bırakılırken Ortadoğu bölgesi ise İngiltere ve Fransa arasında paylaşılacaktı. Bir diğer önemli anlaşma Şerif Hüseyin ile Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry Mc Mahon arasında 1915 Haziran-1916 Haziran arasında devam eden görüşmeler sonunda imzalanmıştır. Buna göre Hüseyin'e, İngilizlerle yapacağı işbirliği karşılığında Mersin'den Yemen'e kadar olan bölgede 'Büyük Arap Krallığı' teklif edilmekteydi. Ortadoğu'nun kaderini etkileyen diğer önemli bir belge ise İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından 2 Kasım 1917'de ilan edilen 'Balfour Deklarasyonu'dur. Buna göre savaşta İngilizlere destek veren Yahudilere Filistin'de bir yurt kurma

1 II. Abdülhamid'in İslâm Birliği siyaseti hakkında geniş bilgi için bk, Mustafa Alkan, *Osmanlılarda Hilâfet (1517-1909)*, (Çağlayan Yayınları: İzmir, 1997), ss. 171-199.

2 Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (IB Tauris: London & New York, 2008), s.18.

Gazi

Akademik
Bakış

35

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

vaadi verilmiştir. 19-26 Nisan 1920 tarihlerinde İtalya'da toplanan San Remo konferansı ile yukarıda zikredilen Ortadoğu'yu paylaşım planları uygulamaya konmuştur.³

Sykes-Picot Antlaşması'na geri dönmek gerekirse, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan ve Rusya'nın da dahil olduğu bir antlaşma olup asıl adı 'Küçük Asya Antlaşmasıdır.' Antlaşmayı imzalayan Mark Sykes bir İngiliz diplomat olup George Picot ise bir Fransız Albaydı. Ancak, literatürde belirtildiğinin aksine bu antlaşmanın asıl fikir babası meşhur tarihçi Arnold Toynbee'dir. Ne var ki, o dönemde kendisi İngiliz Dışişlerinde alt kademede bir memur olduğu için antlaşmada adı geçmemiştir. Antlaşma şu maddelerden oluşmaktaydı: 1-Karadeniz kıyılarından bu günkü Irak sınırına kadar olan Doğu Anadolu bölgesi, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis ve Güney Doğu Anadolu'nun bir bölümü Ruslara verilecek. 2- Doğu Akdeniz Bölgesi, Adana, Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır, Musul ve Suriye Fransa'ya verilecek. 3- Filistin'in Akdeniz kıyılarından Basra denizine kadar olan bölge, Bağdat ve Güney Mezopotamya dahil olmak üzere İngiltere'ye verilecek. 4- İngiltere ve Fransa'ya kalacak topraklar üzerinde İngiltere'nin ve Fransa'nın denetiminde bir Arap Devleti veya da yöresel olarak kurulacak Arap Devletlerinden oluşacak bir Konfederasyonu kurulacak 5- İskenderun Serbest Liman olacak. 6- Filistin, dünya üzerinde varlığını sürdüren dinlerden 3 tanesinin ortak mekanı olduğu için uluslararası bir yönetim tarafından idare edilecek.⁴

Ancak, Sykes-Picot antlaşması da İngiltere ve Fransa arasındaki sömürge mücadelesini önlemeye yetmemiştir. Yarım asırdır Musul petrolleri üzerinde emelleri olan İngilizler Sykes Picot Antlaşması'nı, Fransa ile 15 Eylül 1919'da imzaladıkları Suriye Antlaşması ile yeniden tanzim etmişlerdir. İngilizler Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını ihtiva eden Kilikya ve Suriye'den çekilmişler, karşılığında ise Musul'u elde etmişlerdi.⁵ Dolayısıyla yaklaşık bir asırdır Ortadoğu'nun kaderini etkileyen nihai antlaşma Sykes-Picot değil Suriye Antlaşması olmuştur.

Milli Mücadele Döneminde Türkiye ve Ortadoğu

Büyük Savaş'ın sonunda Arap memleketleri Batılı devletlerin hegemonyası altına düşerken Mustafa Kemal Paşa bu dönemde, İstiklal Harbi'ne önderlik

3 Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, passim.

4 William L Cleveland, *A History of the Modern Middle East* (Westview Press: USA, 1994), ss.152-154; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I* (Atatürk Araştırma Merkezi, bundan sonra ATAM olarak kısaltılacaktır: Ankara, 2012), ss.94-96.

5 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s.233. Dolayısıyla Ortadoğu'nun haritasını belirleyen nihai antlaşma Sykes-Picot değil Suriye Antlaşmasıdır. Ayrıca, Sykes-Picot Antlaşmasının resmi adı da 'Asia Minor Agreement-Küçük Asya Antlaşmasıdır'. Ancak, Ortadoğu'nun paylaşımı mevzu bahis edildiğinde akla galatı meşhur olarak Sykes-Picot ismi geldiği için biz de bu kelimeyi kullanmaya devam ettik.

Görüş

ediyordu. Kemal Paşa Arap halklarına 7 Temmuz 1922'de gönderdiği mesajda 'Türkiye'nin, giriştiği Kurtuluş Savaşıyla Doğuda ezilen ulusların davasını da desteklemiş olduğunu' belirtmişti.⁶ Mesajında, 28 Ocak 1920 yılında kabul edilen Misak-ı Milli ile Türk vatanının hudutları çizilerken Arap halklarının da kendi kaderlerini kendilerinin çizmesinin gerekli olduğunu ilan ediyordu. Böylece, savaş süresince gelişen olayların aksine savaş bittikten sonra Türk ve Arap halkları birbirlerine yakın olmaya başlamışlardı.⁷

Türk-Arap yakınlaşmasını yakından takip eden İngiliz istihbaratı Mondros Mütarekesinin imzasından biraz önce Kuzey Mezopotamya ve Suriye'nin bazı liderlerinin İsviçre'de bir araya geldiklerini ve Türkiye'ye bağlı bir Arap federasyon devleti kurmak istediklerini ilan ettiklerini rapor etmişti.⁸ Aynı istihbarata göre Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı süresince Suriye, Irak ve Yemen liderleriyle çok yakın münasebetlerini devam ettirmiş ve bölgedeki İngiliz ve Fransız hâkimiyetine karşı mücadele konusunda işbirliği yapmak için çabalar sarf etmişti.⁹ Bu raporlar, Mustafa Kemal'in Suriye liderlerine Ocak 1921 yılında yazdığı mektuplarında Arapların, Fransızlara karşı birleşmelerini istediğini ve ayrıca Türklerin pek yakında Suriyelilerin yardımına geleceğini bildirdiğini ve bu konuyu görüşmek için de Fevzi Çakmak'ın daha sonra Suriye'ye gönderildiğini, bildirmektedir.¹⁰

Yukarıda zikredilen İngiliz raporlarına göre, bu dönemde Mustafa Kemal'in Mezopotamya üzerindeki projeleri İngiliz planlarıyla çatışmıştı. Mustafa Kemal, İngilizlerle işbirliği yapmış olan Faysal'ın kral olmasını engelleyip Prens Burhaneddin'in Irak tahtına geçmesini istemekteydi. Ne var ki bu proje hayata geçirilemeyince projenin bir parçası olarak büyük bir nüfuza sahip olduğu Musul şehrini kurtarmayı hedefleyecekti.¹¹

Ancak, her ne kadar I. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirilmeye çalışılan Türk-Arap işbirliği planları pratiğe aktarılamadıysa da Türk liderleri Arap bağımsızlık hareketini teşvik etmeye devam etmişlerdi. Bu bağlamda zamanın Dışişleri Bakanı İsmet İnönü Ocak 1923'te şu deklarasyonu yapmıştı: 'TBMM Hükümeti Suriye, Lübnan, Irak, Filistin ve Ürdün'e zorla uygulanan manda rejimlerini kabul etmeyecektir'.¹² Böylece, Türk İstiklal Harbi kendi dönemi ve

6 İsmail Soysal, 'Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)' *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, 15-17 Ekim 1997 Ankara, Türk Tarih Kurumu Sempozyumu, s.515.

7 Bilgin, *Britain and Turkey in the Middle East*, passim.

8 Lieutenant J.L. Martin, Special Intelligence Bureau, Cairo to Arab Bureau, 3 Haziran 1918, FO 141/430.

9 GHQ, General Staff, Cairo to Major O.M. Tweedy. The Residency. Cairo, 22 Ocak 1923, FO 141/430.

10 HC Jerusalem to HC Cairo, 17 Ocak 1921; Troopers, London to Baghdad, very secret, 21 Ocak 1921, FO 141/430. Ayrıca Türk İstiklal Harbinin Suriye'deki etkileri için bak., Malcolm E Yapp, *The Making of the Modern Near East, 1792-1923* (Routledge: London & NY, 1987), s.326.

11 Palmer, Damascus to Lord Curzon, London, 10 Kasım 1920; Baghdad to HC for Egypt, Cairo, 2 Haziran 1921, FO 141/430.

12 İsmail Soysal, 'Seventy Years of Turkish-Arab Relations and an Analysis of Turkish-Iraqi Relations, (1920-1990)' *Studies On Turkish-Arab Relations; Annual-6*, 1991, s.24.

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

müteakip dönemlerde ortaya çıkacak olan Doğu ülkelerinin bağımsızlık hareketlerine büyük bir etki yapacaktı.¹³ Bu etki bilhassa Türkiye'nin en yakın komşusu olan Irak'ta ziyadesiyle hissedilecekti.¹⁴

İki Savaş Arası Dönemde Büyük Güçler, Türkiye ve Ortadoğu

Bu dönemde Türkiye Milli Mücadeleyi icra ederek bir devlet kurarken, Arap memleketleri ise Batılı devletler özellikle de İngiltere ve Fransa tarafından emperyalist amaçlarla bölünüp parçalanmışlardır. Böylece Avrupalı kolonyal güçler tarafından Ortadoğu'da bir asırdır devam edecek olan kaos ve istikrarsızlığın temelleri atılmıştır. Bu durumu, dönemin dirayet ve basiret sahibi bir devlet adamı olan ve İngilizler tarafından Malta'ya sürgüne gönderilen Said Halim Paşa, İngiliz Başbakanı Lloyd George'a gönderdiği bir mektupta büyük bir ferasetle şöyle ifade etmektedir¹⁵:

Araplar tarihin malum çağından beri hiçbir devrede Osmanlıların idaresindeki kadar huzur görmediler. Garblı devletlerin kendilerini tahrik etmelerinden doğacak acıları, sadece Araplar değil, bütün dünya çekecektir. Fakat Osmanlı Devletinin yerine getirdiği gidilecek yolu seçme vazifesini ne şekli kudreti içerisinde sizler, ne de tesisini ilan ettiğiniz Milletler Cemiyeti yerine getiremeyecektir.

Türkiye, 1920'li yılların sonlarına doğru yeni bir bölgesel strateji belirleyerek bu doğrultuda 'Garpta Balkanlılar, Şarkta İran, Afgan ve Arap milletleri arasında bir ahenk aramak ve bunlarla ayrı ayrı ve hep birlikte iyi komşuluk nizamı kurmanın çarelerini araştırmak...' ¹⁶ politikasının neticesi olarak bölgesel bir işbirliği arayışlarına yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, Ortadoğu'daki ülkeler üzerindeki etkisini arttırmak için yeni bir aktif politika hamlesi başlatmıştı.¹⁷

Bu politikanın ilk hedefinde Irak ile ilişkileri geliştirmek düşüncesi yer almıştır. Zira Irak hem coğrafi-kültürel ve hem de siyasi nedenlerden dolayı olarak Türkiye'nin münasebetlerini geliştirmek istediği ülke olmuştur.¹⁸ İlk adım, Irak Kralı Faysal'ın Haziran 1926'ta Türkiye'yi ziyaret etmesiyle atılmış ve neticede imza edilen Ankara antlaşmasıyla Türk-İrak sınır sorunu çözüme bağlanmıştı.

Aynı yıl Türkiye, İran ile dostluk ve işbirliği antlaşması imzaladı. Aynı şekilde Türkiye 1928 yılında Afganistan ile bir dostluk antlaşması imzaladı. Türkiye, Afganistan'a Askeri Misyon ve öğretmenler göndermek suretiyle bu ülke

13 Bir nesil sonra ortaya çıkan Burgiba, Nasır, Sedat ve Sukarno gibi liderler kolonyalizme karşı mücadelelerinde Mustafa Kemal'i ve Türk İstiklal Harbini örnek aldıklarını ifade edeceklerdi.

14 Qassam KH Al-Jumailiy, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)* (Ankara: ATAM, 1999), s.170.

15 Cemal Kutay, *Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafet Meselesi* (İstanbul: İklim yayıncılık, 2004), s.190.

16 Tevfik Rüştü Aras, *Cövrüşlerim* (Ankara: Tan Basımevi, 1956), s. 130.

17 Report on Turkey by Foreign Office, 24 Temmuz 1946, FO 371/59316.

18 Bilgin, 'Anglo-Turkish Relations', Böl.I.

üzerinde nüfuz sahibi olmuştu. Türk Hükümeti aynı zamanda Yemen İmamı Yahya ve Necit ve Hicaz Kralı İbni Saud ile de yakın ilişkilerini devam ettirmişti. Şubat 1929'da İbni Saud'un temsilcileri Ankara'yı ziyaret etmiş ve Türkiye ile bir dostluk antlaşması imzalanmasına ve Türkiye'de Saudi temsilciliğinin açılmasına karar verilmişti.¹⁹ Mustafa Kemal yönetiminin bu yoğun diplomatik ve siyasi atakları nihayet 1937 yılında, Doğu birliğini oluşturmak projesine ilk adım olan, Sadabad Paktı'nın kurulmasıyla ilk meyvelerini verecekti.²⁰

Bu dönemde Ortadoğu'daki devletler özellikle Afganistan, İran ve Irak bölgedeki iki hakim güç olan İngiltere ve Sovyet Rusya'nın nüfuz ve baskısından şikayetçi idiler. Türkiye ve diğer bölge devletleri 1920'li yılların sonlarına doğru Ortadoğu'da egemen olma yarışına giren iki emperyalist güç arasında bir denge siyaseti takip etme yolunu seçmişlerdi. Bölgesel bir ittifak böyle bir denge siyasetinin uygulanmasına yardımcı olacağı gibi herhangi bir İngiliz-Sovyet çatışması durumunda bölge devletlerinin tarafsız bir politika takip etmelerine de imkan sağlayacaktı. Ayrıca bu dört devletin öncelikle kendi aralarındaki sorunları halletmeleri ve sonra bir bölgesel ittifak kurmaları bu devletlerin hem bölgesel alanda hem de uluslararası alanda ellerini güçlendirecekti.²¹

Ortadoğu bölgesinde mevcut İngiliz hegemonyasına karşı Sovyet Rusya'ya yaslanarak denge kurmaya çalışan bölge devletleri, iki emperyalist güç arasındaki bu sıkışık durumdan kurtulmak üzere 15 Haziran 1928 yılında ilk adımı atmışlardı. Bu tarihte Tahran'da bir araya gelen Türk-İran ve Afgan temsilcileri kendi aralarındaki mevcut ikili antlaşmalara yeni protokoller ekleyerek aralarındaki münasebetleri geliştirmeye ve bölgesel bir işbirliğine yönelik önemli bir adım atmışlardı.²²

Ancak bu bölgede 1920'li yıllarda İngiltere ile Sovyetler Birliği tarafından şekillendirilen güçler dengesi ve siyasi şartlar 1930'lu yıllardan itibaren değişmeye başlamıştı.²³ Bu dönemde Almanya'nın Avrupa'da ve İtalya'nın da doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgelerinde revizyonist güçler olarak ortaya çıkmaları global dengeleri olduğu gibi bölgesel dengeleri de altüst etmişti. Artık

19 Report on Turkey by Foreign Office, 24 Temmuz 1946, FO 371/59316; Translation of an article on Turkish policy in Arabia, 9 Şubat 1929, FO 141/430.

20 Aras, *Görüşlerim*, s.132.

21 D.Cameron Watt, "The Saadabad Pact of 8 July 1937", içinde *The Great Powers in the Middle East 1919-1939* (ed.) Uriel Dann, (New York: Holmes & Meier, 1988), ss.333-335, 337,341,343-44; Aryeh Shmuelevitz, "Atatürk's Policy toward the Geat Powers: Principles and Guidelines", içinde *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, (ed.) Uriel Dann, (London: Holmes & Meier, 1988), s.315.

22 Watt, "The Saadabad Pact", ss.335-336, 344. Irak'taki İngiliz valisi (High Commissioner) bakanlığına gönderdiği yazıda Türkiye, İran ve Afganistan gibi ülkelere en yakın devletin Sovyetler Birliği olduğunu ifade etmekteydi.

23 Bu değişimin Türkiye-İngiltere ikili ilişkileri üzerindeki etkisi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol, "İngiltere ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, (Der.) Haydar Çakmak, (Ankara: Barış, 2012), ss. 167-172.

Gazi

Akademik
Bakış

39

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Ortadoğu ülkeleri yeni ve farklı bir tehdit ile karşı karşıya idiler. Bu yeni tehdit de karşı eşit şartlarda olmak ve bağımsızlıklarını zedelememek kaydı ile bölge devletlerinin İngiliz ya da Sovyet desteği araması icap edecekti. Bu şekilde bir strateji geliştirmeyi planlayan bölge devletleri, inşa edilecek bir bölgesel pakt vasıtasıyla bu iki hegemon güç ile kendi aralarında eşit şartlarda bir işbirliğinin yapılmasının mümkün olacağını düşünmekteydiler.²⁴

Böylece 1930'lu yıllardan sonra Ortadoğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde gittikçe tehlikeli bir hal almaya başlayan siyasi ve stratejik durum başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin bölgesel işbirliği arayışlarını hızlandırmıştır. Bu şartlar altında Türkiye, 1928 yılında Irak ile ikili bir pakt oluşturmak için bazı teşebbüslerde bulunmayı planlamıştır.²⁵ Daha sonra Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa Türkiye'yi ziyaret etti. Atatürk bu ziyarete çok önem vermiş ve şunları söylemişti:²⁶

Bütün gayretlerini sulh içinde inkişafa hasreden ve komşularıyla ve dünyanın bütün milletleriyle karşılıklı samimiyet ve müsavat esasları dahilinde iyi geçinmeyi şiar edinen Cumhuriyet Hükümeti, Irak'ın gittikçe artan bir terakki ile huzur içinde mesut ve müreffeh olmasını alaka ile takip ve temenni etmektedir.

Milletler arasındaki bağların ve alakaların inkişafında pek mühim olan ve tarihin seyrinde daima tesirini gösteren coğrafi, iktisadi amillerden başka, bugünkü karşılıklı menfaatleri ve dahili, harici sulh ve sükun siyasetleri ve münasebetleri de Irak ile Türkiye'yi birbirine yaklaştırmakta ve daha çok dost yapmaktadır. Bu görüş ve anlayışta müşterek olduğumuz kanaatini ifade etmeme müsaadelerini rica ederim.

Faysal ise cevaben Atatürk'e tamamıyla katıldığını ve iki ülke ilişkilerini çok daha iyi seviyeye gelmesini arzu ettiğini bildirmişti.²⁷ Görüşmelerde iç ve dış olaylar hakkında ve sınır güvenliği ve Kürtlerin durumu konularında görüş alışverişi yapıldı ve iki ülke arasında işbirliğine gitme kararı verildi. Bu aynı zamanda Sadabad Paktına giden yolda atılmış bir adımdı.

Irak'tan sonra Türkiye ikinci adım olarak, İran ile komşuluk ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemişti. İki ülke arasında 1926 yılında imza edilen tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması bu yolda önemli bir adımdı. Ancak, iki ülke arasındaki bazı sınır sorunları ikili ilişkilerin ilerlemesini engellemekteydi. 1931 yılında

24 Watt, 'The Saadabad Pact', ss. 335-336, 344-345; Shmuelevitz, 'Atatürk's Policy', s.313; Yaacov Ro'i, Official Soviet Views on the Middle East, 1919-1939' in *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, (ed.) Uriel Dann (London: Holmes & Meier, 1988), s.306; Lawrence Pratt, 'The Strategic Context: British Policy In the Mediterranean and the Middle East, 1936-1939', in *The Great Powers In the Middle East, 1919-1939*, (ed.) Uriel Dann (London: Holmes & Meier, 1988), ss.12-19.

25 Bilgin, *Anglo-Turkish Relations*, ss. 27-30.

26 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)*, (Bundan sonra AMDP olarak kısaltılacaktır), (Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992) ss.197-98.

27 *AMDP*, ss.199-200.

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Tahran'ı ziyareti neticesinde Türkiye ile İran arasında vuku bulan sınır sorunları halledilmiş ve bu konuda yeni bir anlaşmaya varılmıştı.²⁸ Bundan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştı. Ocak 1932'de Tahran'ı tekrar ziyaret eden Türk Dışişleri Bakanı İranlı meslektaşı ile birlikte Irak'a bir çağrı yaparak üçlü bir pakt oluşturmak istediklerini ilan etmişlerdi. Bunun üzerine aynı yılın Nisan ayında Irak Kralı Faysal Tahran'a gelmiş ve yapılan görüşmelerden sonra bir pakt oluşturma konusunda Türkiye ve İran'ın ortak hazırladıkları bir taslak Temmuz ayında Irak Hükümetine gönderilmişti.²⁹

Bu yeni durum üzerine Eylül 1935 yılında Milletler Cemiyeti'nin (MC) Cenevre'deki toplantısında bir araya gelen Türk, İran ve Irak heyetleri bir saldırı-mazlık paktı inşa etmek üzere bir taslak hazırlamışlardı. İtalya'nın bu sıralarda Habeşistan'ı işgali bu üç ülkeyi birbirlerine daha çok yakınlaştırmıştı. Bunu müteakip İran ile Irak heyetleri iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğini geliştirmek üzere bir antlaşma yapılması konusunda anlaşmışlardı. Türkiye'nin her iki ülkeye de baskı yapması ikili antlaşmanın imzalanmasında etkili olmuştu.

Fakat Irak'ın İran ile Şatü'l-Arap üzerinde olan sınır ihtilafının çözümünde ısrar etmesi planlanan paktın son şeklini almasına engel olmaktaydı.³⁰ Şatü'l-Arap sorununun bu şekilde bir müddet daha devam etmesi üzerine 1937 yılının Nisan ayında Irak Dışişleri Bakanı Naci el Asil çözüm bulmak için Atatürk'ten yardım istemişti. Aynı zamanda İranlılar yaptıkları açıklamalarda bu meselenin düğümlenmesinden İngiltere'yi sorumlu tutuyorlardı. Aras'ın aynı yılın Nisan ayında Irak ve İran nezdinde tekrarladığı arabuluculuk teşebbüslerinin bir sonuç vermemesi Türkiye'nin bir bölgesel pakt inşa etmek yolundaki ümitlerinin oldukça zayıflamasına yol açmıştı.³¹

Ancak, Aras aynı yılın Haziran ayında Bağdat'a yaptığı ziyaretinde önemli bir başarı elde etmişti. Türk Dışişleri Bakanı, İngiltere'nin etkisini zayıflatmak amacıyla İtalya'ya yaklaşmaya ve silah almaya çalışan Irak'a sert çıkmış ve Bağdat'ı bu fikrinden vazgeçirmişti. Aras, ayrıca, bu dönemde Irak'ta işbaşına gelen ve Türkiye'ye daha fazla yakınlık duyan Hikmet Süleyman yönetimine, Irak'ı Arap dünyasının liderliği konusunda destekleyeceklerini bildiren Bağdat'ın güvenini de kazanmıştı. Nihayetinde Türk Dışişleri Bakanı'nın teşebbüsleri sonuç vermiş ve Irak, Şatü'l-Arap sınırı üzerindeki ısrarından vazgeçtiğini açıklamıştı.³²

28 Aras, *Görüşlerim*, s.131; İsmail Soysal, '1937 Sadabad Paketi', *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (TTK Sempozyumu, Ankara, 15-17 Ekim 1997), s.328.

29 Watt, 'The Saadabad Pact', s.336.

30 Watt, 'The Saadabad Pact', ss.338-339.

31 Watt, 'The Saadabad Pact', s.341.

32 Watt, 'The Saadabad Pact', s.342; Aras, *Görüşlerim*, s.132.

Gazi

Akademik
Bakış

41

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Bunun üzerine Türk Dışişleri Bakanı 28 Haziran'da Tahran'a hareket etmiş ve müteakip olarak Naci el Asil 2 Temmuz'da bu şehre gelmişti. Nihayet İran ile Irak sınır arasında Şat ül Arap üzerindeki sınır ihtilafı 4 Temmuzda iki ülke arasında akdedilen anlaşma ile çözüme bağlandı. Bundan sonra Afgan Dışişleri Bakanı acele olarak Tahran'a davet edilmiş ve Muhammed Han 7 Temmuzda bu davete icabet etmişti. İran ile Afganistan arasındaki sınır sorunları ise Türk generali Fahrettin Altay'ın hakemliğinde daha önceden çözülmüştü. Dolayısıyla geriye sadece Ortadoğu bölgesinde ilk örneği olan ve dış güçlerden bağımsız ve tamamen bölge devletlerinin inisiyatifinde ve Türkiye'nin önderliğinde inşa edilecek olan "Doğu Paktı"nın imzalanması kalmıştı. Neticede bu imzanın dört devlet arasında 8 Temmuz 1937'de İran Şahı'nın Saadabad sarayında atılmasıyla Sadabad Paktı resmîyet kazanmış oldu.³³

Böylece, Sadabad Paktı'nın imzalanmasıyla modern Ortadoğu tarihinde ilk kez bölge devletleri kendi inisiyatifleriyle bir araya gelerek aralarındaki birçok siyasi ve stratejik problemlerini çözüme bağlayarak bölgesel işbirliği ve güvenlik alanında çok mühim bir adımı atmış oldular. Ancak, bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla değişecekti. Zira, savaşın çıkmasıyla her bir devlet farklı yol takip etmiş ve pakt üyeleri arasında ortak bir strateji oluşturulamamıştı. Bunda büyük devletlerinin baskılarının yanında Türkiye'nin dış politikasının 1938'den sonra değişmesinin de önemli etkisi olmuştur. Atatürk ve Dışişleri Bakanı Aras'ın paktı bir askeri pakt haline getirme arzusuna karşı İnönü böyle bir düşünceye şiddetle karşı çıkmıştır.³⁴ Ne var ki, savaştan sonra Sadabad Paktı her ne kadar eski önemini bir daha kazanamadıysa da 1978 yılına kadar hukuken yaşama şansına sahip olmuştur. Aynı yıl İran'ın yeni yönetiminin daha evvel yapılmış bütün antlaşmaları feshetmesiyle pakt tarihe karışmış oldu.

Ancak, Sadabad Paktı'nın imzalandığı dönemde Türkiye için önemi büyük olmuştur. Zira, bu paktın imzalanması Türkiye'nin Batı'daki önemini çok artırmış ve özellikle İngiltere, Türkiye'yi 'Doğu milletlerinin lideri' olarak görmeye başlamıştı. Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşması Sadabad Paktı'nın fonksiyonunu azalttıysa da, pakt vasıtasıyla Türkiye'nin bölgede ve uluslararası arenada siyasi güç ve etkinliği artmıştı. Bu sebeple müttefik olarak yaklaştığı İngiltere ve Fransa'ya karşı bu avantajını kullanmış ve bunun neticesi olarak Türkiye, Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Hatay bölgesini Fransa'dan kurtarmayı başarmıştı.³⁵ Bundan başka Türkiye'nin Sadabad Paktıyla kazandığı bölgesel ve global prestij Türkiye'ye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifak görüşmelerinde de büyük faydalar sağlamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri,

33 Watt, 'The Saadabad Pact', s.342; Soysal, '1937 Saadabad Pact', ss.138-139; Aras, *Görüşlerim*, s.132; *Survey of International Affairs, 1936*, ss.801-802; *Documents on International Affairs, 1937*, ss.530-531.

34 Bilgin, 'Anglo-Turkish Relations', ss.25-30.

35 Daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet Seyfettin Erol, "Sancak (Hatay) Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2012)*, (der.) Haydar Çakmak, (Ankara: Kripto, 2012), s. 47-56.

Türkiye ile ilgili yazışmalarında, Türkiye'nin 1939 yılındaki Türk-İngiliz-Fransız ittifakıyla müttefiklerinden ekonomik ve siyasi menfaatler sağlayıp karşılığında hiçbir şey vermediğinden sıklıkla şikâyet etmişlerdi.³⁶

Sonuç

Yaklaşık dört asır Ortadoğu coğrafyasını hoşgörü ve adaletle yöneten Osmanlı Devleti, bölgede uzun soluklu bir barış ve huzur düzeni oluşturmayı başarmıştı. Osmanlı Devleti bu düzeni siyaset ve coğrafyada birlik anlayışıyla oluşturmuştu. Ancak, bu düzenin temelleri önce misyonerlik faaliyetleri sonra oryantalist çalışmalar ve Fransız milliyetçilik akımının menfi tesirleriyle sarsılmaya başlamış ve nihayet Avrupa emperyalist siyasetleri sonucunda da oluşturulmuş olan Osmanlı barış düzeni yıkılmıştır. Yerine kurulan Avrupa menşeli kolonyal ve sömürgeci sistemin temelleri henüz I. Dünya Savaşı devam ederken birbiri peşi sıra takip eden gizli antlaşmalarla atılmıştı. Bölgenin siyasi, dini, etnik ve sosyo-kültürel yapısını dikkate almadan tamamen batılı güçlerin çıkarları doğrultusunda siyasi haritası çizilen ve literatürde de Sykes-Picot sistemi olarak bilinen yeni düzen, iki savaş arası dönemde Ortadoğu'ya istikrar getirmedeği gibi bölgede gittikçe artan ve günümüze kadar gelen sosyal ve siyasi problemlerin de kaynağı olmuştur.

Türkiye bu dönemde bölge ülkelerinden İran, Irak, Suudi Arabistan, Afganistan ve Mısır gibi ülkelerle münasebetlerini geliştirmeye çalışmıştır. Bunun sebepleri arasında uluslararası siyasette Türkiye'nin gücünü arttırmak, bölgesel istikrarı sağlamak ve Rusya ve İngiltere gibi bölgeye nüfuz eden ülkelere karşı bir denge oluşturma gibi faktörler yer alır. Modern Ortadoğu tarihinde bölgesel istikrar projesi fikrine önem veren ilk devlet adamı Atatürk'tür. Sadabad Pakti'nin kurulmasına öncülük ederek bu önemi ortaya koyan Atatürk, ayrıca, bölge gücü olmadan Türkiye'nin Avrupa ile olan ilişkilerinde eşitliğe dayalı bir münasebet geliştiremeyeceğini ve uluslararası arenada etkili olamayacağını da anlamıştı. Bu sebeptendir ki Atatürk önce Sadabad Pakti'nin imzasıyla Türkiye'ye 'Doğunun lideri' olma vasfını kazandırmış ve sonra da Avrupa ile eşit şartlarda imzalanan 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın zeminini hazırlamıştı.³⁷

KAYNAKLAR

Yayınlanmış ve Yayınlanmamış Arşiv Belgeleri

Documents on International Affairs, 1937, (Royal Institute of International Affairs, 1931-39).

Survey of International Affairs, 1936, (Oxford University Press, 1937).

Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge), (Bundan sonra AMDP olarak kısaltılacaktır), (Eskişehir: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992).

36 Arol, *Sancak (Hatay) Krizi*, ss. 47-56..

37 Bilgin, 'Anglo-Turkish Relations', ss.25-30.

Gazi

Akademik
Bakış

43

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

FO 141/430.

FO 371/59314.

FO 371/69315.

FO 371/69316.

Kitap ve Makaleler

AL-JUMAİLİY, Qassam KH, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)* (Ankara: ATAM, 1999).

ALKAN, Mustafa, *Osmanlılarda Hilâfet (1517-1909)*, (Çağlayan Yayınları: İzmir, 1997), ss. 171-199.

ARAS, Tevfik Rüştü, *Görüşlerim* (Ankara: Tan Basımevi, 1956).

BİLGİN, Mustafa, *Britain and Turkey in the Middle East: Politics and Influence in the Early Cold War Era* (IB Tauris: London & New York, 2008).

CLEVELAND, William L., *A History of the Modern Middle East* (Westview Press: USA, 1994).

EROL, Mehmet Seyfettin, "Sancak (Hatay) Krizi", *Türk Dış Politikasında 41 Kriz (1924-2012)*, (der.) Haydar Çakmak, (Ankara: Kripto, 2012), ss. 47-56.

EROL, Mehmet Seyfettin, "İngiltere ile İlişkiler", *Türk Dış Politikası (1919-2012)*, (Der.) Haydar Çakmak, (Ankara: Barış, 2012), ss. 167-172.

KUTAY, Cemal, *Tarihte Türkler, Araplar ve Hilafet Meselesi* (İstanbul: İklim yayıncılık, 2004).

PRATT, Lawrence, 'The Strategic Context: British Policy İn the Mediterranean and the Middle East, 1936-1939', in *The Great Powers İn the Middle East, 1919-1939*, (ed.) Uriel Dann (London: Holmes & Meier, 1988).

RO'İ, Yaacov, Official Soviet Views on the Middle East, 1919-1939' in *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, (ed.), Uriel Dann (London: Holmes & Meier, 1988).

SHMUELEVİTZ, Aryeh, 'Atatürk's Policy toward the Geat Powers: Principles and Guidelines', içinde *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, (ed.) Uriel DANN, (London: Holmes & Meier, 1988).

SOYSAL, İsmail, 'Türk-Arap İlişkileri (1918-1997)' *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (TTK Sempozyumu, Ankara, 15-17 Ekim 1997).

SOYSAL, İsmail, 'Seventy Years of Turkish-Arab Relations and an Analysis of Turkish-Iraqi Relations, (1920-1990)' *Studies On Turkish-Arab Relations; Annual-6*, (İst.,1991).

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, I (ATAM: Ankara, 2012).

WATT, D Cameron, 'The Saadabad Pact of 8 July 1937', içinde *The Great Powers in the Middle East 1919-1939* (ed.) Uriel Dann, (New York: Holmes & Meier, 1988).

YAPP, Malcolm E., *The Making of the Modern Near East, 1792-1923* (Routledge: London & NY,1987).

Görüş

Akademik
Bakış

44

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

AK Parti Hükümetinin Orta Doğu Politikası ve ABD Yönetimi ile Batılı Uzmanların Eleştirileri*

The Ak Party's Middle East Policy and Reviews of the American Administration and Western Scholars on the Policy

Ertan EFEGİL**

Öz

2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti, Orta Doğu'da daha aktif dış politika izlemiştir. 2012 yılına kadar, Batılı ülkeler ile Türkiye'nin Orta Doğu politikalarının temel ilkelerinde bir uyum gözlemlenmektedir. Ancak Suriye'de ayaklanmaların başlamasıyla birlikte, Türkiye'nin bölge politikaları, Batılı ülkeler ve uzmanlar tarafından daha radikal bir şekilde eleştirilmiştir. Batılı ülkeler ve uzmanlar, Türkiye'nin "Yeni Orta Doğu anlayışı"nı, Suriye'deki radikal gruplar (el Nusra gibi) ile ilişkilerini, PYD'ye yönelik "olumsuz" yaklaşımını ve bölgedeki Sünni gruplar (Müslüman Kardeşler gibi) ile kurduğu yakın teması uygun görmemektedir. Aslında Türkiye, Batılı ülkelerin eleştirilerini kabul etmese de, bazı davranışları ile Batıların algısını pekiştirmektedir. Yine de, karşılıklı ilişkilerin soğuması önemlidir. Temelde ABD, Türkiye'yi bölgedeki önemli müttefiki olarak görmeye devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Türkiye, ABD, Suriye sorunu, Yeni Orta Doğu.

Abstract:

AK Party government, which came to power in 2002, has pursued a more active foreign policy in the Middle East. Until 2012, it is observed that there is a harmony between foreign policy principles of the Western countries and those of Turkey about the Middle East. However after the emergence of internal fighting in Turkey, the western countries and experts have begun to criticize the Turkey's Middle East policy in a radical way. The Western countries and experts do not approve the Turkey's New Middle perspective, its relations with the Syrian radical groups (like al-Nusra), its negative attitude toward the PYD and its close contacts with regional Sunni groups (like Muslim Brotherhood). Although Turkey do not agree with these criticisms, its some behaviors have reinforced their perceptions. Nonetheless, deterioration of the bilateral relations is temporary. Fundamentally USA continues to see Turkey as its strategically important regional ally.

Keywords: Middle East, Turkey, USA, Syria Question, New Middle East.

Giriş

Soğuk Savaş'ın başladığı 1947 yılından Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı 1991 yılına kadar geçen süre içerisinde, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, Kıbrıs sorunu gibi bazı konularda sıkıntılı dönemler geçirmiş olsa da, müttefiklik anlayışı temelinde yürütülüyordu. Batı dünyasının bir parçası ve ABD'nin müttefiki olan Türkiye'nin dış politikası, Batılılaşma kavramı temelinde, NATO, BM ve

* Makalenin Geliş Tarihi: 07.03.2016, Kabul Tarihi: 19.05.2016

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF Uluslararası İlişkiler Bölümü,
E-posta: eefegil@hotmail.com

Görüş

Akademik
Bakış

45

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Avrupa kuruluşlarının temel ilkeleri ve kararları bağlamında ve Amerikan dış politikasına uygun şekilde planlanıyordu. Bu durum, her iki ülke yöneticileri arasında bir sorunun ortaya çıkmasına imkân tanııyordu. Bir yandan ABD, Sovyetlerin yayılcı emelleri karşısında Ortadoğu ve Karadeniz havzasında önemli bir bölgesel müttefik bulmuştu; diğeryandan Türkiye de, Sovyet tehdidi karşısında kendisini güvende hissediyordu, mali ve askeri yardımları bu büyük müttefikinden sağlıyordu.

Sovyetler Birliği yıkıldığında, Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte, ABD ve diğery Batılı (Avrupalı) müttefiklerin, önceliğı Rusya, eski Sovyet Cumhuriyetleri ile Doğu Avrupa ülkelerine vermesi üzerine, Türkiye, stratejik açıdan bir yalnızlık içerisine girdi. Batı nezdindeki stratejik önemini kaybettiğini düşünen karar vericiler, kısa sürede Körfez Savaşına dâhil olarak, Batı nezdinde Türkiye'nin önemli olduğunu yeniden gösterme imkânı buldu. Aynı dönemde, Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştiren Türkiye, Avrasya jeopolitiğinde, önce İran, ardından da Rusya ile stratejik rekabete girdi. Bu rekabette ve Ortadoğu'daki jeopolitik yapıda, yeniden ABD'nin müttefiki haline gelen Türkiye, böylece 1990larda hissettiğı yalnızlık endişesinden kurtulmuş oldu.

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye, bölge siyasetinde ki gelişmelere paralel olarak, ağırlığını Ortadoğu jeopolitiğine vermeye başladı. Bu gelişme, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde ön plana çıkmaya başlayan aktif dış politika arayışının bir sonucu olduğu kadar, bölgesel ve uluslararası stratejik çevreye uyumlu, Türkiye'yi merkez ülke konumuna oturtan, daha aktif ve yapıcı bir rol arayışının da sonucu olarak ortaya çıkmaktaydı. Türk dış politikasıyla ilgili olarak algıda da bir değışim söz konusuydu.¹ Bu bölge ile karşılıklı ve çok-taralılı ilişkilerin geliştirilmesini savunan AK Partili karar vericiler, Kemalist anlayış tarafından bilerek ihmal edilen İslam ülkeleri ile yakınlaşmak için yoğun bir çaba içerisine girdi. Aslında Türkiye'nin yeni dış politika anlayışı, 2012 yılına kadar, ABD ve diğery Batılı ülkeler tarafından desteklenmiştir. Çünkü ABD (ve dolayısıyla Batılı ülkeler), model ortak olarak gördüğü Türkiye'nin bölgedeki demokratikleşme çabalarına destek vermesinden ve bu ülkeler için ılımlı İslam kimliğı nedeniyle örnek/model teşkil etmesinden memnundu.²

Ancak 2012 yılından sonra, Türkiye'nin, Suriye ve Mısır'daki gelişmelerle fazlasıyla müdahil olması ve ABD'nin stratejik çıkarlarını yeterince dikkate almadan, kendisine fazlasıyla güvenerek, bağımsız bir dış politika anlayışını hayata geçirmeye çalışması ve bu bağlamda Ortadoğu'da Müslüman Kardeşler

1 Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Algı Yönetimi", Algı Yönetimi, Bilal Karabulut (ed.), İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 193-195

2 ABD Başkanı George W. Bush, Türkiye'yi, İslam ülkelerine, ılımlı İslam ve potansiyel demokrasi modeli olarak sunuyordu. Başkan Obama ise, İslami kesimlere, demokrasinin inşası konusunda, model ülke olarak gösteriyordu.

ile bir düzen kurma arayışı içerisine girmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine sebep olmuştur. Libya'daki gelişmelerde, Türkiye ile ABD arasında görüş farklılıkları bulunuyordu. Ancak bu olayda, Türkiye, bölgede düzen kurma düşüncesiyle değil, sadece NATO'nun askeri müdahalede bulunmasına ve İngiltere ile Fransa'nın emperyal emeller gütmesine itiraz ediyordu. Fakat daha sonra Türkiye'nin askeri müdahaleye katılmasıyla, aradaki ilişkiler daha fazla kötüleşmeden düzelmıştır. Sonuçta, Suriye ve Mısır örneklerindeki Türkiye'nin tavrı ile Libya'daki söylemleri temelde büyük farklılıklar göstermektedir.

Bu nedenle halen daha iki ülke yönetimleri arasında soğukluk görülmektedir. Hatta Wall Street gazetesi, haberinde, Türkiye'nin yıllardır ABD'nin müttefiki veya Batı'nın dostu gibi hareket etmediğini iddia etmiştir.³ Jonathan Schanzer, IŞİD ile mücadelede uluslararası koalisyonla katılmakta isteksiz olmasından, Müslüman Kardeşlere meyil eden politikalarından ve Hamas'a verilen destekten ötürü, Türkiye'nin güvenilir bir Batı müttefiki haline geldiğini söylemektedir⁴. Ian Lesser ise, Türk karar vericilerinin, ABD ve Batı dünyasına yönelik söylemlerinden memnuniyetsizlik duyulduğunu belirtmektedir⁵. Son olarak, Mike Rogers, Türkiye'nin, İslam Devleti haline gelmek veya NATO üyesi olarak devam etmek konularında bir ikilem ile karşı karşıya kaldığını öne sürmektedir.⁶

Amerikalı uzmanların ve eski karar vericilerin iddiaları karşısında, Kılıç Buğra Kanat, Soğuk Savaş sonrası dönemde, ikili ilişkilerin yönelimi ve stratejisi konusunda bir belirsizliğin oluştuğunu ve bu durumun da, karşılıklı sorunlara neden olduğunu savunmaktadır. İki ülkenin çıkarlarındaki farklılaşmanın, karşılıklı ikili ilişkilerde güvensizliğin ortaya çıkmasına yardımcı olduğunu ifade eden Kanat, dış politika hedeflerinde ve güvenlik çıkarlarında ortaya çıkan farklılıkların, ikili ilişkilerde daha fazla gerginliklere neden olacağını düşünmektedir.⁷

Mevcut çalışmada, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin soğumasına neden olan faktörler ve gelişmeler analiz edilecektir. Makalede, karşılıklı ilişkilerin kötüleşmesine, Kanat'ın ifade ettiği gibi, bölgedeki düzene ilişkin anlayışlarda, dış politika hedeflerinde ve tehdit algılamalarında yaşanan farklılaşmaların neden olduğu tezi savunulmaktadır. Bu nedenle, tarafların, Ortadoğu

3 "Our non-ally in Ankara", *Wall Street Journal*, 15 Eylül 2014, <http://www.wsj.com/articles/our-non-ally-inankara-1410561462> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2016).

4 Jonathan Schanzer, "Time to kick Turkey out of NATO?", *Politico Magazine*, 9 Ekim 2014, <http://www.politico.com/magazine/story/2014/10/time-to-kick-turkey-out-ofnato111734.html#.VM-T4VdKsVsl>, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2016).

5 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?", *International Affairs*, Cilt 91, Sayı 3, 2015, s. 581-583.

6 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?", s. 581-583.

7 Kılıç Buğra Kanat, "A New Turkish-American Partnership in Progress: The Nature of Bilateral Partnership during Two Periods of Crisis", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 2014, s. 223-224.

anlayışları, Arap Baharına yaklaşımları, IŞİD, Suriye ve Mısır'daki gelişmelere ilişkin tutumları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI 2002'den 2011 Yılına Kadar Genel Yaklaşım

AK Parti yönetimi, 2011 yılına kadar, Ortadoğu bölgesine, Türk dış politikasının, Batı kadar önemli bir parçası olarak bakıyordu.⁸ Uzun yıllardır Batı-yanlısı politika izleyen Kemalist siyasal kültüre sahip önceki hükümetlerin, Ortadoğu/İslam ülkelerini ihmal ettiğini öne süren AK Parti yöneticileri, önce komşu ülkelerden başlamak üzere, tüm İslam ülkeleriyle, sosyo-ekonomik, ticari ve siyasi alanlarda ilişkilerin geliştirilip, derinleştirilmesini savunuyordu.⁹ Türkiye'de dış politika stratejileri, milli güvenlik çıkarlarının yanında, eskisine oranla çok daha fazla bir şekilde farklı politik, toplumsal ve iktisadi faktörlerin, özellikle de dış ekonomik çıkarlar ekseninde de değerlendirildiği bu yeni dönemin temel politikalarından birisi, sıfır sorunlu komşuluk idi.¹⁰ Gelişen ikili ilişkilerin, zamanla bölgesel ekonomik ve siyasi bütünleşmeye doğru evrileceğini öngören Türkiye, bu sayede bölgesel barışa ve bölge ülkelerinde demokratik reformların yaşanmasına ilişkin mevcut girişimlerin katkıda bulunacağını öngörmekteydi.¹¹

Bu ilişkileri geliştirirken, Türkiye, bölge ülkelerinin otoriter rejim anlayışlarını dikkate almıyordu¹² ve bölgedeki stratejik dengeyi, diğer bir ifadeyle bölgesel düzeni değiştirmeye yönelik bir yaklaşım içerisinde bulunmuyordu.¹³ İslamcı anlayışa (dine dayalı dış politika anlayışına) sahip olmayan AK Parti hükümeti, bölge ülkeleriyle artan ilişkilerini, Batılı devletler ile olan ilişkilerini ikame eden değil, güçlendiren unsurlar olarak görüyordu. Diğer bir ifadeyle, Ortadoğu'da etkisi artan Türkiye'nin, bu sayede Batı ülkeleri nezdindeki stratejik önemi ve itibarı daha da güçlenecekti.¹⁴

- 8 Kostas Ifantis ve Ioannis Galiariotis, "The US and Turkey In Search of Regional Strategy: Towards Asymptotic Trajectories", *UNISCI Discussion Papers*, Ekim 2014, Sayı 36, s. 16.
- 9 Aslında Türkiye, İslam ülkeleriyle ilişkilerini 1960lardan itibaren iyileştirmeye başlamıştır. Bu ilişkiler artarak devam etmiştir. AK Parti yöneticilerinin ifade ettiği gibi, İslam devletleri, dış politikada tümüyle ihmal edilmiş değildir. Ancak önceki hükümetler, Milli Görüş çizgisine sahip siyasi partiler ile AK Parti yöneticilerinin öngördüğü şekilde, İslam devletleri ile "İslam kardeşliği" temelinde yoğun ilişkiler kurmaktan sakıncı ve Batı ülkeleriyle ilişkilerine zarar vermeyecek şekilde ikili ve çok taraflı ilişkiler kurmayı tercih etmişlerdir.
- 10 Mehmet Seyfettin Erol ve Osman Nuri Beyhan, "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı (der.), Cilt: 1, Nobel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 352.
- 11 Kemal Kirişçi, "Arab Uprisings and Completing Turkey's Regional Integration: Challenges and Opportunities for US-Turkish Relations", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 15, Sayı 2, 2013, s. 190.; Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve Dört Tarz-ı Siyaset", *Gazi Akademik Bakış*, Sayı: 1, Cilt: 1, 34-57, 2007, s. 36, 47-50.
- 12 Bilgin Ayata, "Turkish foreign policy in a changing Arab World: rise and fall of a regional actor?", *Journal of European Integration*, 2015, Cilt 37, Sayı 1, s. 96.
- 13 Burak Bilgehan Özpek ve Yelda Demirağ, "Turkish foreign policy after the 'Arab Spring': from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state", *Israel Affairs*, Cilt 20, Sayı 3, 2014, s. 1-6.
- 14 Burak Bilgehan Özpek ve Yelda Demirağ, "Turkish foreign policy after the 'Arab Spring'...", s.

Görüş

Akademik
Bakış

48

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Bu bağlamda Türkiye, kendisini, bölge ülkelerine, demokrasiyi savunan, AB ile üyelik sürecinde bulunan ve serbest pazar ekonomisini benimsemiş bir ülke olarak tanıtıyordu. Sert güç unsurları yerine, yumuşak güç unsurlarına başvuran Türkiye, bölge genelinde, sosyo-ekonomik ve siyasi prestijini arttırmaya ve bölgesel örgütlerin (Arap Ligi ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi) toplantılarına aktif şekilde katılmaya gayret etti.¹⁵ İran'ın nükleer enerji sorununa, Filistin meselesine, İsrail-Suriye sürtüşmesine ve Irak'taki gelişmelere ilişkin olarak taraflar arasında arabuluculuk rolü üstlendi. Suriye, Irak Kürt Yönetimi ve Hamas ile ilişkilerini geliştirdi. Bölge ülkeleriyle petrol ve doğal gaz antlaşmaları imzaladı.¹⁶

Arap Baharı Sürecine Yönelik Yaklaşım

Arap Baharı kapsamında, Ortadoğu'da meydana gelen halk gösterileri karşısında, Türkiye bir ikilem ile karşı karşıya kaldı. Ya demokrasi yanlısı bir tavır takınarak, halk gösterilerini destekleyecekti ki, bu durumda bölge ülkeleriyle kurduğu gelişmiş ekonomik ve siyasi ilişkileri zedeleyebilirdi. Ya da bölge rejimlerinin yanında yer alarak, bölgedeki gösterileri görmezden gelecekti ki, bu durum da Türkiye'nin bölgede oynamak istediği liderlik rolünü ortadan kaldıracaktı. Ancak Türkiye, toplumsal eylemlere sessiz kalması halinde, kendisinin bölge halkları nezdindeki itibarının yara alacağını biliyordu.¹⁷

Bu ikilem karşısında, Türkiye'deki karar vericiler, bölgedeki gelişmeleri, bölgesel liderlik rolünü pekiştirmek için uygun bir gelişme olarak değerlendirdi. Böylece otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sürecini destekleyerek, Türkiye'nin bölgesel liderlik rolünü pekiştirmeyi tercih etti.¹⁸ Bu sayede Türkiye, bölgede, Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulmuş düzeni de değiştirerek, yeni bir düzenin kurulmasına öncülük etmiş olacaktı.¹⁹

Türkiye'nin bölgedeki gelişmelere ilişkin tavrı, iki farklı döneme ayrılmaktadır. Eylül 2011 tarihine kadar, Türkiye, Libya örneğinde olduğu gibi, bölgedışı ve bölge devletlerinin askeri müdahalelerine karşı çıkan ve sadece barışçıl

1-19; Ömer Taşpınar, "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, Yaz 2012, Cilt 35, Sayı 3, s. 130.; Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol (ed.), Ankara, Barış Kitap, 2012, s. 265-266.

15 Ömer Taşpınar, "Turkey's Strategic Vision and Syria", s. 127; Mesut Özcan, Talha Köse ve Ekrem Karakoç, "Assessment of Turkish foreign policy in the Middle East During the Arab Uprisings", *Turkish Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s. 197.

16 Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve 'Arap Baharı'", *Ortadoğu Analiz*, Mayıs 2013, Cilt 15, Sayı 53, s. 75.

17 Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", *Mediterranean Politics*, Cilt 19, Sayı 2, 2014, s. 208.

18 Bilgin Ayata, "Turkish foreign policy in a changing Arab World: rise and fall of a regional actor?", s. 95-97.

19 Özgür Pala ve Bülent Aras, "Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring", *Journal of Balkan and New Eastern Studies*, Cilt 17, Sayı 3, 2015, s. 289-290.

yöntemlerle sorunların çözümüne ağırlık veren bir anlayışı benimsemiştir. Bu döneme kadar, mevcut bölgesel istikrarı ve kurulu düzeni bozmadan, siyasi ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesini savunan Türkiye, taraflar arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir. Bu bağlamda, Tunus'ta, Aralık 2010'da başlayan halk gösterilerine, başlangıçta sessiz kalmıştır. Bahreyn'de çatışan taraflar arasında siyasi çözüm bulunması amacıyla arabuluculuk rolü üstlenmeyi önermiştir. Libya'da ise, Kaddafi rejimi ile muhalifler arasında arabuluculuk görevi üstlenmeye çalışan Türkiye, başlangıçta muhaliflerin yanında tavır takınmamış ve askeri müdahale önerilerine şiddetle karşı çıkmıştır.²⁰ Fakat ülkedeki Türklerin tahliyesinin ardından, tavrını değiştiren Türkiye, Libya'lı muhaliflere insani yardımda bulunmuş ve askeri operasyona katılmıştır. Suriye'de ise, gösterilerin başladığı ilk aylarda, Esad yönetimi ile muhalifler arasında arabuluculuk rolü üstlenmiştir. Başkan Esad'ın, istikrarlı bir şekilde bazı siyasi ve ekonomik reformlara öncülük etmesini istemiştir. Ancak, diğer yandan, Suriyeli muhaliflerin, Türkiye'deki kamplarda yapılanmalarına da izin vermiştir.²¹

Fakat Eylül 2011'den itibaren, Türkiye'nin, özellikle Suriye ve Mısır'daki gelişmelere ilişkin tavrı radikal bir şekilde değişmiştir. Tavrı değişikliği ile birlikte, bölgedeki stratejik dengeleri ve mevcut düzeni değiştiren bir anlayışı benimsemiştir. Suriye'de iç savaşın başlamasıyla birlikte, Başkan Esad'ın devrilmesi ve rejimin bir an önce değiştirilmesi için, Suudi Arabistan ve Katar ile birlikte hareket eden Türkiye, bir yandan muhaliflere lojistik ve askeri destek verirken, diğer yandan Suriye'de uluslararası askeri müdahalede bulunulmasını ve Kuzey Suriye'de güvenli bölgenin oluşturulmasını hararetle savunmuştur. Bu tavır, Libya'daki yaklaşımının aksi yönündedir.

Mısır'da ise, Tunus ve Libya'daki örneklerin aksine, halk gösterilerine hemen başlangıçta destek veren ve Mübarek rejiminin zaman geçirmeksizin değişmesini talep eden ilk ülke, Türkiye olmuştur. Açıkta Müslüman Kardeşlere ve göstericilere diplomatik destek veren Türkiye, gösteriler sonrasında da, Devlet Başkanı Mursi ve Selefi Nur Partisi ile çok yakın ilişkiler kurmuştur. Bu nedenle daha sonra Mısır'da gerçekleştirilen askeri darbeye şiddetle karşı çıkan Türkiye, bir yandan Devlet Başkanı Sisi'yi meşru bir yönetimi yıkmakla suçlamış, diğer yandan askeri darbeye önceleri sessiz kalan, daha sonra destek veren Batılı ülkeleri de ağır bir dille eleştirmiştir.²² Bu tavırlar ise, Türkiye'nin Batı ülkeleri ile ilişkilerinin somut olarak bozulmasının temel nedenlerini oluşturmuştur.

20 Ancak daha sonra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin uçuşa yasak bölgenin oluşturulması ve sivillere insani yardımların sağlanması yönünde aldığı karara uyarak, düzenlenen askeri operasyona fiilen katılmıştır.

21 Bilgin Ayata, "Turkish foreign policy in a changing Arab World: rise and fall of a regional actor?", s. 97-103; Ömer Taşpınar, "Turkey's Strategic Vision and Syria", s. 135-136.

22 Bilgin Ayata, "Turkish foreign policy in a changing Arab World: rise and fall of a regional actor?", s. 105-108; Tanık Oğuzlu, "Turkish foreign policy at the nexus of changing international and regional Dynamics", *Turkish Studies*, Cilt 17, Sayı 1, 2016, s. 58-67.

“Yeni Ortadoğu” Anlayışı ve Batıların Eleştirileri

Suriye ve Mısır’da rejimi değiştirmeye yönelik olarak oldukça kararlı politikalar gütmemesinin ardında, AK Parti hükümetinin “Yeni Ortadoğu” anlayışının yattığını söylemek mümkündür. Zaten Türkiye’nin Ortadoğu bölgesine ağırlık vermesi ve İslam ülkeleriyle ilişkilerini kapsamlı şekilde geliştirmesi nedeniyle, AK Parti yönetimi, “Yeni Osmanlılık”²³ stratejisini benimsemekle ve bölgede yayılmacı emeller gütmekle suçlanmıştı. Bu iddiaları alenen reddetmesine rağmen, Başbakan Davutoğlu’nun, Türkiye’nin yeni dış politika anlayışına ilişkin söylemleri ve Eylül 2011’den sonra Türkiye’nin gerçekleştirdiği dış politika eylemleri, Batı ülkeleri nezdinde, hükümetin yeniden “emperyalist politikalar gütmekle” suçlanmasına neden olmuştur.²⁴

Davutoğlu, söylemlerinde, Türkiye’nin büyük devlet olduğunu söylemekte ve önceki Türk hükümetlerinin bölge ile olan tarihsel ve kültürel bağları göz ardı eden politikalar izlemelerini eleştirmektedir. Türkiye’nin, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Avrasya’nın içinde yer aldığı stratejik hinterlandı ile diplomatik, ekonomik ve siyasi ilişkiler kurması gerektiğini savunmaktadır.²⁵

Kemalist anlayışa sahip yöneticilerin, Batılı ülkeler ile aşırı şekilde yakınlaşmasını ve eski Osmanlı coğrafyasındaki İslam ülkelerine sırtını dönmesini eleştiren Davutoğlu, İslam’ın, etnik anlayışı ret ettiğini belirterek, bölgedeki mevcut ulus-devlet sisteminin, Batının çıkarlarını koruduğunu ve Batı’nın önceki sömürgeci döneminin mirası olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle bölgede yaşanan sorunların temelinde, Batılı devletlerin tarihsel sorumluluğunun yattığını belirtmektedir. Çünkü bölgedeki devletler, Batılı ülkeler tarafından, yerel koşullar dikkate alınmaksızın oluşturulmuş suni yapılardır ve bölge halklarını temsil etmemektedir. Bu nedenle, Davutoğlu, bölge devletlerinin, kendi halklarını temsil edecek şekilde yeniden yapılandırılması gerektiği görüşünü savunmaktadır. Hatta Davutoğlu, Yeni Ortadoğu’nun inşa edilmesinde Türkiye’nin²⁶ öncü rol oynayacağını da öngörmektedir.²⁷

23 Ömer Taşpınar’a göre, Yeni Osmanlılık, gerçekte Ortadoğu ve İslam ülkelerinde Türkiye’nin hâkimiyetini öngören bir anlayış değildi. Bu strateji, daha aktif bir dış politikanın yürütülmesini öngörüyordu. Fakat bu dış politika anlayışı, Osmanlı’nın büyük devlet mirasına sahip çıkıyordu. Yine de bu anlayış, Türkiye’yi kendisine güvenen bölgesel güç olarak görüyordu. Anlayış, coğrafi olarak eski Osmanlı’nın topraklarını kapsıyordu. Afro-Avrasya’nın merkezinde yer alan Türkiye, bu coğrafyada, aktif bir diplomatik, siyasi ve ekonomik rol oynamalıydı. Detaylı bilgi için bakınız: Ömer Taşpınar, “Turkey’s Strategic Vision and Syria”, s. 128-129.

24 Ziya Öniş, “Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East”, s. 205.

25 Ömer Taşpınar, “Turkey’s Strategic Vision and Syria”, s. 128-129.

26 Ancak öncülük edecek olan Türkiye, AK Parti tarafından kurulan “Yeni Türkiye”dir. Yeni Türkiye ise şöyle tanımlanmaktadır: İslami, Doğulu ve Batılı değerleri benimsemiş, yeni jeopolitik alanda Osmanlı alanını yeniden oluşturmaya kendisini adanmış, bölgesel lider bir ülke. Bakınız: Bill Park, “Turkey’s Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?”, s. 597.

27 Henri J. Barkey, “Turkey’s Syria Predicament”, *Survival*, Cilt 56, Sayı 6, 2014, s. 129; Bill Park, “Turkey’s Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?”, s. 596.

Bu anlayışa uygun olarak, Ortadoğu halkları nezdinde saygınlığını pekiştirmek amacıyla Filistin davasını sahiplenen Türkiye, bir yandan İsrail'e karşı sert söylemlerde bulunmuştur. Devlet terörü uygulamakla İsrail yönetimini suçlayan Erdoğan'ın bu tür ifadeleri, ABD'deki Yahudi cemaati ve İsrail hükümeti tarafından "anti-semitizm" olarak nitelendirilmiştir. Diğer yandan Türkiye, Müslüman Kardeşlerin Filistin kolu olan Hamas ile siyasi ve diplomatik ilişkilerini geliştirmiştir. Batılı ülkelerin itirazlarına rağmen, 2006'da genel seçimleri kazanan Hamas'ı meşru yönetim olarak nitelendiren Türkiye, kendi topraklarında temsilcilik açmasına izin vermiştir.²⁸

Mısır'da Müslüman Kardeşlerle ve Devlet Başkanı Mursi ile çok yakın ilişkiler kuran Türkiye, Genelkurmay Başkanı Sisi tarafından gerçekleştirilen askeri darbeye en şiddetli şekilde tepki göstermiştir. Böylece Türkiye, Mısır'daki diğer karşıt grupların (liberaller, gayrı Müslimler ile bazı Selevi partileri gibi) görüşlerini dikkate almadan, Müslüman Kardeşlere tek taraflı, güçlü ve açık destek vermiştir.²⁹ Irak'ta ise, Şii Maliki yönetiminin politikalarını, mezhep temelli olmakla suçlayan Türkiye, 2007'den itibaren, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerini geliştirmiş ve Iraklı Sünni gruplara destek vermiştir. Bu ise, Maliki'nin, Türkiye'yi, Irak'ın içişlerine karışmakla ve mezhep temelli dış politika izlemekle suçlamasına neden olmuştur.³⁰ Libya'da ise, Türkiye'nin, Müslüman Kardeşler ile bağı olan Libya'lı muhalif grupları desteklemesi, diğer bir eleştiri konusu olmaktadır.³¹ Ancak Türkiye'nin en ağır şekilde suçlandığı konu ise, Suriye'deki gelişmelerdir. Suriye iç savaşında, Türkiye, muhalifleri çok aktif bir şekilde desteklemiştir ve desteklemeye devam etmektedir. Esad rejiminin devrilmesi ve uçuşa yasak bölgenin oluşturulması için çok kararlı bir şekilde diplomatik girişimlerde bulunmuştur.³²

İŞİD konusunda ise, Batılı medya kuruluşları, Türkiye'yi, Suriye'deki radikal İslami gruplara askeri ve lojistik destek vermekle suçlamıştır. Batılılara göre, Türkiye, Esad rejimini devirmek için, el-Kaide gibi radikal unsurların kendi topraklarına özgürce giriş-çıkış yapmalarına izin vermiştir. Hatta Türkiye, İŞİD gibi oluşumların, Esad rejiminin varlığını sürdürmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu nedenle Türkiye, İŞİD ile mücadele konusunda uluslararası koalisyonu isteksiz bir şekilde destek vermiştir.³³

- 28 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?", s. 588, 591.
- 29 Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", s. 205.
- 30 Burak Bilgehan Özpek ve Yelda Demirağ, "Turkish foreign policy after the 'Arab Spring':...", s. 6-9; Kostas Ifantios ve Ioannis Galariotis, "The US and Turkey In Search of Regional Strategy:...", s. 24.
- 31 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance:...", s. 593-594.
- 32 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance:...", s. 584-585; Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve 'Arap Baharı'", s. 77.
- 33 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance:...", 2015, s. 585; Ali El Deen Hillal Dessouki, "The Arab Regional System: a question of survival", *Contemporary Arab Affairs*, Cilt 8, Sayı 1, 2015, s. 106;

Görüş

Akademik
Bakış

52

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Türkiye'nin bölgede düzen kurma arayışlarını değerlendiren Özgür Pala ve Bülent Aras, makalelerinde, Mısır ve Suudi Arabistan'ın, bölgede liderlik rolü üstlenme konusunda isteksiz davranmaları nedeniyle, bir güç boşluğunun oluştuğunu ve bunun da yeni bölgesel aktörlerin merkezi rol oynamalarına kapı araladığını belirtmektedir. Bu boşluktan faydalanan Türkiye ve Katar'ın, Mısır³⁴, Tunus ve Suriye³⁵'deki Müslüman Kardeşler ile Hamas (Filistin'deki Müslüman Kardeşler)'ı yanına alıp³⁶, üçüncü bloğu (Suudi Arabistan – Vahhabi ve İran – Şii), yani Sünni yapılanmayı oluşturmaya gayret ettiğini söyleyen Pala ve Aras, bu iki ülkenin, bölgede sosyo-politik dönüşümü sağlayarak, merkezi siyasi aktör haline gelmeye ve bölgedeki etkilerini arttırmaya çalıştıklarını vurgulamaktadır.³⁷

Ancak Türkiye'nin bu çabaları, Batı medyası tarafından, bir yandan yapılmacı emeller gütmeye hevesli, diğer yandan her ne kadar gerçekçi temele dayanmasa da, Ortadoğu'da Sünni İslam'ın şampiyonluğunu yapma ve mezhepçi dış politika izleme olarak nitelendirilmiştir. Böylece Batılı uzmanlara göre, "iyi huylu bölgesel güç olma" vasfından vazgeçen Türkiye, bölgede dengeleyici değil, istikrarı bozucu rol oynamaktadır.³⁸

Eylül 2012'de Libya'daki Bingazi Büyükelçiliği'ne, radikal İslami grupların saldırması üzerine, Başkan Obama, bu grupları, ABD'nin ulusal güvenliğine yönelik doğrudan tehdit olarak nitelendirdi ve aynı zamanda Ortadoğu politikasında demokratik yapıların oluşturulması anlayışından vazgeçti. Bölgesel istikrara önem veren Obama, şu konulara öncelik vermeye başladı: Şiddet, aşırılık ve mezhepçi çatışmalar³⁹. Bu da, ABD'nin, Türkiye'nin girişimlerini daha ağır bir dille eleştirmesine neden oldu.

ABD'nin Bölge Politikası ve Türkiye'nin Yaklaşımına Yönelik Eleştirileri

11 Eylül 2001 saldırıları sonrası, Arap Dünyasındaki demokrasi eksikliğinin, radikal ideolojilerin ortaya çıkması için uygun zemin oluşturduğunu düşünen George W. Bush yönetimi, bir yandan terörle mücadeleye ağırlık verirken, diğer yandan bölge ülkelerinde demokratik kurumların oluşturulması yönünde politika izlemeye başladı. Fakat 2005-2006 yıllarında yapılan seçimlerde ve siyasi

Kostas Ifantis ve Ioannis Galariotis, *The US and Turkey In Search of Regional Strategy:...*, s. 17; Henri J. Barkey, "Turkey's Syria Predicament", s. 28.

34 Mısır iki açıdan önemlidir. Öncelikle Mısır Arap Dünyasının sosyo-kültürel alanının merkezinde yer almaktadır. Ayrıca Mısır jeopolitik açıdan oldukça önemli bir konuma sahiptir.

35 Suriye'de muhaliflerin önemli bir kısmı, Müslüman Kardeşler görüşüne sahiptir.

36 Bill Park, "Turkey's Isolated Stance:...", s. 596.

37 Özgür Pala ve Bülent Aras, "Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring", s. 287-289, 292-295; Azuolas Bagdonas, "Turkey as a Great Power? Back to Reality", *Turkish Studies*, Cilt 16, No 3, 2015, s. 310; Ana Echagüe, "New Tactics, same strategy? US policy towards the Middle East", *FRIDE Policy Brief*, Şubat 2013, Sayı 147, s. 5.

38 Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Revolutions:...", s. 212.

39 Kostas Ifantis ve Ioannis Galariotis, "The US and Turkey In Search of Regional Strategy:...", s. 27.

Gazisi

Akademik
Bakış

53

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

hayatta görülen değişimlerde, İslami anlayışa sahip partilerin daha etkili hale geldiğini gören Amerikan yönetimi, bölgesel istikrarı tercih ederek, demokrasiyi teşvik etme politikasından yavaş yavaş uzaklaştı. Otoriter rejim ile dini aşırılık arasında birinci şıktan yana tercihini yapan⁴⁰ ABD, Ortadoğu petrolünün dünya piyasalarına kesintisiz şekilde sunulması, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi, terörle mücadele edilmesi ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması konularını, dış politika ilkelerinin merkezine yerleştirdi.⁴¹ Bu dönemde, gerek George W. Bush gerekse Obama, yine de bölge ülkelerinde en alt düzeyde risk alacak şekilde yavaşça demokratik reformların gerçekleştirilmesini savundu.⁴²

2010 yılında başlayan Arap Baharını olumlu karşılayan ABD yönetimi, önceleri ulusal çıkarları ile değerleri/ilkeleri arasında tereddüt etse de, yine de halk tarafından düzenlenen eylemlere destek verdi ve böylece bölgede demokratik değişimlerin yaşanmasına engel olmadı. Hatta Libya ve Mısır gibi ülkelerde, bu değişimi fiilen destekledi. Ancak Bahreyn'de, körfez bölgesine yönelik stratejik çıkarlarına öncelik vererek, Suudilerin askeri müdahalesine engel olmadı. Yine de sorunun barışçıl yöntemlerle çözümü konusunda bazı diplomatik girişimlerde bulundu. Ayrıca ABD, bölgedeki gelişmelere doğrudan müdahale etme taraftarı değildi.

Bu tarihe kadar, ABD ile Türkiye arasında çok ciddi şekilde görüş ayrılıkları bulunmuyordu. Sadece İran'a yaptırımlar ve Hamas'a verilen destek konularında Türkiye, ABD'nin yaklaşımına aykırı politikalar izliyordu. Diğer bir ifadeyle, Filistin konusunda, İsrail'e karşı sert söylemlerin ifade edilmesi ve Hamas ile diyalogun geliştirilmesi adımları, ABD'yi rahatsız eden hususlardı. Ancak Türkiye'nin söylemleri ve eylemleri, mevcut dış politika anlayışının temelde değiştiği şeklinde değerlendirilmeyordu.

Öncelikle İran'ın nükleer enerji çabalarını, barışçıl çabalar olarak nitelendirerek destekleyen Türkiye, İsrail'in de dâhil olduğu, nükleer silahlardan arındırılmış bir Ortadoğu anlayışını savundu. ABD'nin yaptırımları karşısında, Brezilya ile birlikte, İran ile protokol imzalayan Türkiye, ABD'nin diplomatik girişimlerini kısa süreliğine boşa çıkarmış oldu. Ancak genel olarak bölgesel politikalar açısından iki ülke arasında temelde farklılıklar mevcut değildi. Her iki ülkede, Arap Baharına ilişkin gelişmeleri olumlu karşılıyor ve demokratikleşme çabalarını destekliyordu. Fakat yukarıda da ifade edildiği üzere, Eylül 2011'den itibaren iki ülke arasındaki önceliklerde farklılaşma hızlı bir şekilde gün yüzüne çıktı. Bölgede yeni düzen inşa etme çabası içerisine giren Türkiye, Mısır'daki

40 Gawdat Bahgat ve Roberty Sharp, "Prospects for a New US Strategic Orientation in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 25, Sayı 3, 2014, s. 28, 33.

41 Ana Echagüe, "New Tactics, same strategy?...", s. 1.

42 Daniela Huber, "A Pragmatic Actor – The US Response to the Arab Uprisings", *Journal of European Integration*, Cilt 37, Sayı 1, 2015, s. 57-62; Aylin Güney ve Fulya Gökcan, "The 'Greater Middle East' as a 'Modern' Geopolitical Imagination in American Foreign Policy", *Geopolitics*, Cilt 15, Sayı 1, 2010, s. 33-34;

askeri darbeye sert tepki gösterdi ve Suriye’de Esad rejiminin devrilmesi konusunda oldukça kararlı politikalar izledi.

Türkiye’nin aksine, Mısır’daki askeri darbeye tepki göstermeyen ABD, sistemli bir şekilde değişim fikrini savunarak, mevcut istikrarı tehlikeye atmayacak şekilde yavaşça demokratik reformların yapılması görüşünü destekledi.⁴³ İki ülke arasındaki ciddi görüş ayrılıklarının temel çıktığı dönem, aslında Suriye iç savaşının ilerleyen zamanlarıdır. Gösterilerin başladığı dönemden iç savaşın ilk aylarına kadar, her iki ülkede, Başkan Esad’ın siyasi ve ekonomik reformları gerçekleştirerek, ülkeyi dönüştürmesini savunuyordu. Fakat ABD’ye nazaran, Türkiye, radikal veya ılımlı ayrımı yapmaksızın, Kürtler hariç, neredeyse tüm Suriyeli muhalif grupları destekledi. Esad’sız bir değişim istediğini her fırsatta ifade etti. ABD ise, ülkede radikal muhalif grupların etkisinin artması üzerine, muhalif gruplar arasında ayrıma giderek, ılımlı unsurlara destek vermeye dikkat etti. Bu esnada, seküler anlayışa sahip ve PKK ile doğrudan bağlantısı olan PYD ile Kobani saldırıları sonrası işbirliği yapmaktan kaçınmadı. Zamanla Esad’sız çözüm önerisinden vazgeçen Obama yönetimi, yukarıda ifade edilen dış politika ilkelerine uygun olarak, önceliği, IŞİD ile mücadeleye verdi ve ülkedeki tüm stratejisini bu olgu üzerine inşa etti.⁴⁴ Bu anlayış bağlamında, Türkiye’nin hararetle savunduğu uçuşa yasak bölge ve/veya uluslararası askeri operasyon düzenleme fikirlerine itibar etmedi. Hatta 3 Ekim 2014’te Başkan Yardımcısı Biden, Türkiye, Suudi Arabistan ve BAE’ni, Esad’ı devirme ve bölgede Sünni-Şii çatışması çıkarma konularında aşırı kararlı olmakla suçladı.⁴⁵ Türkiye’nin aksine, ABD, Suriye’nin bütünlüğünü koruyabilmek adına çoğulcu bir yönetimin kurulmasını desteklemektedir.⁴⁶

Diğer taraftan IŞİD ile mücadele kapsamında, Amerikan yönetimi, PKK terör örgütü ile doğrudan bağlantısı olan ve Türkiye’nin kendi toprak bütünlüğüne tehdit olarak gördüğü PYD’yle işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. Tercih ettiği savaş stratejisine uygun olarak, Başkan Obama, PYD’yi, terör örgütü olarak görmemekte ve sahadaki müttefiki olarak tanımlamaktadır. ABD’ye göre PYD, sahada IŞİD ile mücadele edebilecek ve ulusal güvenlik sorunu olan IŞİD’i yenebilecek yegâne güçtür.⁴⁷ Türkiye ise, Suriyeli Kürtlerin, Cenevre müzakerelerine dâhil edilmemesini ve IŞİD ile mücadele kapsamında PYD’ye de askeri operasyonların düzenlenmesini önermektedir.⁴⁸

43 Daniela Huber, “A Pragmatic Actor – The US Response to the Arab Uprisings”, s. 63,65.

44 Henri J. Barkey, “Turkey’s Syria Predicament”, s. 28.

45 Kostas Ifantis ve Ioannis Galariotis, “The US and Turkey In Search of Regional Strategy:...” , s. 18

46 Kostas Ifantis ve Ioannis Galariotis, “The US and Turkey In Search of Regional Strategy:...” , s. 23.

47 Hatta ABD, IŞİD ile mücadele kapsamında Irak’ta, İran ve Şii Irak yönetimi ile işbirliği yapmaktan çekinmemiştir. Bakınız: Andreas Krieg, “Externalizing the burden of war: the Obama doctrine and US foreign policy in the Middle East”, *International Affairs*, Cilt 92, Sayı 1, 2016, s. 97.

48 Michael J. Totten, “The Trouble with Turkey: Erdogan, ISIS, and the Kurds”, *World Affairs*, Güz 2015, s. 8-9.

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Değerlendirme

Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki soğukluğun yaşanmasına neden olan temel faktörün, bölgeye yönelik dış politika önceliklerinin ve beklentilerinin temel ilkelerde farklılaşması olduğu görülmektedir. Ancak ABD'nin diğer müttefiki Suudi Arabistan'da, Başkan Obama ile benzer sürtüşmeler yaşamıştır. Özellikle Suudi Arabistan ile, Suriye iç savaşı, Bahreyn'e askeri müdahale ve İran ile müzakereler gibi konularda bazı sıkıntılar yaşayan ABD, yine de Türkiye ile yaşadığı sürtüşme derecesi kadar bir sıkıntıyı, bu ülke ile yaşamamıştır. O zaman bu noktada şu sorunun sorulması gerekmektedir: "Bölge müttefikleri ile farklı beklentiler ve çıkarlar benimseyen Amerikan yönetimi, biriyle sorunlarını kısa sürede halledebilirken, diğeriyle bu sorunlarını halletme imkânı neden bulamamaktadır?"

Bu soruya baktığımızda, Türkiye ile Batılı ülkeler/ABD arasında sorunların yaşanmasına neden olan başka faktörlerin varlığı da ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Türkiye, mezhepler üstü, ekonomik bütünleşmeyi hedefleyen, İslam ile demokrasiyi bağdaştıran, çoğulculuğa dayalı dini anlayışa dayanan ve Batı'nın değerlerini benimseyen bir modeli veya dış politika stratejisini benimsediğini⁴⁹ ifade etse de, Arap Baharının son dönemlerinde attığı somut adımlar, Batılı ülkeler tarafından, "bölgede, Vahhabilik ve Şiiilik karşıtı Sünni eksenini oluşturma gayretleri" şeklinde algılanmıştır. Bu adımlara ilave olarak, Batılı (sömürgeci) devletler tarafından I. Dünya Savaşı sonrası kurulan bölgesel düzeni, mevcut çatışmaların sebebi olarak gören söylemlerde bulunması ve bunun değişmesi gerektiğini savunması, bu algıyı destekleyen ve pekiştiren diğer bir olgudur.

Batılı ülkeler ise, mevcut devlet sınırları değişmeksizin, İslami anlayışa dayalı rejimler yerine yavaşça gerçekleştirilecek demokratikleşme adımları sonucunda mevcut otoriter rejimlerin daha kapsayıcı demokratik rejimlere doğru evrilmesini arzu etmektedir. Türkiye'nin oluşturduğu temel algı ise, bu anlayışın dikkate alınmaksızın, bölgede kökten değişimin gerekliliği ve Müslüman Kardeşlerin hâkim olduğu İslami yönetimlerin kurulması gerektiği düşüncesine Türkiye'nin sahip olduğudur.

Türkiye'nin Suriye'de el-Nusra gibi radikal İslami muhalif gruplara verdiği lojistik destek, mevcut algının daha da pekişmesine neden olmuştur. Çünkü bu gruplar, Batılı ülkeler tarafından radikal terör örgütleri olarak tanımlanmakta ve IŞİD ile eş değerde görülmektedir. Ayrıca Türkiye, Suriyeli Kürtlere ilişkin genel anlayışının, Batılı ülkeler tarafından benimsenmesi konusunda, başarılı bilgilendirme/ikna etme politikası izleyememiştir. Özellikle Süleyman Şah operasyonunda PYD ile işbirliği yapması ve PYD lideri Salih Müslim ile Ankara'da görüşmesi, bu söylemi, Batılı ülkeler nezdinde geçersiz kılmıştır.

49 Burhanettin Duran ve Nuh Yılmaz, "Islam, Models and the Middle East: The New Balance of Power following the Arab Spring", *Perceptions*, Cilt XVIII, Sayı 4, Kış 2013, s. 139-170.

Sonuçta, Ortadoğu'daki sorunlara müdahil olan Türk karar vericilerinin, bölgede siyasetin mezhep temelli yürütüldüğünü dikkate alarak ve bölgedeki sosyal, kültürel ve siyasi gerçekleri göz önünde bulundurarak, dış politika ilkelerini belirlemesi gerekmektedir. Dış politikaya yönelik söylemlerde, diplomatik üslubu dikkate alması gereken Türkiye, aynı zamanda mevcut gücünün sınırlarını da gözetken bir felsefe benimsemelidir. Yine de Türkiye ile Batılı ülkeler arasındaki soğukluk kalıcı değildir. Çünkü ABD, bölge politikaları açısından Türkiye'nin jeostratejik ve jeopolitik öneminin farkındadır. Bu nedenle Türk karar vericileriyle ilişkilerinde, bu durumu gözetenek, diplomatik söylemlerde bulunmaktadır. Ancak Türkiye'deki mevcut hükümet, "Türk modeli" söylemini daha ikna edici şekilde ifade etmediği ve davranışlarında bunu göstermediği sürece, mevcut soğukluk devam edecek gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

- ALTUNIŞIK, Meliha Benli (2013). "Ortadoğu'da Bölgesel Düzen ve "Arap Baharı"", *Ortadoğu Analiz*, Mayıs, Cilt 15, Sayı 53, 71-78.
- AYATA, Bilgin (2015). "Turkish foreign policy in a changing Arab World: rise and fall of a regional actor?", *Journal of European Integration*, Cilt 37, Sayı 1, 95-112.
- BAGDONAS, Azuolas (2015). "Turkey as a Great Power? Back to Reality", *Turkish Studies*, Cilt 16, No 3, 310-331.
- BAHGAT, Gawdat ve Roberty Sharp (2014). "Prospects for a New US Strategic Orientation in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, Cilt 25, Sayı 3, 27-39.
- BARKEY, Henri J. (2014). "Turkey's Syria Predicament", *Survival*, Cilt 56, Sayı 6, 113-134.
- DESSOUKI, Ali El Deen Hillal (2015). "The Arab Regional System: a question of survival", *Contemporary Arab Affairs*, Cilt 8, Sayı 1, 96-108.
- DURAN, Burhanettin ve Nuh Yılmaz (2013). "Islam, Models and the Middle East: The New Balance of Power following the Arab Spring", *Perceptions*, Cilt XVIII, Sayı 4, Kış, 139-170.
- ECHAGÜE, Ana (2013). "New Tactics, same strategy? US policy towards the Middle East", *FRIDE Policy Brief*, Şubat, Sayı 147, 1-5.
- EROL, Mehmet Seyfettin (2007). "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve Dört Tarz-ı Siyaset", *Gazi Akademik Bakış*, Sayı: 1, Cilt: 1, Sayı. 1, 33-55.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan (2012). "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği*, Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol (ed.), Ankara, Barış Kitap, s. 265-266.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve Osman Nuri Beyhan (2012). "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı (der.), Cilt: 1, İstanbul, Nobel Yayınları, s. 335-356.
- EROL, Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan (2014). "Türk Dış Politikasında Algı Yönetimi", *Algı Yönetimi*, Bilal Karabulut (ed.), İstanbul, Alfa Yayınları, s. 185-208.

Gazi

- GÜNEY, Aylin ve Fulya Gökcan (2010). "The 'Greater Middle East' as a 'Modern' Geopolitical Imagination in American Foreign Policy", *Geopolitics*, Cilt 15, Sayı 1, 22-38.
- HUBER, Daniela (2015). "A Pragmatic Actor – The US Response to the Arab Uprisings", *Journal of European Integration*, Cilt 37, Sayı 1, 57-75.
- IFANTIS, Kostas ve Ioannis Galariotis (2014). "The US and Turkey In Search of Regional Strategy: Towards Asymptotic Trajectories", *UNISCI Discussion Papers*, Ekim, Sayı 36, 9-28.
- KANAT, Kılıç Buğra (2014). "A New Turkish-American Partnership in Progress: The Nature of Bilateral Partnership during Two Periods of Crisis", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 223-242.
- KİRİŞÇİ, Kemal (2013). "Arab Uprisings and Completing Turkey's Regional Integration: Challenges and Opportunities for US-Turkish Relations", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, Cilt 15, Sayı 2, 189-205.
- KRIEG, Andreas (2016). "Externalizing the burden of war: the Obama doctrine and US foreign policy in the Middle East", *International Affairs*, Cilt 92, Sayı 1, 97-113.
- OĞUZLU, Tarık (2016). "Turkish foreign policy at the nexus of changing international and regional Dynamics", *Turkish Studies*, Cilt 17, Sayı 1, 58-67.
- ÖNİŞ, Ziya (2014). "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", *Mediterranean Politics*, Cilt 19, Sayı 2, 203-219.
- ÖZCAN, Mesut, Talha Köse ve Ekrem Karakoç (2015). "Assessment of Turkish foreign policy in the Middle East During the Arab Uprisings", *Turkish Studies*, Cilt 16, Sayı 2, 195-218.
- ÖZPEK, Burak Bilgehan ve Yelda Demirağ (2014). "Turkish foreign policy after the 'Arab Spring': from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state", *Israel Affairs*, Cilt 20, Sayı 3, 1-19.
- PALA, Özgür ve Bülent Aras (2015). "Practical Geopolitical Reasoning in the Turkish and Qatari Foreign Policy on the Arab Spring", *Journal of Balkan and New Eastern Studies*, Cilt 17, Sayı 3, 286-302.
- PARK, Bill (2015). "Turkey's Isolated Stance: An Ally no More, or Just the Usual Turbulence?", *International Affairs*, Cilt 91, Sayı 3, 581-600.
- SCHANZER, Jonathan. "Time to kick Turkey out of NATO?", *Politico Magazine*, 9 Ekim 2014, <http://www.politico.com/magazine/story/2014/10/time-to-kick-turkey-out-of-nato111734.html#.VMT4VdKsVsl>, (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2016).
- TAŞPINAR, Ömer (2012). "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, Yaz, Cilt 35, Sayı 3, 127-140.
- TOTTEN, Michael J. (2015). "The Trouble with Turkey: Erdogan, ISIS, and the Kurds", *World Affairs*, Güz.
- Wall Street Journal, "Our non-ally in Ankara", 15 Eylül 2014, <http://www.wsj.com/articles/our-non-ally-in-ankara-1410561462> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2016).

Görüş

Akademik
Bakış

58

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

AK Parti Döneminde Ortadoğu'da Türk-Amerikan İlişkilerinin Jeokültürel Ekseni: İslami Kimlik*

Geocultural Axis of Turkish-American Relations under the JDP Rule in the Middle East: Islamic Identity

Muharrem EKŞİ**

Öz

Türk-Amerikan ilişkileri tarihsel olarak hep inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Aynı şekilde AK Parti döneminde de Türk-Amerikan ilişkileri bu sürekliliği muhafaza etmekle birlikte ikili ilişkilerde önceki dönemlerdeki Türkiye'nin jeopolitik konumu yerine bu sefer jeokültürel boyut önem kazanmıştır. Bunda küresel siyasetin dinamiklerinin 11 Eylül Terör saldırıları sonrasında 'İslami terör' olgusu çerçevesinde şekillenmeye başlaması etkili olmuştur. Bu araştırma, AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin jeokültürel ekseni olan model ülke retoriğini, Ortadoğu politikası odaklı kamu diplomasisi paradigması çerçevesinde analiz etmektedir. Temel araştırma sorusu, AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkilerini belirleyen ana faktör ve eksen nedir? Bu çalışmada iki temel argüman geliştirilmiştir: Birincisi, AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkilerini belirleyen esas unsur, Türkiye'nin İslami kimliği olmuştur. ABD, AK Parti'nin İslami kimliğini Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi stratejisinde model olarak kullanmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda ikili ilişkiler, jeokültürel eksen temelinde Ortadoğu'nun Müslüman toplumlarını dönüştürme amaçlı model ülke retoriği düzleminde gelişme göstermiştir. İkincisi, Türk-Amerikan ilişkileri, 2013 yılından itibaren Arap Baharı sürecinde Suriye ve Mısır kriziyle bozulmaya başlamış ve siyasal İslam ve ılımlı İslam konusunda iki ülkenin çıkarları ayrışmaya başlamıştır. Özellikle ABD'nin ılımlı İslam politikasından vazgeçmesi, AK Parti ile ABD arasındaki ilişkilerin kırılma noktası olmuştur. Bu bağlamda da ikili ilişkilerin geleceğinin bir boyutunu siyasal İslam özellikle IŞİD gibi 'İslamcı terör' örgütleri diğer boyutunu ise ABD-İran yakınlaşmasının belirleyeceği ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk-Amerikan ilişkileri, Türk dış politikası, Ortadoğu politikası, Model ülke, Kamu diplomasisi

Abstract

Turkish-American relations have historically always experienced its several ups and downs. Turkish-American relations have maintained this continuity while Turkey's geocultural dimension have gained importance instead of its geopolitical position during Justice and Development Party (AK Parti) decade. The dynamics of global politics have began to take shape within the framework of 'Islamic terror' after the September 11 terrorist attacks that influenced herein. This paper analyzes the axis of geoculture in the context of model country rhetoric in the U.S.-Turkey relations focusing particularly on the Middle East politics within the scope of public diplomacy. The main research question of the study is as follows: what is the primary factor and axis that determines the U.S.-Turkey relations? The research has two

* Makalenin Geliş Tarihi: 02.09.2015, Kabul Tarihi: 17.05.2016

** Yrd. Doç.Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: eksimuharrem@gmail.com

Gazi

Akademik Bakış

59

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

fundamental arguments: First, the determining factor has been Turkey's Muslim identity under JDP. The U.S. has opted to use JDP's Islamic identity as a model in its grand strategy of Greater Middle East and North Africa Initiative. The bilateral relations have set by the rhetoric of model country in the axis of geoculture, which aimed to transformation of Muslim Middle Eastern societies. Second, the relations have began to deteriorate with Syrian and Egyptian crisis in the process of 'Arab Spring' since 2013 and the interests of two states have conflicted over the political Islam and moderate Islam. More particularly, the abandon of the U.S.'s moderate Islam policy became a turning point of the relations between JDP and Obama administration. In this context, it is suggested that the one dimension of political Islam and the other dimension the U.S.-Iran rapprochement which will determine the future of the U.S.-Turkey relations.

Keywords: Turkey-US relations, Turkish foreign policy, Middle East politics, Model Country, Public diplomacy

Giriş

Türk-Amerikan ilişkileri, 2010 yılından itibaren Ortadoğu'daki alt üst oluşlar nedeniyle küresel basın ve uluslararası diplomatik ortamlarda eskisinden çok daha fazla tartışılır hale gelmeye başlamıştır. Bunda iki ülke ilişkilerinde gerilimli dönüm noktalarının 2000'lerde artması ve sıklaşması etkili olmuştur. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerinin genel niteliğinin zikzaklı olduğu ileri sürülebilir. Zira 1962 yılındaki Küba krizi, 1964'teki Johnson Mektubu, 1974 yılındaki Türkiye'nin Kıbrıs Barış Harekatı ve sonrasında 1975-78 yılları arasında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu olayları iki ülke ilişkilerindeki tarihsel güven bunalımının dönüm noktalarıdır¹.

2000'lerde ise ilk olarak 2003 yılında Kuzey Irak'ta müttefik ABD askerlerinin Türk askerlerinin başına çuval geçirme olayı², iki ülke ilişkilerini derinden yaralamış ve tarihsel güven bunalımı kaynaklarına yeni bir dönüm noktası eklemiştir³. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Milli Güvenlik Kurulunda ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden geçişine destek açıklaması yapmaması ve bunun üzerine 1 Mart tezkeresinin meclisten geçmemesine çok sinirlenen Bush yönetimi, Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde gerçekleşen çuval olayıyla⁴ bir nevi Genelkurmayı cezalandırmıştır. Ancak bu onur kırıcı olayın etkisi⁵, AK Parti hükümeti tarafın-

- 1 Çağrı Erhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.681-715.
- 2 WikiLeaks belgelerine göre çuval olayı için bk. "Çuval olayı'nın perde arkası WikiLeaks'te", T24, 04.04.2011, Erişim tarihi: 02.04.2016, <http://t24.com.tr/haber/cuval-olayininin-perde-arkasi-wikileaks>.
- 3 Türk-Amerikan ilişkilerinde güvensizlik unsuru olan konular kamuoylarında nüfuz etmektedir. Mehmet Yegin, Eyüp Ersoy, *Türkiye-ABD İlişkileri: Çok Boyutlu Bir Ortaklığa Doğru*, USAK Rapor No:13-05, Mayıs 2013, s.37.
- 4 Tezkerе süreci için bk. Meltem Dikmen Caniklioğlu, "Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkerе Serüvenine İlişkin Görüşler-Düşünceler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2007, ss.29-97, s. 33.
- 5 ABD Büyükelçisi Ross Wilson, çuval hadisesinin Türkiye'nin ulusal onurunu zedelediğini ve kamuoyunda büyük bir yara açtığını wikileaks belgelerinde itiraf ediyordu. Bk. "Türk askerine

Görüş

Akademik
Bakış

60

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

dan kısa zamanda atlatılmıştır. Çünkü çuval olayı, ABD'nin AK Parti hükümetini değil, askeri cezalandırması olarak değerlendirilmiştir. İki ülke ilişkilerinde fazla tahribata yol açmadan atlatılmasına rağmen bu küçük düşürücü hadise, tarihsel güvensizlik kaynağı olarak tarihe geçmiştir.

2003-2013 arasında görece istikrarlı ilişkiler, Arap Baharı sonrası Suriye krizinde tekrar gerilimli bir döneme girmiştir. 2013 yılında Suriye müdahalesinde Obama yönetiminin bir nevi 'U' dönüşü yapması⁶, iki ülke ilişkilerinde 2006 yılında imzalanan stratejik ortaklıktan artık ayrışmaya başlayan sürecin dönüm noktası olmuştur. AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkileri aslında imzalanan stratejik ortaklık belgesiyle derinleşmiş ve bir nevi 2003-2013 arasında on yıllık ilişkilerde bir balayı yaşamıştı⁷. Ancak Suriye politikasında 2003-2013 arasındaki on yıllık dönemde örtüşen çıkarlar üzerinden ortak hareket eden iki ülkenin çıkarları artık çatışmaya başlamıştır. Obama yönetiminin Suriye müdahalesinde ilk önce Türkiye'yi yalnız bırakması ve sonrasında Türkiye'den farklı politika izlemesi, AK Parti hükümetinde büyük bir hayal kırıklığına ve güven bunalımına yol açmıştır. Suriye politikasında Türkiye ile ABD'nin farklı politika izlemeleri, iki ülke ilişkilerini derinden etkilemeye ve ittifak ilişkilerine ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin sorgulanmasına⁸ yol açan bir süreci başlatmıştır. Nitekim Suriye sorununda 2014 yılındaki Kobani (Ayn-el Arap) krizi ve 2015'te IŞİD ve YPG konularında Türkiye ile ABD'nin politikaları ayrışmanın ötesinde artık çatışmaya başlamıştı. Türkiye'nin terör örgütü olarak gördüğü YPG'yi ABD'nin açıkça desteklemesi hatta silah yardımı yapması iki ülke ittifak ilişkilerini bitirme noktasına getirmiştir. Nitekim Erdoğan, ABD'ye seslenerek 'AK Parti ortağın müttefikin Kobani'deki terörist mi yoksa ben miyim Ortağın seç' diyordu⁹.

Görüldüğü üzere Türk-Amerikan ilişkileri, tarihsel olarak hep inişli çıkışlı bir seyir takip etmiştir. Ancak AK Parti iktidarı döneminde Türk-Amerikan

çuval olayı Wikileaks'ta", *Internethaber*, 19.02.2011, Erişim tarihi: 03.01.2016, <http://www.internethaber.com/turk-askerine-cuval-olayi-wikileaks-322234h.htm>.

- 6 Mustafa Ergün, "Obama'nın Suriye politikasında U dönüşü!", *PressHaber*, 14.11.2014, Erişim tarihi, 01.01.2016, <http://www.presshaber.com/obamanin-suriye-politikasinda-u-donusu-haber6117.html>.
- 7 Financial Times gazetesi de Türkiye-ABD ilişkilerini balayı şeklinde nitelendirmiştir. "Ankara-Washington hattında balayı", *Hürriyet*, 07.01.2008, Erişim tarihi: 04.01.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-washington-hattinda-balayi-7979307>
- 8 ABD Dışişleri Bakanlığı üst düzey danışmanı ve Atlantik Konseyi'nin kıdemli üyesi David Philips'e göre ABD, Türkiye'yi NATO'dan bile çıkarmayı tartıştığını ileri sürmüştür. Bk. "ABD Türkiye'yi NATO'dan çıkarmayı tartışıyor", *Aydınlık gazete*, 13.11.2014, Erişim tarihi, 02.01.2016, <http://www.aydinlikgazete.com/mansetler/abd-turkiyeyi-natodan-cikarmayi-tartisiyor-h56990.html>; Bununla birlikte NATO içinde Türkiye sorgulanırken aynı zamanda Türkiye'nin NATO üyeliğini karşılıklı sorguladığını vurgulamak gerekir. Bk. Tank Oğuzlu, NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), ss.99-124, s.102.
- 9 "Erdoğan'dan ABD'ye rest!", *HaberGün*, 7 Şubat 2016, Erişim tarihi: 04.04.2016, <http://www.haberhergun.com/guvenlik/erdogan-dan-abd-ye-rest-h44010.html>.

Gazi

Akademik
Bakış

61

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ilişkileri önce stratejik ortaklık seviyesinde derinleşip Ortadoğu politikasında Model ülke ve ılımlı İslam konularında ortak politika izlerken 2013 sonrası dönemde Suriye kriziyle ayrışmaya başlamıştır. Bu bağlamda AK Parti döneminde Türk-Amerikan ilişkileri 2003-2013 arası dönem ile 2013 sonrası dönem olarak ikiye ayrılabilir. 2003-2013 arası dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin genel niteliğinin istikrarlı, stratejik ortaklık ve Ortadoğu politikasında ortaklık çerçevesinde geliştiği ileri sürülebilir. Ancak 2013 sonrası dönemde iki ülke ilişkilerinde stratejik ortaklığın artık bittiği yeni bir süreç olarak nitelendirilebilir. Bu araştırmada özellikle ilişkilerin birinci dönemi, ilişkilerin eksenini çerçevesinde analiz edilecektir. Buna göre, 2003-2013 arası dönemde Türkiye ile ABD'nin Ortadoğu politikasında stratejik ortaklık temelinde politika izledikleri argümanı geliştirilmiştir. Bu dönemde iki ülke ilişkilerini ABD'nin Ortadoğu politikasında ılımlı İslam ya da Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi (Greater Middle East Initiative -BOP) belirlemiştir¹⁰. Türkiye, ABD'nin Ortadoğu politikasında Model ülke rolü ile stratejik ortak olarak yer almış ve Arap Baharı sürecine kadar ilişkilerde on yıllık balayı yaşamıştır¹¹. ABD'nin Ortadoğu'nun Müslüman toplumlarını denetimli dönüştürme stratejisinde (forward strategy of freedom¹²) Türkiye'nin İslami kimliği ile Model ülke rolü üstlenmesi, iki ülke ilişkilerinin kültürel eksenini olmuştur. İki ülke ilişkilerinin tarihsel arka planına bakıldığında da İslami kimliğin bir süreklilik unsuru olarak devam ettiği anlaşılabacaktır.

Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan İlişkilerinin Ekseni: Stratejik Konumdan Stratejik İslam'a

Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel arka planına bakıldığında genel olarak kültürel kimliğin hakim olduğu görülecektir. Soğuk Savaş döneminde bile hakim olan jeopolitik ekseninde bu dönemde yeşil kuşak teorisinde kültürel eksene kaymıştır. Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu sistemik yapısında Türkiye, Sovyetlere karşı NATO'nun cephe ülkesi rolü ile stratejik eksenini temsil etmekteydi. Ancak 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine Carter döneminin ulusal güvenlik danışmanı olan meşhur Brzezinski tarafından geliştirilen ve dönemin Dışişleri Bakanı Kissinger tarafından uygulamaya konulan Yeşil Kuşak teorisinde Türkiye'nin rolü stratejik konumdan stratejik İslam'a kaymıştır¹³. Bu noktada ABD'nin İslam'a bakışının hep stratejik olduğu da kaydedilmelidir. Nitekim ABD, Sovyetleri çevreleme politikası icabı bu

10 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), a.g.e. Cilt III, s.267.

11 Türkiye-ABD ilişkilerini izleyen Milliyet yazarı Aslı Aydıntaşbaş, Türkiye-ABD ilişkilerinde muhteşem bir balayı döneminin yaşadığını ve ilk kez böylesini gördüğünü ileri sürmüştür. Bkz. "Medya Köşesi", *Gazeteciler*, 16.02.2012, Erişim tarihi: 07.02.2016, <http://www.gazeteciler.com/medya-kosesi/gunun-okunmasi-gereken-yazisi-47783h.html>

12 İlhan Uzgel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", içinde İlhan Uzgel, Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009, s.31.

13 Baskın Oran, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2", Baskın Oran (der.), a.g.e. s. 11.

Görüş

Akademik
Bakış

62

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

sefer İslam'ı yeşil kuşak projesinde stratejik bir araç olarak kullanmıştır. Zira Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi sonrası geliştirilen yeşil kuşak politikasıyla İslam, ABD dış politikasında stratejik bir faktör haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle ABD, İslam'ı hegemonik stratejisinin bir aracı olarak kullanmıştır¹⁴.

Yeşil Kuşak teorisine göre ABD, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne karşı Afganistan içindeki Mücahitler ile bu ülke dışından gelen diğer Cihatçı grupları destekleyecek ve bu şekilde Afganistan'dan Sovyetleri çıkaracaktı. Bu anlamda Yeşil kuşak projesiyle radikal İslam, kızıl tehlikeye ve komünizme karşı bir panzehir olacaktı. Bu dönemde ABD, CIA üzerinden Afgan mücahitlerini ve bir anlamda radikal İslam'ı destekleyen politika izlemiştir. Yeşil Kuşak politikasının amacı, Sovyetlerin Afganistan'dan çıkartılması, Doğu Avrupa'dan Batı'ya doğru genişlemesini engellemektir. Aslında ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Truman doktrinine göre Sovyet bloğunu çevreleme politikasına Carter döneminde İslamcı gruplarla Sovyetleri yeşil kuşak projesiyle çevreleme eklenmiştir. Bu dönemde Türkiye'de yeşil kuşak politikasıyla uyumlu bir şekilde Türk-İslam sentezi uygulanmıştır¹⁵. Özellikle aynı dönemde 1979 yılında İran'da radikal bir devrimin gerçekleşmesi, ABD'nin Türkiye İslam'ına yaklaşımı daha stratejik hale gelmiştir. İran İslam devriminden sonra ABD, Ortadoğu'da İran merkezli radikal İslam'a karşı müttefiki, NATO üyesi ve AB üyelik sürecindeki Türkiye'nin ılımlı İslam'ını stratejik model olarak görmeye başlamıştır¹⁶. Özal döneminde 1980'lerden itibaren böylece Türkiye, genelde Ortadoğu'daki özelde İran'ın radikal İslam'ına karşı bir model ve engel işlevi görmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Yeni Tehdit Radikal İslam'a Karşı Türkiye'nin ılımlı İslam Modeli

ABD, İran İslam inkılabından sonra radikal İslam'ı tehdit olarak görmeye başlamıştır¹⁷. Oysa radikal İslam, Afganistan'da Sovyetlere karşı ABD'nin müttefikleriydi. 11 Eylül 2001 tarihinde El-Kaide'nin terör saldırıları sonrası radikal İslam ve Sovyetlere karşı müttefiki cihatçı İslamcı gruplar ABD'nin düşmanı olmuştur. Bush yönetimi döneminde ABD, El-Kaide'nin 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırıları sonrası radikal İslami örgütleri besleyen İran, Irak ve Afganistan'ı şer eksenli olarak tanımlamış¹⁸ ve Taliban özelinde radikal İslam'a karşı savaş

14 M. Saleem Kidwai, *US Policy Towards the Muslim World: Focus on Post 9/11 Period*, University Press of America (UPA), Maryland, May 2010, S.27.

15 Baskın Oran, a.g.e. s. 22.

16 Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (Yaz 2012), ss.1-20, s. 6.

17 Angel Rabasa, Stacie L. Pettyjohn., Jeremy J. Ghez, Christopher Boucek, *Deradicalizing Islamist Extremists*, Rand, USA, 2010, s.189.

18 Frances Romero, "States of the Union: George W. Bush and the Axis of Evil", *Time*, 25.01.2011, Erişim tarihi: 14.02.2016, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2044176_2044193_2044190,00.html

Gazi

Akademik
Bakış

63

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

açmıştır. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde ABD'nin komünizm tehlikesinin yerini radikal İslam almıştır¹⁹.

1980'lerden 2000'lere kadar Türk-Amerikan ilişkilerinde ılımlı İslam *süreklilik ögesi* işlevi görmeye devam etmiştir. Radikal İslam, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması ve politikalarının örtüşmesinin ötesinde iki ülkenin Ortadoğu'da stratejik ortaklığını getirmiştir. Özellikle AK Parti döneminde uygulanacak olan ılımlı İslam politikası, Özal döneminde bu modelin geliştirilmesi ve deneme yılları olmuştur. Özal ve Demirel döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin eksenini olmaya başlayan ılımlı İslam ögesi, Soğuk Savaş sonrası Sovyetlerin dağılmasının bıraktığı güç boşluğunu İran'ın yerine Türkiye'nin doldurması işlevini görmüştür. İlhan Uzgel'in vurguladığı gibi ABD, 1990'larda Türkiye'yi Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da İran'a karşı model ülke olarak destekleyen politika içinde olmuştur²⁰. 2000'lerde ise ABD, ılımlı İslam stratejisi çerçevesinde Ortadoğu politikasında yine Türkiye'yi model ülke olarak desteklemiştir. Başka bir ifadeyle ABD'nin Türkiye modeli politikası devam etmiştir.

Dolayısıyla ılımlı İslam, Türk-Amerikan ilişkilerinde *işbirliği alanı* olmuş ve iki ülke ilişkilerinin temel dinamiği halini almıştır. Bu çerçevede ABD yönetimleri, Müslüman ülkelerde ılımlı İslamcı partilerin siyasal sürece katılımını desteleyen politika izlemişlerdir. ABD'de CIA Türkiye Masası Şefi Graham Fuller, ılımlı İslamcılarının siyasal sürece katılarak ılımlılaştırılması politikasını geliştiren grupta yer almakta ve bu yaklaşımın öncülüğünü ve savunuculuğunu yapmaktaydı²¹. Bu politika ilk olarak Türkiye'de Erbakan liderliğinde Refah Partisi'nin siyasal sürece katılımıyla meyvesini vermiştir. Ancak 1996 yılındaki Refah deneyimi 28 Şubat 1997 post-modern darbesiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır²². Daha sonra bu yaklaşım, Erdoğan liderliğinde 2003-2013 arası başarıyla uygulanmıştır. Obama'nın Jeffrey Goldberg'e *The Atlantic* dergisinde verdiği röportajda 2016 yılında ılımlı Müslüman lider olarak gördüğü Erdoğan'ı artık bir fiyasko, otoriter lider olarak nitelendirmesi²³, aslında ABD'nin ılımlı İslam politikasının günümüzde başarısızlıkla sonuçlanmasının Erdoğan özelinde bir dışavurumudur.

AK Parti Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri: Model Ülke (2003-2013)

Türk-Amerikan ilişkilerinde İslam unsurunun bir süreklilik ögesi olmasında küresel ve bölgesel gelişmeler de etkili olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Harvard Üniversitesi'nden ünlü siyaset bilimci Samuel Huntington'un 1993 yı-

19 Ministry of the Interior and Kingdom Relations, *From Dawa to Jihad: The various threats from radical Islam to the democratic legal order*, General Intelligence and Security Service, 2004, s. 5.

20 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), a.g.e. Cilt 2, s. 252-53.

21 İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), a.g.e. s.257.

22 A.g.y. "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", a.g.e. s.16.

23 Jeffrey Goldberg, "The Obama Doctrine", *The Atlantic*, April 2016, Erişim tarihi: 05.04.2016, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>

İnada Foreign Affairs dergisinde yayınlanan 'medeniyetler çatışması' tezi uluslararası kamuoyunun gündemine uzun bir süre yerleşmiş ve küresel düzeyde büyük tartışmalara yol açmıştır²⁴. Konstrüktivist paradigma çerçevesinde fikir ve düşüncelerin küresel siyaseti şekillendirdiği yaklaşımından hareketle 1990'lardan günümüze dünya siyasetinde kültürel unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Öyle ki, Huntington'un bu eseri ABD'nin yeni düşman arayışının bir ürünü olarak da değerlendirilebilir. Zira radikal İslami örgütlerle mücadele önemli ölçüde fikirlerin çatışması boyutunda gerçekleşmeye başlamıştır. İşte bu minvalde Türk-Amerikan ilişkileri jeokültürel ekseninde gelişmeye başlamıştır.

ABD, 2000'lerde radikal İslam ile mücadele ve Ortadoğu politikası için Türkiye'de Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak bilinen Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimini geliştirmiştir. Uzel'in belirttiği üzere bu politika aslında Ortadoğu'daki Müslüman toplumların denetimli dönüştürülmesi stratejisine (forward strategy of freedom) dayanmaktadır²⁵. Bu stratejiyle Müslüman ülkelerin ılımlı İslam'a dönüştürülmesi amaçlanmaktaydı. Bu noktada ABD'nin müttefiki, NATO üyesi ve AB üyelik sürecindeki Türkiye'nin bu politikadaki rolü, ılımlı neoliberal İslamı ile Müslüman Ortadoğu'ya model ülke olmaktı. ABD'nin bu politikası, AK Parti liderlerinin Ortadoğu'da lider olma politikasıyla örtüşmüş ve ilişkiler 2006 yılında imzalanan stratejik vizyon belgesiyle²⁶ stratejik ortaklık düzeyine çıkmıştır. Bu bağlamda Türk-Amerikan ilişkilerinin niteliğini esas belirleyen etkenin ABD olduğu ortaya çıkmaktadır²⁷. 1990'larda Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'da²⁸ 2000'lerde ise Ortadoğu'da ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol, ilişkileri belirleyici olmuştur. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerini olgusal faktörler de önemli ölçüde belirlemektedir. Özellikle 2000'lerde küresel ve bölgesel gelişmeler, iki ülke ilişkilerinde belirleyici olmuştur. AK Parti döneminde İslam, İslamcılık ve siyasal İslam olguları Türk-Amerikan ilişkilerini belirleyen olguların başında gelmektedir. Ayrıca aynı dönemde her iki ülkede Bush ve Erdoğan gibi muhafazakar yönetimlerin olması ilişkileri belirleyen faktörlere eklenebilir.

En dikkat çekici nokta ise ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini AK Parti ile yani artık sivil iktidar üzerinden belirlendiği döneme geçilmesidir²⁹. Zira Türk-Amerikan ilişkilerinin AK Parti iktidarına kadar genel olarak asker üzerinden belirlendiği ileri sürülebilir. Başka bir ifadeyle, daha önce iki ülke ilişkileri

24 Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer 1993 Issues; A.g.y. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, London, 2011.

25 Uzel, a.g. m.

26 Stratejik Vizyon belgesi için bk. T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/SharedVision.pdf>

27 Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve "Dört Tarz-ı Siyaset", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, ss. 33-55, s. 52.

28 Mustafa Aydın (der.), *Küresel Politika'da Orta Asya*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005; A.g.y. *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006*, Avrasya Üçlemesi II, Nobel Yayınevi, Ankara, 2008.

29 İlhan Uzel, "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", a.g.e. s. 24.

Gazi

Akademik
Bakış

65

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

iktidarlardan bağımsız olarak şekillenmekteydi. ABD'nin bu politika değişikliği sadece iki ülke ilişkilerini belirlemekle kalmamış Türk siyasi hayatının da dönüşümünde kolaylaştırıcı bir işlev görmüştür. Esasen AK Parti döneminde iki ülke ilişkilerini belirleyen eksen, ABD'nin Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi ve buna bağlı olarak kamu diplomasisi çerçevesinde yürütülen model ülke politikası olmuştur.

Model Ülke

ABD'nin 2000'lerden Arap Baharına kadar (2003-2013) Ortadoğu politikası, Genişletilmiş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Girişimi ya da ılımlı İslam politikası çerçevesinde şekillenmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'nin rolü model ülke olarak belirlenmiştir³⁰. Nitekim bu araştırmanın temel argümanlarından biri de iki ülke ilişkilerinde ilk başlarda ağırlıklı olarak daha çok jeopolitik ve jeostratejik eksen belirleyici iken AK Parti döneminde ABD'nin MEI ve ılımlı İslam politikası çerçevesinde jeokültürel eksen belirleyici temel dinamik ve eksen olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, Ortadoğu politikasında kendisini jeokültürel eksende pozisyonlaştırmıştır. Greater Middle East Initiative (MEI), 2002 yılında UNDP'deki rapora ve 2003 yılında Arap İnsani kalkınma raporuna dayanmaktadır³¹. Bu raporlar, Müslüman ülkelerin demokrasi, eğitim, ekonomi ve soyo-kültürel açıdan sivil toplum temelinde dönüştürülmesi önerilerini içermekteydi. Yani toplumsal dönüşümü öngörmekteydi. Arap Baharını da bu eksen çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Diğer taraftan BOP, 2004'te İngiltere'de yayınlanan Al-Hayat dergisine sızdırılarak Ortadoğu ülkelerinin tepki ölçülmüştür. Bölge uzmanlarının hazırladığı bu raporlardan oluşan BOP, ABD'nin Ortadoğu'nun Müslüman toplumlarını Batı'nın neoliberal kapitalist sistem ve değerleriyle uyumlu olacak şekilde dönüştürmeyi amaçlamaktaydı. ABD, bu projeyi 2004 yılındaki G-8 zirvesinde gündeme almış ve destek arayışına girmişti.

Aslında bu projenin ılımlı İslam olarak nitelendirilmesine aynı dönemde ABD Savunma Bakanlığı'nın bir think tank kuruluşu olarak çalışan Rand Corporation'ın "Civil Democratic Islam Partners, Resources, and Strategies" adlı çalışması³² kaynaklık etmektedir. Çünkü BOP projesi, ılımlı İslam stratejisiyle gerçekleştirilecekti. Böylece radikal İslamın çözümü ılımlı İslam olmuş ve fiiliyatta ılımlı İslam da ılımlı islamcılarının yumuşatılarak yani ılımlılaştırılarak iktidara getirilmesiyle gerçekleştirilecekti. İşte ABD'nin bu politikasında Türkiye, ılımlı İslam'ı temsil eden AK Parti üzerinden Ortadoğu'nun Müslüman ülke

30 Mohammed Ayoob, "The Middle East in 2025: Implications For U.S. Policy", *Middle East Policy Council*, Summer 2006, Volume XIII, Number 2, Erişim tarihi: 08.01.2016, <http://mepc.org/articles-commentary/commentary/middle-east-2025-implications-us-policy?print>;

31 "Greater Middle East Partnership", Al-Bab, 13.02.2004, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.al-bab.com/arab/docs/international/gmep2004.htm>

32 Cheryl Benard, *Civil Democratic Islam Partners, Resources, and Strategies*, California, Rand Corporation, 2004.

Görüş

Akademik
Bakış

66

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ve toplumlarına model ülke olacaktı³³. Nitekim Erdoğan, BOP eş başkanı olduğu ifadesini 2003'ten 2008'e kadar defalarca tekrarlamıştır. Ayrıca ABD'nin Ankara Büyükelçisi Eric Edelman, "Türkiye projenin lideridir" açıklamasını açıktan yapabilmıştır³⁴. Böylece NATO üyesi, laik, ılımlı, neoliberal ve AB üyelik sürecindeki Türkiye modeli, Ortadoğu'nun Müslüman ülkelere kamu diplomasisi yöntemleri çerçevesinde pazarlanmaya çalışılmıştır. Türkiye, Ortadoğu politikasında kamu diplomasisi gereğince model ülke kavramı yerine yumuşak güç kavramını kullanmayı tercih etmiştir³⁵.

Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç

Ortadoğu toplum ve devletleri tarafından olumsuz hatta emperyal olarak anlaşılabilecek gerekçesiyle AK Parti liderleri, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını yumuşak güç kavramıyla markalaştırmışlardır³⁶. Kamu diplomasisi yöntemlerini esas alan AK Parti hükümeti Ortadoğu politikasında kendisine alan açmak üzere İslami ton ağırlıklı söyleme başvurmuştur. Böylece JDP karar alıcıları, Ortadoğu halkları ve devletleri nazarında 1923 yılından beri gelişen seküler ve laik Türkiye imajını³⁷ Müslüman Türkiye imajıyla değiştirmeye çalışmıştır³⁸. Hatta Erdoğan söylemlerinde Filistin davası başta olmak üzere İslam dünyasının sözcülüğünü de üstlenmeye başlamıştır. Diğer taraftan kamu diplomasisi çerçevesinde AK Parti liderleri, Ortadoğu halklarını esas alan politika izlemişlerdir. Ortadoğu toplumlarının sempatisini kazanmaya yönelik izlenen popülist politika meyvesini vermiş, Erdoğan ve Türkiye bayrakları Ortadoğu sokaklarında görülmeye başlanmıştır. Hatta başta Ortadoğu'da olmak üzere Batı'da bile eğer Erdoğan Ortadoğu ülkelerinde aday olsa kazanır söylemleri dillendirilmiştir³⁹. Bununla birlikte bölgedeki devlet yönetimleri, kendi halkları nezdinde Erdoğan ve

33 Kemal Kirişçi, "The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World", *Brookings*, August 15, 2013, Erişim tarihi: 16.02.2016, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2013/08/15-rise-and-fall-turkey-model-middle-east>

34 Murat Köylü, "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 88-100, s.95.

35 Muharrem EKŞİ, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy During JDP: The Rise and fall of the Turkish Model in the Muslim World*, LAP Lambert Academic Publishing, 2016, s. 91.

36 "Nitekim Türk dış politikasında, Arap ülkeleri ile olan ilişkiler, komşularla sıfır sorun politikası ve bunun sonucunda bölge ülkeleri arasında artan ticar. ve dostluk ilişkileri, değişen küresel güç dengeleri ve eksen kayması tartışmaları bu çerçevede ele alınmaktadır.", Mehmet Seyfettin Erol, Osman Nuri Beyhan, "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt: 1, Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı (der.), Nobel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 352.

37 Nasuh Uslu, "Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı", *Bilgi*, Sayı 52, Kış 2010, ss.147-180, s. 155.

38 Mensur Akgün, Sabiha Senyücel Gündoğar, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013*, TESEV Dış Politika Programı, TESEV Yayınları, İstanbul, Kasım 2013, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Publikationen%20Archiv/Ortak%20Yay%C4%B1nlar/2013/Perception2013-tur.PDF>

39 "Arap gençlerin umudu var", *Sabah*, 27.2.2011, Erişim tarihi: 20.01.2016, http://www.sabah.com.tr/pazar/2011/02/27/arak_genclerin_umudu_var

Gazi

Akademik Bakış

67

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Türkiye'nin artan etkisi ve popüleritesinden rahatsız olmuşlardır⁴⁰. Buna rağmen Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki başarısı temelde ABD'nin Ortadoğu politikasıyla örtüşmesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Örtüşen Çıkarlar

Bu dönemde AK Parti liderlerinin Ortadoğu'ya açılma politikasıyla ABD'nin Ortadoğu politikasında Türkiye'ye alan açma stratejisi örtüşmüş oluyordu. Zira AK Parti liderlerinin İslam dünyasında Türkiye'nin öncü rol oynaması düşüncesi⁴¹, ABD'nin model ülke politikasıyla tam bir uyum içerisindeydi. AK Parti liderleri Ortadoğu'da bölgesel güç ve bölgesel lider olmanın ötesinde İslam dünyasının lideri olma arzusu taşımaktaydılar. Zira AK Parti liderleri 2005 yılında bir BM girişimi olarak başlatılan ve akim kalan, Türkiye'nin eş başkanı olduğu Medeniyetler İttifakı girişimini de Türkiye'nin önce İslam dünyasının sözcüsü sonra ise lideri olmak için kullandığı ileri sürülebilir⁴². Bu noktada ABD'nin ılımlı İslam politikasında Türkiye'yi desteklemesi, AK Parti liderlerinin bu politikasında kolaylaştırıcı bir unsur olmuş ve bölgede alan açmıştır.

AK Parti hükümetinin bu dönemde Ortadoğu'ya yönelmesinde ABD'nin Ortadoğu politikası temel dinamik olsa da başka faktörler de etkili olmuştur. Öncelikle 2000'lerde Ortadoğu'da güç boşluğunun oluşması ve bunun Türkiye tarafından doldurulmak istenmesi, sistemik bir faktör olarak gözden kaçırılması gerekir. İkinci ve buna bağlı olarak AK Parti hükümetinin Ortadoğu'da bölgesel güç ve İslam dünyasının lideri olma arzusu etkili olmuştur⁴³. Erdoğan'ın konuşmalarında sürekli Müslüman başkentlerini selamlaması bu arzunun bir dışa vurumu olarak değerlendirilebilir. Üçüncü olarak AB ile müzakere sürecinin tıkanması nedeniyle AK Parti liderleri, çok boyutlu dış politika vizyonu çerçevesinde Ortadoğu ve Afrika'ya açılma politikası, Türkiye'nin Büyük Ortadoğu'ya açılmasında rol oynayan etkenler olarak değerlendirilebilir. Dördüncü olarak AK Parti hükümetinin Ortadoğu'ya açılmasında ekonomik etkenler de eşlik etmiştir. Özellikle İslami burjuvazi için Ortadoğu, yeni pazar olmuştur⁴⁴. İşte AK Parti hükümetinin bu yaklaşımı, ABD'nin Ortadoğu politikasıyla örtüşmüş ve bu örtüşme iki ülke arasında stratejik ortak vizyon belgesinin imzalanmasını doğurmuştur.

Görüş

Akademik
Bakış

68

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- 40 Atilla Sandıklı, "Türk dış politikasının analizi II", *Yeni Yüzyıl*, 24.11.2015, Erişim tarihi: 18.01.2016, <http://www.gazeteyenyuzyl.com/makale/turk-dis-politikasinin-analizi-ii-192>
- 41 Burcu Sunar, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3, 2013, ss.431-454, s.445.
- 42 Ali Balcı, Nebi Miş, "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, 387-406, September 2008, s.387.
- 43 Esas dikkat çekici olan ise Avrupa Musevi Kongresi Başkanı Pierre Besnainou'nun bile Erdoğan'ı İslam dünyasının sözcüsü olması gerektiğini ileri sürmesidir. Bkz. "İslam dünyasının lideri Erdoğan olmalı", *Gazetevatan*, 15.02.2007, Erişim tarihi: 03.01.2016, <http://www.gazetevatan.com/-islam-dunyasinin-lideri-erdogan-olmalı--108789-gundem/>
- 44 Dilek Yankaya, *Yeni İslami Burjuvazi: Türkiye Modeli*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.161.

Stratejik Ortak Vizyon

Temmuz 2006 tarihinde imzalanan orijinal ismiyle “Shared Vision and Structured Dialogue to Advance the Turkish-American Strategic Partnership”, BOP kapsamında Ortadoğu politikası özelinde iki ülkenin ortak Ortadoğu politikası izleyeceklerinin belgesi olarak değerlendirilebilir. Bu belge, Türk-Amerikan ilişkilerinin çerçevesini yeniden belirlemiş ve ilişkilere stratejik ortaklık vizyonu kazandırmıştır. Nitekim Bush dönemindeki bu stratejik ortaklık Obama yönetimi döneminde Ortadoğu özelinde model ortaklık⁴⁵ kavramına dönüşmüştür. Bu anlamda bu belgenin Türk-amerikan ilişkilerini derinleştirdiği iddia edilebilir. Çünkü bu belge ile iki ülke Ortadoğu politikasını kuracakları uzmanlık kurullarıyla ortak politika yapmayı öngörmüşlerdir.

Belgenin ‘structured dialogue’ kısmında iki ülke arasında dörtlü bir consultation mekanizmasının kurulması öngörülmüştür. Buna göre, uzman düzeyinde danışma mekanizması kurulacak ve burada iki ülkenin Ortadoğu uzmanları ortak çıkarları belirleyecek ve daha sonra ikinci politika planlama mekanizmasında da ortak politika geliştireceklerdir. Üçüncü diyalog mekanizmasında ise iki ülkenin sivil toplum kuruluşları, ticari kuruluşlar, medya, akademisyenler, bilim adamları ve think-tank’ler arasında diyalog ilişkilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Son olarak dördüncü yüksek düzeyli değerlendirme mekanizmasında ise müsteşarlar düzeyinde en az yılda bir defa ortak değerlendirme toplantılarının yapılması öngörülmüştür⁴⁶. İşte bu anlamda stratejik ortaklık vizyonu belgesi, iki ülke ilişkilerinin ortak politika belirlemesini öngören ve bu yönüyle ilişkileri derinleştiren bir niteliğe haizdir. Ancak Türk-Amerikan ilişkileri, özellikle 2009 Davos olayından itibaren kademeli olarak çatışan çıkarlar nedeniyle bozulmaya başlamıştır.

Çatışan Çıkarlar

Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmasında rol oynayan başlıca etkenlerin başında çatışan çıkarlar gelmektedir. Bununla birlikte iki ülke çıkarlarının çatışmasında AK Parti liderlerinin model ülke rolündeki Batı desteğini, Türkiye'nin Ortadoğu ve İslam dünyasının liderliğine çevirmek istemesinin etkili olduğu ileri sürülebilir. Diğer bir ifadeyle, başta ABD olmak üzere Batı'nın desteği, Türkiye'nin sadece model ülke olmasıyla sınırlıyken AK Parti liderlerinin bunu Ortadoğu'da bölgesel güç ve İslam dünyasının liderliğine çevirmek istemesi Türk-Amerikan ilişkilerinde ayrışmanın temel dinamiği olmuştur. Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bozulması, Mavi Marmara olayı, İran'la yakınlaşması ve Erdoğan'ın ülke içinde ABD'ye göre AB reform sürecinden çıkması ve otoriterleşmesi olguları aslında bu ayrışmanın dışı vurumudur.

45 “Obama’s model partnership”, *Hürriyet*, 07.04.2009, Erişim tarihi: 05.01.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/obama-s-model-partnership-11385705>

46 Stratejik Vizyon belgesi için bk. T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITKA/SharedVision.pdf>

Türk-Amerikan ilişkilerinde çıkarların çatışmasını çeşitli kritik aşamalar belirlemiştir. Öncelikle AK Parti hükümetinin 2006 yılında Hamas Lideri Khalid Mishaal'i Ankara'da ağırlaması ve sonrasında Hamas ile ittifak ilişkilerine girmesi⁴⁷, Türk-Amerikan ilişkilerindeki çıkarların çatışmasının başlangıcı olarak değerlendirilebilir. Zaten bundan sonraki süreçte iki ülke politikalarının çatışması artmaya başlamıştır. Özellikle 2009 yılındaki Davos olayından sonra Türkiye-İsrail ilişkilerinin kötüleşmeye başlaması beraberinde Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır⁴⁸. Her ne kadar Davos olayı, Erdoğan'ın Ortadoğu'daki popülaritesini zirveye taşısa da Türkiye-İsrail ilişkilerinin aşırı derecede bozulması, Türkiye'nin Ortadoğu politikasındaki manevra alanını daraltmıştır⁴⁹. Oysa ilk başlarda Türkiye, Ortadoğu politikasında kendisine alan açmak üzere İsrail eleştirileriyle Müslüman Ortadoğu halkları nezdinde popülaritesini artırmakta ve bu da Türkiye'nin Ortadoğu'da yumuşak güç olarak sivrilmesine hizmet etmekteydi⁵⁰. Ayrıca bu şekilde AK Parti liderleri, Türkiye'nin Müslüman Ortadoğu'daki laik ve seküler ve İsrail'in müttefiki imajını Filistin davasının savunucusu⁵¹, dindar Müslüman ülke olarak markalamasına hizmet etmekteydi. Ancak Türkiye'nin İsrail eleştirilerini söylemde artırmasının ötesinde Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara olayında pratiğe dökmesi, iki ülke ilişkilerini bitirme noktasına hatta savaşın eşiğine getirmiştir⁵². İşte Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin geldiği bu nokta, aynı zamanda Türkiye'nin Amerika ve Ortadoğu ile ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiştir.

Diğer taraftan AK Parti hükümetinin İran ve Rusya ile aşırı ve hızlı yakınlaşması da Türk-Amerikan ilişkilerinde çıkarların çatışmasının diğer bir kritik aşamasını oluşturmaktadır. Türkiye'nin BMGK'de Brazilya ile İran lehine oy kullanması, Türkiye'nin ABD müttefikliğinin sorgulanmasına yol açmıştır⁵³.

47 Adnan Abu Amer, "Hamas Türkiye'deki seçimlerle niçin bu kadar ilgili?", *Al-Monitor*, 10.11.2015, Erişim tarihi: 24.01.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/hamas-congratulate-turkey-akp-elections.html#>

48 "Türk-İsrail ilişkilerinin Bozulması Amerika'yı Çok Zor Durumda Bıraktı", *Amerika'nın Sesi VOA*, 19.10.2011, Erişim tarihi: 11.01.2016, <http://www.amerikaninsesi.com/content/turk-israil-iliskilerinin-bozulmasi-amerikayi-cok-zor-durumda-birakti-132188548/900591.html>

49 Gencer Özcan, Türkiye-İsrail ilişkilerinin bozulmasını tikanıklığa yol açtığını ileri sürmüştür. "Türkiye'nin Dış Politikası (Beril Dedeoğlu & Gencer Özcan)", *Süreçanaliz*, 27.02.2014, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.surecanaliz.org/tr/makale/turkiyenin-dis-politikasi-beril-dedeoglu-gencer-ozcan>

50 "Araplar Erdoğan'ı Neden Seviyor? Stuart Mill'den bir Düzeltme", *Fekmekci*, 20.11.2011, Erişim tarihi: 06.01.2016, <https://fekmekci.wordpress.com/2011/11/20/araplar-erdoganini-neden-seviyor-stuart-millden-bir-duzeltme/>

51 "Davutoğlu: "Filistin davasının önde gelen savunucusu olacağım", *Kanalahaber*, 07.11.2014, Erişim tarihi: 15.01.2016, <http://www.kanalahaber.com/haber/dunya/davutoglu-filistin-davasinin-onde-gelen-savunucusu-olacagim-201359/>

52 Eyüp Can, "Yoksa Türkiye İsrail'le savaşa mı girecek?", *Radikal*, 10.09.2011, Erişim tarihi: 12.02.2016, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup-can/yoksa-turkiye-israile-savasa-mi-girecek-1062879/>

53 "Türkiye, ABD'ye 'hayır' dedi: İran'a yaptırıma karşıyız", *Radikal*, 09.06.2010, Erişim tarihi: 20.01.2016, <http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye-abdye-hayir-dedi-irana-yaptirim-karsiyiz-1001652/>

Görüş

Akademik
Bakış

70

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Öte taraftan Türkiye, Rusya ile yakınlaşarak Karadeniz'de NATO'ya tatbikat yaptırmaması, Türkiye'nin NATO üyeliğinin sorgulanmasını artırmıştır. Ayrıca Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği çabaları⁵⁴ ve son olarak NATO savunma sisteminden bağımsız Çin'den füze sistemi almaya çalışması da bu sorgulamanın derinleşmesine yol açmıştır⁵⁵. Türkiye'nin bu stratejik hamleleri, Batı kulislerinde ve küresel medyada Türkiye'nin eksen değiştirdiği tartışmalarını⁵⁶ da gündeme getirmiştir. Oysa Davutoğlu, bu hamleleri çok boyutlu dış politikanın icabı olarak değerlendirmekteydi. Ancak AK Parti hükümetlerinin Ortadoğu'da Müslümanlar Kardeşlerle yakın ilişkiler geliştirmesi ve Arap Baharı sürecinde Tunus, Fas, Libya ve Mısır'da İslamcı ve Sunni partilerle yakınlaşması⁵⁷ Türk-Amerikan ilişkilerindeki ayrışmayı derinleştirmeye başlamıştır.

Sonuç: Arap Baharının Türk-Amerikan İlişkilerine Etkisi

Arap Baharı başlamadan evvel Türk-Amerikan ilişkilerinde çıkarların zaten çatışmaya başladığı yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılmaktadır. Ancak Arap Baharı sürecinde ve sonrasında ise artık iki ülkenin çıkarlarının çatışmasının ötesinde müttefiklik ilişkilerinde de bir ayrışmaya gidildiği gözlemlenmektedir. Özellikle Türk-Amerikan ilişkileri, Arap Baharı sürecinde Suriye krizi ile güven bunalımı noktasına çıkmıştır. AK Parti liderleri, Amerika'nın Suriye'de Türkiye'yi yalnız bıraktığı ve aldattığına inanmaya başlamışlardır⁵⁸. Bunun da ötesinde Suriye krizinde Türkiye ile Amerika başta ortak politika izlerken 2013 sonrasında tamamen farklı politika izlemeleri, iki ülkeyi karşı karşıya getirmeye başlamıştır. Özellikle Kobani krizinde Suriyeli Kürtler ve PYD/YPG konusunda iki ülke karşı karşıya gelmiştir. Türkiye, Suriye'deki YPG'yi PKK'nın bir uzantısı olarak bir terörist örgüt olarak görüp onunla çatışırken ABD'nin YPG'ye açıkça silah yardımı yapması⁵⁹ ve onu terör örgütü değil, İŞİD'e karşı savaşan bir müttefiki olarak görmesi, iki ülke ilişkilerini derinden ayrıştırmaya başlamıştır. ABD'nin bu yaklaşımı, AK Parti hükümetinde büyük bir güven bunalımına da yol

54 "ABD, "Nato üyesi Türkiye'yi Şangay Beşlisinde görmek ilginç olacak", *Yeşilgazete*, 29.01.2013, Erişim tarihi: 04.02.2016, <https://yesilgazete.org/blog/2013/01/29/abd-nato-uyesi-turkiyeyi-sangay-beslisinde-gormek-ilginc-olacak/>

55 "Türkiye kendi füzesini yapacak", *Aljazeera*, 15.11.2015, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-kendi-fuzesini-yapacak>

56 Mehmet Seyfettin Erol, Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, ss. 13-38, s.33.

57 Taha Kassem, "The Rise of Political Islam Can The Turkish Model Be Applied Successfully in Egypt?", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol. 15, No. 1, May 2013, ss. 64-91, s.69.

58 "Erdoğan'dan ABD'ye: Yalnız kaldığımızı hissediyoruz", *BBC Türkçe*, 31.03.2016, 05.04.2016, [Youtube, 14.01.2013, Erişim tarihi: 02.01.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=iiedyfwGdSM>](http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160330_erdogan_kerry:ABD tarafından da benzer bir yaklaşım ileri sürülmüştür.)

59 "ABD, YPG'ye antitank silahı mı verdi?", *CNN TÜRK*, 25.02.2016, Erişim tarihi: 01.03.2016, <http://www.cnnurk.com/dunya/abd-ypgye-antitank-silahi-mi-verdi>

açmıştır. Nitekim Erdoğan, ABD'ye seslenerek 'ortağın müttefikin Kobani'deki terörist mi yoksa ben miyim ortağını seç' diyebiliyordu⁶⁰. İşte bu ifade, Türk-Amerikan ilişkileri ve müttelikliğinin geldiği aşamayı açıkça belirtmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin Arap Baharı döneminden itibaren bozulmasında Obama yönetiminin Ortadoğu politikasında arkadan yönetme (leading from behind) stratejisine geçmesi de etkili olmuştur⁶¹. Çünkü ABD'nin arkadan yönetme stratejisiyle Türkiye'nin ön safta yer alma politikası birbiriyle çatışmıştır. Örneğin ABD, Kobani krizinde arkada yer alıp Türkiye'nin müdahalesini beklemesine rağmen AK Parti iktidarının tek başına askeri bir müdahaleden kaçınması, iki ülke ilişkilerindeki çıkarların çatışmasını açığa çıkarmıştır. Nitekim Beyaz Saray, Kobani krizinde Türkiye'nin yaklaşımını hayalkırlığı olarak nitelendirmiştir⁶². Aslında Arap Baharı sonrası Suriye krizi özelinde Kürt sorunu iki ülke ilişkilerini belirleyen merkezi konuma geçmiştir. Oysa 5 Kasım 2007 tarihinde Bush-Erdoğan görüşmesiyle iki ülkenin Kürt sorununa yaklaşımı uzlaşmaya varmış ve Türkiye, Kuzey Irak'ta bir Kürt devletinin kurulmasını kabul etmişti⁶³. Ancak Arap Baharı sonrası Suriyeli Kürtlerin ortaya çıkması iki ülke ilişkilerinde tekrar Kürt sorununu gündeme getirmiştir. Çünkü Suriyeli Kürtler ve YPG konusunda Türkiye ile ABD farklı yaklaşımlara sahiptir. ABD, Suriyeli Kürtlerin Irak'takilerle birleşmesini öngörürken AK Parti liderleri ise ABD'nin bu stratejisini Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılımını kapatacağı düşüncesindedir. İşte Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceğinin bir boyutunu bu bağlamda Suriye krizinin belirleyeceği argümanı ileri sürülebilir.

Diğer taraftan Suriye krizinin yanında İŞİD konusunda da Türkiye ile ABD'nin farklı yaklaşımlar sergilemesi iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemeye devam etmektedir. Bu bağlamda Türkiye ile ABD'nin İŞİD başta olmak üzere İslami örgütlere bakış açıları da birbirinden ayrılmaktadır. Bu nedenle, iki ülke ilişkilerini belirleyen temel eksenlerden biri siyasal İslam olmaya devam edecektir. Zira AK Parti iktidarının Hamas ve İhvan politikaları Türkiye ile ABD ilişkilerinde ayrışma noktalarından biridir. Özellikle ABD'nin ılımlı İslam politikası, Ortadoğu ve Türkiye ile ilişkilerini belirleyen temel eksen olacağı öngörülebilir. Mısır'da ılımlı İslam'ın temsilcisi olarak İhvan ve Mursi'nin darbeyle indirilmesine göz yuman ABD'nin artık ılımlı İslam politikasından vazgeçtiği

60 "Erdoğan'dan ABD'ye rest!", Habergün, 7 Şubat 2016, Erişim tarihi: 04.04.2016, <http://www.haberhergun.com/guvenlik/erdogan-dan-abd-ye-rest-h44010.html>

61 "Leading from Behind: The "Obama Doctrine" and US Policy in the Middle East", *The Institute for National Security Studies INSS*, 1.04.2013, Erişim tarihi: 05.02.2016, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=2663>

62 "ABD Özel Temsilcisi Ankara'da", *Amerika'nın Sesi VOA*, 09.10.2014, Erişim tarihi: 13.01.2016, <http://www.amerikaninsesi.com/content/obama-nin-koalisyon-ozel-temsilcisi-ankara-yagidiyor/2477699.html>

63 Murat Yetkin, "Dönüm noktası 5 Kasım 2007", *Radikal*, 02.11.2008, Erişim tarihi: 21.02.2016, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/donum-noktasi-5-kasim-2007-906357/>

anlayışı⁶⁴, Arap Baharı sonrasında Türkiye ile ABD ilişkilerini belirleyen temel dinamik olduğu söylenebilir. Çünkü ABD'nin ılımlı İslam politikası, Türkiye ile ABD'yi Ortadoğu'da ortak stratejik vizyon geliştirme aşamasına getirmiş ve Türkiye bu politikada model ülke rolünü ABD'nin desteğiyle 2013 yılına kadar yürütmüştür. Ancak ABD'nin bu politikadan vazgeçmesi beraberinde iki ülkenin ortak çıkarının da en azından önemli bir boyutunun da bitişini ifade etmektedir.

Son tahlilde Arap Baharı sürecinde Ortadoğu siyasetinin yeniden belirlendiği bu dönemde ABD-İran yakınlaşmasının da gelecekte Türk-Amerikan ilişkilerinin seyrini belirleyeceği iddia edilebilir.

KAYNAKLAR

AKGÜN, Mensur, Sabiha Senyücel Gündoğar, *Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2013*, TESEV Dış Politika Programı, TESEV Yayınları, İstanbul, Kasım 2013, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.fes-tuerkei.org/media/pdf/Publikationen%20Archiv/Ortak%20Yay%C4%B1mlar/2013/Perception2013-tur.PDF>.

AMER, Adnan Abu, " Hamas Türkiye'deki seçimlerle niçin bu kadar ilgili?", *Al-Monitor*, 10.11.2015, Erişim tarihi: 24.01.2016, <http://www.al-monitor.com/pulse/tr/originals/2015/11/hamas-congratulate-turkey-akp-elections.html#>.

AYDIN, Mustafa (der.), *Küresel Politika'da Orta Asya*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005; AYDIN, Mustafa (der.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası, 1989-2006*, Avrasya Üçleme-si II, Nobel Yayınevi, Ankara, 2008.

AYOUB, Mohammed, "The Middle East in 2025: Implications For U.S. Policy", *Middle East Policy Council*, Summer 2006, Volume XIII, Number 2, Erişim tarihi: 08.01.2016, <http://mepc.org/articles-commentary/commentary/middle-east-2025-implications-us-policy?print>.

BALCI, Ali, Nebi Miş, "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 3, 387-406, September 2008.

BENARD, Cheryl *Civil Democratic Islam Partners, Resources, and Strategies*, California, Rand Corporation, 2004.

BENARD, Cheryl, "Moderate Islam' Isn't Working", *The National Interests*, 20.12.2015, Erişim tarihi: 04.02.2016, <http://www.nationalinterest.org/feature/moderate-islam-isnt-working-14693>.

CAN, Eyüp, "Yoksa Türkiye İsrail'le savaşa mı girecek?", *Radikal*, 10.09.2011, Erişim tarihi: 12.02.2016, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/eyup-can/yoksa-turkiye-israile-savasa-mi-girecek-1062879/>.

64 Cheryl Benard, "Moderate Islam' Isn't Working", *The National Interests*, 20.12.2015, Erişim tarihi: 04.02.2016, <http://www.nationalinterest.org/feature/moderate-islam-isnt-working-14693>

Gazisi

Akademik
Bakış

73

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

CANIKLIOĞLU, Meltem Dikmen, "Ulusal ve Uluslararası Hukuk Işığında Türkiye'nin 2003 Tezkere Serüvenine ilişkin Görüşler-Düşünceler", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2007, ss.29-97.

EKŞİ, Muharrem, *The Rise and Fall of Soft Power in Turkish Foreign Policy During JDP: The Rise and fall of the Turkish Model in the Muslim World*, LAP Lambert Academic Publishing, 2016.

ERGÜN, Mustafa, "Obama'nın Suriye politikasında U dönüşü!", *PressHaber*, 14.11.2014, Erişim tarihi, 01.01.2016, <http://www.presshaber.com/obamanin-suriye-politikasinda-u-donusu-haber6117.html>.

ERHAN, Çağrı "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.681-715.

EROL, Mehmet Seyfettin, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Araştırmaları ve "Dört Tarz-ı Siyaset", *Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 1, Kış 2007, ss. 33-55.

EROL, Mehmet Seyfettin, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/1 (Yaz 2012), ss.1-20.

EROL, Mehmet Seyfettin, Osman Nuri Beyhan, "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Cilt: 1, Ertan Efeğil, Rıdvan Kalaycı (der.), Nobel Yayınları, İstanbul, 2012, s. 335-356.

EROL, Mehmet Seyfettin, Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, ss. 13-38.

GOLDBERG, Jeffrey, "The Obama Doctrine", *The Atlantic*, April 2016, Erişim tarihi: 05.04.2016, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>.

Görüş

HUNTINGTON, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, Summer 1993 Issues.

HUNTINGTON, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, London, 2011.

KASSEME, Taha, "The Rise of Political Islam Can The Turkish Model Be Applied Successfully in Egypt?", *Topics in Middle Eastern and African Economies*, Vol. 15, No. 1, May 2013, ss. 64-91.

KİDWAİ, M. Saleem, *US Policy Towards the Muslim World: Focus on Post 9/11 Period*, University Press of America (UPA), Maryland, May 2010.

KİRİŞÇİ, Kemal, "The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World", *Brookings*, August 15, 2013, Erişim tarihi: 16.02.2016, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2013/08/15-rise-and-fall-turkey-model-middle-east>.

KÖYLÜ, Murat, "Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), Türkiye ve Suriye", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 2015, ss. 88-100.

OĞUZLU, Tarık NATO ve Türkiye: Dönüşen İttifakın Sorgulayan Üyesi, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 9, Sayı 34 (Yaz 2012), ss.99-124.

ORAN, Baskın, "1980-90: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

RABASA, Angel, Stacie L. Pettyjohn,, Jeremy J. Ghez, Christopher Boucek, *Deradicalizing Islamist Extremists*, Rand, USA, 2010.

ROMERO, Frances, "States of the Union: George W. Bush and the Axis of Evil", Time, 25.01.2011, Erişim tarihi: 14.02.2016, http://content.time.com/time/specials/packages/article/0,28804,2044176_2044193_2044190,00.html.

SANDIKLI, Atilla, "Türk dış politikasının analizi II", *Yeni Yüzyıl*, 24.11.2015, Erişim tarihi: 18.01.2016, <http://www.gazeteyeniyuzyil.com/makale/turk-dis-politikasinin-analizi-ii-192>.

SUNAR, Burcu, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Dış Politika Söyleminde Temalar", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 3, 2013, ss.431-454.

USLU, Nasuh, "Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı", *Bilig*, Sayı 52, Kış 2010, ss.147-180.

UZGEL, İlhan "AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü", içinde İlhan Uzel, Bülent Duru (der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2009.

UZGEL, İlhan "ABD ve NATO'yla İlişkiler", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 252-53.

YANKAYA, Dilek, *Yeni İslami Burjuvazi: Türkiye Modeli*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

YEGİN, Mehmet, ERSOY, Eyüp *Türkiye-ABD İlişkileri: Çok Boyutlu Bir Ortaklığa Doğru*, USAK Rapor No:13-05, Mayıs 2013.

YETKİN, Murat, "Dönüm noktası 5 Kasım 2007", *Radikal*, 02.11.2008, Erişim tarihi: 21.02.2016, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/donum-noktası-5-kasım-2007-906357/>.

"Türk-İsrail İlişkilerinin Bozulması Amerika'yı Çok Zor Durumda Bıraktı", *Amerika'nın Sesi VOA*, 19.10.2011, Erişim tarihi: 11.01.2016, <http://www.amerikaninsesi.com/content/turk-israil-iliskilerinin-bozulması-amerikayı-cok-zor-durumda-bıraktı-132188548/900591.html>.

"ABD Özel Temsilcisi Ankara'da", *Amerika'nın Sesi VOA*, 09.10.2014, Erişim tarihi: 13.01.2016, <http://www.amerikaninsesi.com/content/obama-nin-koalisyon-ozel-temsilcisi-ankara-ya-gidiyor/2477699.html>.

Gazi

Akademik Bakış

75

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

"ABD, "Nato üyesi Türkiye'yi Şangay Beşlisinde görmek ilginç olacak", *Yeşilgazete*, 29.01.2013, Erişim tarihi: 04.02.2016, <https://yesilgazete.org/blog/2013/01/29/abd-nato-uyesi-turkiyeyi-sangay-beslisinde-gormek-ilgincl-olacak/>.

"ABD, YPG'ye antitank silahı mı verdi?", *CNN TÜRK*, 25.02.2016, Erişim tarihi: 01.03.2016, <http://www.cnntrk.com/dunya/abd-ypgye-antitank-silahi-mi-verdi>.

"ABD'li Tarihçi Griffin Tarpley:Obama Erdoğan'ı Aldatıyor, Türkler Kaybedecek!", *Youtube*, 14.01.2013, Erişim tarihi: 02.01.2016, <https://www.youtube.com/watch?v=iiedyfWGdSM>.

"Ankara-Washington hattında balayı", *Hürriyet*, 07.01.2008, Erişim tarihi: 04.01.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/ankara-washington-hattinda-balayi-7979307>,

"Araplar Erdoğan'ı Neden Seviyor? Stuart Mill'den bir Düzeltme", *Fekmekci*, 20.11.2011, Erişim tarihi: 06.01.2016, <https://fekmekci.wordpress.com/2011/11/20/araplar-erdogan-neden-seviyor-stuart-millden-bir-duzeltme/>.

"Çuval olayı'nın perde arkası WikiLeaks'te", *T24*, 04.04.2011, Erişim tarihi: 02.04.2016, <http://t24.com.tr/haber/cuval-olayinin-perde-arkasi-wikileaks>.

"Davutoğlu: "Filistin davasının önde gelen savunucusu olacağım", *Kanalahaber*, 07.11.2014, Erişim tarihi: 15.01.2016, <http://www.kanalahaber.com/haber/dunya/davutoglu-filistin-davasinin-onde-gelen-savunucusu-olacagim-201359/>.

"Erdoğan'dan ABD'ye rest!", *Habergün*, 7 Şubat 2016, Erişim tarihi: 04.04.2016, <http://www.haberhergun.com/guvenlik/erdogan-dan-abd-ye-rest-h44010.html>.

"Erdoğan'dan ABD'ye rest!", *Habergün*, 7 Şubat 2016, Erişim tarihi: 04.04.2016, <http://www.haberhergun.com/guvenlik/erdogan-dan-abd-ye-rest-h44010.html>.

"Erdoğan'dan ABD'ye: Yalnız kaldığımızı hissediyoruz", *BBC Türkçe*, 31.03.2016, 05.04.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/03/160330_erdogan_kerry.

"Greater Middle East Partnership", *Al-Bab*, 13.02.2004, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.al-bab.com/arab/docs/international/gmep2004.htm>.

"İslam dünyasının lideri Erdoğan olmalı", *Gazetevatan*, 15.02.2007, Erişim tarihi: 03.01.2016, <http://www.gazetevatan.com/-islam-dunyasinin-lideri-erdogan-olmalı--108789-gundem/>.

"Leading from Behind: The "Obama Doctrine" and US Policy in the Middle East", *The Institute for National Security Studies INSS*, 1.04.2013, Erişim tarihi: 05.02.2016, <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=2663>.

"Medya Köşesi", *Gazeteciler*, 16.02.2012, Erişim tarihi: 07.02.2016, <http://www.gazeteciler.com/medya-kosesi/gunun-okunmasi-gereken-yazisi-47783h.html>.

"Obama's model partnership", *Hürriyet*, 07.04.2009, Erişim tarihi: 05.01.2016, <http://www.hurriyet.com.tr/obama-s-model-partnership-11385705>.

"Türk askerine çuval olayı Wikileaks'ta", *İnternethaber*, 19.02.2011, Erişim tarihi: 03.01.2016, <http://www.internethaber.com/turk-askerine-cuval-olayi-wikileaks-322234h.htm>.

Görüş

Akademik
Bakış

76

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

"Türkiye kendi füzesini yapacak", *Aljazeera*, 15.11.2015, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-kendi-fuzesini-yapacak>.

"Türkiye, ABD'ye 'hayır' dedi: İran'a yaptırıma karşıyız", *Radikal*, 09.06.2010, Erişim tarihi: 20.01.2016, <http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye-abdye-hayir-dedi-irana-yaptirima-karsiyiz-1001652/>.

"Türkiye'nin Dış Politikası (Beril Dedeoğlu & Gencer Özcan)", Süreçanaliz, 27.02.2014, Erişim tarihi: 02.01.2016, <http://www.surecanaliz.org/tr/makale/turkiyenin-dis-politikasi-beril-dedeoglu-gencer-ozcan>.

Ministry of the Interior and Kingdom Relations, *From Dawa to Jihad: The various threats from radical Islam to the democratic legal order*, General Intelligence and Security Service, 2004.

Stratejik Vizyon Belgesi T.C. Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DIS-POLITIKA/SharedV>.

Gazî

Akademik
Bakış

77

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

“Yeni” Olgusu: 100. Yılında Sykes-Picot Antlaşması, Orta Doğu ve Türkiye*

Phenomenon of “New”: Middle East, Turkey and the Sykes-Picot Agreement in Its 100th Year

Ceren GÜRSELER**

Öz

Mevcut dönemde Orta Doğu’yu ve Türkiye’yi değerlendirmek geçmişle kıyaslandığında farklı unsurların da ele alınmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda en fazla öne çıkan olgular yenilik ve değişimdir. Yeni ve farklı gelişmelerin yaşanması sebebiyle bölgede çeşitli alanlarda değişime gidilmesi gerektiği çeşitli isimlerce dile getirilmektedir. Türkiye’nin bazı dönemlerde vurguladığı Orta Doğu ile yakın ilişkisinin de bu çerçevede ele alınması gerekmektedir. Hedeflerin, tehditlerin, uluslararası politikaların ve bölgesel dinamiklerin ne kadar yeni unsur barındırdığı sorusunun yanıtı Orta Doğu’da neyin kim tarafından hedeflendiğine işaret etmektedir. Böylelikle kritik bir dönemden geçen bölgenin geleceğinin ne ölçüde değişikliklere açık olacağına anlaşılacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sykes-Picot Antlaşması, Yeni Orta Doğu, Türkiye Dış Politikası, IŞİD, Kürt gruplar.

Abstract

Contemporary analysis of the Middle East and Turkey entails evaluation of different components as well. In this regard, the most outlined facts are newness and change. Due to new and different developments, to some, a change has to be occurred in the Middle East. Turkey’s sometimes highlighted close relationship with the Middle East has to be analyzed according to this framework. Recognizing how many new elements are included in goals, threats, international politics and response of regional dynamics points out who aims what in the Middle East. Henceforth, as region is passing through critical process it is estimated that in what dimensions its future will be prone to changes will be figured out.

Keywords: The Sykes-Picot Agreement, New Middle East, Turkey’s Foreign Policy, ISIS, Kurdish groups.

Giriş

2016 Orta Doğusu’nda çatışmalar ve istikrarsızlık öne çıkan ve haliyle göze çarpan unsurlardır. Devletler arasında, devlet içinde farklı unsurlar arasında siyasi, idari ve askerî çatışmalar yaşanmakta; vekalet savaşları, terörizmin¹ de dahil edildiği karma savaşlar bölge siyasetini anlama ve anlatmada sıklıkla öne çıkarılmaktadır. Bölgenin birden fazla ülkesinde siyasi, idari belirsizliğin mevcudiyeti ve şiddet olaylarının yaşanması tartışmalı yorumları gündeme taşımakta-

* Makalenin Geliş Tarihi: 14.04.2016, Kabul Tarihi: 16.05.2016

** Dr., USGAM, Orta Doğu ve Afrika Ülkeleri Analisti, E-posta: cerengurseles@gmail.com

1 Mehmet Seyfettin Erol and Şafak Oğuz, “Hybrid Warfare Studies and Russia’s Examples in Crimea”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, s. 271.

Gazi

Akademik
Bakış

79

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

dır. “Arap Baharı”nın da etkisiyle Orta Doğu’da köklü değişimlerin yaşanmakta olduğu ve yaşanacağı çeşitli siyasetçiler, akademisyenler ve gazetecilerce öne sürülmektedir. Değişim, eskinin yerine yeni yapıların geleceğini başka bir deyişle yenilik kavramını beraberinde getirmektedir. Özellikle Irak ve Suriye’de devlet otoritesinin kalmadığı tezinden hareketle, Sykes-Picot Antlaşması ve 100. yıldönümü gündeme getirilerek beraberinde “Yeni Orta Doğu” söylemi kullanılmaktadır. Belirli ifadelerin kullanımıyla iki devleti odak alarak çizilen çerçeve ile sınır, yönetim değişikliği gibi yeni gelişmeler için algı yönetimi de dâhil birtakım hedeflerin gündemde olduğu düşünülmektedir. Bu tabloda bölge liderliğine oynayan Türkiye’nin “yeni” kavramından neler anladığı ve buna cevaben geliştirdiği tavırları önemlidir.

Orta Doğu’da Yine Yeni Yeniden

1. Sykes-Picot’un Yeniden Gündeme Getirilmesi:

Osmanlı İmparatorluğu sonrası bölgesel düzeni belirlediği öne sürülen Sykes-Picot Antlaşması’nın artık geçerli olmadığı ve bu yüzden değişmesi gerektiği medyada, akademik gündemde sıklıkla² yer almaktadır. “Sykes-Picot döneminin bittiği” ifadesi başta Suriye ve Irak olmak üzere Orta Doğu’daki Arap ülkelerinin toprak bütünlüğünün sona erdiği anlamında bu görüşü dile getirenlerce iddia edilmektedir³.

Bugüne uyarlandığında Antlaşma; Suriye, Irak, Lübnan ve Filistin’i kapsamaktadır. 1916 Antlaşması’na göre 5 yönetim birimi oluşturulacaktı: Kuveyt’i de içine alacak şekilde Bağdat’tan Körfez’in batısını, bugünkü Irak’ın kuzey yarısını, Ürdün’ü, Negev Çölü’nü ve Sina Yarımadası’nı kapsayan bölge İngiltere’nin etki alanı altında olacaktı. Suriye ve Lübnan, Fransa kontrollüne verilirken Filistin toprakları için de uluslararası rejimde karar kılınmıştı.

Sınırların artık geçerli olmadığı tezinin yanında devletin siyaseten ve idareten ne kadar varlık gösterebildiği de sorularak “Sykes-Picot düzeni” sorgulanmaktadır. “Arap Baharı” bu bağlamda hem neden hem de sonuç olarak değerlendirilmektedir. Gösterilerin, bu bölgedeki “sınırları anlamsız hale getir-

2 Bkz:Yalçın Doğan, “Sykes-Picot’yu Kimse Unutmasın”, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/sykes-picot-yu-kimse-unutmasin-1942470708.12.2011>, 25 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir; Özgür Tomakin, “Sykes-Picot Düzeni Yıkılıyor mu?”, *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sykes-picot-duzeni-yikiliyor-mu>, 13.06.2014, 29 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir; Oğuz Düzgün, “Yeni Bir Sykes-Picot’a Doğru”, *Timeturk*, <http://www.timeturk.com/yeni-bir-sykes-picot-a-dogru/yazar-116625>, 25.01.206, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir; Peter Van Buren, “Time for a New Sykes-Picot Agreement to Fix the Middle East”, *Reuters*, <http://blogs.reuters.com/great-debate/2016/03/06/redividing-the-middle-east-offers-the-best-chance-for-peace/>, 06.03.2016, 27 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

3 F. Gregory Gause III, “Is This the End of Sykes-Picot?”, *Brookings*, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2014/05/20-no-end-sykes-picot-gause>, 20.05.2014, 25 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

diği” ifade edilmektedir⁴. Gösteriler esnasında ve sonrasında siyasi ve askerî devlet dışı oluşumların ortaya çıkması neden olarak gösterilmektedir⁵.

Irak ve Suriye temel alınmaktadır. IŞİD’in Haziran 2014 itibariyle etki alanını iki ülkeye genişleterek hilafet ilan etmesi; Suriye’nin yanında Irak’ın da toprak bütünlüğünün tehdit altında olması, bölünmesi olarak yorumlanmaktadır⁶. Kürt oluşumlarının da birden fazla ülkede faaliyet gösterebilmesi ve siyasi, idari hedefleri yukarıdaki tezin gerekçeleri arasında sayılmaktadır. Irak’ın üç devlete bölünmesi, Alevi devletinin kurulması gibi iddialar dile getirilmektedir. Irak’ın kuzeyindeki Kürt siyasi ve idari oluşumu “Yeni Orta Doğu”nun bir “şifresi”⁷ olarak nitelendirilmektedir. Kürtlerin Kerkük’teki mevcudiyeti de aynı şekilde yorumlanmaktadır⁸. Irak’tan sonra Suriye’de de Kürt oluşumları meydana gelmiştir. Suriye’nin kuzeydoğusunda kanton olarak da ifade edilen bölgesel oluşumlar örnek olarak verilebilir: Hasaka, Kobani ve Afrin. Rojava, bir diğer özerk bölge olarak öne çıkmaktadır. IŞİD ve Kürtlerin devlet içindeki devlet oldukları, yarı-devlet oldukları ifade edilmektedir.⁹ Vergi toplanması, eğitim dahil çeşitli alanlarda halka müdahale edebilmesi açıklama olarak getirilmektedir¹⁰.

Yukarıdaki tablodan hareketle “mevcut dönemin Sykes-Picot oluşumunda” kendi devletlerine sahip olacak unsurlar olarak Araçlar yerine rol ve yetkinin Kürtlere verildiği anlamı çıkmaktadır. Sykes-Picot Antlaşma düzeninin bozulduğu ve böylelikle bölgedeki farklı Kürt hareketlerinin bunu self-determinasyon için bir fırsat olarak kullanabilecekleri iddia edilmektedir¹¹. Keza Barzani’nin Irak Kürtlerini’nin referanduma gideceğini açıklaması Sykes-Picot’un 100.yılına dikkat çekilerek gündeme getirilmektedir.¹² Suriye’deki Kürtlerin federasyon tezi de bu bağlamda kullanılabilir. Kantonlar örneğinde görüldüğü üzere çeşitli adımlar atılmıştır. 2013’te Ankara’ya Suriye’nin bir parçası olarak kalmak istediklerini¹³ ifade etseler de sonrasında kanton oluşumuna gidilmiştir.

4 Bülent Aras, “Arap Baharı Sonrası Jeopolitik: IŞİD ve Türkiye”, *Orta Doğu*, Kasım-Aralık Cilt: 6, Sayı 65, s. 11.

5 ibid.s. 11.

6 Yossi Alpher, The ISIS Conquests in Iraq: the New Levant Reality, *Expert Analysis*, June 2014, s.1. Bkz: Namo Abdulla, “How ISIL Advanced Kurdish Nationalism”, *Turkish Policy Quarterly*, Winter 2016, Volume 14 Number 4, s.90.

7 M. Deniz Tansi, *Yeni Orta Doğu’nun Şifresi: Irak’ın Kuzeyi*, s.1346.

8 Yossi Alpher, ibid, s.1.

9 Richard Falk, “A New World Order? ISIS and the Sykes-Picot Backlash”, *Foreign Policy*, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2105/12/26/a-new-world-order-isis-and-the-sykes-picot-backlash/>, 26 December 2015, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

10 Nicos Panayiotides, “The Islamic State and the Redistribution of Power in the Middle East”, *International Journal on World Peace*, Vol. XXXII No.3, September 2015, s. 14.

11 Namo Abdulla, “How ISIL Advanced Kurdish Nationalism”, *Turkish Policy Quarterly*, Winter 2016, Volume 14 Number 4, s.90.

12 ibid, s. 97

13 Michael M. Gunter, “Iraq, Syria, ISIS and the Kurds: Geostrategic Concerns for the US and Turkey”, *Middle East Policy*, Vol. XXII, No.1, Spring 2015, s. 108.

Diğer yandan Ankara, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması ve Kürtlerin siyasi ve idari taleplerini "dizginlemeyi"¹⁴ amaçlamaktadır. Esad ise federasyonun Suriye için uygun olmayacağı görüşündedir. Federasyonun ilan edileceği bölgelerde Kürtlerin yüzde 30 civarında nüfus oluşturduklarına dikkat çekmektedir¹⁵. Suriye Kürtlerinden hareketle böylelikle hedeflerin değiştiğini siyasi gündemin haritada karşılık bulabildiği görülmektedir.

Sykes-Picot'un gündeme getirilmesinin bir başka nedeni de dış müdahale açısından¹⁶ günümüz ile benzerlik-karşıtlık ilişkisinin kurulmasıdır. Bölge yine uluslararası aktörlerin müdahalesine açıktır. Suriye özelinde ABD ve Rusya'yı Fransa ve İngiltere'nin yerine koyan kaynaklar mevcuttur¹⁷. Devletin yetki ve idari bütünlüğünü sorgulatan Kürt oluşumların dış ülkelerle ilişkisi de bölgesel düzenin sarsıldığı tezini desteklemek için kullanılmaktadır. Kobani'deki Kürt hareketinin IŞİD'e karşı mücadele etmesi ve bu bağlamda Washington'dan destek sağlanması ellerini güçlendiren önemli bir konu olmuştur. ABD'nin yanında Almanya, İtalya, Fransa ve Kanada Kürt siyasi hareketine anti-tank füzesi örneğinde görüldüğü gibi çeşitli silah desteğinde bulunmaktadır¹⁸. Böylelikle mevcut gelişmelerin bu denklemin kurulmasına neden olduğu düşünülmektedir.

2. "Yeni Orta Doğu"nun Gündeme Getirilmesi ve Sykes-Picot ile İlişkilendirilmesi:

"Sykes-Picot düzeninin" artık bölgenin gerçeklerine, ihtiyaçlarına uymadığı ve değişmesi gerektiği tezleri beraberinde "Yeni Orta Doğu" kavramını da getirmektedir. "Yeni Orta Doğu" ile neyin kastedildiği muğlak olup "Arap Baharı"ndan hareketle devrimin gerçekleşebileceği, gösterilerin düzenlenebileceği bir süreç olarak da yorumlanabilir. Lübnan ve Filistin'den ziyade Suriye ve Irak için bu ifade kullanılmaktadır; siyaset, akademi ve medya çevrelerinde genel olarak Suriye ve Irak odaklı yorumlar, analizler yapılmaktadır. Öte yandan değişecek alan olarak bölge adının kullanılması ülke bazındaki değişiklikten ziyade bölge düzeyinde ilgili değerlendirmelerin ele alınacağını göstermektedir.

"Sykes-Picot sonrası düzen" ve "Yeni Orta Doğu" kavramlarının birbirini desteklediği düşünülmektedir. Kürt hareketinin, IŞİD'in varlığı ve ilgili gelişmeler Orta Doğu'nun eskisi gibi olmadığı tezi için gerekçe olarak kullanılmaktadır. Bu aktörlerin mevcudiyeti sınırlar ile de ilişkilendirilmektedir. Kürt hareketi için sınırların yeniden tanımlanması (*re-bordering process*) süreci, IŞİD

-
- 14 Bayram Balcı, "Suriye Krizi: Türkiye'nin Orta Doğu Rüyasının Sonu mu?", *Heinrich Böll Stiftung*, s. 14
 15 "Esad: Suriye, Federasyon fikri için Fazla Küçük", *Sputnik*, <http://tr.sputniknews.com/ortadoğu/20160327/1021772568/esad-suriye-federasyon.html>, 27 Mart 2016, 29 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.
 16 Marina Ottaway, Learning from Sykes-Picot, *Middle East Program Occasional Paper Series*, Fall 2015, s.3.
 17 ibid, s.9.
 18 Namu Abdulla, ibid, s.92.

Görüş

içinse yeniden yer edinme (*re-territorialization*¹⁹) fikirleriyle Orta Doğu'nun yeniden şekillenebileceği öne sürülmektedir. Örneğin IŞİD'in bir terör örgütü olarak büyük bir alanda hâkimiyet göstermesinin modern tarihte bir ilk olduğu kaydedilmektedir²⁰.

Orta Doğu'nun yeniden düzenlenmesinde “Arap Baharı” olarak adlandırılan toplumsal ve siyasal hareketler bir başka gerekçe gösterilmektedir. Tunus'ta başlayan gösteriler ve beraberindeki siyasal dalga Orta Doğu'nun kilit ülkelerinde çeşitli boyutlarda etkili olmuş ve olmaktadır. Tunus, Libya, Mısır ve Suriye aklı gelen ilk örneklerdendir. Tunus, “Arap Baharı” olarak adlandırılan ve iktidar değişimini getiren ayaklanmaların ilk örneği idi. Farklı siyasal kesimler arasında işbirliğinin gerçekleşmesi ise Tunus'u Arap ayaklanmalarının bölgedeki diğer örneklerinden farklı kılmaktadır. Öte yandan Mısır'daki Tahrir gösterileri ve Mübarek'in istifası-Müslüman Kardeşler'in iktidara gelmesiyle dikkat Kahire'ye çevrilmiştir. Müslüman Kardeşler ve rejim arasındaki gerginlik, örgütün siyasal ve hukuki tasfiyesi gibi gelişmelerden sonra Mısır'daki süreç Mübarek dönemini hatırlattığı için farklı bir alana kaymıştır²¹. Libya ve Suriye için “Arap Baharı” farklı boyutlarda ve hasarlı etkilerle devam etmektedir. İki ülkede de toplumsal gösterilerle başlanmış fakat süreç iç savaş, vekâlet savaşı ve karma savaşa dönüşmüştür. Böylelikle Tunus, “Arap Baharı” olarak adlandırılan sürecin en önemli sınavı haline gelmiştir. Arap ayaklanmasının siyasal İslamcı Ennahda'nın diğer siyasal güçlerle uzlaşmasını getirmesi bunun en önemli nedenlerinden biri olmuştur. Diğer taraftan terör saldırılarının devam etmesi Tunus gibi yumuşak geçişin yaşandığı örneklerde dahi sürecin hassas ve sorunlara gebe olabileceğini böylelikle Suriye'deki çözümünün uzun zaman alabileceğini düşündürmektedir.

“Yeniler” ve Türkiye ile İlişkisi: Dış Politikaya Yansımaları

Neo-Osmancılık gibi çeşitli söylem ve ilgili politikalarla Ankara, “yeni Orta Doğu” kavramını, “post-Sykes-Picot dönemi” tezini hem beslemekte hem de bunlardan etkilenmektedir. Türkiye'nin Orta Doğu'daki etkisini ve rolünü arttırmak olarak basitçe nitelendirilebilecek Neo-Osmanlıcılık kavramı; Sykes-Picot Antlaşması yerine farklı düzenlemeye gidilmesi tezi, “Yeni Orta Doğu” düzeni ve Türkiye arasında bir ilişki kurulmasına sebebiyet vermiştir. “Yeni Orta Doğu” ifadesini Ahmet Davutoğlu²² gibi bizzat devlet katındaki isimler

19 Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardeş, “The New Middle East, ISIL and the 6th Revolt Against the West”, *Insight Turkey*, Vol. 17, No. 3, Summer 2015, s.70.

20 Panayiotides, *ibid*, s. 22

21 Ceren Gürseler, “Tunus ‘Arap Baharı’ Şimdi de IŞİD ile Sınıyor”, *USGAM*, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=2501&konu=0&bolge=5>, 23 Mart 2015, 13.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

22 “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Genel Kurulu'nda Suriye'deki Olaylar Hakkında Yaptığı Konuşma, 26 Nisan 2012”, *Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa, 01 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

83

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

kullanmıştır. AKP yönetiminde üst kademelerde olması, başbakan ve dışişleri bakanı görevlerinde bulunması Davutoğlu'nun söylemlerinin incelenerek "yeni Orta Doğu"-Türkiye ilişkisinin daha net bir şekilde ele alınmasına imkan tanımaktadır. 2012 tarihli konuşmasında "yeni Orta Doğu"nun barışa ve eşitliğe dayanacağını ifade ederken Türkiye'nin rolü ve sorumluluğu olacağını da kaydetmiştir. 2013 yılında ise Davutoğlu, Sykes-Picot Antlaşması neticesinde ortaya çıkan düzeni değiştireceklerini öne sürmüştür²³. Ayrıca sınırların yapay olduğu ve bölgenin siyasi ve ekonomik entegrasyonunu engellediği ifadelerini kullanmıştır²⁴. Orta Doğu'nun algılanmasında ve Türkiye'nin ilgili hedeflerinin tanıtılmasında özellikle jeostratejik anlamda İslam medeniyetinin ve Osmanlı tarihinin altı Davutoğlu tarafından çizilmektedir²⁵.

Konjonktürden hareketle Ankara'nın Sykes-Picot düzeni, "Yeni Orta Doğu" değerlendirmeleri özellikle son dönemde değişmiştir. Bugün; yeni Sykes-Picotlara yani yeniden düzenlemelere karşı çıkmaktadır. Bölgede yeni bir Sykes-Picot'un yaratılmaya çalışıldığını; Türkiye'nin de bunun karşısında durduğunu yine Davutoğlu bizzat açıklamıştır²⁶. Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması hedefinde 1916 tarihli Antlaşma'ya gönderme yapılmış ve bölünmeye dikkatleri çekmiştir²⁷. Yeniden bölünmelere izin verilmemesi gerektiğini aksine birliği destekleyecek politikaların izlenmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁸.

Bugünkü Orta Doğu'nun yeni olup olmadığı sorgulanırken Türkiye-Orta Doğu ilişkileri de gündeme gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin AKP iktidarına kadar Orta Doğu ile ilişkileri bölge ülkelerinin teröre destek vermesi gibi nedenlerden ötürü yakın olmamış birtakım engellerle karşılaşmıştır²⁹. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'nin Orta Doğu politikasında değişiklikler yaşanmıştır³⁰. Bu bağlamda Ankara-Şam ilişkilerinin gelişmesi örnek olarak

- 23 "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Verdiği "Büyük Restorasyon: Kadim'den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız" Konulu Konferans, 15 Mart 2013, Diyarbakır", *Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi_buyuk-restorasyon_kadim_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa, 01 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir
- 24 Emre Erşen, "Geopolitical Codes in Davutoğlu's Views Toward the Middle East", *Insight Turkey*, Vol. 16, No.1, Winter 2014, s.94.
- 25 ibid, s.90.
- 26 "Davutoğlu: Yeni bir Sykes Picot'a direniyoruz", *Aljazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-yeni-bir-sykes-picota-direniyoruz>, 19 Mart 2016, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.
- 27 Servet Günerigök, "Turkish PM Stresses Syria's Territorial Integrity", *Anadolu Ajansı*, <http://aa.com.tr/en/world/turkish-pm-stresses-syrias-territorial-integrity-/532644>, 06 Mart 2016, 27 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.
- 28 ibid.s. 11..
- 29 Mehmet Seyfettin Erol ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, s. 32
- 30 ibid, s. 33

Gazi

Akademik
Bakış

84

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

kullanılabilir. 2000’li yılların ikinci yarısından sonra Suriye de “güven ortamı”³¹ yaratılan ülkeler arasında gösterilmiştir. İkili yakın ilişkiler “Sınır Baharı” olarak değerlendirilmiş³² fakat sonrasında Ankara ve Şam’ın istikrarsızlıkta sürekli birbirlerini suçladıkları gergin bir sürece girilmiştir.

Ankara, “Yeni Orta Doğu”-“Sykes-Picot sonrası dönem” ilişkisini genel olarak Suriye ve Irak odaklı kurmaktadır. IŞİD’in yarattığı güvenlik tehdidi buna neden olarak gösterilebilir. Terör örgütüne yabancı savaşçı katılımını engellemede Batı’nın daha fazla rol üstlenmesini³³; toprak bütünlüğünün korunmasını fakat Esad rejiminin değişmesini Ankara istemektedir. Türkiye’nin Neo-Osmanlılık hedefinin yanında Kürt sorunu ve ilgili politikaları kapsamında da “Yeni Orta Doğu” ve “Sykes-Picot sonrası düzen” değerlendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Suriye ve Irak’ta Kürt bölgelerinin oluşmasından sonra sınırları içerisindeki Kürt nüfus nedeniyle gözler Türkiye’ye çevrilmiştir. Ankara; iki ülkenin toprak bütünlüğünün korunmasından yanadır fakat yukarıda da bahsedildiği üzere yönetim değişikliği talebi farklı politikalar izlemesine neden olmuştur. Örneğin; Irak’ta Baas rejiminin yönetimden ayrılmasını istemiş fakat merkezdeki gücün azalması ile ters orantılı Kürtlerin çoğunlukta bulunduğu bölgelerde gücü, kontrolü ele geçirmesine çeşitli politikalarla sebebiyet vermiştir³⁴. Irak’ta da eski başbakan Maliki ile ilişkilerin gerilmesi Kürt oluşumlarının güçlenmesine neden olmuştur³⁵.

“Yeni Orta Doğu” da komşularının sınırının değişmesi ve terör tehdidi gibi sorunların yanında Türkiye’nin sığınmacılar gibi yumuşak sorunlarla karşılaşması muhtemeldir. Irak’tan gelen sığınmacılar için Ankara’nın çok fazla müdahil olmadığı söylenebilir³⁶ fakat Suriye’de ise durum tam tersidir. Türkiye kapılarını açmış ve AB ile antlaşmalara imza atmıştır. Böylelikle Irak ve Suriye temelli “Sykes-Picot ve Yeni Orta Doğu” değerlendirmeleri, Türkiye’nin çeşitli iç sorunlara maruz kalabileceğini göstermektedir. Eğitim gibi hizmetlerden yararlanamamaları, istihdamın sağlanamaması gibi günlük olarak değerlendirilebilecek sorunların yanında radikalleşmenin ve istikrarsızlığı yayılması³⁷ orta ve ileri vadede Ankara’nın karşılaşabileceği olası sorunlar arasında gösterilebilir.

- 31 Mehmet Seyfettin Erol, “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve ‘Dört Tarz-ı Siyaset’”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1 Sayı 1, Kış 2007, s.52
- 32 Mehmet Tan, Aziz Belli, Abdullah Aydın, “2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye-Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları”, *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012*, s. 72
- 33 Derya Kap, “AB ve Türkiye’nin IŞİD ve Yabancı Savaşçılarla Mücadele Politikası”, *İKV Değerlendirme Notu*, İktisadi Kalkınma Vakfı, s.2.
- 34 Erol Kurubaş, “Arap Baharı’nda Eklemlenen Kürt Bölgeleri ve Türk Dış Politikasına Etkileri”, *Orta Doğu Analiz*, Haziran 2013, Cilt 5 Sayı 54, s. 21
- 35 *ibid.* s. 21.
- 36 Sertif Demir, “Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırılmalı Analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), s.572
- 37 *ibid.* s. 572.

Gazi

Filistin ve Lübnan'da ise Türkiye'nin ilgisinin tehdit ile doğru orantılı olarak azaldığı ifade edilebilir. Oysa Lübnan ve Filistin'de de sorunlar mevcuttur. Lübnan'da mezhepçiliğin arttığına dikkat çekilmektedir; özellikle Sünni ve Şiiiler arasında gerginliğin arttığı belirtilmektedir³⁸. Filistin sorununda ise iki devletli çözümden giderek uzaklaşmaktadır. Filistin-İsrail sorununun milliyetçi çizgisi yerine dini boyut ön plana çıkarılmaya çalışılmaktadır. Şiddet olaylarının yaşanmasından ve çözümden uzaklaşılmasından hareketle Üçüncü İntifada'nın başlayabileceği yorumları da yapılmaktadır³⁹.

Sonuç

"Yeni Orta Doğu", "Sykes-Picot'nun 100. Yılı" siyasi-diplomatik söylemin bir parçasıdır. Orta Doğu, "kritik"⁴⁰ bir dönemden geçmektedir. Bölgenin siyasi⁴¹ ve coğrafi haritasının değişeceği öne sürülmektedir. Bu tip söylemler ister istemez coğrafyanın, jeopolitiğin nasıl oluşturulduğu; aslında hangi amaçların gerçekleştirilmesinin istendiği sorularını gündeme getirmektedir. Eleştirel jeostratejik bir bakış açısı ile yani bölgesel olarak siyasetin nasıl oluşturulduğuna bakılması önem arz etmektedir⁴².

Çeşitli gelişmelerin vuku bulması Sykes-Picot'ya, antlaşmanın yüzüncü yıldönümüne ve "yeni Orta Doğu" gibi bir kavramın gündeme gelmesine neden olmuştur. Örneğin "Arap Baharı"nın yaşanması ve sonrasındaki siyasi süreç, "Sykes-Picot düzeninin" değişmesi gerektiği ve "yeni Orta Doğu"ya ihtiyaç duyulduğuna dair tezler için kullanılmaktadır.

Antlaşma ve sonrası farklı yorumlara açıktır. Arapların self-determinasyonu olarak yorumlanabilmektedir⁴³. Örneğin Arapların desteği alınarak Arap devletlerinin kurulması Sykes-Picot'yu bir başka okuma şeklidir. Günümüzde yani Sykes-Picot sonrası dönemde Araplar yerine Kürtlerin self-determinasyon odaklı gündemde yer alacağı görülmektedir.

Sykes-Picot Antlaşması'nın Osmanlı düzenini yıktığı tezleri dile getirilmektedir fakat 1916 Antlaşması tüm yönleri ve düzenlemeleriyle uygulanmamıştır; ama çizdiği sınırlar bugün de geçerliliğini korumaktadır. Suriye'yi Irak'tan ayıran sınır, Irak-Kuveyt sınırı, Suriye ve Ürdün dışında kalan Filistin

38 Daniel Byman, "Sectarianism Afflicts the New Middle East", *Survival*, Vol. 56, No. 1, February-March 2014, s. 94.

39 Ceren Gürseler, "Filistin'de 'Üçüncü İntifada' Yorumları", *USGAM*, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=2613&konu=24&bolge=0>, 07.10.2015, 08 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

40 Meliha Benli Altunışık, "Orta Doğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Orta Doğu Analiz*, Mayıs 2013- Cilt 5- Sayı: 53, s. 78

41 Michael M. Gunter, *ibid*, s. 109

42 Emre Erşen, *ibid*, s.85.

43 C. Akça Ataç, "A Comparative Civilizational Reading for the Middle East and Turkey's New Role in it", *Global Change, Peace and Security*, Vol. 28, No. 1, s.104.

mandası sınırları çizilmemiştir⁴⁴. Ayrıca mevcut dönemdeki sınırların antlaşmadaki sınırlara ne kadar benzediği de tartışmalıdır⁴⁵. Sınır düzenlemelerinin “mezhepsel, aşiretsel veya etnik ayrımlarda karşılık bulamamasından”⁴⁶ dolayı Sykes-Picot düzenlemeleri sorunlu olarak nitelendirilmektedir. Buradan da “yeni Sykes-Picot düzeni” ve “yeni Orta Doğu” ile sınırların tamamlanacağı anlamı çıkmaktadır.

Sykes-Picot’nun Orta Doğu’ya bugünkü şeklini veren son antlaşma olmaması da Antlaşma’nın yüzüncü yılına vurguda bulunulmasını ve “yeni Orta Doğu” ifadelerini sorgulatmaktadır. 1919’da dış güçler arasında çeşitli görüşmeler devam ederken 1922’de ise Sevri Adlaşması imzalanmıştır. Bu nedenden ötürü Sevres yerine Sykes-Picot’ya odaklanarak belirli amaçların mı hedeflendiği düşünülmektedir.

Sykes-Picot Antlaşması’na odaklanmak bölge içi ve bölge dışı faktörlerin görmezden gelinmesi anlamına da gelmektedir. Çünkü salt antlaşma değil sonrasındaki gelişmeler de bölgenin bugünkü haline gelmesinde etkili olmuştur. Örneğin Ottaway; Türk ve Arap milliyetçilerin dış güçlere karşı tutumu, azınlıkların talepleri, Çarlık Rusyası’nın düşüşü gibi faktörlerin farklı bir Orta Doğu tablosunu ortaya çıkardığını ifade etmektedir⁴⁷.

Değişim talepleri ve “Sykes-Picot düzeninin” sorgulanması sınırların yeniden tanımlanması/çizilmesini gündeme getirmektedir. Sınır değişiminin kim tarafından istendiği ise çoğu zaman göz ardı edilmektedir. Araplar, Kürtler veya Türklerin mi yoksa bölge dışı devletlerin mi sınırları değiştirmek istediği önemlidir.

“Yeni Orta Doğu” ise ülkelerin iç koşullarının yanında bölgesel denge, bölgesel güç dağılımı gibi konularda değişikliği sorgulatmaktadır. Başka bir deyişle bölgesel güçler olarak Türkiye, İran, Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail’in⁴⁸ yerini başka ülkelerin veyahut aktörlerin mi aldığı sorusu sorulmalıdır. “Yeni Orta Doğu”da ittifaklar, güvenlik tehditleri, ticaret ve enerji yollarının yeniden düzenlendiği yorumu yapılmakta⁴⁹ fakat alandaki durumun incelenmesi gerekmektedir. Yine Suriye özelinde kıyaslamaya gidilerek çeşitli çıkarımlarda bulunulabilir. Suriye üzerindeki bölge ülkelerinin rekabeti ve dış güçlerin müdahalesi önceden de yaşanmıştır. 1970’te Hafız Esad’ın iktidara gelmesinden

44 “Putin Follows His Tsars”, *The World Today*, April & May 2016, s. 28

45 Marina Ottaway, *ibid*, s.1.

46 Tarık Osman, “Sykes-Picot, Orta Doğu’ya Nasıl Bir Miras Bıraktı?”, *BBC Türkçe*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140630_sykes_picot_mirasi, 2 Temmuz 2014, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

47 Ottaway, *ibid*, s.3.

48 Murat Yeşiltaş and Tuncay Kardaş, *ibid*, s.69.

49 Itamar Rabinovich, “The End of Sykes-Picot? Reflections on the Prospects of the Arab State System”, *Middle East Memo*, Number 32, February 2014, s.1

Gazi

Akademik
Bakış

87

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

önce Suriye, bölgesel güç müdahaleleri odağında⁵⁰ olmuştur. Aynı durum farklı dönemlerde Lübnan ve Irak için de yaşanmıştır⁵¹.

“Yeni Orta Doğu” için “Arap Baharı”nın değişim, yenilik göstergesi olarak kullanıldığı yukarıda da belirtilmiştir. Öte yandan “Arap Baharı”nın öncesinden bölgede “yeniliğin” gündemde olduğunu gösteren politika örneklerine rastlanmaktadır. Büyük Orta Doğu Projesi, BM Arap İnsani Gelişme Raporu demokrasinin, dış müdahalenin “Arap Baharı” öncesinin etkili konu başlıkları olarak değerlendirilebilir. Büyük Orta Doğu Projesi, Kasım 2003’te dönemin Amerikan yönetimince bölgeye demokrasi⁵² getirmek için gündeme sunulmuştur. 2002-2003 tarihli BM Arap İnsani Gelişme Raporu’nda ise demografik ve ekonomik verilerle Büyük Orta Doğu Projesi’ne destek sağlanmıştır. Raporda bilgi, özgürlük ve kadının güçlendirilmesi olmak üzere üç unsurun vurgulandığı ifade edilebilir⁵³.

Büyük Orta Doğu Projesi’nden ve BM Raporu’ndan hareket edilecek olduğunda rejim değişikliği ve demokrasinin yerleşmesinden “Yeni Orta Doğu” ile birlikte bölge sınırlarının değişmesine kaydı görülmektedir. Öte yandan Orta Doğu geçmişinde idari, siyasi değişim girişimleri ve talepleri olmuştur; dış girişimlerle bölge gündemine değişim ilk defa mevcut dönemde gelmemiştir. Arap milliyetçiliğinin dorukta olduğu dönemde düzen değişikliği hedeflenmiştir. Mısır-Suriye birleşme girişimi örneği verilebilir. Başka bir deyişle 1950’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar bölgede değişimin yaşandığı görülmektedir⁵⁴. 1990’lı yıllarda da düzenin artık sorunları çözemediği ve taleplere cevap veremediği tezleri dile getirilmiştir.⁵⁵

Ayrıca İŞİD’den çok önce siyasal İslamcı hareketler, hilafetin ve büyük bir İslam devletinin kurulması gibi hedeflerle bölgede varlığını sürdürmeye çalışmıştır. 2014’de İŞİD, Sykes-Picot düzeninin bozulduğu yönündeki ifadesini⁵⁶ dile getirmesi değişim yanlılarınca sıklıkla vurgulanmaktadır fakat İŞİD’in üye profilinin incelenmesi Orta Doğu siyasetinin bilindik parametrelerinin geçerli olduğunu göstermektedir. Örgütün yönetim kadrosunun çoğunluğunu eski Baasçılar oluşturmaktadır⁵⁷. Başka bir deyişle Irak’ın Sünni kesimi, ABD işgali sonrası yapıda idari ve siyasi alanda istediklerini elde edemeyince farklı örgütlenmeye gitmeyi tercih etmiş ve böylelikle İŞİD’in varlık gösterebilmesi kolaylaşmıştır.

50 Meliha Benli Altunışık, ibid, s. 77

51 İbid.s. 77.

52 Eddie J. Girdner, “The Greater Middle East Initiative: Regime Change, Neoliberalism and US Global Hegemony”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXXVI, 2005, s. 37.

53 ibid, s. 43.

54 Barry Rubin, “Virtually Unnoticed: A New Middle East”, *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. III, No. 2, 2009, s.11.

55 Barry Rubin, ibid, s.12.

56 Eugene Rogan, “A Century After Sykes-Picot?”, *Cairo Review*, 19 2015, s.108

57 Michael M. Gunter, ibid, s. 104.

İŞİD ve Kürt unsurlarının varlığı ve faaliyetleri çeşitli siyasi ve idari terimlerle belirli bir kalıba konmak istenmekte ve de böylelikle değişim tezlerine dayanak oluşturulmaya çalışılmaktadır. Oysa bahse konu oluşumlar için kullanılan yarı-devlet, de facto devlet kavramları sadece günümüz için ve salt Orta Doğu politikalarına yönelik bir söylem değildir. Afrika’daki birçok devlet için de kullanılmaktadır. 2003’ten yani ABD’nin müdahalesi öncesinden Irak devletinin çöktüğü ya da dış müdahale ile “oluşturulan” devletin çöktüğü ifade eden kaynaklar bulunmaktadır⁵⁸.

Bölgenin yeni düzenlemeyle sorunlarından kurtulacağı tezi şiddetin ve istikrarsızlığın nedenleri düşünülünce sorgulanmaktadır. Orta veyahut uzun vadede bu sorunlar çözülsün bile toplumsal düzeyde etkilerinin devam edeceği düşünülmektedir. Suriye veya Irak’ta çatışmalar bitip siyasi ve idari düzen kurulsun dahi Orta Doğu’ya ne zaman istikrar geleceği tartışmalıdır. İŞİD, 2014 yılı verilerine göre 80 ülkeden fazla teröristi bünyesinde barındırmaktadır⁵⁹. Bu tablo istikrarın sadece Orta Doğu ile ya da Suriye ve Irak ile bağlantılı olmadığını göstermektedir.

Filistin sorununun varlığı da diğer taraftan “yeni Orta Doğu” kavramını sorgulatmaktadır. Bölgede mülteci akını, Filistin sorununa kadar gitmektedir, siyasal İslam’ın çıkış ve taraftar toplama noktalarından biri de Filistin sorunudur. Bugün ise İsrail işgali altındaki topraklarda Selefi hareketlerin çoğaldığına dikkat çekilmektedir⁶⁰. Bu gruplar; Kudüs’ün ve El-Aksa Camii’nin kurtulmasını, halifeliğin kurulmasını; Taliban, İŞİD, Eş-Şebab ve Sina Yarımadası’ndaki siyasal İslamcı terör hareketleri ile çalışmayı hedeflemektedir⁶¹.

Orta Doğu’da aslında yeni gelişmeler yaşanmaktadır: Avrupa’dan teröristler gelmekte ve doğduğu, yetiştiği topraklardan çok uzakta belirli bir nedenden dolayı şiddet eylemlerine başvurmaktadır. Suriye’den çevre ülkelere ve Avrupa’ya göç bulunmaktadır. Türkiye, değişim ve yenilik gündeminde kırmızı çizgilerini korumaktadır. Büyük Orta Doğu Projesi’nin önemli ülkelerinden biri, modeli⁶² ve Medeniyetler İttifakı’nın eş ortağı iken terör tehdidi, mülteci sorunu gibi istikrarsızlık unsurlarıyla baş etmek durumundadır. “Yeni Orta Doğu”, Türkiye ve “Sykes-Picot düzeni” gibi konuları ele almak konjonktürel ve siyasi alanlarda farklı bir ilişkiyi ortaya sermektedir. Gündemi oluşturmaları konjonktürel doğrudan alakalıdır.

58 Roby C. Barrett, *The Collapse of Iraq and Syria: The End of the Colonial Construct in the Greater Levant*, JSOU University Press, Florida, 2016, s. 79.

59 Derya Kap, ibid, s.16.

60 Adnan Abu Amer, “Jihadi Salafis’ - A New Component in the Palestinian Political Context”, *Palestine-Israel Journal*, 20.4 & 21.1, s.15

61 ibid s.17.

62 Şadiye Deniz, “Orta Doğu’nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Orta Doğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 201, Kış 2012, s.178

KAYNAKLAR

ABDULLA Namo "How ISIL Advanced Kurdish Nationalism", *Turkish Policy Quarterly*, Winter 2016, Volume 14 Number 4, ss.89-97.

ALPHER Yossi, "The ISIS Conquests in Iraq: the New Levant Reality", *Expert Analysis*, June 2014, ss.1-3.

ALTUNIŞIK Meliha Benli, "Orta Doğu'da Bölgesel Düzen ve Arap Baharı", *Orta Doğu Analiz*, Mayıs 2013- Cilt 5- Sayı: 53, ss. 71-78.

ABU AMER Adnan, "Jihadi Salafis'- A New Component in the Palestinian Political Context", *Palestine-Israel Journal*, 20.4 & 21.1, ss.12-24.

ARAS Bülent, "Arap Baharı Sonrası Jeopolitik: IŞİD ve Türkiye", *Orta Doğu*, Kasım-Aralık Cilt: 6, Sayı 65, ss.10-13.

ATAÇ C. Akça, "A Comparative Civilizational Reading for the Middle East and Turkey's New Role in it", *Global Change, Peace and Security*, Vol. 28, No. 1, ss.99-115.

BALCI Bayram, "Suriye Krizi: Türkiye'nin Orta Doğu Rüyasının Sonu mu?", *Heinrich Böll Stiftung*, ss. 9-15.

BARRETT Roby C., *The Collapse of Iraq and Syrai: The End of the Colonail Construct in the Greater Levant*, Florida, ISOU University Press, 2016.

BYMAN Daniel, "Sectarianism Afflicts the New Middle East", *Survival*, Vol. 56, No. 1, February- March 2014, ss.79-100.

"Davutoğlu: Yeni bir Sykes Picot'a direniyoruz", *Al-Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/davutoglu-yeni-bir-sykes-picota-direniyoruz>, 19 Mart 2016, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

DEMİR Sertif, "Irak ve Suriye Krizlerinin Karşılaştırılmalı analizi: Nedenler, Gelişmeler, Sonuçlar ve Türkiye Üzerine Etkileri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XII/2 (Kış 2012), ss.553-578.

DENİZ Şadiye, "Orta Doğu'nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Orta Doğu Projesi Üzerine Bir Analiz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 201, Kış 2012, ss.168-183.

Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Diyarbakır Dicle Üniversitesinde Verdiği "Büyük Restorasyon: Kadim'den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız" Konulu Konferans, 15 Mart 2013, Diyarbakır", *Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi_buyuk-restorasyon_kadim_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa, 01 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir.

"Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun TBMM Genel Kurulu'nda Suriye'deki Olaylar Hakkında Yaptığı Konuşma, 26 Nisan 2012", *Dışişleri Bakanlığı*, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ahmet-davutoglu_nun-tbmm-genel-kurulu_nda-suriye_deki-olaylar-hakkinda-yaptigi-konusma_-26-nisan-2012.tr.mfa, 01 Nisan 2016 tarihinde erişilmiştir.

Görsel

Akademik
Bakış

90

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

DOĞAN Yalçın, "Sykes-Picot'yu Kimse Unutmasın", *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/sykes-picot-yu-kimse-unutmasin-1942470708.12.2011>, 25 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

DÜZGÜN Oğuz, "Yeni Bir Sykes-Picot'a Doğru", *Timetürk*, <http://www.timeturk.com/yeni-bir-sykes-picot-a-dogru/yazar-116625>, 25.01.206, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir

EROL Mehmet Seyfettin, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Araışları ve 'Dört Tarz-ı Siyaset'", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1 Sayı 1, Kış 2007, s.52

EROL Mehmet Seyfettin ve Emre Ozan, "Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 8, Yaz 2011, ss. 33-55.

EROL Mehmet Seyfettin and Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Examples in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, pp.216-277.

ERŞEN Emre, "Geopolitical Codes in Davutoğlu's Views Toward the Middle East", *Insight Turkey*, Vol. 16, No.1, Winter 2014, pp.85-101.

"Esad: Suriye, Federasyon fikri için Fazla Küçük", *Sputnik*, <http://tr.sputniknews.com/ortadogu/20160327/1021772568/esad-suriye-federasyon.html>, 27 Mart 2016, 29 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

FALK Richard, "A New World Order? ISIS and the Sykes-Picot Backlash", *Foreign Policy*, <http://www.foreignpolicyjournal.com/2105/12/26/a-new-world-order-isis-and-the-sykes-picot-backlash/>, 26 December 2015, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

GAUSE III F. Gregory, "Is This the End of Sykes-Picot?", *Brookings*, <http://www.brookings.edu/research/opinions/2014/05/20-no-end-sykes-picot-gause>, 20.05.2014, 25 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

GIRDNER Eddie J., "The Greater Middle East Initiative: Regime Change, Neoliberalism and US Global Hegemony", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. XXXVI, 2005, ss. 37-71.

GUNTER Michael M., "Iraq, Syria, ISIS and the Kurds: Geostrategic Concerns for the US and Turkey", *Middle East Policy*, Vol. XXII, No.1, Spring 2015, ss. 102-111.

GÜNERİGÖK Servet, "Turkish PM Stresses Syria's Territorial Integrity", *Anadolu Ajansı*, <http://aa.com.tr/en/world/turkish-pm-stresses-syrias-territorial-integrity-/532644>, 06 Mart 2016, 27 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

GÜRSELER Ceren, "Filistin'de 'Üçüncü İntifada' Yorumları", *USGAM*, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=2613&konu=24&bolge=0>, 07.10.2015, 08 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

GÜRSELER Ceren, "Tunus 'Arap Baharı' Şimdi de IŞİD ile Sınanıyor", *USGAM*, <http://www.usgam.com/tr/index.php?l=807&cid=2501&konu=0&bolge=5>, 23 Mart 2015, 13.04.2016 tarihinde erişilmiştir.

KAP Derya, "AB ve Türkiye'nin IŞİD ve Yabancı Savaşçılarla Mücadele Politikası", *İKV Değerlendirme Notu*, İktisadi Kalkınma Vakfı, ss. 1-17.

Gazi

Akademik
Bakış
91
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

KURUBAŞ Erol, "Arap Baharı'nda Eklemlenen Kürt Bölgeleri ve Türk Dış Politikasına Etkileri", *Orta Doğu Analiz*, Haziran 2013, Cilt 5 Sayı 54, ss. 17-25.

OSMAN Tarık, "Sykes-Picot, Orta Doğu'ya Nasıl Bir Miras Bıraktı?", *BBC Türkçe*, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/07/140630_sykes_picot_mirasi, 2 Temmuz 2014, 24 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

OTTAWAY Marina, *Learning from Sykes-Picot, Middle East Program Occasional Paper Series*, Fall 2015, ss.1-11.

PANAYIOTIDES Nicos, "The Islamic State and the Redistribution of Power in the Middle East", *International Journal on World Peace*, Vol. XXXII No.3, September 2015, ss.11-24.

"Putin Follows His Tsars", *The World Today*, April & May 2016, pp.28-30.

RABINOVICH Itamar, "The End of Sykes-Picot? Reflections on the Prospects of the Arab State System", *Middle East Memo*, Number 32, February 2014, ss.1-9.

ROGAN Eugene, "A Century After Sykes-Picot?", *Cairo Review* 19/2015, ss.99-109.

RUBIN Barry, "Virtually Unnoticed: A New Middle East", *Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. III, No. 2, 2009, ss.11-13.

TAN Mehmet, Aziz Belli, Abdullah Aydın, "2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye-Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu 1-2 Ekim 2012*, ss. 66-74.

TANSİ M. Deniz, Yeni Orta Doğu'nun Şifresi: Irak'ın Kuzeyi.

TOMAKİN Özgür, "Sykes-Picot Düzeni Yıkılıyor mu?", *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sykes-picot-duzeni-yikiliyor-mu>, 13.06.2014, 29 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir.

VAN BUREN Peter, "Time for a New Sykes-Picot Agreement to Fix the Middle East", *Reuters*, <http://blogs.reuters.com/great-debate/2016/03/06/redividing-the-middle-east-offers-the-best-chance-for-peace/>, 06.03.2016, 27 Mart 2016 tarihinde erişilmiştir

YEŞİLTAS Murat and Tuncay Kardeş, "The New Middle East, ISIL and the 6th Revolt Against the West", *Insight Turkey*, Vol. 17, No. 3, Summer 2015, pp.65-83.

Görüş

Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliği*

The Inspectorship of Detachments of 2nd Army (Thunderbolt) Throughout Period of the Armistice

Mustafa BOSTANCI**

Öz

Mondros Mütarekesi gereği ordular lağvedilince Osmanlı ordusu yeniden düzenlemeye tabi tutulmuş-tur. Anadolu'nun Mütareke'den sonra düşmanlar tarafından işgal edileceğini öngören Osmanlı yöneticileri, vatanın kurtarılmasına yönelik olarak ordu müfettişliği teşkilatının kurulmasını kararlaştırmış-lardır. Bu teşkilatının kurulmasıyla, Osmanlı Ordusu görünüşte seferi kadro düzeninden hazeri kadro teşkilatına geri dönmüştür.

Müfettiş olarak atanan kişiler vatanperver ve padişahın ve hükümetin güvenini kazanmış ki-şilerdi. Bu müfettişliklerden birisi de bu dönemle ilgili yapılan çalışmalarda göz ardı edilen Mersin-li Cemal Paşa'nın riyasetindeki II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliğidir. Hâlbuki Cemal Paşa da aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa ile benzer bir vazifede bulunmuştur ve Mütareke sonrası millet ve memleketin kurtarılması bakımından oldukça mühim bir vazife ifa etmiştir. Üstelik Mustafa Ke-mal Paşa'nın yaptığı işin tarihi süreçteki yerinin ve öneminin kavranması bakımından da II. Ordu Müfettişliği, incelemeye değer bir rol oynamıştır. Merkezi Konya olan müfettişliğin sorumluluk ala-nında İzmir, Konya, Ankara, Kastamonu, Antalya, Kayseri, Eskişehir, Kütahya, Afyon mıntıkası yer almaktaydı. Bu mıntıka, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan tesir bölgesinde bulunması bakımından oldukça önemliydi.

II. Ordu Müfettişliği, vatanın kurtarılmasına yönelik faaliyetlerin yürütülmesinde, sorumlu-luk sahasıyla ilgili olarak güvenliğin sağlanmasında, düzensizliklerin sebeplerinin tespiti ve önlen-me-sinde, istihbarat faaliyetlerinde, milli birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ve düşmana karşı direniş ruhunun güçlenmesinde çok önemli roller oynamıştır. Bu çalışmada, Mütareke döneminde II. Ordu Müfettişliğinin rolü, özellikle arşiv belgelerine göre aydınlatılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ordu Teşkilatı, II. Ordu Müfettişliği, Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi, Milli Mücadele.

Abstract

Having been abolished according to the requirements of the Mondros Armistice, Ottoman armies were undergone a re-arrangement. Ottoman rulers who predicted that Anatolia will be occupied by their en-emies soon, decided to found army inspectorship institution aiming at saving the motherland. By means of founding this institution, Ottoman Army apparently passed to a state of peace from a state of war.

* Makalenin Geliş Tarihi: 18.02.2016, Kabul Tarihi: 18.05.2016

Bu makale rahmetli hocam Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz'ın önerisiyle hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-posta: mustafabostanci066@hotmail.com

gazi

Akademik
Bakış

93

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

People appointed as inspectors got confidence of the government and the Sultan. One of these inspectorships is the inspectorship of detachments of 2nd Army (Thunderbolt), being often neglected in the studies done for the era, headed by Mersinli Cemal Paşa. Whereas, Mersinli Cemal Paşa did a similar service to Mustafa Kemal Paşa in the same period and during the pro-armistice period, he had done quite an important job. Furthermore, in order to comprehend the place and importance of the work done by Mustafa Kemal Paşa fully, it has got a great importance to grasp the missions done by inspectorship of 2nd Army. Centered in Konya, there were İzmir, Konya, Ankara, Kastamonu, Antalya, Kayseri, Eskişehir, Kütahya, and Afyon regions in its work and influence region. This region was very important for it has been under British, French, Italian and Greek influence areas.

The inspectorship of detachments of 2nd Army had played great roles in carrying out activities to save motherland, in providing security in its responsibility area, in detecting and preventing disorders, in gathering intelligence, in obtaining national unity and coherence, and in reinforcement of the spirit of resistance against the enemy. In this study, primarily explanation and evaluation of the role of the inspectorship of 2nd Army throughout period of the Armistice is aimed under the light of archive documents.

Keywords: Ottoman Army Organization, Inspectorship of 2nd Army, Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Mondoros Armistice, The Turkish National Struggle.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde çeşitli idari ve askeri birimlerde müfettişlik teşkilatına geçiş, bir ihtiyacın sonunda ortaya çıkmıştır.¹ Osmanlı Ordusunda müfettişlik uygulamasına Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İstanbul'a hâkim olmasından sonra geçilmiştir. Ordu müfettişliği uygulaması, bundan böyle Osmanlı Harbiye ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetlerinin benimsediği ve olağanüstü durumlarda uygulamaya koyduğu bir yöntem olmuştur. Nitekim Osmanlı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 9 Temmuz 1910 tarihinde kabul ettiği "Teşkilat-ı Askeriye Nizamnamesi" ile ordu komutanlıkları kaldırılıp yerlerine ordu müfettişlikleri teşkil edilmiştir. Öte yandan, sefer ordusunda eski teşkilat yürürlükte bırakılmıştır. Kara ordusunun yanında, iç güvenliği sağlamakla görevli bulunan jandarmada da bir müddet sonra müfettişlik teşkilatına geçilmiştir. Böylece Osmanlı ordusunun nizamiye birlikleri I., II., III. ve IV. ordu müfettişliklerine bağlanmıştır. Ordunun redif birlikleri ise 57. Redif Tümeni'ni

1 Devletin siyasi, adli, mali, iktisadi ve sosyal problemlerle karşılaşması durumunda müfettişlik uygulaması gündeme getirilmiş, önce Balkanlar'da Doğu Rumeli Vilayeti, bu idari oluşum ardından da Rumeli Umum Müfettişliği teşkil edilmiştir. Bu konuda bkz. Mustafa Alkan, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umum Müfettişliği(1902-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Mart 2015, Beşeri Bilimler Sayısı, s. 242-255. Ayrıca Ermeni meselesiyle ilgili olarak II. Abdülhamit döneminde müfettişlik uygulaması gündeme getirilmiş, Doğu Anadolu meselesini de incelemek üzere Müşir Şakir Paşa fevkalade yetkilerle müfettiş olarak görevlendirilmişti. Yine Şarki Anadolu Islahatına yönelik olarak da biri Polonyalı, diğeri Hollandalı iki genel müfettiş tayin edilmişti. Bu konuyla ilgili bkz. Erdem Karaca, "Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914)", *Gazi Akademik Bakış*, C.4, S.7, Kış 2010, s. 165-175 ve "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6, Yaz 2010, s. 15-26, Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Vilayet-i Şarkıye Islahatında Rusya'nın Tutumu ve Ermenilerin Beklentileri", *Yeni Türkiye*, Eylül-Aralık 2014, S.61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, s. 1214-1227.

de içine alacak şekilde 6 redif müfettişliği halinde yeniden teşkilatlanmıştır. Böylece 1910 yılında hazırlanıp 1911 yılında kabul edilen nizamname ile dört ordu müfettişliği ve bağımsız tümen teşkilatı şeklinde yeniden tanzim edilmiştir. Bu düzenleme daha ziyade barış dönemi düzenlemesi şeklinde idi.²

Osmanlı Hükümeti, Balkan Savaşları'nın ardından, Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf devletleri arasındaki gerginliği de göz önünde bulundurarak, Almanya'dan kara kuvvetlerinin, İngiltere'den de deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için askeri katkı istemiştir. Ancak Alman Askeri Heyeti'nin İstanbul'a gelmesi ve I. Ordu Kumandanlığı görevine Liman von Sanders'in atanması üzerine Rusya, Boğazlar konusundaki hassasiyeti dolayısıyla meseleyi uluslararası bir soruna dönüştürmüştür. Kararlı tutumunu değiştirmeyen ve sadece kısmi bir takım görev revizyonları yapan Osmanlı Hükümeti, ıslahat çalışmalarını her şeye rağmen yürütmüştür.³

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine sefer durumuna geçen Osmanlı ordusunda müfettişlik teşkilatına son verilmiştir. Ordu komutanlıkları yeniden teşekkül etmiştir. Bu yeni ordu kuruluşu savaşın sonuna kadar devam etmiştir. I. Dünya Harbi'nin sonlarına doğru bir takım düzenlemeler yapılması yolunda çabalar sarf edilmiştir. Bunlardan birisi de Enver Paşa'nın yapmak istediği bir düzenleme idi. Erkan-ı Harbiye Reisi bulunan Enver Paşa'nın 29 Ağustos 1918 tarihli bir teklifi ile Osmanlı ülkesi, askeri ve mülki olmak üzere ikiye taksim edilmiştir. Dış tehditlerin etkisini azaltmak, ülke bütünlüğünü korumak amacına yönelik olan bu mülki taksimat, geçici bir çare olarak düşünmüş fakat hedefine ulaşamamıştır.⁴

Mondros Mütarekesi hükümleri gereği orduların lağvedilmesi, kuruluş ve kadrolarının yeniden düzenlenmesi zaruretini ortaya çıkarmıştır. Anadolu'da ve Trakya'da toplanan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümendenden ibaret olan ordu, yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Hükümet bu sırada İstanbul'da toplanmış bulunan genç ve muktedir komutanların Anadolu'da etkin görevlere atanarak buralarda asayişin sağlanmasını düşünmüştür. Ordu müfettişliklerinin kurulması ise, orduların lağvedilmesi ile görevlerinden alınarak İstanbul'da toplanmış bulunan üst rütbeli komutanların yeniden aktif vazifeye atanmaları için hazırlanmış büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.⁵

Ordu Müfettişliklerinin Kurulması ve Müfettişliklere Verilen Vazifeler

Mili Mücadele döneminde Mustafa Kemal Atatürk'ün ordu müfettişliği görevine atanması önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü O'nun maiyeti ile birlikte

2 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara, 2001, s. 102-103.

3 Erdem Karaca, "Türk Basınında Alman Askeri Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)", *Gazi Akademik Bakış*, C.5, S.9, Kış 2011, s. 203.

4 Türkmen, a.g.e., s. 103.

5 Türkmen, a.g.e., s. 104.

Gazi

Akademik
Bakış

95

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Samsun'a çıkışı ve sonrasındaki faaliyetleriyle devam eden süreç, Türk İstiklal Harbi'nin zaferle sonuçlanarak vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanmasında belirleyici olmuştur. Ancak gerek bu dönemle ilgili çalışmalar da gerekse Mustafa Kemal'in IX. Ordu Müfettişliği'ne atanmasına⁶ ait hususlarda başka önemli atamaların da aynı sürecin bir parçası olarak aynı dönem ve aynı koşullar içinde gerçekleştiği genellikle göz ardı edilmiştir. Mondros Mütarekesi sonrasındaki ağır şartlarda görülen lüzum üzerine ihdas edilen ordu müfettişliklerinden bir tanesi Mustafa Kemal'in atanmasıyla bilinen müfettişlik idi. Bunun dışında da ordu müfettişlikleri ve ordu müfettişleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri Fevzi Çakmak Paşa'nın atandığı I. Ordu Müfettişliği, diğeri ise Mersinli Cemal Paşa'nın atandığı II. Ordu Müfettişliği idi.⁷

1919 yılı Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen Müfettişlik Teşkilatlanması Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından kabul edilmiştir. 30 Nisan 1919 tarihinde de Harbiye Nezareti'nin tasdikinden geçmiştir. Aynı tarihte Padişahın da, müfettişlik teşkilatına geçilmesi hakkındaki iradesi çıkmıştır. Buna göre irade hükümlerinin yürütülmesi vazifesi Harbiye Nezareti'ne verilmiştir. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, hazırladığı talimatnameleri 6-7 Mayıs 1919'da ordu müfettişlerine tebliğ etmiştir. Böylece müfettişlik teşkilatı resmen kurulmuş oldu.⁸

Atanan Müfettişlerin görev bölgeleri şu şekildeydi:

Birinci Ordu Kıtaat-ı Müfettişliği: Merkezi İstanbul olan Müfettişlik, Yirmi beşinci, Birinci ve On dördüncü Kolordulardan oluşmaktadır. Mıntıkası bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını, Hüdavendigâr (Bursa) vilayetiyle Balıkesir ve Çanakkale mutasarrıflığını ve muvakkaten İzmir-Afyonkarahisar hattının şimalinde İzmir vilayeti kısmını havidir. Merkezi Konya olan İkinci Ordu Müfettişliği⁹: On İki ve Yirminci Kolordularla On Yedinci Kolordudan mürekkeptir. Mıntıkası İzmir Vilayeti, Muğla, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir, Afyonkarahisar hattı hariç cenubundaki kısmı ihtiva etmektedir.

6 Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Müfettişliğine atanmasıyla ilgili bkz. Salim Koca-Semih Yalçın, "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezinin Dergisi*, C.X, S. 29, Temmuz 1994, s. 401-416; Ahmet Semerci, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliğine Tayini", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.97, S.191, s. 95-106.

7 Vahdet Keleşilmaz, "Belgelerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No: 51, Ankara, 2015, s. 13.

8 Türkmen, a.g.e., s. 105.

9 Önceleri Yıldırım Kıtaat-ı Müfettişliği olarak isimlendirilen bu müfettişlik, sonradan II. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliği olarak isimlendirilmiştir.

Üçüncü Ordu Müfettişliği¹⁰ ise merkezi Samsun olmak üzere, On Beş ve Üçüncü Kolordulardan mürekkeptir. Mıntıkası Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Canik Mutasarrıflığını ihtiva eylemektedir.

Ayrıca Nezarete bağlı kolorduların hudutları da belirlenmiştir. Buna göre; On dördüncü Kolordu Karargâhı Balıkesir'den Bandırma'ya nakil olunacak ve bu kolordunun emrine kendi fırkalarından başka İzmir'in işgali dolayısıyla kolordusundan ayrı düşmüş bulunan Elli Altıncı Fırka yani İzmir, Afyonkarahisar hattının üzerinde ve şimalinde bulunan kıtaat da verilecektir. Altmış Birinci Fırka Karargâhını ve daha bir alayını İzmir'e nakledecektir. On Yedinci Kolordu Karargâhı Aydın'da tesis edilecek ve İzmir Afyonkarahisar'ı hattı cenubundaki kıtaat ve mıntıkasına kumanda edeceklerdir. On üçüncü Kolordu mıntıkası Bitlis, Diyarbekir, Mamuret-ül-Aziz (Elazığ) Vilayetleriyle Urfa, Maraş, Elbistan ve Ayntab(Antep) müstakil mutasarrıflıklarını ihtiva etmektedir.¹¹

Mustafa Kemal Atatürk'ün milli mücadeleyi zafere ulaştıran kişi olmasından dolayı öne çıkması doğal olarak onun görevi ile ilgili çalışmaların daha fazla ilgi görmesine ve tercih edilmesine sebep olmuştur. Bunun aksini düşünmek şüphesiz doğru olmaz. Fakat Mondros Mütarekesi sonrası dönemin şartlarını yeterince anlamadan ve bu dönemde millet ve memleketin içinde bulunduğu zor şartlara bakmadan değerlendirmeler yapmak uygun olmayacaktır. Mustafa Kemal'in yaptığı işin tarihsel süreçteki yerini ve önemini daha iyi anlamak için müfettişliklerle ilgili yetki ve görevlendirmeleri birlikte düşünmek elzemdir. Yalnızca Mustafa Kemal'in görev ve yetki sahasına bakarak yapılacak değerlendirmeler eksik kalır. Diğer ordu müfettişlerinin görev ve yetkileri Mustafa Kemal'inkine özü itibarıyla benzer niteliktedir.¹² 22 Mayıs 1919 tarihli Ordu Müfettişlikleri Hakkındaki Talimat yazısına göre müfettişliklerle On üçüncü Kolordu'nun görev ve yetkileri şunlardı:

Müfettişlik ve kolorduların vazifeleri yalnız askeri olmayıp aynı zamanda mülkidir.

1- İşbu müşterek vazifeler şunlardır:

a)Mıntıkada asayiş-i dâhiliyenin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudusunun tespiti.

10 İlk önce IX. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliği olarak isimlendirilen bu müfettişlik, sonradan III. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliği olarak isimlendirilmiştir. Geniş bir mıntika dâhilinde hem asayiş-i umumiyyeyi temin ve hem de askeri ve mülki teftiş vazifesiyle mükellef tutulan IX. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliğinin daima seyyar bir halde bulunması ve bu müfettişlik karargâhının vazifesinin devamı müddetince harp karargâhı halinde telakki edilmesi kararlaştırılmıştır.(Gn. Kurmay ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu:14, Gömlek:74. Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. İSH: İstiklal Harbi Koleksiyonu, K: Kutu, G: Gömlek, anlamında kullanılacaktır)

11 İSH, K:14, G:102AB; K:21, G:26.

12 Keleşyılmaz, a.g.e., s. 13-14.

Gazi

Akademik
Bakış

97

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- b) Mıntıkada ötede beride bulunan esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara ithali.
- c) Bütün memleketin yekpare bir kitle halinde ve Hilafet-i Kübra etrafında cem'i.¹³
2. Müfettişlik ve kolorduların balada ta'dad ve edilen vezaifi tedvir için vereceği bi'l-cümle talimatı mıntıklarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.
3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntıkları civarlarındaki asayiş vesaire işleri için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle muhabere edeceklerdir.
4. Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususâtında doğrudan doğruya müfettişliklere, muamelat-ı cariyeye yani muamelat-ı zatiye, kuvve-i umumiye vesaire gibi hususatta kemafi-s sabık Hariciye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka veya mıntika kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin muvafakat veya talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususâtça lüzum ve menfaate göre müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir.¹⁴ On üçüncü Kolordu müstakilen nezarete merbut olmak üzere mütebaki sekiz kolordu üç müfettişliğe taksim olunmuştur.¹⁵

Osmanlı Ordusunun memleket dâhilinde müfettişliklere taksimi ve bu müfettişliklerin mıntika ve vazifeleri ve cihet-i mülkiye ile suret-i temaslarına dair talimat sureti ise şu şekildedir:

IX. Ordu Müfettişliği: Müfettiş: Mirliva Mustafa Kemal Paşa.

XV. Kolordu: Kumandanı: Mirliva Kazım Karabekir Paşa Mıntıkası: Van, Erzurum, Trabzon Vilayetleri.

III. Kolordu: Kumandanı: Miralay Refet Bey Mıntıkası: Sivas vilayeti, Cank Mutasarrıflığı.

Yıldırım Kıtaatı Müfettişliği: Müfettiş: Mersinli Cemal Paşa.

XX. Kolordu: Kumandanı: Mirliva Ali Fuat Paşa. Mıntıkası Ankara, Kastamonu vilayetleriyle Eskişehir Kütahya, Afyonkarahisar müstakil mutasarrıflıkları.

57. Fırka Kumandanı: Miralay Şefik Bey. Mıntıkası Aydın vilayetinden İzmir-Afyonkarahisar Şimendifer hattının cenup aksamı, Konya Vilayetinden Isparta Sancağı, Antalya müstakil mutasarrıflıkları.

Birinci Ordu Müfettişliği: Müfettiş: Ferik Fevzi Paşa.

13 Bu madde İSH, K:14, G:102AF'de yer almaktadır.

14 İSH, K:14, G:102 ve 102A, 102AD,102AE.

15 İSH, K:14, G:102AF.

XIV. Kolordu: Kumandanı: Mirliva Yusuf İzzet Paşa. Mıntıkası: Bursa Vilayeti, Aydın Vilayeti, İzmir-Afyonkarahisar şimendifer hattının şimal aksamı, Balıkesir, Biga müstakil mutasarrıflıkları, Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz (Enez) hattının cenup kısmından Rumeli mıntıkası.

I. Kolordu: Kumandanı: Miralay Cafer Tayyar Bey, Mıntıkası: Çatalca Mutasarrıflığı ve Silivri, Çorlu, Keşan, İnöz hattı şimalindeki Edirne Vilayeti aksamı.

XV. Kolordu: Mıntıkası: İstanbul Vilayeti, İzmit, Bolu müstakil mutasarrıflıkları

XIII. Kolordu: Kumandan Vekili: Miralay Cevdet Bey. Mıntıkası: Bitlis, Diyarbakir, Mamuratülaziz vilayetleriyle Urfa, Maraş müstakil mutasarrıflıkları.¹⁶

II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişliği

II. Ordu (Yıldırım) Kıtaat-ı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa idi. On İki ve Yirminci Kolordularla On Yedinci Kolordudan terkip edilen müfettişlik İzmir Vilayeti, Muğla, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını; Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir-Afyonkarahisar hattı hariç güneyindeki kısmı ihtiva etmekteydi.¹⁷

12. Kolordu'ya Miralay Selahattin Bey tayin edilmişti. Bu kolorduya Niğde'de bulunan 11. Tümen ile Karaman'da bulunan 41. Tümen bağlanmıştı. Kolordunun mıntıkasında Kayseri, Konya, Beyşehir, Aksaray, Karaman, Ereğli ve Anamur bulunuyordu.¹⁸ 20. Kolorduya Mirliva Ali Fuat Paşa atanmıştı. Kolordunun mıntıkasında Ankara, Kastamonu vilayetleriyle Eskişehir Kütahya, Afyonkarahisar müstakil mutasarrıflıkları bulunuyordu.¹⁹ Merkezi Ankara olan 20. Kolorduya Afyon'da bulunan 23. Tümen ile Ankara'da bulunan 24. Tümen bağlanmıştı.²⁰ On Yedinci Kolordu Karargâhının ise Aydın'da tesis edilmesi ve İzmir-Afyonkarahisar hattı cenubundaki kıtaat ve mıntıkasına kumanda etmesi kararlaştırılmıştı.²¹ 17. Kolordu Kumandanlığına ilk önce Mirliva Nurettin Paşa, daha sonra da Mirliva Ali Nadir Paşa tayin edilmişlerdir. Daha evvel I. Ordu Müfettişliğine bağlı bulunan 17. Kolordu İzmir'in işgalinin ardından II. Ordu Müfettişliğine bağlandı.²²

15 Mayıs 1919'da II. Ordu Müfettişlik mıntıkasında bir daralma oldu. Mersinli Cemal Paşa müfettişlik vazifesini Temmuz 1919'a kadar başarı ile yürütmüştür. Müfettişlik mıntıkasına bakıldığında bu bölgenin Yunan, İtalyan, Fransız ve İngiliz emellerinin çatıştığı yer olması bakımından kritik bir bölge olduğu dikkat çekmekteydi.²³

16 İSH, K:14, G:144; K:24, G:114.

17 İSH, K:14, G: 102AB

18 Türkmen, a.g.e., s. 110-111.

19 İSH, K:14, G:144.

20 Türkmen, a.g.e., s. 111.

21 İSH, K:14, G: 102AB

22 Türkmen, a.g.e., s. 110-111.

23 Türkmen, a.g.e., s. 110-111.

Gazi

Akademik
Bakış

99

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

II. Ordu Müfettişlik Mıntıkasında Meydana Gelen Önemli Olaylar

Harbiye Nezaretinden Şakir Paşa imzasıyla II. Ordu Müfettişliğine gönderilen yazıda; Mütareke akd edilmiş olmakla beraber, savaş halinde iken cereyan eden istihbarat hizmetlerinin kesintiye uğratılmamasının nazar-ı dikkate alınmasının gerektiği, bunun için gerek hudutlarda ve gerekse memleket dâhilinde ecnebi hükümet ve orduları hakkında istihsal edilecek malumatın muntazaman ve gayet mahrem bir tarzda nezarete bildirilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuş ve bu istihbaratın genel olarak leh ve aleyhimizdeki efkâr-ı siyasiye ve cereyan, mücavir hükümetlerdeki siyasi inkılabat, askeri birliklerin konuşulanması ve kuvve-i umumiye, hudutlara mücavir ecnebi kıtaat, memleketimiz dâhilindeki ecnebi kıtaat harekât-ı umumiyesi üzerine olması istenmiştir. Ayrıca bu malumatı yalnız ordu müfettişliği ve müstakil kolordu kumandanlıklarının vereceği de bildirilmiştir.²⁴ Görüldüğü gibi istihbarat faaliyetleri önemlidir ve savaş sona erse bile istihbarat faaliyetlerinin kesintiye uğratılmaması gerekmektedir.

Müfettişlik vazifesine başlayan Cemal Paşa, Konya'ya geldikten sonra hemen inceleme gezilerine çıkmış ve Ulukışla istasyonunda bulunan cephaneye ve mühimmatın toplatılarak zarar görmeyecek bir şekilde muhafaza edilmesini ilgililere bildirmiştir. 11 Şubat 1919'da Ereğli'ye, 24 Şubat'ta Koçhisar ve Sultaniye bölgelerine giderek askerinin ve halkın durumunu yakından incelemiş ve ahaliyi İtalyanlara karşı harekete geçirmek için bölgeye muktedir idare âmirlerinin gönderilmesini Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir.²⁵

İtalyanlar 4 Nisan'dan itibaren Antalya kuvvetlerini takviye etmişler, halkın kendilerine karşı harekete geçmesini önlemek için şehirde bombalar patlatmışlardır. Bu faaliyetleri yapan İtalyanlar Türklerin bombalar patlattığını dahi ileri sürerek, halkı birbirine düşürme politikasını uygulama yoluna gitmişlerdir. İtalyanlar yayılmalarını genişletmek için Nisan ayı sonlarına doğru Marmaris'te kömür deposu ve iskele yapımı teşebbüsünde bulunmuşlardır. İtalyan askerleri 11 Mayıs'ta da Fethiye'yi işgal etmişlerdir. Konya'da bulunan İngiliz kuvvetleri ise 15 Mayıs'tan itibaren Akşehir İstasyonu'nu İtalyan askerlerine bırakmışlardır. İtalyan kumandanı İzmir'in işgali üzerine halktan gelebilecek tepkiyi önlemek için gerekirse zecri tedbirler alacağını Cemal Paşa'ya bildirmiştir.²⁶

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği gayet mahrem ve zata mahsus şifre telgrafta, 21 Mayıs tarihindeki genel duruma ilişkin olarak; Üçüncü ve On beşinci Kolordular mıntıkasında

24 İSH, K:251, G:12.

25 Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIII, S.34, Mart, 1996, s. 127.

26 Dursun Gök; *Mersinli Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi TİTE, Ankara, 1986, s. 23-24. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

Görüş

Akademik
Bakış

100

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğinin teşkil edilmiş olduğu ve bu müfettişliğe tayin olan Mustafa Kemal Paşa'nın erkân-ı harbiyesiyle Samsun'a ulaştığı bildirildikten sonra şu hususlara yer verilmiştir:

"On üçüncü Kolordu mıntıkasında zikre şayan bir vakia yoktur.

Antalya'yı işgal eden İtalyan kuvveti beş yüz kişilik bir tabur ile otuz polis ve jandarmadan ibarettir. Rodos'tan yakında amele taburu ve şimendifer malzemesi getirileceği haber alınmıştır. 18 Mayıs tarihinde Antalya'ya bir İtalyan generali gelmiştir. Rodos'tan Antalya'ya ihraç edilmek üzere on yedi bin kişi toplandığı söyleniyor.

Afyonkarahisar'ından bir zabıt ile elli nefer kuvvetinde bir İtalyan müfrezesi Akşehir'e gelerek istasyonda birleşmişlerdir.

On yedinci Kolordu ile muhaberat kesilmiş idi. Bu kere 20 Mayıs tarihiyle kolordudan alınabilen şifrede Yunanlıların kışladan teslim aldıkları zabitanımızı yolda sevk ederken sekizini şehit ve ikisini yaraladıkları bildirilmiştir. İzmir'den kaçabilen efrat ve zabitanın 57. Fırka'ya iltihak etmekte oldukları haber alınmıştır. Vaziyet açığa çıkıncaya kadar 56. Fırka Kumandanı ve 17. Kolordu Kumandan vekili unvanıyla Miralay Bekir Sami Bey Manisa'ya gönderilmiştir.

İzmir'in işgali bütün Memalik-i Osmaniye'de azim tezahürata sebebiyet vermiş, yeni kabinenin teşkiline muvaffak olan İthaf-ı Hümayun ile Sadrazamlık makamının vilayetlere tebliğ ettiği beyanname ehemmiyeti azimeyi haiz bulmuştur."

Telgrafta ayrıca, vaziyeti nazik olan merkezi hükümetin bu beyanlarla resmi makamlara söyleyebileceği her sözü söylediği ve bunun bütün askeri birlikler tarafından dikkatle mütalaasının icap ettiği, kıtaatımızın parçalanmasını önlemek maksadıyla munasip yerlerde çadırılı ordugâhlardan istifade edilmesini ve ancak gayet emin telefon muhaberatı tesis edilmesinin gerekliliği, Dedeağaç-Dimetoka mevkielerinin taksim edileceği ve Batı Trakya'daki İngiliz ve Fransız askerlerinin o bölgeyi tahliye başladıklarının haber alındığı, Edirne'de İtalyanların iki piyade ve bir makineli tüfek bölüğü, Karaağaç'ta iki piyade bölüğü ayrıca Karaağaç'ta seksen kişilik bir Fransız müfrezesi ve Bulgarların üç yüz piyade neferiyle bir süvari alayının bulunduğu, Tekfurdağı'na gelen İtalyan taburunun Malkara ve Keşan'a henüz müfrezeler göndermediğinin tespit olunduğu, İtilaf kuvvetlerinin himayesinde Yunanlıların İzmir'i işgal ederken İtalyanların da Anadolu sahillerindeki işgallerini güçlendirdikleri ve Kuş Ada'ya yaptıkları ihraçla, Selçuk İstasyonu'yla civarını işgal ettikleri bildirilmiştir.²⁷

Bu dönemde IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın da Milli Mücadele'de II. Ordu Müfettişliği ile yakın işbirliği içinde bulunduğu ve ara-

27 İSH, K:251, G:21; K:251, G:21AA; K:251, G:21AB; K:251, G:21aba.

Gazi

Akademik
Bakış
101
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

larında birtakım yazışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu haberleşmelerden de anlaşılacağı üzere Cemal Paşa, memleketin kurtarılması hususundaki çalışmaların yanında yer almış ve desteklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 27 Mayıs'ta Havza'dan II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği telgrafta; İtilaf Devletleri kuvvetlerinin Manisa'yı işgal ettiklerinin haber alındığı ifade edilmiş, bu konuda malumat rica edilmiş ve şu ifadelere yer verilmiştir: "Afyonkarahisar'ında bulunan fırkanın tezyid-i kuvvetine imkân-ı maddi bulunabilecek midir? Bu fırkaya bugünkü ahval karşısında nasıl vazife tevcihi ihtimali olduğu, Konya'da bir vatan ordusu teşkil edilmekte bulunduğuna dair bazı havadisler şayi olduğundan bunun mahiyet ve teşkilat-ı esasiyesi hakkında tenvir buyurulmaklığımyı hassaten rica ederim."

Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafına II. Ordu Müfettişliği tarafından verilen cevapta, Yunan ordusunun Manisa ve Aydın şehirlerini işgal ettiği, Afyonkarahisar'ındaki fırkanın güçlendirilmesine çalışıldığı, Rum olan mutasarrıfın ortadan kaybolduğu, bu fırkanın oradaki asayiş muhafaza ile beraber her türlü işgal hadisesine her türlü saikle mukavemet edeceği, Konya'da Vatan Ordusu kurulması için kuvvet hazırlanmaya çalışıldığı, şimdilik sadece bir isim ve unvan verildiği, fakat tam teferruatlı kuruluşunun tamamlanamadığı bildirilmiştir.²⁸

Yine 28 Mayıs'ta II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa, İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesinin nerede bulunduğu sormuş²⁹, Cemal Paşa da verdiği cevapta İzmir Müdafaa-i Milliye ve Reddi İlhak Cemiyeti'nin Denizli'de bulunduğunu bildirmiştir.³⁰

Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki muhabere devam etmiş, 28 Mayıs'ta Havza'dan zata mahsus gönderdiği bir başka telgrafta Mustafa Kemal, İzmir'in ve ardından Manisa'nın işgalinin tehlikenin büyüklüğünü ortaya koyduğunu, vatanın bütünlüğünün korunması için tezahürat-ı milliyenin daha canlı olarak gösterilmesi ve devam ettirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, milli bağımsızlığı zedeleyen işgal ve ilhak gibi hadiselerin bütün milleti yaraladığını, üzüntülerin zapt edilemediğini belirtmiş ve bu durumun ortadan kaldırılması için büyük ve heyecanlı mitingler düzenlenmesini, bütün Düvel-i Muazzama temsilcilerine ve Bab-ı Ali'ye müessir telgraflar çekilmesini de sözlerine eklemiştir.³¹ Mustafa Kemal Paşa böylece ülkede milli mücadele iradesini canlandırmayı ve Türk milletinin sessizliğe itilmesini önlemeyi amaçlamıştır.

28 İSH, K:251, G:29.

29 İSH, K:251, G:31.

30 İSH, K:251, G:29A.

31 İSH, K:251, G:32.

Diğer taraftan II. Ordu Müfettişliği memleketin durumuyla ilgili olarak İstanbul tarafından bilgilendirilmektedir. Bu bağlamda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın, II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği "gayet mühimdir" ibareli raporda 28 Mayıs tarihindeki vaziyet-i umumiye şu şekildedir:

"Dersaadet ve Boğazlar ile Adana, Irak, Suriye ve Kafkasya hariç olmak üzere Memalik-i Osmaniye dâhilindeki Mü'telifin Kuvvetlerinin miktarı şudur: Dedeağaç dâhil olduğu halde Edirne vilayeti dâhilinde iki bin dört yüz otuz nefer Manisa, Menemen, Torbalı, Ayasluğ, Urla, Seferihisar, İzmir mevakiini işgal eden Yunan kuvvetleriyle miktarı bir fırka ile iki Efun Alayı belki de iki fırka tahmin ediliyor.

Dokuzuncu Ordu ve Yıldırım Müfettişliği ile On Üçüncü Kolordu mıntıkasında şayan-ı zikir vekayi yoktur. Yalnız Ankara'da bulunan İngiliz müfrezesi Dersaadet'e hareket etmiş ve orada yalnız şimendifer kontrolüne memur birkaç zabıt ve nefer kalmıştır. Erzurum hududundaki Kosor mevki civarına üç makinelî tufenge hamil üç yüz kişilik bir Ermeni çetesi gelmiştir.

Yunanlıların 26 Mayıs tarihinde Manisa'yı işgalleri esnasında piyade taburumuz oradan Salihli'ye hareket etmiş ise de topçu malzememiz şehirde kalmıştır.

Yunanlıların kat'i bir saha kararıyla İzmir havalisini işgal etmedikleri anlaşılıyor. İhtimal Venizelos Yunanistan'ın kabiliyet-i istî'mariyesi ve temeddüni derecesi hakkında Mü'telifine bir numune ibraz etmek istemiş ve yerli ahalinin Yunanlıları hüsnü suretle kabul edeceklerini işae ederek konferanstan bu muvakkat kararı almıştır. Fakat akib-i işgalde tahaddüs eden fecayiî menafimize pek büyük hizmet ettiği ve baladaki ihtimalat, Venizelos'un ve işgal kumandanının fecayiî ikrar suretiyle vuku bulan beyanatıyla ve mütecasirlerin tecziyesine ibtidar etmeleriyle teyit etmektedir. Binaen aleyh böyle bir işgal karşısında ahalinizin nereye gideceğini bilmeyerek hicrete kalkışması ve Yunanlılara sevk-i havf ile hüsnü kabul gösterilmesi, kıtaatımızda zabt ü rabt ve intizamın bozulması, işgal mıntıkasında esliha ve cephe bırakılması pek muzır ahvaldendir. Her işgal bidayette o mevkide bulunan kıtanın kuvvet karşısında ve Düvel-i Muazzama-i Mü'telifeye hürmeten terk-i mevki ettiğini ve bu halin ziya-ı hak telakki olunmaması suretinde bir beyanname neşr ederek toplu ve muntazam bir halde çekilmesi ve ahalinin dahi keyfiyet-i işgali sakinane protesto ederek etrafa telgraflarla neşr ile iktifa etmeleri pek güzel bir usuldür."

Raporda ayrıca, Yunanlıların ve Rumların Çorlu, Tekfur Dağı gibi yerlerde karışıklık çıkarmaları ihtimaline ve şimendifer hattı boyundaki Yunan taburunun Babaeski ve Lüleburgaz havalisindeki taşkınlığı sebebiyle Birinci Kolordunun Kırk Dokuzuncu Fırka Kıtaatını Kırk Kilise'den Lüleburgaz civarına gönderdiği, fakat bilahare Lüleburgaz'da yalnız müfreze kalarak fırkanın Kırk Kilise'ye geri döndüğü, fırkamızın yanında bir İngiliz taburunun ordugâh kurmuş olduğu bildirilmiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Rapor, memleket harici malumat da içermektedir. Buna göre; Bulgaristan dâhilinde Bolşevik Hükümeti ilan olunduğunun öğrenildiği, İtilaf kuvvetlerinin Bulgarlara karşı deniz ablukasını tesis ettiklerinin zan olunduğu, Rus Bolşeviklerinin Yaş ve Rahn'da ve Galiçya'da buldukları ve Macar Bolşeviklerinin de Macaristan dâhilinde Leh ve Roman(Slovak) ve Romanlarla harp ettiklerinin haber alındığı, Hindistan'da Afgan ordusuyla İngilizler arasında harp başladığı, son bir gayret sarf ederse Afganlıların toplam kuvvetlerinin altı yüz bin nefer ve üç yüz elli topa erişebileceği ifade edilmiş ve her türlü ahval karşısında kolordu ve fırkaların kendilerine mensup olmayan birliklerle mücavir fırka ve kolordularla daima haberleşmesi ve vaziyetten onları haberdar etmesinin çok önemli olduğu ve hatta güvenli bir haberleşme tesisi için kolorduların gerekli gördükleri yerlerde mevcut telgraf hattından ayrı olarak diğer güzergâhları takip etmek üzere yeni askeri hatlar tesis etmeleri gerektiği belirtilmiştir.³²

Antalya, Burdur ve Konya bölgelerinde işgal kuvvetlerine karşı halkı harekete geçirmek için Cemal Paşa bazı tedbirlere başvurmuştur. Bunun için de müfettişlik bölgesindeki vilayetlere emirler göndererek mitingler ve protestolar yapılmasını sağlanmasını istemiştir.³³

15 Haziran 1919 tarihinde Ordu Müfettişlik sahalarında yapılan değişiklikler, İkinci Ordu Müfettişliği alanını da genişletmiş ve İzmir Menteşe, Antalya, Silifke, Ankara, Kastamonu, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Niğde, Kayseri, Konya vilâyetleri ikinci Ordu Müfettişliği denetimine girdi. Cemal Paşa İtalyan ilerlemesini durdurmak için Afyonkarahisar'da bulunan 23. Fırka Kumandanlığına gönderdiği bir yazı ile "ahalinin maksat ve fikrinin ne olduğunu, işgal kuvvetlerine karşı gönüllü ve millî kuvvetler kurup kuramayacaklarını, ecnebi boyunduruğu altında yaşamının İslâm ahali için ne kadar tehlikeli olduğuna" işaret ederek, mitingler ve telgraflarla durumun protesto edilmesini talep etmiştir.

Cemal Paşa düşman ilerlemesini durdurmak için milis teşkilâtı kurarak mücadeleye girmek istemiş ve durumu Harbiye Nezareti'ne şöyle bildirmiştir: "Harbiye Nezareti Celilesi'ne İtalyan işgalinin yakın zamanda Burdur ve Isparta'ya tevessü edeceğinin kaviyyen memul bulunmasına nazaran amali milliyenin buna razı olmadığını zamanında fiilen ispat etmek üzere Milis Teşkilâtına ve şehirli, köylü ahalinin ikaz edilmesine ciheti askeriyeye bezli-garet edilmesine rağmen, hükûmet-i mahalliyeler sanki ecnebi amalini tervice memur imişler gibi teşebbüsümüzü akim bırakmakta ve binaenaleyh düşmanların ekmeğine tereyağı sürmektedirler. Burdur mutasarrıflığının bu cümleden olduğunu arz ederim".

Cemal Paşa, Millî Teşkilât ile hükümet arasında bir ahenk olmasını ve Anadolu'daki görevlilerin düşmanla işbirliğinin önlenmesini açık bir şekilde

32 İSH, K:251, G:34; K:251, G:34AA; K:251, G:34AB.

33 Gök, a.g.t., s. 25.

belirtmekten geri kalmamıştır. Millî Teşkilata karşı olan mahallî memurların vazifeden alınmalarını isteyerek Millî Teşkilatın kısa zamanda kurulması tarafıydı. Nitekim çalışmalarının sonunda Isparta'da "Isparta Gönüllü Mücahitler Teşkilâtı" kuruldu. Bu teşkilât, Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafla "zillet ve meskenetle yaşamağa mes'udane şahadeti tercih edeceklerini" belirterek mücadeleye hazır olduklarını bildirmişlerdir.³⁴

İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın 19 Haziran'da Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta 11 Haziran tarihindeki On ikinci Kolordu asayiş mıntıkasıyla civar mahallerdeki istihbarata ilişkin olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

"Konya'dan Antalya'ya kadar gönderilen iki zabitin raporuna nazaran Burdur ile Antalya arasında hiçbir yerde İtalyan askeri yoktur. Yalnız her gün binek otomobilleriyle İtalyan zabitanı Burdur-Antalya yolu üzerinde dolaşmakta ve yolları keşif ve tamir ettirmektedir. Bunlar köylülere iyi muamele etmekte ve fakir olanlara para vermektedirler.

Antalya'da altı yüz nefer, bir kaymakam ve yirmi zabitten ibaret İtalyan kuvveti vardır. Makineli tüfekleri vardır. Makineli tüfekler başlarında yirmişer neferdir. Merkez karakollarla kışlanın medhalde haricindedir. Kasaba civarında talim ve tahkimat ile meşgul olmaktadır. Neferin Antalya'da Müslüman ahalisi ile temasları pek azdır. Yalnız Hristiyanlarla sık sık temastadırlar.

Antalya'da İtalyanların bin iki yüz mevcutlu iki piyade taburları ve her bölükte bir makineli tüfek vardır. Topçu ve süvarileri yoktur.

Şehirde bir mektep açmışlar Türk Hristiyan dört yüz kadar talebeyi geceli gündüzlü İtalyanca tedris etmekte olup bunlar yol inşasında amele başı olacaklarmış. Hastane, tiyatro ve umumhane de açmışlardır. Ahaliye ucuzluk üzerine ileride şekerin kilosu yirmi kuruştan on kuruşa satılacak diye propaganda yapmaktadırlar.

Konak Nahiyesi Müdürü Şevket Efendi namında birisi İtalyanlara kılavuzluk etmiş ve elyevm İtalyanlarla propaganda yapıyormuş. Antalya'da çetecilikten, Bolşeviklikten dem vuranlar olduğu gibi İtalyanların Antalya'ya çıkmasına sebep olan Müslümanlar da vardır. Fakat umumiyet itibarıyla ahali İtalyanları istemiyormuş. Eşkıyalık bu günlerde çoğalmış, çiftlikleri basarak ağaları öldürüyorlarmış, köylüler "keşke memleketimizde gâvur olmaya idi de hepimiz ölseydik" diye kadın erkek ağlaşıyorlarmış."

Şifre telgrafta ayrıca, Mersin'e İngilizlerin ekserisi Hintli olarak, bir piyade bir de amele taburu, iki bölüklü bir mekkari, 30 ila 40 arabalı nakliye kolları ve Fransızların iki yüz neferlik Ermenilerden mürekkep bir müfrezesi, Tarsus'ta İngilizlerin takriben bir bölük piyadesi iki makineli tüfeği Gülek İstasyonu'nda

34 Gök, a.g.m., s. 128-129.

Gazi

bir manga, Pozantı İstasyonu'nda bir bölük piyade ile elli mekkarilik nakliye kolu, Elbeyli İstasyonu'na bir bölük piyade, on beş mekkari, Adana'da tahminen üç bölük piyade, bir kısım süvariden mürekkep Hintli efrat ve sekiz kadar topu olduğu ve bir hafta evvel Adana'daki İngiliz kumandanının Ilıca'ya kadar gelerek araziye gezdiği ve bundan sonra gelecek haftaki raporda arz edilen ve Ilıca'nın kuzeydoğu sırtlarında şoseye karşı Hintliler tarafından on on beş neferlik piyade siperiyle iki makineli tüfek mevzii vücuda getirildiği, Adana ve Mersin'den gelen yolculardan öğrenildiği, Konya'da bulunan İtalyan kuvvetinin bir gün evvel vilayete malumat vererek 11 Haziran'da öğleye kadar bir yürüyüş yaptıkları, buna sekiz katır mitralyöz, altmış sekiz katır cephanesi vesairesi ve makineli tüfek efradı, yüz kırk katırlı süvari ve iki zabıt, on altı nakliye arabası, bir hasta, bir telefon arabası, bir kaymakam, bir makineli tüfek zabiti, bir İngiliz yüzbaşı ve dört yüz elli neferden mürekkep subay heyetinin iştirak ettiği, tabur istihkâm taburunun kışla bahçesinde yarım saat istirahat ettiği ve kendilerine sigara ve kahve ikram edildiği, bilahare hükümet konağına giderek orada da yarım saat istirahat ve sonra nahiy müdürünün evinde yemek yedikleri ve Konya'ya geri döndükleri bildirilmiştir.³⁵

Cemal Paşa İstanbul'u bilgilendirmeye devam etmiştir. 20 Haziran 1919'da Konya'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgraftaki 12 Haziran ile 19 Haziran tarihleri arasındaki istihbarat ve asayiş raporuna göre; 13 Haziran'da Antalya'ya yeniden İtalyan kuvvetlerinin ihracına başlanarak 15 Haziran akşamına kadar iki bin altı yüz nefer, beş cebel topu ve altmış eşya ve mühimmat otomobili çıkardığının anlaşıldığı, ortada hiçbir zorlayıcı sebep olmadığı halde Antalya'ya külliyetli kuvvet ihracının işgal ve ilhak hazırlığından başka bir şeye delalet etmeyeceği ve bundan dolayı İtalyanların vaziyetlerini takviye etmekte olduklarının aşikâr olduğu, bu halin mütareke şartlarına aykırı olduğunun beyan edilerek Konya'daki İngiliz mahfilleri nezdinde protesto edilip olay hakkında dikkatlerinin çekildiği, Harbiye Nezaretince de gerekli girişimlerin yapılmasının arz edildiği, Antalya'ya çıkan kuvvetlerin Konya, Isparta, Burdur'a yayılacağına nazar-ı dikkate alınarak ilk önce bu havali halkının protesto ve çeşitli şekillerde tepkilerini göstermelerinin de icap edenlere ehemmiyetle yazıldığı bildirilmiştir. Görüldüğü gibi bölge ahali için durum tehlikelidir ve halkın işgaller karşısında çeşitli şekillerde tepki göstermesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Şifre telgrafta ayrıca şu hususlara yer verilmiştir:

"Eşme'den 68. Alay Birinci Tabur Kumandanlığının, 13 Haziran'da İzmir telgraf memurlarının ihbarına nazaran Yunanlıların İzmir'deki karakolları tahliye ve geceleyin kısım kısım vapura bindiklerini ve tahliye edilen karakollara Osmanlı kuvvetleri ikame edildiğini bildirmiş ise de bu malumat teyit edilme-

35 İSH, K:17, G: 87; K:17, G: 87AA; K:17, G: 87AC.

di. Aydın'ın otuz kilometre şarkında Sultan Hisar civarında bir köprü muhafızı olan Yunan efradına baskın yapılarak bazılarının telef edildiği, Eşme civarında bir köprü'nün ve Aydın'ın batısında Karapınar civarında diğer bir küçük bir köprü'nün bomba ile tahrip edildiği ve tren geçerken köprü'nün parçalanarak telef olduğu, Uşak taraflarındaki Yunan müfrezelerine baskınlar yapıp Yunanilerin firar ettiği ve bu vukuatın da 15, 16 Haziran'da milisler tarafından icra edildiği, Çine'de bulunan 57. Fırka Kumandanlığının istihbaratı cümlesinden 15/16 gecesi ile 16 Haziran günü milli kuvvetlerimiz Bergama'daki bir Yunan taburunu imha ve makineli tüfeklerini ele geçirmiştir. Düşmanın getirdiği imdad kuvveti Ali Ağa çiftliğinde tevkif edilmiştir. Düşmanın Dikili'ye çıkardığı kuvvetlerle Kuva-yı milliyemiz arasında muharebe devam ettiği büyük bir milli kuvvetimizin Manisa istikametinde ilerlediği de On Yedinci Kolordu'dan 19 Haziran'da bildiriliyor.

12 Haziran 1919 tarihli raporun dördüncü maddesinde Isparta ve Burdur havalisinde dolaştığı yazılan bir İslam ve iki Rum'un Yunan amaline çalıştıkları alenen tezahür etmekle hükümet-i mahallieyce derdest ve mahfuzen Konya'ya sevk olunmuşlardır.

Kırmızı şapkalı bir Fransız bölüğünün Mersin'e çıkıp Tarsus'a geldiği ve bunların Suriye cihetine gideceği haber alınmıştır.

Ulukışla civarında Ceyhan mıntıkasında asayişin temini için Zincirli Han'a bir müfreze de ikame edilmiştir."³⁶

Görüldüğü gibi durum vahimdir, özellikle İtalyanların iki bin altı yüz askeri daha Antalya'ya çıkarmaları, aynı zamanda birçok cephane ve otomobil getirmeleri Isparta ve Burdur bölgelerinin de işgal edileceğini gösteriyordu. Bütün bu çabalar İtalyanların öncelikle Türk birliklerini kuşatıp sonrasında teslim almak istediklerinin açık bir göstergesiydi.

Bu arada II. Ordu Müfettişliğinde maddi sıkıntılar baş göstermiş ve Konya'dan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti' ne 22 Haziran 1919 tarihinde gönderilen şifre telgrafta; "Bazı mühim işler için paraya şiddetli lüzum olduğu halde adem-i mevcudundan iş görülememektedir. Münasip miktar müteferrikanın acilen müfettişlik emrine Konya Vilayetine verilmesini ehemmiyetle rica ederim" denilerek hiç olmazsa ufak bir miktar paranın gönderilmesi teklif edilmiştir.³⁷

Yine istihbarat faaliyetleri kapsamında Cemal Paşa'nın 28 Haziran'da Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafa göre 19 Haziran ile 20 Haziran tarihleri arasındaki istihbarat ve asayiş raporu şu şekildeydi:

"İtalyanların çıkardığı kuvvet; bir alay ve bir bölük kumandasında, 3500 mevcutlu bir piyade alayı ile dört toplu bir seri cebel bataryası ve bir makineli

36 İSH, K:17, G: 89; K:17, G: 89AA; K:17, G: 89AB.

37 İSH, K:17, G: 92.

Gazi

tüfek bölüğü, 500 sandık mühimmat, 30 bisiklet, 40 kadar otomobil, 37 beygir, 121 yük erzak ve askeri eşyadır. Bunlardan üçer yüz mevcutlu iki müfreze 19 ve 20 Haziran ve 4 toplu bir seri cebel bataryası, 23 Haziran'da Burdur'a hareket etmiştir. Burdur'a gelen bu kuvvetlerden bir bölüğü Antalya'ya ve bir kilometre mesafede Karabayır ve bir bölüğü 10 kilometrede Çobanlı Han etrafına ve bir bölüğü 50 kilometrede Hafız Paşa Çiftliğine ikame olunmuştur. Bu bölüklere nereden erzak, cephane, levazım-ı saire iddihar olunmaktadır. İtalyanlar Çubuk Boğazını tahkim ve Antalya Burdur şosesini esaslı bir kontrol hattı ittihaz edecekleri kaviyen zan olunuyor. Mütareke ahkâmına aykırı olan İtalyanların bu harekâtı icap edenler nezdinde protesto edilmiştir.

Burdur'a Kruzane adında bir İtalyan Binbaşısı gelerek jandarmalara tefiş ediyormuş. Bir memuriyet-i resmîyeyi haiz olmayan böyle bir kimsenin müdahale eylemesi vilayete yazılmıştır.

15/16 Haziran gecesiyle 16 Haziran günü milli kuvvetlerimiz yirmi bir Yunan taburunu makineli tüfek zapt ile ilerlemişlerdir.

Menemen'de ahali-i İslamiye aleyhinde Yunanlılar tarafından bir katliam yapılarak memurin-i mahalliyenin hemen kâmilen öldürüldüğü ve bunun üzerine Bergama ve Soma ahalisinin umumiyetle hicret edip Bergama civarındaki kuva-yı milliyenin de kâmilen dağıldıkları ve Manisa'dan bir tabur kadar kuvvetin kasaba istikametinden şarka doğru ilerlediği ve Manisa'daki iki tabur kadar Yunan kuvvetinin bir tabur ve bir süvari bölüğüyle takviye edildiği ve Manisa'daki kuvvetlerin bir kısmının şimaline geçtiği anlaşılmıştır. Dikili'den Bergama'ya 19 Haziran'da ilerleyen Yunan efradı Bergama Kasabası'nı işgal eylemiştir.

Akhisar ve Bergama Cephelerinde sükûnet vardır. Erikli istasyonunda iki yüz mevcudundaki Yunan kuvvetine kuva-yı milliyeden bir müfrezenin muvafakatiyle icra ettiği ateş baskını neticesinde Yunanlılara yetmiş kadar telef ve yaralı verdirilmiş ve Karapınar'dan kuvayı imdadiye alan Yunanlılar, iki buçuk saat devam eden müsademe neticesinde, bir şehit ve bir yaralı vererek milli kuvvetlerimiz dağa çekilmişlerdir. Bunun üzerine Yunan kuvveti yerli Rum ahalisini beraberlerine alarak Aydın'a gelmişlerdir."

Şifre telgrafta ayrıca, Yunanlıların beş yüz piyade ve üç yüz süvariden ibaret bir kuvvetle Ödemiş tarafına gelerek 24 Haziran sabahı şafakla beraber Ahmetli'deki yüz mütecaviz gönüllü ile Altmış Birinci Alayın Birinci Taburuna mensup Birinci Bölüğü bastığı, kısmen esir alıp ve kısmen de bu kuvvetleri dağıttığı, mezkûr taburdan sadece yirmi beş silahlı nefer kaldığı gibi makineli tüfekleri kullanacak kimse de olmadığından zorunlu olarak taburun daha doğuya çekildiği,

Ön İkinci Kolordu mıntikasında son hafta zarfında asayişin berkemal olduğu, bundan dolayı Konya havalisinde bulunan Rumların asayişin bozuk

Göz

olduğu hakkında Dersaadet'te vuku bulan ihbarlarının katiyen aslı ve esasının bulunmadığı, Sivas ve civarına Amerikan heyetinin götürdüğü eşya meyanında makineli tüfeğin de bulunduğu bildiriliyorsa da sıhhati tahkik edilmekte olan bu keyfiyetin ayrıca bildirileceği, yeni asayiş mıntıkası taksimatında Antalya Livasının on ikinci kolordu mıntikasına dâhil edildiği,

Ankara'ya 23 Haziran'da bir İngiliz generalinin geldiği ve ertesi günü geri döndüğü,

Çerkeş Nahiyesi havalisinde üç refikiyle dolaşan Ahmet'in çetesinin hükümetçe takip olunmakta ve Yabanabad'ta birisi yedi diğeri dört kişiden ibaret olmak üzere iki eşkiya çetesine varsa da son hafta zarfında bunların bir vukuatının görülmediği, Keskin mıntikasında Hasan namındaki çete ile jandarmalar arasında vuku bulan müsademede iki jandarmanın yaralı ve bir hayvanın öldüğü, mezkûr çetelerin siyasi bir maksat için tütün kaçakçılığı yaptığı, Keskin Nahiyesi namıyla bir çete teşkil etmişse de çetesini tekrar dağıttığı, Sivrihisar civarında bulunduğunun ihbar edilmesi üzerine İkinci Alaydan bir taburun mezkûr mıntıkaya gönderildiği bildirilmiştir.³⁸

İtalyan askerleri halkın kendilerine karşı herhangi bir direniş göstermesi için şehrin nüfuzlu kişileriyle yakın temasa geçmişler, hasta olan Türk vatandaşlarını bedava muayene edip ilaç dağıtımında bulunmuşlar, hatta Konya'da bulunan Çelebi Efendi ile bile dostluk kurmuşlardır. İtalyanların bütün bunlarla halkın mukavemetini kırmak istiyorlardı.³⁹

Cemal Paşa'nın Millî Mücadele için yaptığı çalışmaları itilâf Devletleri'nin gözünden kaçmıyordu. Faaliyetleri takip ediliyor ve durumdan İstanbul Hükümeti haberdar edilerek; görevden alınması için hükümete devamlı baskı yapılıyorlardı. İngilizler'in Karadeniz Ordusu istihbarat Heyeti'nin 25 Ağustos 1919 tarihli raporunda Cemal Paşa için şunlar yazılıyordu:

"Küçük Cemal Paşa 12 Haziran'da 23. Fırka'nın teftişi için Afyonkarahisar'a geldi. Köyleri dolaştı. Halkın çağrıldıkları zaman harp etmelerini istedi. O'nun ziyaretinden sonra her yerde huzursuzluk yükseldi. Takriben Temmuz ortalarında yakalanan bir telgraf, Cemal Paşa'nın istiklâl hareketine katılmış olduğunu ve Ankara'da bir kongreyi çağırarak istediğini ortaya çıkardı. Konya valisi, Brityanya Kontrol Subayı'nın müzaheretine başvurdu."

İngiliz Generali Milne 17 Haziran 1919'da Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek, Mustafa Kemal ile Cemal Paşaların geri çağrılmalarını talep etti³⁴. Generalin isteğini Harbiye Nazırı geri çevirdi. Bunun üzerine Cevat Paşa görevden alınarak Ali Ferid Paşa tayin edildi, İngiliz general Milne, 30 Haziran 1919 tarihli bir başka raporunda A. Calthorpe'ye Anadolu'daki Millî Teşkilât

38 İSH, K:17, G: 98; K:17, G: 98AA; K:17, G: 98AB.

39 Gök, a.g.t. s.29.

Gazi

hakkında bilgi verirken, bilhassa Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa üzerinde duruyordu. Milne'ye göre "hareketin başlıca kıskırtıcı şahsiyetleri Sivas'da Mustafa Kemal Paşa ve Konya'da Cemal Paşa'dır. Bu iki subay ordu müfettişi olarak atanmıştır".⁴⁰

Ordu Müfettişliklerinin lağvedilmesini ve müfettişlerin geri çağrılmasını isteyen işgal güçlerinin baskıları sonucu Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'nden izin alarak 1 Temmuz'da İstanbul'a döndü. Bu hadise Anadolu'daki komutanlar üzerinde adeta şok etkisi yapmıştır.⁴¹ Mustafa Kemal Paşa, Mersinli Cemal'in İstanbul'a gitmesini şöyle değerlendirecektir: "Konya'da bulunan II. Ordu müfettişi (Mersinli)Cemal Paşa'nın on gün için izinli olarak İstanbul'a gittiğini öğrenmiş ve hayret etmiştim. Cemal Paşa ile Samsun'a çıktığım günden beri milli davayı gerçekleştirmek için işbirliği yapmak, askeri ve milli hazırlıklara girişmek ve teşkilat kurmak konularında haberleşmelerimiz vardı. Kendisinden ümit verici olumlu cevaplar almıştım. Benimle bu tarzda ilişki kurmuş olan bir komutanın, kendi kendine izin alıp İstanbul'a gitmesi, akıllıca bir iş değildir".⁴²

Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine II. Ordu Müfettişliğine 12. Kolordu Kumandanı Miralay Selahattin Bey vekâlet etmiştir.

Öte yandan II. Ordu Müfettişliğinden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderilen 5 Nisan tarih ve 482 numaralı maruzatta; Nakliye Umum Müfettişliği ve Başkumandanlık Karargâhında Nakliye Şubesi ifası istenmiş ve bu teşkilatın teşkilat-ı seferiye olarak kabul edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁴³

5 Temmuz'da İkinci Ordu Müfettişi adına Selahattin Bey'in Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta; askeri birliklerin subay kadrosunun çok eksik olduğu, sadece Afyonkarahisar'daki 23. Fırkanın yüz seksen subaya ihtiyacı olduğu, bilhassa mevkii ve vazifesi önem arz etmiş olan bu fırkanın ihtiyacının geçici göreve elverişli asker ve subaylar tayin edilerek kadrosunun tamamlanmasının sağlanması talep edilmiştir.⁴⁴

6 Temmuz'da İkinci Ordu Müfettiş Vekili Selahattin Bey'in Konya'dan Harbiye Nezaretine gönderdiği yazı memleketin içinde bulunduğu durumunun vahametini göstermesi bakımından mühimdir.

Bu yazıda; Dâhiliye Nezaretinden vilayetlere ve müstakil livalara yazılan bir şifrede İtilaf Devletleri tarafından önceden haber vermeksizin beldelerimizin herhangi birisine vaki olacak bir taarruz ve tecavüzün kuva-yı askeriye tarafından men'i ve müdafaa olunması, ancak işgal altında bulunan mahallere

40 Gök, a.g.m. s. 130.

41 Türkmen, a.g.e., s. 148.

42 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 34.

43 İSH, K:18, G: 63.

44 İSH, K:22, G: 8.

Görüş

bir şey yapılmaması ve her kim tarafından ne nam ve ne suretle olursa olsun hususi bir takım teşkilat vukuuna ve ahaliye bu uğurda malen, dinen talepte bulunulmasına mülki ve askeri bakımdan kesinlikle meydan verilmemesi ve müteşebbisleri hakkında ciddi takibat icrasının kararlaştırılmış olduğu bildirildiği anlatılmakta ve “iş bu karar hakkında mütalaa serdine lüzum yoksa da hal-i hazır kuva-yı askeriye mevcudumuzun hidemat-ı dâhiliye ve asayiş-i mahalliyeyle bile kâfi gelemeyeceğini ve kuvayı milliyeye istinat etmeksizin kuva-yı askeriyemizin herhangi bir taarruz ve tecavüzü men ve müdafaa edemeyeceği belli bulunduğundan lütfen Düvel-i İtilafiyeye tarafından evvelce tebligat vaki olmaksızın belde ve kasabalarımızdan her hangi birine vuku bulacak bir taarruz ve tecavüze karşı olsun kuvve-i mevcude-i askeriyenin artırılması için imkânın tenviri ve icap eden teşkilatın yapılması lazım geldiğinden hususi teşkilatın men’i meyanında bu hususun istisna edilmesi için memurin-i mülkiyeye Dâhiliye Nezaretinden tebligat ifasına delalet buyurulması ehemmiyetle maruzdur” denilerek memleketin işgalinin önlenmesinde kuva-yı milliyenin önemine işaret edilmiştir.⁴⁵

Bu konuyla ilgili Harbiye Nezaretinden II. Ordu Müfettişliğine gönderilen 9 Temmuz tarihli yazıda; “teşkilat-ı milliyeye vesairenden bahis harbin askeriye ve memurin-i mülkiyeye men’i 8.7.35 tarih ve 3996 numrolu emrinde bildirildiği üzere bu gibi teşkilat yapmak veya muavenet etmek Meclis-i Vükela kararıyla men’ edilmiş ve mücasirleri hakkında orduca takibatı mültezim icab edenlere tebligat-ı lazime ifası mütemennadır” denilerek şahsi teşebbüse müsaade edilemeyeceği kesin bir şekilde bildirilmiştir.⁴⁶ Aynı konuda II. Ordu Müfettişliği Vekaleti’ne gönderilen 22 Temmuz tarihli yazıda da; teşkilat-ı milliyeye yapmak veyahut yardımda bulunmanın Meclis-i Vükela kararıyla yasaklanmış olduğunun bildirilmiş olduğu ve bu doğrultuda hareket edilmesinin gerekliliği bildirilmiş, Hükümetçe siyaseten Yunan işgal ve mezalimine karşı set çekilmemesi hususunun temininin tekrar Bab-ı Ali’ye arz olunduğu bildirilmiştir.⁴⁷

Yine 6 Temmuz tarihli İkinci Ordu Müfettiş Vekili Selahattin Bey’in Konya’dan Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafta; Yunan ve sair Ecnebilerin kıskırtmasına engel olunabilmesi için Harbiye Nezaretinin gönderdiği emirler mülki makamlara bildirildiği halde bunların inatçı tavırlarının bu emirleri yok hükmüne koyduğu, mahalli yöneticilerin ahaliyi irşat vazifesini ifa edenlere engel olduğu belirtilmiş ve “işgal mıntıklarındaki ahaliimiz ecanibe karşı ne türlü muamele ve münasebette bulunacaklarına dair hükümetlerden tembihat-ı milliyeye almamışlardır. Binaen aleyh her nevi tebligata maruz saf ahaliimizin Hükümet-i Osmaniye’ye karşı olan rabita ve arayı umumiyesinin ve ihlaline mani olunacak tedabirden olmak üzere evvel emirde memurin-i mülki-

45 İSH, K:18, G: 74; K:18, G: 74AA; K:22, G: 9; K:22, G: 9AA.

46 İSH, K:18, G: 76.

47 İSH, K:22, G: 41.

Gazi

Akademik
Bakış

111

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

yenin menafi-i memleketi gözeterek verilen talimatı tamamen tatbik etmeleri hususunun te'mini müsterhamdır" denilerek mülki amirlerin memleket menfaatlerini gözeterek verilen emirleri uygulama noktasında uyarılmalarına işaret edilmiştir.⁴⁸

Bu arada II. Ordu Müfettişliğinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şifre telgrafta Konya'da cihet-i askeriye ile mülkiye arasındaki münasebet ve muhalefetin müsebbibi olan Konya valisinin değiştirilmesi talep edilmiştir.⁴⁹

Bu sıkıntılı dönemde Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden sonra da müfettişlik bölgesindeki istihbarat faaliyetleri devam etmiştir. II. Ordu Müfettiş Vekili Selahattin Bey'in 7-8 Ağustos'ta Konya'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta 2-7 Ağustos tarihleri arasındaki istihbarat ve asayiş raporunda; 3 Ağustos'ta iki bölük kadar piyade ve iki top ve elli kadar süvari ile Yunanlıların Salihli Cephesi'ne taarruz etmek istemiş ise de pusuya düşürülerek süvarisinden yirmi beş ölü bırakarak topçusunun himayesinde çekildiği, iki yüz kadar gönüllü süvarininin 30 Temmuz akşamı Uşak kasabasına gelerek komisyonlar teşkil ederek gönüllü kaydı ve iane dercine başladığı, başlangıçta şehrin ufak bir heyecan geçirmiş ise de asayişin sağlandığı, bununla birlikte ahalinin tedibleri için Kütahya Mutasarrıfı Yirmi Üçüncü Fırka'dan kuvvet istemiş ise de kâfi kuvvet olmadığından yollanamadığı, bir İtalyan vapuruyla Rodos'tan elli süvari ayrıca kırk dört bin dört yüz kazma ve kürek, kırk kangal tel örgüsü, yirmi beş top, Aydın cihetinden Marmaris'e iltica eden seksen nüfus muhacir geldiği. 5 Ağustos'ta Antalya'ya gelen diğer bir vapurdan Antalya gümrüğüne otuz üç çuval eşya, on sandık içinde bazı eşyalar çıkarılmış ise de kimlere aid olduğuna dair beyannamesi olmadığından ve göndereni bulunmadığından eşyanın gümrük ambarına gönderildiği, ikinci gün Antalya Metropolit vekili tarafından bir şahsın gümrük dairesine müracaatla beyannamesiz gelen eşyanın Rum Hastanesine aid ilaç olduğunu ve verilmesini talep ettiğini, tıbbi malzemeye ait bir şey olmadığından sandıklar açıldığından Yunan askerine mahsus elbise kundura çamaşır olduğu, İzmir'deki Yunanlılar tarafından Antalya Rumlarına gönderildiği ve eşyanın ihtilal teşkilatı için olduğu anlaşılacak hükümetçe zabt ve cihet-i askeriye derdest teslim ve müsebbibleri hakkında takibata mübaşeret edildiği Antalya Mutasarrıflığından bildirilmiş olduğu, Antalya ahvalinin ehemmiyet ve nezaket kesb ettiği, bununla birlikte Rumların bu ahvali mıntıkanın her tarafına mahsusu bulunduğu, Dinar'a giden Jandarma Müfettişinin Burdur'a geri döndüğü ve hat boyundan topladığı yirmi beş kadar İtalyan tebasını Antalya'ya götürdüğü bildirilmiştir.

Şifre telgrafta ayrıca; "Burdur ve Bucak'taki İtalyanlardan elli kadar nefer ve iki zabıt İtalya'ya gitmiştir. 26 Temmuz tarihli raporun beşinci maddesinde Antalya postasının İtalya otomobiliyle nakil edilmesinin esbabı Antalya

48 İSH, K:20, G: 57.

49 İSH, K:22, G: 47; K:22, G: 47AA.

Mutasarrıflığından sorulduğu yazılmıştı. Alınan cevapta Antalya Burdur Posta nakliyatının Ağustos'tan itibaren İtalyan otomobilleriyle nakline müdüriyet-i umumiyece muvafık olduğu bildirilmiş ve keyfiyet ayrıca Nezaret-i Celilelerine arz edilmiştir.

İtalyanlar Burdur'daki telsiz telgrafla layıkıyla muhabere edemediklerinden Antalya ile Burdur arasında telefon hattı çekecekleri anlaşılmıştır. İkmaline değin muhabere için Burdur Telgrafhanesine telefon koymuşlardır. Bu sebeple yevmi bir iki defa muhaberelerine Konya Baş Müdüriyetinden müsaade edildiği bildirilmektedir.

Aydın Kuvayı Milliye Reisi Demirci Mehmet Efe ve Kumandanı Hacı Şükürü imzasıyla 20 Temmuz'a doğru Denizli ve Burdur sancakları ve müessesatına yazılan telgrafta 310 ila 314 tevellütlülerin kırk sekiz saat zarfında teçhizatlarıyla şubelerine müracaatları, gelmeyenlerin idam edilecekleri ve ihtiyat zabitanının ordu emrinde istihdam edilmek üzere gelmeleri hakkında ifşaat yapılmış ise de şubelerin böyle tebligata mutavaat etmemeleri için icap edenlere müfettişlik tarafından emir verilmiştir" denilmiş ve Burdur Belediye Reisi'nin biraderi Naim Bey'i katl eden şahıslardan birinin firar etmiş ise de takibat neticesi ölü olarak ele geçirildiği de bildirilmiştir.⁵⁰

Bu dönemde Aydın Müftüsü Mehmet Fehmi Bey'in umum Aydın ahalişi adına II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği 7 Ağustos tarihli bir yazı, bölgedeki Yunan mezalimini göstermesi bakımından mühimdir. Yazıda şu ifadeler yer verilmiştir:

"Anadolu'nun ruhu mesabesinde olan Aydın Vilayetine asayiş maksadı ile dâhil olan Yunan kuvve-i işgaliyesi tarafından ika edilen mezalim ve fecayı ile şehir-i mezkûr bir harabe ve bir baykuş yuvası olmuştur. Büyük hile ve desiselerle elde edilen memleket türlü türlü işkence ile ortadan gaib edilerek, genç kızlarımız aguş-ı sefahatlerinde, beş yaşından fazla olmayan çocuklarımız süngüler altında ve ihtiyarlarımız tarihin şimdiye kadar etmediği zulüm ve vahşetle katl edilirken, servetlerimiz, mallarımız yağmaya ve mabetlerimiz hakaretlere maruz kalırken, hocalarımız sarıkları boyunlarına takılarak çarşı ve pazar mahallelerinde dolaştırılırken, köylerimizde bir tavuk kalmayınca kadar kesilerek yakılırken, harmanlarımız, bağlarımız, bahçelerimiz yakılarak yıkılırken, bir yorganı kurtaramayan, hicret eden bizler yollarda, tarla arasında, camii köşelerinde inler iken İslamiyet'e indirilen bu müthiş darbe karşısında bigâne ve seyirci kalamayız. İka edilen bu fecayı ve mezalime hiçbir Türk'ün tahammül edemeyeceğine nazaran eli silah tutan yedi yaşından yetmiş yaşına kadar genç ve ihtiyar kadın ve çocuklarımız büyük bir azm-i iman ile silaha sarılmış, Yunanilerin kahr ü darpları ve millet ayakları ve süngüleri altında öldürülen din kardeşlerimizin tahlisi için teşekkül eden Kuva-yı Milliye adalet-i

50 İSH, K:20, G: 106; K:20, G: 106AA.

Gazi

Akademik
Bakış

113

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ilahiye müsteniden ve siz kardeşlerimizin himmet ve muavenetlerine rabt ümit ederek memleketi müdafaa ve Yunanileri memleketimizden çıkarmağa suret-i kat'iyede azm edilmiştir. Teşkil edeceğiniz milli heyetler vasıtasıyla her türlü yardımlarınızı İslamiyet namına rica eyleriz.”⁵¹

Aynı tarihte Umum Kuvayı Milliye Kumandanı Hacı Şükrü Bey'in II. Ordu Müfettişliğine gönderdiği yazı da bölgedeki Yunan zulmünü açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Yazıda; “Yunanlılar zulüm ve ta'diyelerini teşeddüd eylediler. İzmir'den ve Yunan işgali dâhilinde bulunan mahallerden aldığımız mevsuk malumatta İslam kadınlarını başlarına alarak zevk ve sefahat ittihaz ettiklerinden, kumandanına şikâyet eden eşraf-ı belde “pek ala İslam kadınları Yunaniler için yaratılmıştır” mukabelesiyle koyulmuşlardır. Nefsen İzmir'de medeni denilen Avrupalıların mümessilleri muvacehesinde her gün memleketin müttetiklerini imha etmekte ve Yunan hapishanelerinde genç zabitlerimiz boğulmaktadır. Taht-ı tedavimizde gayet asil ve namuslu ailelere mensup genç kızlar vardır ki bu bedbahtlar yüzlerce sefil Yunanilerin teskin-i hevasatına alet-i ittihat edildikleri için maneviyat ve maddiyatı havi olmuştur” denilmekte, telgraflarla değil ciltlerle anlatılamayacak olan Yunan vahşet ve kötülüklerine karşı vatanın namuslu evlatlarının silaha sarıldığı, kazalar Hey'et-i Milliyesi tarafından telgraflarla alınan raporlarda, mükellefiyet-i nizamiye haricinde bulunan efrattan mücahidin ordusuna iltihak etmek isteyen gönüllülerin miktarının on bine ulaşmış olduğunun anlaşıldığı belirtilmekte ve “Vatanın hakiki menafi-i siyanetinden ziyade düşmanların karşı ve rezilane bir hatt-ı hareket takibini uhde-yi siyaset ittihaz eden bazı vatansız ve denirical ve eşhasın hiç ehemmiyeti olmayan gammazlıklarına rağmen bütün millet Kur'an-ı Azimüşşana el basarak mücahedeyi samimiyetle kabul ve ilan eylemiştir. Mümkün olduğu kadar süratle silah yetiştirilmesini hürriyet ve istiklal-i milli namına yalvarırız”⁵² ifadeleriyle milletin ülkeyi savunma hususundaki kararlılığı ve silaha olan ihtiyacı dile getirilmiştir.

Ordu Müfettişliklerinin Lağvedilmesi

Ordu Müfettişlerinin kendi mıntıklarında İtilaf Devletleri ve Yunan işgal olaylarına karşı mitingler tertip etmeleri, işgal kuvvetlerinin bunlara sert tavır takınmalarına sebep olmuş, bunun üzerine ordu müfettişlikleri kendilerini biraz geri plana çekerek halkın galeyana sebep olabilecek gelişmeleri Harbiye Nezareti'ne rapor etmeye başlamışlardı. İngiliz İşgal Kuvvetleri Kumandanı Milne, müfettişlik teşkilatına ilk önce karşı çıkmış, Anadolu'nun on bölgeye ayrılıp tek bir general idaresine verilmesini istemiş, hatta ordu müfettişlerinin Anadolu içlerinde dolaşmalarını uygun bulmadığı gibi müfettişlik teşkilatının kaldırılmasını istemişti. İtilaf Devletlerinin Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Galthorpe ise bu teşkilatı son derece küçümsemiş ve etkili olamayacağını açıklamıştı.

51 İSH, K:20, G: 110.

52 İSH, K:20, G: 111.

Öte yandan II. ve III. Ordu müfettişlerinin düşman işgal hareketlerine karşı sert tavır takınmaları, mıntıklarında gönüllü asker toplamaya kalkışmaları ve jandarma sayısını arttırmak istemeleri, milli faaliyetleri yönlendirmek amacıyla kongre faaliyetleri ve mitingler düzenlemeleri İngilizlerin dikkatinden kaçmıyordu.

Ordu müfettişliklerinin faaliyetleri esnasında onlara büyük destek sağlayan Cevat ve Şevket Turgut Paşalar, İngiliz baskısı sonucu 26 Haziran'da istifaya mecbur edildiler ve böylece ordu müfettişleri, Hükümet nezdinde adeta korumasız bir halde kaldılar. İngiliz baskıları ve Damat Ferit Paşa Hükümetinin hataları müfettişlik teşkilatının kısa bir süre sonra lağvedilmesini gündeme getirdi. Hükümet de yaptıkları faaliyetlerden dolayı çeşitli problemler doğuran bu ordu müfettişliklerinin kaldırılmasının daha uygun olacağını kararlaştırılmış⁵³ ve 16 Ağustos 1919 tarihinde çıkarılan bir irade ile I. II. ve III. Ordu Müfettişlikleri lağvedilmiştir.⁵⁴ Müfettişliklerin kaldırılma gerekçesi "Birinci, ikinci, üçüncü ordular müfettişlikleri hal-i harp münasebetiyle teşkil edilmiş olup elyevm harbin zail olmuş bulunmasına nazaran vücutlarına ihtiyaç kalmamış olduğu gibi bunların idame-i mevcudiyetlerine bir istifade memul olmayıp bilakis masraf cihetiyle hazine-yi celileye yük olmakta bulduklarından"⁵⁵ şeklinde ifade edilmiştir.

Erkan-Harbiye Dairesi Reisi Hadi Paşa'nın bildirdiğine göre; bundan sonra kol ordularla elli yedinci fırka her hususta doğrudan doğruya nezaret-i celile ile muhabere edeceklerdi. Müfettişlik karargâhında bulunan ümera ve zabitanın sair mahallere tayin ve nakilleri hususu muamelat-ı zatiye dairesince takip edilecekti.⁵⁶

Sonuç

Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İstanbul'a hâkim olmasından sonra, bir daha benzer hadiselerin cereyan etmemesi maksadıyla tedbir alma mecburiyetinde kalan Osmanlı yönetimi, idari ve askeri birimlerde müfettişlik teşkilatına geçiş kararını almıştır. Müfettişlik uygulamasından I. Dünya Savaşı esnasında vazgeçilmiş, ancak ordu-siyaset dengesinin sağlanması zorunluluğundan olsa gerek, yeni bir takım tedbirler alma ihtiyacı dikkatlerden kaçmamıştır. Enver Paşa, devlet bütünlüğünü korumak ve dış tehditlerin etkisini minimize etmek maksadıyla ülkede, yönetim bakımından, askeri ve mülki idari yapılanmaya gitmek istemiştir. Ne var ki, geçici bir çare olarak düşünülen bu uygulama, birçok nedenle birlikte savaştan mağlup çıkılması ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasına da bağlı olarak hedefine ulaşmamış görünmektedir.

53 Türkmen, a.g.e., s.153-155..

54 İSH, K:24, G: 110ah; K:24, G: 110ag; K:24, G: 110ae; K:24, G: 110ai; K:27, G: 138.

55 İSH, K:24, G: 110af.

56 İSH, K:24, G: 110ad; K:24, G: 110ac.

Gazi

Akademik
Bakış

115

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Mondros Mütarekesi'nin en ağır hükümleri arasında yer alan, Türk ordusunun dağıtılması ve denetim altına alınması yönündeki esasın uygulanabilmesine yönelik kararların ivedilikle gerçekleştirilmek istenmesi, yeni birtakım uygulamaların gündeme gelmesine vesile olmuştur. Bunlardan bir tanesi de Ordu Müfettişliği teşkilatının yeniden ihdas edilmesi idi. Böylece; devlet, ordu ve toplum Mondros Mütarekesi üzerinden galipler tarafından denetlenebilir, gözlemlenebilir, yönlendirilebilir ve yönetilebilir hale gelebilirdi. Hedefleri bakımından farklı görüşlere yol açsa da bu karar, İstanbul'da toplanmış bulunan üst rütbeli komutanların yeniden aktif vazifeye atanmaları için bir fırsata da dönüşmüştür.

Milli Mücadele tarihi ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak Mustafa Kemal Paşa ve vazifeleri ile ilgili çalışmalar tercih edilmiş ve ön plana çıkmıştır. Büyük zaferin temin edilmesinde en önemli rolü oynayan kişi olması sebebiyle bunun böyle olması tabiidir.

Fakat şu bir gerçektir ki Mondros Mütarekesi sonrası memleketin durumunu değerlendirirken sadece Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerine bakarak değerlendirmeler yapmak, Mustafa Kemal'in yaptığı işin tarihi süreçteki yerinin ve öneminin daha iyi değerlendirilmesi bakımından eksik kalacaktır. Bu hususta Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Birinci ve İkinci Ordu Müfettişliklerinin de bulunduğunu ve onların da görev ve yetkilerinin Mustafa Kemal Paşa'nınki ile hemen hemen aynı olduğunu da bilmek gereklidir. Ayrıca bu müfettişlerin görev bölgeleri de oldukça önemli bölgelerdir. Bu bakımdan, aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa ile benzer görevler yapmış kişilerin incelenmesi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı işin önemini de daha belirgin hale getirecektir. Özellikle II. Ordu Müfettişliğinin görev bölgesi, yetkileri ve faaliyetleri incelemeye ve araştırmaya değer niteliktedir.

Merkezi Konya olan II. Ordu Müfettişliğine Mersinli Cemal Paşa atanmıştı. Müfettişliğin sorumluluk alanında İzmir, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Kayseri mutasarrıflıkları bulunuyordu. Müfettişlik mıntıkası, İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlıların çıkar bölgesi olması bakımından oldukça mühim bir bölgede bulunmaktaydı.

Mıntıkasında meydana gelen karışıklık faaliyetleri karşısında İstanbul ile devamlı irtibat halinde bulunan II. Ordu Müfettişliği, yapılan icraatları da rapor etmiş ve bölgesinde meydana gelen problemlerin çözümünde Hükümete dolayısıyla memlekete büyük faydalar sağlamış, buna karşın Hükümet tarafından her türlü konuda destek görmüştür. Mustafa Kemal Paşa da II. ordu Müfettişliği ile sürekli irtibat halinde olmuş ve memleketin istiklali hususunda karşılıklı yazışmalar gerçekleşmiştir.

Görüş

Akademik
Bakış

116

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

II. ordu Müfettişliği de diğer müfettişlikler gibi Milli Mücadele hareketinin Anadolu'da zemin bulmasında ve yayılmasında gayet mühim bir rol oynamış, halk arasında birlik ve beraberlik ruhunun sağlanmasında, düşmana karşı mücadele azminin güçlenmesinde önemli vazifeler ifa etmiştir.

Bu konuyla ilgili belirtilmesi gereken bir diğer husus da IX. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa karşılaştırıldığında görülebileceği gibi ikisinin arasındaki asıl fark, İtilaf Devletleri'nin baskısıyla da olsa, kendilerine dön çağrısı geldiği zaman gösterdikleri tutum ve davranışlardan anlaşılabilir. Uzun uzadıya ayrıntılarına girmeden söylenmesi gereken şudur ki Mersinli Cemal Paşa aldığı talimatın gereğini yerine getirirken, Mustafa Kemal Paşa yürüdüğü yoldan dönmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Nitekim dönmemiştir. Yolundan dönmediği için Türk İstiklal Harbi'ni başarıya ulaştırarak tarih yazmıştır. Tarihler ve tarihçiler de yolundan dönmeyenlerin tarihini yazmıştır.⁵⁷

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Gn. Kurmay ATASE Arşivi, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu:14, Gömlek:74.

İSH, K:14, G: 102AB

İSH, K:14, G:102 ve 102A, 102AD,102AE.

İSH, K:14, G:102AF

İSH, K:14, G:144.

İSH, K:17, G: 87; K:17, G: 87AA; K:17, G: 87AC.

İSH, K:17, G: 89; K:17, G: 89AA; K:17, G: 89AB.

İSH, K:17, G: 92.

İSH, K:17, G: 98; K:17, G: 98AA; K:17, G: 98AB.

İSH, K:18, G: 63.

İSH, K:18, G: 74; K:18, G: 74AA;

İSH, K:18, G: 76.

İSH, K:20, G: 106; K:20, G: 106AA.

İSH, K:20, G: 110.

İSH, K:20, G: 111.

İSH, K:20, G: 57.

İSH, K:21, G:26.

İSH, K:22, G: 41.

İSH, K:22, G: 47; K:22, G: 47AA.

57 Keleşyılmaz, a.g.e.,s.22.

Gazi

Akademik
Bakış

117

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

İSH, K:22, G: 8.

İSH, K:22, G: 9; K:22, G: 9AA.

İSH, K:24, G: 110ad; K:24, G: 110ac.

İSH, K:24, G: 110ah; K:24, G: 110ag; K:24, G: 110ae; K:24, G: 110ai; K:27, G: 138, K:24, G: 110af.

İSH, K:24, G:114.

İSH, K:251, G:12.

İSH, K:251, G:21; K:251, G:21AA; K:251, G:21AB; K:251, G:21aba.

İSH, K:251, G:29.

İSH, K:251, G:29A.

İSH, K:251, G:31.

İSH, K:251, G:32.

İSH, K:251, G:34; K:251, G:34AA; K:251, G:34AB.

Diğer Kaynaklar

ALKAN Mustafa, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Umum Müfettişliği(1902-1908)", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C.13, S.1, Mart 2015, Beşeri Bilimler Sayısı, s. 242-255.

BOSTANCI Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Vilayet-ı Şarkıye Islahatında Rusya'nın Tutumu ve Ermenilerin Beklentileri", *Yeni Türkiye*, EYLÜL-Aralık 2014, S. 61, Ermeni Meselesi Özel Sayısı II, s. 1214-1227.

GÖK Dursun, "Mersinli Cemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezin Dergisi*, C.XIII, S.34, Mart, 1996, s. 125-148.

GÖK Dursun, *Mersinli Cemal Paşa'nın Askeri Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi TİTE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1986

Gazisi

KARACA Erdem, "Ahmet Ağaoğlu'nun Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı(1913-1914)", *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.6, Yaz 2010, s. 15-26.

KARACA Erdem, "Hüseyin Cahit Yalçın'ın Kaleminden Şarki Anadolu Islahatı (1913-1914)", *Gazi Akademik Bakış*, C.4, S.7, Kış 2010, s. 165-175.

KARACA Erdem, "Türk Basınında Alman Askeri Islahat Heyeti Meselesi (1913-1914)", *Akademik Bakış*, C.5, S.9, s.203-212, Kış 2011.

KELEŞİYLMAZ Vahdet, "Belgelerle Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Müfettişliği", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayın No: 51, Ankara, 2015, s. 13-23.

KEMAL ATATÜRK, *Nutuk 1919-1927*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

KOCA Salim-YALÇIN Semih; "Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine Tayininde Osmanlı Genelkurmayının Rolü", *Atatürk Araştırma Merkezinin Dergisi*, C.X, S. 29, Temmuz 1994, s. 401-416.

SEMERCİ Ahmet, "Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Kıtaat-ı Müfettişliğine Tayini", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, C.97, S.191, s. 95-106.

TÜRKMEN Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, TTK, Ankara, 2001.

Gazi

Akademik
Bakış

119

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Birinci Dünya Savaşı'nda Yemen, Osmanlı Devleti'nin Temsilcisi Vali Mahmut Nedim Bey'in Yemen'deki Faaliyetleri*

Yemen During The First World War, Services of The Ottoman's Governor Mahmut Nedim Bey in Yemen

Serap SERT**

Öz

Yemen, Osmanlı Devleti'nin uzak ama bir o kadar sorunlu toprağı olmuştur. Bölgede Birinci Dünya Savaşı öncesinden başlayarak yerel kabilelerin mücadeleleri ile uğraşan Osmanlı Devleti savaşa birlikte sömürgeci devletlerin hakim olmak amacıyla yaptığı işgallere direnmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askerinin ve Osmanlı valisi Mahmut Nedim Bey'in çabaları ile Yemen'de İngilizler istedikleri noktalara hakim olamamışlardır. Savaş sonrasında yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Yemen'in yönetimine hakim olan İmam Yahya, Osmanlı Devleti'nin son valisi Mahmut Nedim'in yardımları ile günümüzdeki Yemen devletini kurmuştur. Makalemiz, Osmanlı askerinin ve Yemen valisi Mahmut Nedim Bey'in bu mücadelelerini konu almaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, İngilizler, İmam Yahya, Seyyid İdris, Mahmut Nedim Bey

Abstract

Yemen has been the most troubled and far region of the Ottoman Empire. Since the beginning of the First World War. Form the pre war period of the First World War the Ottoman empire had struggled with the local tribes as well as had to resist the attacks of the colonial states to rule the region. During the first world war with the efforts of both the Ottoman soldiers and the last Ottoman governor Mahmut Nedim Bey the British couldn't succeed in controlling the parts that they wanted to rule. İmam Yahya took control of the region with the assistance of the last Ottoman governor of Yemeni Mahmut Nedim Bey and established the today's Yemen with the armistice treaty after the first world war. İmam Yahya took control of the region with the assistance of the last Our paper is about the struggle of Ottoman soldiers and the last Ottoman Governor of Yemen Mahmut Nedim Bey.

Keywords: The Ottoman Empire, The British, İmam Yahya, Sayyid İdris, Mahmut Nedim

* Makalenin Geliş Tarihi: 01.01.2016, Kabul Tarihi: 16.05.2016
Bu makale "Son Osmanlı Yemen Valisi Mahmut Nedim Bey Hayatı ve Faaliyetleri (1856-1940)" M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü 2009 tezimden üretilerek hazırlanmıştır.
** Araştırmacı, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi, Doktora Programı, E-posta: serap.sert@windowslive.com

Gazi

Akademik Bakış
121
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Giriş

Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Yemen

Yemen, Arap Yarımadası'nın güneybatısında yer alır ve Doğu Afrika ile Arabistan arasında bir geçiş bölgesindedir. Geçiş bölgesinde bulunmasının yanı sıra Kızıldeniz ve Arap Denizi'ni kontrol ediyor olması sebebiyle Yemen, tarihi boyunca pek çok devletin idaresi altında varlığını sürdürmüştür.

Yemen, Osmanlı hakimiyeti öncesinde Memlukların idaresi altında bulunmuş; Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı idaresine geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin idaresine geçtikten sonra Yemen, merkezden atanan valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.¹ Yemen'deki Osmanlı hakimiyeti Kanuni döneminde başlayan ve Yemen'in dağlık bölgesine hakim olan Zeydi imamlarının isyanları nedeni ile bozulmuştur. Bu isyanlar Osmanlı hakimiyetinin Yemen'de zayıflamasına sebep olmuş devletin bölgeyi kontrol etmesini güçleştirmiştir.² 1904'te Zeydi İmamı Yahya'nın çıkardığı isyan Yemen'in genelinde Osmanlı otoritesini sarsmıştır.³ II. Abdülhamid, İmam Yahya'nın otoritesini ortadan kaldırmak için bazı ıslahatlar yaptırmış ve bu çerçevede Yemen'de fakirlerin vergi yükünü hafifletip bir dizi okul inşa ettirmiştir. II. Abdülhamid, ekonomik anlamdaki ıslahatlarla yetinmeyip Yemen'e Arapça bilen memurlar atamak gibi değişiklikler yaparak isyanlara son vermeye çalışmıştır.⁴

İmam Yahya'nın isyanı alınan tedbirlerle durağan hale getirilmeye çalışılırken 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile ivme kazanan Yemen'in Asir bölgesinde Seyyid İdrisî'nin isyanı ile uğraşılmaya başlanmıştır.⁵ Seyyid İdrisî'nin isyanı, İmam Yahya'dan farklı olarak İtalya Devleti'nden aldığı yardımla gelişmiş; ancak Seyyid İdrisî'nin nüfuzunun az olması sebebiyle geniş bir alanda yayılma fırsatı bulamamıştır.⁶ 1910 yılına gelindiğinde İmam Yahya ve Seyyid İdrisî, Osmanlı Devleti yönetimine karşı birleşerek isyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu sırada Balkan Savaşları ile meşguldür ve Yemen'e asker sevk edemeyeceğini tahmin etmeleri bu iki isyancı grubu Yemen'de aynı doğrultuda hareket ettirmiştir.⁷ İsyanlar devam ederken İmam Yahya Osmanlı hükümeti ile anlaşmaya yanaşmış ve 11 Ekim

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara 2011, C.2,s.426

2 Midhat Sertoğlu, "Yemen Macerası 2", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1975, C. 11, S. 5, s. 33

3 Alain Rouaud, "Yahya b.Muhammed" *The Encyclopedia of Islam (New Edition)*, Leiden 2001, C.11, Fasikül-183-184, s.247

4 Kemal Karpat, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviri: Şiar Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.377

5 Cabir Duysak, *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdrisî'nin İsyanı ve Sonuçları, 1908-1918*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.23; Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2006, s. 16.

6 Mahmut Nedim Akdilek, *Arabistan'da Bir Ömür, Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Der.Ali Birinci, İsis Yayınevi, İstanbul 2001, s.121-135; Şıvgın a.g.e., s. 98.

7 Alain Rouaud, a.g.m. s. 247

Görüş

Akademik
Bakış

122

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

1911'de yapılan Da'an Antlaşması ile Osmanlı Devleti İmam Yahya'nın Zeydi bölgelerdeki hâkimiyetini kabul etmiştir; buna karşılık İmam Yahya Osmanlı Devleti'ne karşı Seyyid İdrisî ile işbirliği yapmayacağına dair söz vermiştir. Da'an Antlaşması, Osmanlı Devleti ile sadece karşılıklı sözleri içermemiştir, Osmanlı Devleti İmam Yahya'ya ayda 10.000 lira ödemeyi de taahhüt etmiştir. Da'an Antlaşması ile Seyyid İdrisî karşısında Osmanlı Devleti Yemen'de önemli bir işbirliğine de imza atmış ve Birinci Dünya Savaşı boyunca Seyyid İdrisî karşısında önemli bir güç elde etmiştir.⁸

Birinci Dünya Savaşı'na Hazırlıkta Yemen'in Durumu

Osmanlı Devleti savaşın başlangıcından itibaren tarafsızlığını korumuştur; ancak Osmanlı Devlet adamlarının çoğu Batı Avrupa devletleri ile bir savaş ittifakı kurmak için çaba göstermişlerdir.⁹ İngiltere ve Fransa'nın sayısız geri çevirmeleri karşısında yalnız bırakılmaktan korkan Osmanlı hükümeti Ağustos 1914'te Almanya ile gizli bir ittifak yapmıştır, bu ittifaka göre Rusya'nın savaş için aldığı tedbirler doğrultusunda Avusturya ile savaşmaya başlarsa tabii ki Avusturya'nın müttefiki olarak Almanya'da yardım etmek zorunda kalırsa Osmanlı Devleti de onlarla birlikte savaşa dahil olacaktır.¹⁰ Bu ittifaka karar verilmesi ile İngilizler'in çıkarları ciddi anlamda tehlike içine girmiştir. İngiltere'nin Asya ve Afrika'daki kolonilerine açılan yolların güvenliğini sağlama çabası, Arap vilayetlerini denizden İngiliz saldırılarına açık hale getirmiştir.¹¹ Kuşkusuz Yemen'de İngiltere'nin kendi güvenliği için ele geçirmeyi düşündüğü topraklardan biri haline gelmiştir. Almanya ile yapılan ittifakın ertesinde Osmanlı Devleti'nde 2 Ağustos 1914'te seferberlik ilan edilmiştir ancak Asir, Hicaz ve Yemen'de seferberlik ilan edilmediği gibi bu durum Seyyid İdrisî üzerine yapılması düşünülen askeri harekâtın gecikmesine de sebep olmuştur.¹²

Yemen'in Osmanlı valisi olan Mahmud Nedim Bey, İmam Yahya ile yapılan Da'an Antlaşması sırasında görüşmelerde ara bulucu olarak yer almıştır. Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisî'nin Yemen'de yol açtığı durum karşısında çözüm yolları üretmeye çabalarırken seferberliğin ilanı sonrası, Dahiliye Nezaretinden Mahmud Nedim Bey'e bir şifre gönderilmiş ve İmam Yahya'da uygun görürse Seyyid İdrisî ile anlaşma yapması istenmiştir. Ancak bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması ile değişen şartlar Seyyid İdrisî ile anlaşmaya imkân verememiştir.¹³

8 Mahmut Nedim Akdilek, a.g. e. s.136-138 ve Alain Rouaud, a.g.m s.247

9 Hasan Kayalı, *İön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)* Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 208-209

10 Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 420

11 Hasan Kayalı, a.g. e. s.209

12 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914- 1918*, T.C Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Günkür Basımevi Ankara 1978, C.6 s.417

13 Cabir Duysak, a.g.t, s. 203-206

Gazi

Akademik
Bakış

123

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Başkumandan vekili Enver Bey, Yemen’de henüz seferberlik ilan edilmeden 6 Eylül 1914 tarihinde 7. Kolordu komutanlığına bir direktif vermiştir. Bu direktif doğrultusunda Mahmud Nedim Bey’e gerektiğinde Aden ve Sait taraflarına saldırılabilmek üzere ordu birlikleri ve yerli kabilelerden ne dereceye kadar yararlanılabileceği hakkında görüş beyan etmesi istenmiştir. Mahmud Nedim’in bu direktife verdiği cevaba göre sahip olunan askeri kuvvet İmam Yahya’nın idaresindeki kuvvetler, İdrisî’nin olası saldırısına karşı konuşlandırılmış kuvvetler ve asayiş için ayrılan kuvvet sayılmadığı takdirde; hazır vaziyette bu iş için ancak dört piyade taburu, iki dağ bataryası ve onluk obüs takımı ayrılabilirdi.¹⁴

Yemen’de seferberlik ilan edilmeden önce askeri anlamda önlemler alınırken diğer taraftan Kolordu kumandanlığından Mahmud Nedim Bey’e gönderilen tezkireye göre askerlere maaş yerine kesinlikle erzak vermemesi istenmiş, bunun yerine onlara maaşlarının vermesi ya da maaş cetvellerine kaydedilerek sonradan vermesi emredilmiştir. Mahmud Nedim Bey bu tezkireyi 7 Ağustos 1914 tarihinde yazdığı telgrafla cevaplandırmıştır. Telgrafında Yemen’e üç senedir yağmur yağmadığı için topraktan ürün alınamadığını ve bu yüzden de kıtlığın baş gösterdiğini ifade ederek bu yüzden de askerlere uzun süredir maaş verilemediğini anlatmıştır. Mahmud Nedim, eğer emredildiği üzere askere erzak da verilmezse sefalet içerisindeki askerin her türlü isyankâr tutumu benimsemesi kaçınılmaz olacağından ortaya çıkacak her türlü huzursuzluğa hazır olunması konusunda Kolordu Kumandanlığı’nı uyarmıştır. Mahmud Nedim Bey’in izahatı yeterli bulunmuş olmalı ki Harbiye Nazırı tarafından ve askerlere maaş yerine erzak temin edilerek verilmesi yönünde emir verilmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti’nin savaşa dahil olmasının ardından bütün Osmanlı topraklarında geçerli hale gelen seferberlik 7 Kasım 1914 tarihinde 7. Ordu Komutanlığı’nın kararı ile Yemen’de de uygulanmıştır. Osmanlı Devleti’nin savaşa girmesinin ardından padişah 11 Kasım 1914 tarihinde cihad ilan ederek tebasını İngiltere, Rusya ve Fransa’ya karşı ülke topraklarında yapılacak mücadeleye davet etmiştir.¹⁶

Yemen ile Osmanlı hükümeti arasındaki telgrafla sağlanan iletişim İtalya’nın savaşa dahil olması ile kesintiye uğratmıştır. Mahmud Nedim Bey, bu soruna çözüm olarak savaş boyunca Habeşistan Şehbenderliği aracılığı ile belirlenecek şifre ile sağlanmasını istemiştir.¹⁷ Yemen’de savaşın ilk kıvılcımları da İtalyanlarla baş göstermiştir. Yemen’in Hudeyde şehrinin mutasarrıfı bir gece İtalyan konsolosluğunu işgal ederek oradaki İngiliz konsolosunu zorla

14 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g. e., s. 417

15 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dahiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı D:176 G:71, (28.09.1914)

16 Hasan Kayalı, a.g. e., s: 211-212

17 BOA. Hariciye Siyasiye Evrakı D:2335 G: 14, (1.12.1914)

alıkoymuştur; İtalyan konsolosu ve beraberindekilerse Hudeyde'deki İtalyan savaş gemisine saklanarak kurtulmuşlardır.¹⁸ Tabi ki bu olay gazetelere İtalya ile Osmanlı Devleti arasında bir sorun olduğu şeklinde yansıtılmıştır; İtalya hükümeti mülki amir olarak Mahmud Nedim'in bu konuda bir şeyler yapmasını istemiştir. Fransız ve İngiliz hükümetleri de alıkonulan konsolosun serbest bırakılmasını talep etmişlerdir. Konsolosların salıverilmesine karşılık ellerinde esir tuttıkları Ömer Tosun Paşa'yı serbest bırakacaklarının Osmanlı hükümetine bildirilmesini Mahmud Nedim'den istemişlerdir.¹⁹ Hudeyde mutasarrıfının sebep olduğu bu olay onun af dilemesi ve konsolosu serbest bırakması ile çözümlendiyse de Mahmud Nedim'e göre Hudeyde mutasarrıfı Osmanlı Devletinin itibarına zarar vermiştir.²⁰

Savaş Yemen'de sadece askerleri değil, polis memurlarını da etkilemiştir ve onlar da maaşlarını alamamışlardır. Mahmud Nedim, bu sorunun çözümü için 14.02.1915 tarihinde Osmanlı hükümetine gönderdiği telgrafla Şubat ayının başından Mart ayının sonuna kadarki polis maaşlarının toptan gönderilip, Maliye nezaretinden de Defterdarlığa sarfı için izin verilmesini istemiştir.²¹

Savaş, devam ederken Mahmud Nedim Bey İngilizler'in ve Şeyh İdrisi'nin Yemen'de güç kazanmasını önlemek için Ta'izz çevresi, Reda' ile Aden taraflarındaki kabilelerin liderleri ile müzakerelerde bulunmuştur. Ancak Mahmud Nedim'in Osmanlı hükümeti ile yaptığı yazışmalara göre İngilizler'in Yemen ile ilgili planlarını önlemek için bu bölgelerdeki kabilelerin işbirliği de yeterli olmayabilirdi; önemli olan bölgede nüfuz sahibi Laheç Emiri'nin de ikna edilmesinden geçmekteydi.²² Aden'de beliren İngiliz tehlikesi üzerine hükümet Osmanlı askerinin Aden'e hareket etmesini istemiştir; ancak Mahmud Nedim Bey 10 Şubat 1915 tarihinde Yemenli mücahitleri de beraberine alarak Sana'dan Tihame'ye doğru yola çıkmışken kolordu komutanlığı fikir değiştirerek askerlerin Ta'izz'e sevk edilmesini istemiştir. Mahmud Nedim, kolordu kumandanın aldığı bu karar ciddi manada eleştirmiştir. Çünkü bu karar alınırken Seyyid İdrisî'nin İngilizler'den elde edeceği destekle Yemen'de etkin bir konuma gelebileceği göz ardı edilmiştir bu yüzden de verilen emri Yemen'deki durumu tahlil etmekten oldukça uzak bulunduğunu belirtmiştir. Mahmud Nedim Bey'in Hudeyde mutasarrıfı ile Laheç kaymakamından elde ettiği bilgiler de onun bu çekincesini doğrular niteliktedir; çünkü onlara göre Seyyid İdrisî temsilcilerini Aden'e göndererek İngilizlerle bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu yüzden de sorunun çözümü askeri harekâttan ziyade Seyyid İdrisî'ye bağlı kabilelerin Osmanlı Devleti tarafına temayülünü sağlamaktan geçmektedir.²³

18 Mahmud Nedim Bey, a.g. e. s.17

19 BOA. Dahiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şubesi(bundan sonra DH. EUM.4.şb, D:23 G:13, (24.01.1915)

20 Mahmud Nedim Bey, a.g. h. s.17

21 BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalemi D: 98 G:7

22 BOA.DH.EUM.4.şb D:2 G:18 ve Mahmud Nedim Bey a.g. e., s. 207-208, (2.03.1915)

23 BOA. DH. EUM.4.şb D:23 G: 26,(10.06.1915)

Gazi

Akademik
Bakış

125

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Mahmud Nedim Bey'in ve Yemen'deki Kabileleri İkna Girişimleri

Mahmud Nedim, Laheç Emiri ile kurulacak temas öncesinde İbb kazası merkez olmak üzere bir hareket planı oluşturulmuştur. Hazırlanan bu plan doğrultusunda Ta'izz Kaymakamı Abdurrahman Efendi, Ta'izz Belediye başkanı Sait Ahmet Paşa, Kamaran Kaymakamı Nasır Paşa ve Hacur Kaymakamı Ahmet Numan Paşa'dan oluşan bir heyet meydana getirilmiştir. Mahmud Nedim Bey ve Nasır Paşa Ka'taba da buluşmuşlardır. Bu bölgede mücahitlerin yardımı ile sınırdaki bir kaç kale tahrip edilmiş ve oradaki Celile, Dali' ve Cihaf kabilelerini ikna etmek için harekete geçmişlerdir. Bu hususta Celile'de bulunan bir müfreze Osmanlı askeri de onlara yardımcı olmuştur. Dali' kabilesi yardım talebini olumlu karşılayarak itaat etmiş ve beraberlerinde getirdikleri müfrezeyi burada bırakarak Laheç Emiri ile görüşmek üzere tekrar Ka'taba'ya hareket etmişlerdir. Mahmud Nedim Bey'in beraberindeki heyete Reda' Şeyhülmeşayihî Tahir Paşa da eklenerek Laheç Emiri'ne görüşme taleplerini iletmışlerdir ve Laheç Emiri'nin kardeşinin oğlu Muhsin Fazıl da talebi kabul ederek heyet ile görüşmelere başlamıştır. Ancak görüşmelerde Muhsin Fazıl Laheç'in İngilizler'in tehdidi altında bulunması yüzünden heyetin Seyyid İdrisî'ye karşı teklif ettiği işbirliğine yanaşmamıştır. Mahmud Nedim Bey'e göre Muhsin Fazıl'ın öne sürdüğü bu mazeret bile kendi menfaatleri dışında hareket etmeyeceklerine en büyük kanıt olmuştur. Muhsin Fazıl'ın Ka'taba'dan Laheç'e dönmesi ile Mahmud Nedim başka bir çözüm yolu aramaya başlamıştır. Mahmud Nedim, Laheç'deki diğer kabilelere Osmanlı birlikleri ile beraber hareket etmeleri yönünde teklif sunmuşsa da onlar bu teklifi reddetmişlerdir; daha sonra Hacur'da iken Laheç Emiri'nin düşmanı olan Cabiye kabilesi şeyhini ikna etmeyi başarmışlardır. Cabiye kabilesi şeyhini ikna ederken de onlara hilat ve para vermişler; buna karşılık İngilizler'in Laheç'e karşı bir harekâtında Osmanlı birlikleri ile birlikte hareket edeceklerine dair yardım söz almayı başarmışlardır. Böylelikle Aden'e yapılacak olası bir İngiliz harekâtında Yemenli kabilelerin itaati sağlanarak, en azından Osmanlı askerinin arkadan gelebilecek bir saldırıya karşı güvenliği sağlanmış olacaktır. Mahmud Nedim Bey'in kabileleri ikna çalışmaları devam ederken Laheç'den gelen haberlere göre İdrisî İngiltere ile birlikte Aden ve Laheç üzerine harekete hazırlanmaya başlamıştır.²⁴ Mahmud Nedim Bey tam da kabileleri ikna etmeyi başarmışken, Da'an anlaşması gereğince Zeydi aşiret reisleri ve ileri gelenlerine ödenmesi gereken meblağın Osmanlı Devleti tarafından ödenmemesi üzerine onların da Sana'ya ilerledikleri haberi gelmiştir. Bu durum karşısında Mahmud Nedim Bey olası bir isyanın önüne geçmek için Sana'ya dönmek zorunda kalmıştır ve kabileleri ikna görevini 13. Ordu kumandanı Sait Bey'e devretmiştir.²⁵

Mahmud Nedim, Sana'ya dönünce Osmanlı hükümetinden Zeydi kabile reislerine talep ettikleri paranın gönderilmesini istemiş; ancak gönderilen on

24 BOA. DH. EUM.4.şb D:3 G:102, (9.06.1915)

25 Mahmud Nedim Bey, a.g. e., s.208

Görüş

Akademik
Bakış

126

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

beş lirayı Zeydi aşiret reisleri ve ileri gelenlerinin talebini karşılayamayacağı şeklindeki kanaatini de bildirmekten geri durmamıştır. Osmanlı hükümetini, eğer Zeydi kabile reislerine Da'an anlaşmasında vaat ettiği meblağı vermezse onların da zamanla isyan edeceğini ve Seyyid İdrisî gibi Yemen'de Osmanlı Devleti'ni uğraştıracak unsurlar haline geleceği konusunda da uyarma ihtiyacı hissetmişti.²⁶

Yemen'de Savaş, İngiliz- Seyyid İdrisî Kuvvetleri ile Muharebeler

İngilizler'in güdümünde hareket eden Seyyid İdrisî Aden ve Laheç'de her geçen gün daha fazla güç elde etmeye başlamıştır. Seyyid İdrisî'nin kuvvetleri mevcut senbukları ve İngilizler'den temin ettikleri gambotlarla Luheyye'yi denizden muhasara altına almıştır. Ancak İdrisî'nin kuvvetleri, Osmanlı askerinin karşı taarruzu üzerine gambotlardan birini sahilde bırakarak senbuklarla kaçmak zorunda kalmıştır. Bu esnada İdrisî'nin gayrimüslimlerle işbirliği yaptığı ve bu işbirliği neticesinde elde ettiği gücü Müslümanlara karşı kullandığı haberi ona bağlı kabileler arasında yayılmıştır; bu durumu öğrenen birçok kabile silahlarını bırakarak İdrisî'ye yardım etmekten vazgeçmişlerdir. Bunlardan da ilk olarak Beni Camî kabilesinin şeyhi ve Zaile kabilesi Osmanlı kuvvetleri karşısında silahlarını bırakmışlardır. Aden harekâtına iştirak edecek muharebe kuvvetleri Hacur ve Kamaran'a hareket etmişlerdir; Perim adasına Bab-ül Mendep boğazı yoluyla gönderilen obüs toplarının oradaki fener, kışla ve fabrikaları yakmaları Osmanlı mücahit grupları üzerinde olumlu etkiler bırakmıştır. Mahmud Nedim, bu gelişmeler karşısında Avusturya'nın İtalya'ya savaş ilan etme olasılığı göz önünde bulundurularak İtalya'nın Hudeyde konsolosuna dört aylık maaş verilerek bir gaileye sebep olmasının da önüne geçirilmesini istemiştir.²⁷

Mahmud Nedim Bey, 21 Ağustos 1915 ve 4 Eylül 1915 tarihinde Osmanlı Devleti Başkumandanlık vekâletine gönderdiği telgraflarla Yemen'de hâlihazırdaki vaziyeti anlatmıştır. İngiltere'nin Süveyş kanalının ve Hindistan'ın güvenliği için Yemen'in sahillerinde hakim olmak istediğinden Yemen'de Seyyid İdrisî ile beraber hareket etmekten geri durmadığını belirtmiştir. Nitekim İngiliz kuvvetleri harekete geçerek Osmanlı askerinin daha önceden ele geçirdiği Laheç'i almışlardır; İngilizler'in bu hareketi Yemen'deki kabilelerde İslamiyet'in tehdit altında olduğu fikrinin gelişmesine sebep olmuştur. Beraber hareket eden İngiliz ve Seyyid İdrisî kuvvetleri 23 Ağustos 1915'de Şeyh Osman mevkiine yakın bir yerde Yemen-Osmanlı birleşik kuvvetleriyle karşılaşmışlardır. Hatta çatışmalar o kadar şiddetli gerçekleşmiştir ki önceden döşenen Şeyh Osman'ın şose yolu bile top ateşinden parçalanmıştır. İngilizler Şeyh Osman ile Laheç arasındaki Efyüş köyündeki kabileyi Osmanlı kuvvetlerine yardım ettikleri için cezalandırmak istemiştir ve 24 ve 25 Ağustos 1915 tarihinde dört top, dört makineli tüfek ve yüz elli süvari göndererek köyü ele geçirme-

26 BOA. DH. EUM.4.şb D:3 G:102

27 BOA. DH. EUM.4.şb D:3 G:102

Gazi

Akademik
Bakış

127

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ye çalışmıştır. Köy halkı kayba uğramakla birlikte, İngilizler de elliye yakın kayıp vermişlerdir ve taarruzları akim bırakılmıştır. 27 ve 28 Ağustos 1915 tarihinde İngilizlerin Elvaht köyünü işgal edecekleri haberi alındıktan sonra İngilizler 28 Ağustos sabahı dört bine yakın piyade ve iki yüze yakın muharip askerle saldırmışlardır. Sekiz top ve sekiz makineli tüfekten oluşan Osmanlı kuvvetleri ise açtıkları top ateşleri ile İngilizler'in hareketini akamete uğratmıştır. İngilizler arkalarında iki yüz elli ölü, dört yüz ondan fazla yaralı; cephane olarak da bir mitralyöz, yüz sandığa yakın cephane, bir bayrak, yedi yüze yakın piyade tüfeği, yirmi beş hecin devesi ve bir hayli eşya bırakmışlardır. Yemenli kabilelerle mücahitlerin oluşturduğu grup ise kırk yaralı ve on beş şehit vermiştir; bu harekât sırasında yardımları görülen Cebel-i Sabah Şeyhi Abdurrahman Yümeni ve biraderi Ali Paşa yaralanmıştır, Osmanlı askeri ise bir iki şehit ve yaralı kaybı ile sonuçlandırmıştır harekâtı. Zeydi Reislerden birçoğu Osmanlı Devleti'nin saflarında İngilizlere karşı mücadele etmişlerdir; Hacur kaymakamı Ahmed Numan Bey ve onun kardeşi Abdolvahhab Bey ile Haşid emiri Ali Bey beraberindeki mücahitlerle hareket ederek Laheç'e giden bu güce bir de Ta'izz şehrinden, Seydi Ahmed Paşa'nın refakatinde altı yüze yakın mücahit eklenmiştir. Kamaran kaymakamı Mehmed Nasır ve Ahmed Paşa'lar da refakatlerinde bir kuvvet oluşturmuşlardı; bu mücahit grubun ortak amacı ise Asir'in himayesi için çaba göstermektir. Zeydiye kazasından hadariyeden Seyyid Ceylan, oğlu Seyyid Ahmed Ceylan, Luhey'e'de bulunan Müslüman kabilelerin bulunduğu Beni Aden ve Rakahlılar da Luhey'e-Hacur taraflarında Osmanlı kuvvetlerinden yana bir tavır sergilemişlerdir. Hadi Paşa bu ileri harekât sırasından İdrisî'ye temayül gösteren kabilelerle çarpışırken yaralanmıştır.²⁸

Yemen'de sadece siyasi sorunlar değil mali olarak da sıkıntılar savaşın ortaya çıkışı ile daha da belirgin bir hale gelmiştir. Mahmud Nedim Bey, Devlet ile yaptığı yazışmalarda sıklıkla paraya duyulan ihtiyacı dile getirmiştir. Zeydi kabile reisleri ve ileri gelenlerine verilecek meblağın savaş yüzünden eline bir türlü ulaştırılmadığından belirtmiştir yazdığı bir telgrafta. Mahmud Nedim, hükümete Yemen'e gönderilen kırk bir bin liradan otuz beş bin beş yüz lirası ve hâlihazırda gönderilen on bin liranın da tamamının kolorduya verildiğinden yakındır. Bu yüzden de Zeydi kabilelere verilecek bir para ne yazık ki verilemediği için onların sağlayacakları olası ittifaktan ve askeri güçten Yemen'deki Osmanlı kuvvetlerinin mahrum kalacağından yakınmıştır. Bu durum Mahmud Nedim'e göre, kaçınılmaz olarak Asir'in kaybına göz yummak manasına gelecektir. Mahmud Nedim Bey'in paranın Kolordu tarafından el konulduğu iddiasına karşılık 4 Ağustos 1915'te Birinci kolordu komutanlığından bir telgraf Osmanlı hükümetine gönderilmiştir. Kolordu komutanlığı Mekke kanalı ile gönderilen paradan sadece otuz dokuz bin lira ve Asir yoluyla gönderilen elli bin liralık meblağdan da Yemen'e ulaşan yedi bin yedi yüz elli lirasını aldıklarını ve kalan paranın da

İmam Yahya ve Zeydi reislerle, İmam Yahya'nın mücahitlerine bırakıldığını ifade etmiştir.²⁹ Anlaşılabacağı üzere Mahmud Nedim Bey ile Yemen'deki kol ordu kendi ihtiyaçlarının önceliğini savunmuştur.

Mahmud Nedim, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı hükümetini Yemen cephesindeki savaşın ayrıntılarını verip bölgedeki durumdan haberdar etmeyi ihmal etmemiştir. İngiliz kuvvetleri Elvaht köyündeki yenilgilerinin ardından, Elvaht'ın bir kilometre kuzeyine çekilmişse de Elvaht'da az sayıda Osmanlı kuvvetinin konuşlandığını haber alınca tekrar saldırıya geçmişlerdir. Elvaht'a Laheç'ten gönderilen yardımcı Osmanlı kuvvetleri İngilizler'in harekâtını akim bırakmıştır. İngilizler zaten çok az bir kuvvetle saldırmışlardır bu yüzden de Eldereb'e doğru ilerlemişlerse de başarısız olacaklarını anlayınca Şeyh Osman'a geri çekilmek zorunda kalmışlardır (25.09.1915). Mücadele esnasında Osmanlı kuvvetleri kayıp vermiştir, Cebel bataryası kumandanı Mülazım-ı evvel Osman Ağa şehit olmuş, bir topçu da yaralanmıştır; mücahitlerden de dört kişi şehit olmuş ve dört kişi de yaralanmıştır. Mahmud Nedim Bey askerler bir yana mücahitlerin de canla başla mücadele ettiklerini dile getirmiştir, bu sebeple ileri bir harekâta mücahitlerin desteğini sağlamak, onların işelerini temininde sarf etmek üzere, hükümetten otuz bin lira talebinde bulunmuştur.³⁰

Mahmud Nedim Yemen'deki problemlerin sadece İngilizler'in askeri harekâtı ile sınırlı kalmadığını düşünmektedir. Çünkü Hudeyde'deki İngiliz konsolosu Zeranik kabilesine para yardımında bulunarak savaşta onların desteğini almayı başarmıştır. Zeranik kabilesinin Hudeyde sahilinde öteden beri korsanlık faaliyetlerinde bulunduğu bilinmekle birlikte; bu defa harekete hali kalmamış İngiliz gambotlarını takviye eden Zeranik kabilesinin İtalyan savaşında olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakması Mahmud Nedim'e göre, göz ardı edilemeyecek bir gelişmedir. Bütün olan biteni değerlendirildiğinde Zeranik kabilesinin bu şartlar altında Yemen'de Osmanlı Devleti lehine hareket etmesi imkânsızdır.³¹ Mahmud Nedim, Seyyid İdrisî ile irtibata geçme olasılığı değerlendirdiği Laheç'deki Benî Ali, Beni Aden ve Beni Camiî kabileleri ile görüşmek üzere Luheyeye kaymakamı Halil, Luheyeye Şeyh-ül meşayih Seyyid Hadi Paşa ve Ebu Ariş Kaymakamı Şerif Mansur'u görevlendirmiştir. Bu heyet görünüşte başarılı olmuş ve kabileler Osmanlı kuvvetlerinden taraftar bir tavır takındıkları için Mahmud Nedim ileri bir harekâta Seyyid İdrisî'nin gücünde ciddi bir azalma gözleme olanağı bulmuştur.³²

Mahmud Nedim Bey, Seyyid İdrisî'nin Yemen'deki etkin konumunda bir azalma gözlemlemişse de onun gücünü ortadan kaldırmak için küçük kabilelerin ikna edilmesinin yeterli olmayacağı kanaatini de taşımaktadır. Bu

29 BOA. Dahiliye İdare-i Umumiye Belgeleri D:E-11 G:71

30 BOA. DH. EUM.4şb D:4 G:4, (28.09.1915)

31 BOA. DH. EUM.4.şb D:4 G:4

32 BOA. DH. EUM.4şb D:4 G:4 ve BOA. DH. EUM.4.şb D:4 G: 27, (4.12.1915)

Gazi

Akademik
Bakış

129

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

sebeple bölgede hatırı sayılır bir nüfuzu olan ve Seyyid İdrisî'nin en mühim kuvvetini teşkil eden Beni Mervan kabilesinin Osmanlı Devleti tarafında yer alması için ikna edilmesi gerektiğini düşünmüştür. İmam Yahya da Mahmud Nedim Bey gibi Beni Mervan kabilesinin desteğinin ortadan kalkması ile Seyyid İdrisî'nin gücünün büyük oranda kayba uğrayacağını düşünmüştür ve bu yüzden o da bu kabileyi ikna etmek için çaba sarf etmiştir. 3-12 Aralık 1915 tarihlerinde Meydi'ye gelen İngiliz gemileri Meydi halkını tehdit ederek evlerinden çıkmalarını engellemiş bu süreçte bir çok köyü de yakıp yıkmıştır. İngilizler her ne kadar Seyyid İdrisî'nin yardımına yetişmek için bu harekette bulunmuş olsa da İdrisî Osmanlı kuvvetlerinin taarruzu karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bir süre sonra Zebid kaymakamı, İngilizler'in de Osmanlı kuvvetlerine mukavemet edemeyip geri çekildiklerini haber vermiştir.³³ İngilizler'in, bu harekâtta amacı hem Seyyid İdrisî'ye yardım etmek hem de birliklerinin Elvaht'taki muharebe ile başlayan geri çekilişlerine bir son vermeyi amaçlamıştır. Seyyid İdrisî İngilizler'in bu yardımına rağmen mücadeleyi kaybetmekle kalmamış, başarısızlığı kendisine bağlı kabilelerin de ondan uzaklaşmalarına sebep olmuştur. İngilizler, bir süre sonra Seyyid İdrisî'nin yaptıkları bütün yardımlara karşın başarısızlığa uğraması üzerine İmam Yahya ile bir ittifak kurmak için çaba göstermiştir; ancak İmam Yahya Da'an anlaşmasına bağlı kalmış ve Yemen'de Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir hareketten kaçınarak İngilizlerle bir anlaşmadan imtina etmiştir.³⁴

Yemen'de İngilizler ile mücadele devam ederken, Habeşistan'da bir takım olaylar baş göstermiştir. Mahmud Nedim'e ulaşan haberlere göre Habeşistan hükümdarı Cibuti ve Masavi'ye asker yığmaya başlamıştır. Habeşistan hükümdarının bu hareketi karşısında bölgede zor durumda kalan Fransızlar iki bine yakın asker toplayıp ve mukavemete başlamışlardır.³⁵ Habeşistan'da bulunan Osmanlı konsolosu Hacariyeliler'in ailelerine dağıtmak üzere Yemen'den bin riyal istemiş; Mahmud Nedim bu meblağı ona göndermiş ancak devletin bundan sonra böyle bir ihtiyaç karşılığında da Yemen'e ait mesture tertibini arttırmasını ya da Habeşistan konsoloslughuna ait tahsisatın yükseltmesini talep etmiştir.³⁶ Habeşistan konsolosunun Mahmud Nedim Bey'e olan borcu örtülü ödenekten değil Nafia nezareti tarafından gönderilen para ile daha sonradan ödemiştir.³⁷

Yemen'de 1915'den 1916'ya geçen süreçte olaylar görece durağan geçtiyse de bu süreç kuşkusuz savaşan taraflar için bir hazırlık dönemi olmuştur. İngilizler Kufuda ve Laheç arasında işleyen Osmanlı posta senbuklarına zarar vermeye başlamıştır, bu durum da bölgedeki Osmanlı varlığını tehdit eder bir

33 BOA. DH. EUM.4.şb D:4 G:28

34 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e, s.495

35 BOA. DH. EUM.4.şb D:4 G:38, (8.12.1915)

36 BOA. DH. EUM.4.şb D: 5 G:23, (25.01.1916)

37 BOA. DH. EUM.4.şb D:5 G:65, (4.05.1916)

Görüş

Akademik
Bakış

130

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

hal almıştır. Hudeyde mutasarrıflığı ve Bahr-ı Ahmer komodorluğu bu gelişme karşısında çözüm yolu bulması için Mahmud Nedim Bey'e başvurmuşlardır. Mahmud Nedim, bu durum karşısında yapılacak en iyi şeyin senbukların tamir edilerek bir an önce askerin silah yönünden tehzil edilmeye başlanmasını istemiştir (18.02.1916). Ön gördüğü önlemleri alabilmesi için Osmanlı hükümeti Yemen valiliğine örtülü ödenekten beş yüz lira göndermiştir.³⁸ Anlaşıldığı kadarı ile İngilizler'in bölgede bulunması savaş süresince Osmanlı kuvvetlerini tehdit etmiştir. Laheç'in Şeyh Osman'a köyüne yerleşmiş olan İngilizler, harekât sahalarını genişletmek için Türk ileri karakol çizgisine saldırmışlardır. Onların İmad'dan uyguladıkları bu saldırılarını, Osmanlı kuvvetlerine yardım etmek için Efyüş'ten gelen müfreze 16 Mart 1916 tarihinde baskını ile akim kılmıştır. İngilizler baskın karşısında şaşırılmış ve Şeyh Osman'dan ileri sürdükleri birlikler ile İmad'daki Osmanlı kuvvetlerini top ateşine tutmuş, sahilden de bir kruvazör gemisi ile etkili ateş altına almıştır. Osmanlı askeri, İngiliz kuvvetleri karşısında istenilenin elde edildiğine kanaat getirerek tekrar Efyüş'e dönmüştür. Osmanlı kuvvetlerinin gerçekleştirmiş oldukları bu baskını İngilizler yüzden fazla ölü ve yaralı kaybı ile sonuçlandırmışlardır.³⁹

Yemen'de Osmanlı kuvvetlerinin mücadelesi devam ederken Mahmud Nedim ve İmam Yahya birlikte uzun zamandır ikna etmeye çalıştığı -Mahmud Nedim'in ifadesi ile "Ebu Ariş kazasının en cesim ve en cengâver kabilesi olan" -Beni Mervan kabilesi ile görüşmelerini sürdürmüştür. Mahmud Nedim, görüşmeleri Osmanlı hükümetine hazırladığı bir raporla da anlatmıştır. Görüşmeleri çok iyi geçerken ve hediyeler vererek bir şekilde ittifaka yanaştıklarına kanaat getirdikleri bir anda Seyyid İdris'in Beni Mervan kabilesini tehdit etmesi yüzünden görüşme başladıkları noktaya geri dönmüştür. Zaman içerisinde kabile şeyhinin oğlu olan Ahmed bin Abdullah, Mahmud Nedim'e temayül göstermiştir ve mücahitler vererek Osmanlı tarafında yer alacağını belirtmişse de bu defa da problem olarak karşılarına silah ve cephane temini için gerekli olan paranın olmaması çıkmıştır. Bu meblağ da İmam Yahya tarafından karşılanmış ve mücahit ve Osmanlı askerinden oluşan kuvvet Bab-ül Mutrib'e hareket etmiş ve kademe kademe Ta'izz şehrine doğru devam etmişlerdir.⁴⁰

Yemen'de Seyyid İdris'i ve İngilizler ile mücadele bir süreliğine durağan bir hal almakla birlikte bu defa da Asir'de bir takım problemler ortaya çıkmıştır. Azale ve Kurfuda arasındaki bir kabile korsanlık faaliyetlerinde bulunmuştur. Bunun üzerine Osmanlı kuvvetleri harekete geçmiştir; ancak Asir mutasarrıfı gerçekleştirilen bu harekâtın sınırına yapılan bir hak ihlali olduğunu ifade etmiş Osmanlı hükümetine başvurmuştur. Mahmud Nedim, Asir mutasarrıfının bu tavrına anlam verememiş; onun takındığı tavrın ancak bir yabancı devlet

38 BOA. DH. EUM.4.şb D:5 G:39, (22.02.1916)

39 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e, s: 498-499

40 BOA.DH.EUM.4.şb D:5 G:6, (13.03.1916)

Gazi

Akademik
Bakış

131

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

saldırıldığında olağan karşılanabileceğini ifade ederek problem çözümünün koransılık yapan kabilelere para vererek elde edilmesinden geçtiğini ifade etmekle yetinmiştir.⁴¹

İngiliz politikası anlaşıldığı kadarı ile Yemen’de Seyyid İdrisî’yi başarıya ulaştıramadığı gibi, onlara İmam Yahya ile de bir ittifak kurmalarında yardımcı olmamıştır. İngilizler bu maksatla Osmanlı’nın yanında yer alan hatta Yemen’de devam eden mücadelelerde yardımcı dokunmuş ve Arap yarımadasında Osmanlı Devleti’nin müttefiki konumundaki Mekke Şerifi Hüseyin ile 1915 yılından itibaren gizli olarak görüşmeye başlamıştır. İngilizler’in yardımı ile Şerif Hüseyin Osmanlı Devletini yıkmayı ve kurulacak bir Arap Devleti’nin kralı olmayı planlamaya başlamıştır. Şerif Hüseyin, Hicaz’da aldığı sorumluluk ve sahip olduğu Şeriflik sıfatından güç alarak İslam Dünyasının yeni halifesi olmak konusunda kararlı davranmıştır. Şerif Hüseyin’in düşüncesi görüştüğü Mısır’daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry Macmohan’ın 1915 tarihli mektubunda kendisine İngiltere’nin bağımsız bir Arap Devletini tanıyabileceğini ima etmesiyle de daha da güçlü hale gelmiştir.⁴² Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin’i iyi bir müttefik olarak görürken, Şerif Hüseyin⁴³ Haziran 1916 başında oğulları ile silahlanıp ayaklanarak Mekke’deki Osmanlı mevzilerine saldırmıştır. Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916’da kendini haklı gösteren bir bildiri yayınlamıştır. Bildirisinde Türk karşıtlığından güç alan ve Arap birliğine ve bağımsızlığına vurgu yapan bir dil kullanmıştır.⁴⁴ Bu ihtilalcı girişim karşısında dikkatler Yemen’den uzaklaşmış; devlet bütün gücü ile Hicaz’ı savunmaya çalışmıştır. İngiltere ise Hicaz’ın güvenliğini Şerif Hüseyin’le yaptığı işbirliği ile kazandıktan sonra bütün dikkatini tekrar Asir’e yönlendirmiştir. 8 Temmuz 1916 tarihinde Yemen’in Kufuda limanını işgal eden İngilizler Seyyid İdrisî’nin Kufuda’ya yerleşmesini sağlamışlardır. Ancak bu duruma tepki gösteren Şerif Hüseyin İngiltere’den Kufuda’nın kendisine iade edilmesini ve Seyyid İdrisî’ye ait kuvvetlerin oradan çıkarılmalarını istemiştir. İngilizler Şerif Hüseyin’in isteğini yerine getirmişlerdir ve Seyyid İdrisî’yi Kufuda’dan çıkararak yerine Şerif Hüseyin’i yerleştirmişlerdir. Kendisine yapılan bu hareket karşısında Seyyid İdrisî rahatsız olmuşsa da İngilizler’den gelecek yardıma ihtiyacı olduğu için Kufude’den uzaklaştırılmaya boyun eğmek zorunda kalmıştır.⁴⁵

Yemen’de İngilizler Ağustos-Aralık 1916 arasındaki dönemde Aden’i kaybetmemek ve Laheç’i Osmanlı kuvvetlerinden geri alabilmek için savaşmış-

41 BOA.DH.EUM.4.şb D:5 G:22, (19.03.1916)

42 Ira M. Lapidus, *Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*, Çeviren: Yrd. Doç.Dr İ.Sefa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s.112-113

43 Mahmud Nedim Bey’e göre İngilizlerle işbirliği yapan Şerif Hüseyin, Arapların kralı olmuş, Lawrence ile beraber hareket etmiş ve bir emele ve bir gayeye bağlanmış veya satılmış gitmişti. Mahmud Nedim Bey, a.g.e, s. 1

44 Hasan Kayalı, a.g.e, s. 221-223

45 Cabir Duysak,a.g.t ,s. 214-215

lardır. İngilizler, Yemen'deki kabileler üzerinde etkinlik elde etmek için Elmeçhale ve Bir-i Cabir üzerine harekete geçmişse de büyük kayıplar vermişlerdir. Seyyid İdrisî İtalyanlardan ve İngilizler'den temin ettiği güçle Hacur ve Abis cephe kesimlerine 1916 yılının ortalarından itibaren saldırılarda bulunmuşsa da her defasında hareketi Osmanlı kuvvetlerince akim bırakılmıştır. Osmanlı kuvvetleri 27 Eylül 1916 tarihinde Şerif Hüseyin'in elinde bulunan Kufuda'ya taarruz etmiştir, Şerif Hüseyin ağır kayıplar vermişse de Kufuda'yı geri almayı başarmıştır. Askeri anlamda bir türlü başarıyı yakalayamayan İdrisî bu sefer de Abis'in kuzeyindeki Mahlaf bölgesindeki kabileleri kışkırtmışsa da, çıkan ayaklanma Vazat ve Luheyye'deki Osmanlı komutanlığının karşı hareketi ile 8 Ekim 1916'de kesin olarak bastırılmıştır. İngilizlerin ve Seyyid İdrisî'nin Yemen'deki askeri başarısızlıkları prestijlerine ciddi anlamda zarar vermiştir; Maskat sınırına kadar uzanan Güney Yemen'de Hadramut'un önemli kabilelerinin Şeyh ve Emirlerinin çoğu Laheç'e çağırılarak İngiliz himayesini reddederek Osmanlı himayesini tanımışlardır.⁴⁶ Bu durum aslında Mahmud Nedim Bey'in savaşın başından beri kabileleri ikna çabasının boşa çıkmadığının da sonucu olmuştur. İngilizler, Yemen'de 1917 yılında da 1916 yılından farklı bir strateji ile hareket etmemişlerdir. Aden'i kaybetmemek ve Laheç'i geri almak için Şeyh Osman, Elvaht, Elmeçhale ve Elderp'de Osmanlı kuvvetleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Mayıs-Temmuz 1917 içinde gerçekleşen Şeyh Osman mücadelesi neticesinde Osmanlı kuvvetleri karşısında hezimete uğrayan İngilizler Aden'e kaçmak zorunda kalmışlardır. Haziran-Temmuz 1917 arasındaki dönemde de İngilizler Hudeyde üzerine gerçekleştirdikleri harekâta Osmanlı kuvvetleri karşısında başarısız olmuşlardır. Bu başarısızlığa bir de Seyyid İdrisî'nin Abis'de Haziran, Temmuz ve Ağustos 1917'de Osmanlı kuvvetleri karşısında uğradığı hezimet de eklenince Yemen'de ciddi bir itibar kaybına uğramışlardır. Bu itibar kaybını hazmedemeyen İngiliz ve Seyyid İdrisî'nin birleşik kuvvetleri Luheyye bölgesine Temmuz 1917'de bir çıkartma gerçekleştirmişlerse de Ocak 1918'e kadar süren bu işgalde Osmanlı kuvvetleri karşısında başarıya ulaşmamışlardır.⁴⁷

Mahmud Nedim Bey ve Birinci Ordu Kumandanı Ahmed Tevfik Paşa Osmanlı hükümetine yazdıkları telgraflarda, Yemen'den İngilizler'in tamamen yenilgiye uğratılıp bu topraklardan çıkarılmamasının müsebbibi olarak Osmanlı askerinin ihtiyacı olan paranın zamanında gönderilememesini göstermişlerdir. Yemen'e sonradan ulaşan üç yüz bin lira da Hicaz'da Şerif Hüseyin'in isyanını bastırmak için kullanılmış; bu yüzden de Yemen'deki asker çoğunlukla arpa çorbası ile hayatını sürdürmeye çalışmıştır. Sadece asker değil sivil memurlar ile terhis edilip Yemen'de kalan kuvvetler de aynı zor şartlar altında yaşamaktadır. Ancak bütün olumsuz duruma rağmen Osmanlı kuvvetleri bütün güçleri ile işgale karşı direnmeye devam etmiştir; artık direnecek güçlerinin sınırına yaklaşmıştır. Seyyid İdrisî'nin para vererek elde ettiği kabileler, istenen sonuca

46 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e, s. 404,499-506

47 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e, s.533-546

Gazi

Akademik
Bakış

133

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

bir türlü ulaşılması üzerindeki en büyük etkidir. Günün şartlarında kırk ya da elli bin lira ne kadar verilebilirse o kadar paranın mümkün olan en hızlı şekilde (uçakla bile olabilir) Yemen'e gönderilmesini talep etmişlerdir.⁴⁸

Seyyid İdrisî ve müttefiki olan İngiltere Luheyye'yi ele geçirmek ve Osmanlı kuvvetlerini şaşırtmak amacıyla Yemen'de başka başka yerlere saldırıya başlamışlardır. Osmanlı kuvvetleri içinse Luheyye'yi almak artık bir ölüm kalım meselesi haline gelmiştir ki Yemen ordu komutanı da Luheyye'nin çok zor durumda kalınmadıkça düşmana teslim edilmemesini istemiştir. Osmanlı askerinin bu kararlı tavrı sonuç vermiş ve 14 ve 15 Eylül 1918'de düşman kuvvetleri Luheyye'ye karşı taarruza geçmeye çalıştırlarsa başarısız olup, Luheyye'yi tekrar bırakmak zorunda kalmışlardır. Seyyid İdrisî kuvvetleri de karadan taarruzda bulunmuşsa da Memlaha'dan gelen Osmanlı kuvveti karşısında Ebülhalak'a geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu olaylardan sonra 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes anlaşması imzalanana kadar Yemen'de sadece Tihame bölgesinde cephe özelliği göstermeyen olaylar gelişmiştir, İdrisî ise her taarruzunda Osmanlı kuvvetleri karşısında hezimete uğramaktan kurtulmamıştır.⁴⁹

Mondros Mütarekesi ve Sonrasında Yemen

Daha 1917 yılına gelindiğinde savaştan bütün taraflarda ve özellikle kamuoyunda bir yorgunluk, savaşa karşı bir bıkkınlığın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Üç yıldır devam eden savaşta hiç bir cephede yenilgi ve zafer olmamıştır; bu durum savaşın karşısında barışa duyulan arzuyu artırmıştır. Rusya 15 Aralık 1917'de Almanya, Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan'ın da katıldığı görüşmelere başlanmış ve görüşmeler 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma Osmanlı Devleti'ni Kafkas cephesinde rahatlatmıştır; ancak Nisan 1918'de İngiliz'ler Amman'ı ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. İngiltere, Eylül-Ekim 1918'de gerçekleştirdiği hareketlerle Amman, Beyrut ve Şam'ı ele geçirmiştir.⁵⁰

İngiltere'nin lehinde gelişen bu olaylar üzerine İmam Yahya hem kendinin hem de Yemen'in akıbetinin ne olacağı konusunda endişe içine düşmüştür. İmam Yahya, kendisine bir zarar gelmemesi için Laheç'i İngilizlere bırakıp karşılığında da İngiliz ve Seyyid İdrisî saldırılarının durdurulmasının sağlanıp, deniz yollarının açılmasını istemeyi düşünmeye başlamıştır. İmam'ın bu düşüncesini öğrenen Ta'izz de denetleme gezisindeki Mahmud Nedim Bey ve Kordulu Komutanı Ahmed Tevfik Paşa derhal gezilerini yarıda keserek Sana'ya dönmüşlerdir. Bir anlaşma akdi yapılanaya kadar da Yemen'in hâlihazırdaki durumunun devam etmesi için çaba göstermişlerdir. Aldıkları bu kararı Mahmud

48 BOA. Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı (DH. KMS), D: 49 G:63

49 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e. ,s.590

50 Fahir Armaoğlu, a.g.e, s. 452-458

Görüş

Nedim ve Ahmed Tefvik Paşa Tihame'deki bölge komutanlığına da bildirmişlerdir ve ona asker arasında oluşabilecek bir karışıklığın önüne geçebilmek için elinde bulunan paralarla askerlerin maaşını ödenmesini istemişlerdir. Alınan bu önlemlerin üzerinden çok geçmeden Perim'deki İngiliz komutanlığından Sana ve Laheç'deki Osmanlı kuvvetlerine mütareke haberi ulaştırılmıştır. 30 Ekim 1918 günü İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında mütareke imzalandığı için, 31 Ekim 1918 günü bütün cepheelerde savaşın durdurulduğu haberi verilmiştir. Ancak sonradan 9 Kasım 1918'de Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa imzası ile İstanbul'dan, Yemen'e mütarekenin 16. maddesinin uygulanması yönünde bir emir gönderilmiştir.⁵¹

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros mütarekesinin 16. maddesine göre Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin en yakın İtilaf kuvvetlerinin kumandanlarına teslim olmaları istenmiştir.⁵² Bu durumu Mahmud Nedim Bey ve Ahmed Tefvik Paşa, İmam Yahya'ya bildirmişlerdir. İmam Yahya eğer Kolordu birliklerinin teslimine kolorduca karar verilirse karşı çıkmayacağını bildirmiş, ileride yaşanabilecek taarruzlara önlem olarak da birliklerdeki silah ve cephanenin bir kısmının kendisine verilmesini talep etmiştir. Ancak cephanelerin bırakılması isteği uygulama safhasında bir takım engellerle karşılaşmıştır. Zira 7. Kolordu komutanlığı silahlarını İmam Yahya'ya devretmeyi uygun bulmuşsa da; 39. Tümen komutanı Ali Sait Paşa verilen emirde silahların İngilizlere teslim edileceğini belirterek İmam Yahya'nın isteğine itiraz etmiştir. Nitekim 39. Tümen komutanı Ali Sait Paşa 9 Aralık 1918'de İngiliz kuvvetlerine teslim olmuştur. Ali Sait Paşa'nın komutası altındaki Laheç'deki 39. Tümenin teslim olması ile sıra İdrisî ile mücadele eden 40. Tümen ve 7 Kolorduya gelmiştir.⁵³ Ancak bu tümenler teslim olmaya yanaşmamıştır. Çünkü Ahmet Tefvik Paşa ile Mahmud Nedim Bey'e göre 9 Kasım 1918 tarihinde gönderilen mütareke hükümlerini içeren telgraf sahtedir bu yüzden de mütareke koşulları geçersiz olduğundan teslim olmaları da gereksizdir. Mahmud Nedim Bey, gönderilen emirden emin olabilmek için İmam Yahya'nın şifresi ile kendisine İstanbul'dan talimat verilmesini ve bu iş için de İngilizler'in kendisine özel surette bir memur göndermesini istemiştir. Çünkü Mahmud Nedim'e göre haber çok alelade bir yolla ve bir de İngilizler'in aracılığıyla gönderildiğinden (çevirirken bir hata yapıldığını düşünür) tekrar gönderilmesi konusunda ısrarcı davranmıştır.

Aden İngiliz valisi tarafından gönderilen 9 Kasım 1918 tarihli Sadrazam kararının doğruluğunun kanıtlanmasıyla birlikte 7. Kolordu komutanlığı ve 40. Tümen'in İngilizlere teslim olması zorunlu bir hal almıştır. Mahmud Nedim, Yemen'den ayrılacak askeri ve sivil görevlilere en azından bir miktar para gön-

51 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e. s.591-592

52 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar -I*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 63

53 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e. ,s.595-599

derilmesini Osmanlı hükümetinden talep etmiştir. Zira uzun zamandır maaş alamayan askerlerin yanı sıra askerlerin dul kalmış eşleri ve yetim çocuklar da Yemen'de müşkül bir durum içerisinde kalmışlardır.⁵⁴ Silah ve cephanesini İmam Yahya'ya teslim eden 7.Kolordu ve 40.Tümen San'dan ayrılarak 25 Mart 1919 tarihinde yedi ay esir olarak yaşayacakları Aden'e gitmişlerdir; yedi ayın sonunda gemilerle İstanbul'a gönderilmişlerdir. Yemen'de İngilizlere teslim olmayan yalnızca Mahmud Nedim Bey ve birkaç memurla ile subaydır.⁵⁵

Ancak, Mahmud Nedim Bey'in Yemen'de kalması anlaşılacağı üzere İngilizler ile yapılan mütareke hükümlerine uygun değildir. Osmanlı Devleti merkezinden 28 Nisan 1919 tarihinde verilen emir hükmünce, Mahmud Nedim Bey'in vilayette en büyük mülki memur sıfatı taşımasından dolayı vakit kaybetmeksizin mütareke hükümlerine uyarak Yemen'den ayrılıp İstanbul'a gelmesi istenmiştir.⁵⁶ Ancak Mahmud Nedim'in, İstanbul'a dönen Yüzbaşı Ömer Efendi ile hükümete gönderdiği telgrafa göre kendisi Sana'dan ayrılmak istememektedir. Yüzbaşı Ömer Efendi'nin şahsi kanaatine göreyse Mahmud Nedim Bey savaş süresince İmam Yahya ile çok iyi ilişkiler içerisinde bulunarak, Yemen'in içinde bulunduğu vaziyeti en iyi tetkik edecek kişi konumuna gelmiştir. İmam Yahya Mahmud Nedim Bey'in bu yeterliliklerinin farkında olduğu için onu Sana'da alıkoymuştur.⁵⁷

Mütarekenin imzalanmasından sonra Osmanlı Devleti ile savaşan taraflar arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma hükümlerine göre Yemen'in adı Osmanlı'ya bırakılan topraklar içerisinde geçmemektedir. Bunun fiziksel manada da önüne geçen sebepler vardır. Sevr anlaşması uyarınca Yemen'in geçişi konumundaki Hicaz'da, Şerif Hüseyin Bin Avn'ın idaresinde bağımsız bir krallık oluşturulmuş ve Osmanlı hükümetinden de bu krallığı tanınması beklenmiştir.⁵⁸ Ancak 18 Mart 1920 tarihinde toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi üyelerinin bazılarının tutuklanması üzerine, vekiller bir protesto olarak oy birliğiyle Meclisi süresiz tatil etmiştir. Bir daha toplanamayan Meclis-i Mebusan 11 Nisan 1920 tarihinde padişah tarafından nihai olarak feshedilmiştir.⁵⁹ Bu yüzden Sevr anlaşması, Padişah ve Meclis-i Mebusan tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir. Ancak 7 Kasım 1920 tarihinde verilen bir emirle anlaşma hükümleri henüz uygulanmamış olsa da Mahmud Nedim Bey'in mevcut olan mütareke doğrultusunda İstanbul'a dönmesi istenmiştir.⁶⁰

54 BOA. DH. KMS D:53-1 G:76

55 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, a.g.e , sf: 616-617

56 BOA. DH. KMS D:52-1 G:6

57 BOA. DH. KMS D:53-1 G:76, (22.06.1919)

58 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinler*, C:1(*Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları*), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s.525,561

59 Bernard LEWIS, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s.251

60 BOA. Meclis-i Vükela Mazbataları, D: 220 G:187

Görüş

Akademik
Bakış

136

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Savaşın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin Yemen'deki etkinliğinin ortadan kaldırılması ile birlikte İmam Yahya Yemen'deki en etkili kişi olmuştur. Mahmud Nedim, Osmanlı valisi olarak bölgede sözü en çok dinlenen kişi haline gelmiştir. İmam Yahya, hem Mahmud Nedim'in sahip olduğu nüfuzdan hem de tecrübelerinden istifade etmek istemiş Mondros Antlaşmasının hilafına Yemen'de kalmasını istemiştir. Mahmud Nedim ile birlikte sivil memur ve askerler de Yemen'de İmam Yahya'nın emrinde görev almak üzere kalmışlardır.⁶¹ Mahmud Nedim ve beraberindeki Türk memur ve askerleri daha ileride İmam Yahya tarafından kurulacak bağımsız Yemen devletinin idari anlamda çekirdek kadrosunu oluşturmuştur. Mahmud Nedim, İmam Yahya'ya ait toprakların yöneticisi konumuna gelmiş, bir de Ragıp Bey ile birlikte Dışişleri bakanlığı olarak adlandırılabilir bir görevi de üstlenmiştir. Bu devleti de o gün için oldukça modern sayılabilecek nitelikte bir bakanlar kurulu ve bu bakanlar kurulunu idare eden bir başbakan ile bir kabine sekreteri idare etmiştir.⁶²

Mahmud Nedim Bey ve onunla birlikte Yemen'de iki yüz sivil memur ile dört yüze yakın asker kalmıştır.⁶³ İmam Yahya uzunca bir süre Türk memur ve askerlerin dönüşüne izin vermemiştir. Mahmud Nedim'in uzun uğraşları sonucunda Türkler, Yemen'den ancak 1926'da ayrılabilmişlerdir.⁶⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin, Yemen'deki hâkimiyeti Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi fethi ile başlamıştır. Hicaz ile birlikte kutsal topraklar içinde görülen ve bu sebeple özel bir statüsü olan Yemen'de Osmanlı yönetimine karşı ilk başkaldırı 20.yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu dönemde başlayan isyanlar ise çoğunlukla Yemen'in kabilelere dayanan yapısından kaynaklanmaktadır. Bu çok kabileli yapının neden olduğu durum, zamanla bölgeye yerleşmek isteyen sömürgeci devletlerin kolaylıkla bölgede kendilerine taraftar bulmalarını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin her türlü uğraşına rağmen kendi tarafına geçirmeyi başaramadığı Seyyid İdrisî hem bu süreçte hem de Birinci Dünya Savaşı sürecinde en fazla uğraştığı kişi olmuştur. İtalya ve İngiltere'nin Yemen'e hakim olma mücadelesinde Seyyid İdrisî'nin İngilizlerin tarafını tutması, bölgede İngiliz yayılcılığını kolaylaştırmıştır. Birinci Dünya savaşı sürecinde 1914'de Da'an Antlaşması ile Osmanlı Devleti'ne bağlılığı sağlanan İmam Yahya ve ona bağlı kabilelerin de yardımı sayesinde Türk askerinin İngiliz işgalleri karşısında sergilediği direniş Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanana kadar devam etmiştir. Türk askerinin her türlü imkânsızlığa karşın gösterdiği mücadele birçok açıdan önem arz etmesinin yanı sıra, Arap Yarımadası'ndaki diğer devletin tersine Yemen'in

61 Alain ROUAUD, a.g.m s. 247

62 Harold INGRAMS, *The Yemen, (Imam, Rulers & Revolutions*, John Murray Publisher London 1963, s. 63

63 BOA. DH. KMS, D: 60-3 G:23

64 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Kataloğu D:030.10.0.0 G:80.529.22

Gazi

Akademik
Bakış

137

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

İngiliz sömürgesi olmasını engellemiştir. Savaşın ardından, Osmanlı askerinin büyük bir kısmı Yemen'den tahliye edilirken memurların ve askerlerin bir kısmı Yemen'de kalmıştır. Mahmud Nedim'i makalemiz süresince sıklıkla andık ve aslında bahsi geçen dönemde Yemen'e ilişkin bilgilerimizi büyük oranda onun hükümet ile yazışmalarına dayanarak anlaşılır kıldık. Birinci Dünya Savaşı süresince Mahmud Nedim, Yemen'deki kabilelerle Osmanlı hükümeti arasında ve ordu ile kabileler arasında bir denge siyaseti güderek İngilizler'in Yemen'de başarılı olmasının önüne geçmiştir. Hükümet ile yaptığı yazışmalar, Yemen'deki Türk asker ve memurunun ne kadar zor şartlarda ne büyük başarılar gösterdiğini anlamamız bakımından bize yardımcı olmuştur. Mahmud Nedim, Yemen'de Osmanlı hakimiyeti sona erdikten sonra da İmam Yahya tarafından kurulan yeni hükümetin gerek askeri gerek bürokratik hizmetlerini organize ederek modern Yemen'in kurulmasında en çok emeği geçen kişi olmuştur.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

Dahiliye Nezareti Belgeleri

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti Evrakı

Dahiliye Nezareti İdari Kısım Evrakı

Dahiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şubesi Evrakı

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Kalem-i Evrakı

Dahiliye İdare-i Umumiye Belgeleri Evrakı

Hariciye Nezareti Belgeleri

Hariciye Siyasiye Evrakı

Meclis-i Vükela Belgeleri

Meclis-i Vükela Mazbataları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Kataloğu

Kitaplar ve Tezler

AKDİLEK Mahmut Nedim, *Arabistan'da Bir Ömür, Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?*, Derleyen: Ali Birinci, İsis Yayınevi, İstanbul 2001

ARMAOĞLU Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973

DUYSAK Cabir, *Osmanlı Belgelerine Göre Asir Bölgesinde Seyyid İdris'in İsyan ve Sonuçları, 1908-1918*, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Zekeriya Kurşun İstanbul 2005

ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt:1 (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953

Görüş

Akademik
Bakış

138

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

INGRAMS Harold, *The Yemen (Imam, Rulers & Revolutions)*, John Murray Publisher, London 1963

KARPAT Kemal, *İslam'ın Siyasallaşması*, Çeviren: Şiar Yalçın, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004

KAYALI Hasan, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)* Çeviren: Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003

LAPIDUS Ira M, "*Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası*", Çeviren: Yrd. Doç. Dr. İ. Sefa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996

LEWIS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004

ŞIVGIN Hale, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri*, Ankara, 2006.

TANSEL Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar I*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Ankara 2011, Cilt 2

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleleri ve Libya Harekâtı 1914- 1918, T.C Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Günkur Basımevi Ankara 1978, Cilt 6

Makaleler

ROUAUD Alain, "*Yahya b. Muhammed*" The Encyclopedia of Islam (New Edition), Leiden 2001, C.11, Fasikül-183-184

SERTOĞLU Midhat, "*Yemen Macerası 2*", Hayat Tarih Mecmuası İstanbul 1975, Cilt:11, Sayı 5

Gazi

Akademik
Bakış

139

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Gaziantep Ekonomisinin Ortadoğu Açısından Önemi*

The Importance Of Gaziantep City Economy For The Middle East

Recep Ulusoy* - Nebahat Turan**

Öz

Gaziantep tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, Türkiye'nin en önemli sanayi ve ticaret merkezlerinden biridir. Sahip olduğu ticaret potansiyeli ve girişimcilik ruhuyla dünya piyasalarına entegre olmuştur. Türkiye'nin güney sınır komşularıyla yakın ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirerek bölgede sanayi ve ticaret merkezi olmayı başarmıştır. Komşu ülkelerle sınır ticaretini geliştirerek, kendine ve Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamıştır. Bölgenin en gelişmiş ili olan Gaziantep, Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan en önemli ticaret kapısıdır. Ortadoğu ülkeleriyle geliştirdiği ikili ilişkiler ekonomik kalkınmayı daha da hızlandırmıştır. Ayrıca Ortadoğu ülkeleri ile Batı ve Asya bloğu arasında mal transferlerinde aracı konumdadır. Ortadoğu bölgesinin sürekli hareketli olması ve bölgede eksik olmayan savaş, ekonomik düzeni bozmakta ve yaşanan olumsuzluklar ihracat ve ithalatı olumsuz etkilemektedir. Gaziantep ekonomisi giderek gelişmekte ve Ortadoğu ihracatına kısmi azalmalarla birlikte katkısı devam etmektedir.

Bu makalede kent ile ilgili literatür taranmış, tablo ve grafikler yardımıyla avantaj ve dezavantajlar analiz edilmiş ve Gaziantep ekonomisinin hem Türkiye hem de Ortadoğu açısından önemli vurgulanmış ve bazı öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Gaziantep ekonomisi, Gaziantep Sanayi, Gaziantep ihracat, Ortadoğu

Abstract

During centuries Gaziantep has hosted many civilizations being one of the most important industrial and trade center in Turkey. Endowed with its trade potential and entrepreneurial spirit it easily integrated in the international markets. Strengthening its trade and economic ties with neighboring countries it evolved in important regional industrial and trade hub. By developing trade ties with the neighboring countries Gaziantep also provides important spillovers to the other municipalities and regions of Turkey. As the most developed city in the region Gaziantep is crucial gate to the markets of the Middle East. Enhancing economic relationships with the Middle Eastern countries it had important implications on speeding the economic development. It is also a mediator in commodity transfer between Western and Eastern countries. Continuous movements and war conflicts in the region had destructive effects on economic environment. During the periods of intense war conflicts the economy of Gaziantep is being seriously disbalanced and hit by recession cycles. However, inspite of these negativities Gaziantep is continuing with decreasing its export share to the Middle East countries.

* Makalenin Geliş Tarihi: 20.10.2015, Kabul Tarihi: 10.05.2016

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası ABD. Öğretim Üyesi, E-posta: recep.ulusoy@marmara.edu.tr

** Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Ekonomi Politikası ABD. Bilim Uzmanı, E-posta: nebahat.turan@outlook.com

Gazi

Akademik
Bakış

141

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

In this paper a general literature regarding the city of Gaziantep is being consulted along with the help of table and graphical tools in the analysis of the advantages and disadvantages, also in the same time economic importance of the Gaziantep for Turkey and Middle East region as well is being stressed and some suggestions are being explored in th concluding part.

Keywords: *Gaziantep, Gaziantep economy, Gaziantep industry, Gaziantep export, Middle East*

GİRİŞ

Gaziantep 6.216 km²lik yüzölçümü ile Fırat nehrine karışan Sacur çayının yukarı kollarından Ayınleben(Allaben) deresinin üzerinde kurulmuştur. Antep şehri ve bulunduğu bölge, eski çağlardan beri uygun iklimi ve mevki sebebiyle iskâna açık bir saha olmuştur.¹ Doğuda Şanlıurfa'nın Birecik ve Halfeti ilçeleri, kuzeyde Adıyaman'ın Besni ve Kahramanmaraş'ın Pazarcık ilçesi, batısında Osmaniye'nin Bahçe ve Güneyinde ise Hatay'ın Hassa ilçesi, Suriye sınırı ve Kilis ili ile çevrilidir.²

Gaziantep 5600 yıllık tarihi ile dünyanın en eski şehri olarak kabul edilmektedir. İlk Çağ'dan beri birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Medeniyetlerin kurulduğu Mezopotamya ve Akdeniz arasında yer almaktadır.³ Şehir ilk olarak kale etrafında kurulmuş, daha sonra güney ve batıya doğru genişlemiştir.⁴ Gaziantep'in tarih devirleri Kalkolitik, Paleolitik, Neolitik dönemler, Tunç Çağı, Hitit, Med, Asur, Pers, İskender, Selekoslar, Roma ve Bizans, İslam-Arap ve İslam-Türk devirleri olarak sıralanır.⁵ Zeugma, Anadolu ve Mezopotamya arasında ki ticari faaliyetlerde köprü görevi görmüştür. Doğudan gelen ticaret yollarının burada kesişmesi bölgenin zenginliğini arttırmıştır. Ayrıca Hindistan- Suriye arasındaki ticari transferlerde de aktif rol almıştır.⁶ Şehrin İpek Baharat yolu üzerinde yer alması ekonomik kalkınmayı etkilemiş ve kentin sürekli canlılığını korumasını sağlamıştır. İslamiyet bu şehir üzerinden Anadolu'ya yayılmıştır. Eyyubiler ve Memlûklular zamanında şehir büyük gelişme göstermiştir. Cami, medrese ve köşkerin yapılması Gaziantep'i kısa bir sürede sanat ve kültür merkezi haline getirmiştir. 1516 Mercidabık Muharebesi ile Osmanlı topraklarına katılan bölge, Cumhuriyet Dönemine kadar "Ayıntap" olarak ad-

Görüş

Akademik
Bakış

142

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- 1 Hüseyin Özdeğer, "Gaziantep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Y.1996.s.466.
- 2 Mehmet Güllü, "Serbest Bölgeler Ve Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Yöre Ve Ülke Ekonomisine Katkıları", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Şanlıurfa 2008(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.78-80.
- 3 *Güneydoğu Anadolu Rehberi*, Gaziantep 27.07.2011, <http://www.guneydogumirasi.org/pdfs/gaziantep.pdf>, (05.04.2014).
- 4 İsmail H. Özsabuncuoğlu vd., *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, Cumhuriyetinin 75. Yılına Armağan, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999, s.32,33.
- 5 Mehmet Doğan- Şemsettin Can Kaya, *Gaziantep*, Gaziantep, 1997,s. 31.
- 6 H. Hande Duymuş, "Anadolu Mezopotamya Sınırında Ticari Bir Kent: Zeugma", *TC. Kilis 7 Aralık Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye, s.28-30.

landırılmıştır.⁷ 16.yy'da bölgesel ekonomik güç olmuş, halkın çalışkanlığı ve girişimci ruhu şehri sürekli canlı tutmuş, Halep eyaletine bağlı olmasına rağmen kendi hinterlandını oluşturmayı başarmıştır. 1520-1580 yılları arasında Akdeniz Havzası'nın büyümesinden yararlanmışır. Hac ibadeti yapmak için takip edilen İstanbul-Antep-Şam-Mekke yolu hac ticaretini de beraberinde getirmiştir. Hacı adaylarının Antep çarşılarından alışveriş yapması, konaklama ve yemek ihtiyaçlarını karşılaması ekonomik canlılığı arttırmıştır.⁸ Transit ticaretin daha da önem kazanmasıyla, ilk sanayileşme adımları olarak sanat kolları kurulmuştur. Türk mallarından alınan ağır vergiler, yabancı yatırımlar karşısında fiyatların yükselmesine ve yerli sanayinin çökmesine neden olmuştur. Yabancı mallar karşısında rekabet edemeyen yerli sanayi maalesef gelişmemiş, Avrupa'dan çok sonra gelişme dinamiklerine sahip olabilmıştır.⁹ Gaziantep, Osmanlı döneminde kültür birikiminin yanı sıra yayıcılık, dericilik, boyacılık, yağcılık, sabunculuk, rakıcılık, özellikle de dokumaçılık gibi sanayi kollarında da gelişmiştir.¹⁰16.yüzyılda Halep- Şam-Antep yöresinde üretilen lüks dokuma halıları dış pazarda yoğun ilgi görmüştür. Şam ve Halep'te üretilen ürünler Antep üzerinden Anadolu'ya arz edilmiştir.¹¹ Var olan büyük ticaret yollarına yenilerinin eklenmesi ve güvenli hale gelmesi ile sadece bölgede değil Türkiye- Ortadoğu ticaretinde de önemli ticaret ve lojistik merkezi olmuştur. Kent ticaretine dair bulunmuş en eski ticaret belgesi 14.yüzyıla aittir. Ticaretin uluslararası bir boyut kazandığının diğer bir göstergesi de 1872 yılında Fransız tüccarların sorunlarını çözmek için konsolosluğun açılmasıdır.¹²

SOSYAL VE EKONOMİK YAPI

1. Kente Genel Bakış

Anadolu'da yeni sanayi kentlerinin ortaya çıkması, hükümetin yerel kalkınmayı destekleyici politikaları ve sosyo-ekonomik gelişmeler nüfus hareketliliğine neden olmuştur. Sanayinin gelişmesi ile özellikle çevre illerden ve kendi taşra-

- 7 Ahmet Özkılıç, *373 Numaralı 'Ayntâb Livâsı Mufassal Tahîr Defteri (950/1543)*,9, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, 2000, s.1; Mustafa Gözel,(Proje Koor.), "Ulaşım", *Gaziantep İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023*, <http://gaziantep.ormansu.gov.tr/Gaziantep/Files/belgeler/GAZ%C4%B0ANTEP%20DO%C4%9EA%20TUR%C4%B0ZM%C4%B0%20MASTER%20PLANI-%2013.03.2013.pdf>, (22.03.2015).
- 8 Kenan Mortan, Osman S. Arolat, *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009, s.15-17.
- 9 "İller Yatırım Kataloğu", www.tdv.org.tr/illerkatalog/illerkatalog.pdf (22.03.2015).
- 10 Mehmet Solmaz, *Atatürk Gaziantep'te: Mektuplar, Belgeler, Fotoğraflar, Anılar, Nüfus Tescili: Gaziantep'in Adaşı ve Hemşerisi*, 4. Basım, Gaziantep: İlke Matbaacılık Kuyumculuk İnş. San. Tic. Ltd. Şti., 2013, s.72-76.
- 11 Celal Pekdoğan, *Gaziantep Ticaret Odası'nın Yüzyılı(1898-1998)*, Gaziantep, 1999, s.15-17.
- 12 Birgül Uyan, "Bölgesel Gelişme Dinamikleri: Gaziantep İlinde Yerel Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Faktörler", Çukurova Üniversitesi, Adana, 2009, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) s.36,37; Hale Şivgin, 19. Yüzyılda Gaziantep, Ankara, 1997, s. 17., A.g.e., s. 70.

Gazi

sından göç almaya başlamıştır. Gaziantep'te göçün en önemli nedeni ekonomiktir. %70 oranında ekonomik nedenlerle göç almıştır.¹³ 2012 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre Gaziantep ilinin nüfusu 1.799.558 kişidir. Nüfusun 1.604.933 kişisi şehirlerde, 194.625 kişisi köy ve beldelerde yaşamaktadır. Büyük oranda kendi taşrasından göç alan Gaziantep, son 30 yılda Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Adıyaman gibi çevre illerin kırsal bölgelerinden de göç almıştır. Kilis'in il olmasıyla birlikte Kilis'ten de göç almaya başlamıştır. Göç 1950'lerden beri bir süreklilik arz etmesine rağmen asıl göç dalgası 1970'lerden sonra hızlı bir artış göstermiştir.¹⁴ Türkiye geneli ile kıyaslandığında; Türkiye nüfusunun üzerinde bir artışa sahip olduğu gözlenmektedir. Nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'nin sekizinci ili olmuştur. Türkiye nüfusu içindeki payı her geçen gün artmaktadır.¹⁵

Yıllara göre il nüfusu		
Yıllar	Türkiye	Gaziantep
1927	13.648.270	213.499
1935	16.158.018	283.506
1940	17.820.950	306.906
1950	20.947.188	328.343
1960	27.754.820	434.579
1970	35.605.176	606.540
1980	44.736.957	808.697
1990	56.473.035	1.140.594
2000	67.853.315	1.296.063
2007	70.586.256	1.560.023
2008	71.517.100	1.612.223
2009	72.561.312	1.653.670
2010	73.722.988	1.700.763
2011	74.724.269	1.753.596
2012	75.627.384	1.799.558
2013	76.667.864	1.844.438
2014	77.695.904	1.889.466

Kaynak: [http://www.tuik.gov.tr\(12.06.2014\);http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTTP/2291/units06.pdf\(20.11.2015\);http://gso.org.tr/userfiles/nufus.pdf\(20.11.2015\)](http://www.tuik.gov.tr(12.06.2014);http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTTP/2291/units06.pdf(20.11.2015);http://gso.org.tr/userfiles/nufus.pdf(20.11.2015)

13 Şerife Geniş- Emin Baki Adaş, "Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 10(1), s.294-299.

14 T.C. Gaziantep Valiliği Resmi İnternet Sayfası, "Rakamlarla Gaziantep 2012", <http://www.gaziantep.gov.tr/kurumlar/gaziantep.gov.tr/siteg/document/gaziantep%20sosyoekonomi%20gosterge%202013.pdf> (12.06.2014).

15 "Gaziantep İli Sosyal Göstergeler", <http://www.tuik.gov.tr> (12.06.2014).

Göç

Akademik
Bakış

144

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

<http://www.markasehir.com/siteic.php?id=&altno=24&back=false.html> (20.11.2015)

Nüfusun ekonomik faaliyetlere göre sektörel dağılımına baktığımızda; Nüfusun Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Tarım sektörünü sırasıyla hizmet sektörü ve sanayi sektörü izlemektedir. Nüfus, istihdama bağlı bir hareketlilik yaşamaktadır. Kırsal alanda yaşayan nüfus daha iyi iş imkânları için kent merkezlerine göç etmektedir. Sadece il içi değil çevre bölgelerden aldığı göçlerle nüfusu her geçen gün artmaktadır. Bu özelliği ile Antep batıya göçü engelleyen bir kalkan konumundadır. Güney Doğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölge nüfusunun batıya akınını engelleyen en önemli illerden birisidir.¹⁶ Sadece göç hareketleri değil yüksek doğurganlık oranı da il nüfusunun sürekli artmasını sağlamaktadır. Nüfus artış hızı 2014 yılı verilerine göre yıllık binde 24,1'dir.¹⁷ Göç hareketleri ve doğurganlık oranının fazla olması çalışabilir genç nüfusun fazla olmasını sağlamaktadır. Çalışabilir nüfus toplam nüfus içinde % 49 ile en büyük paya sahiptir. Bu yüzden Gaziantep genç ve dinamik bir nüfusa sahiptir.¹⁸

2. Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İşsizlik

Türkiye 2002 yılından sonra uyguladığı politikalarla gelir dağılımında iyileşme, mutlak yoksul sayısında ve yoksulluk oranında görece azalma yaşanmıştır. Sosyal içerikli politikalar, sosyal yardımlar ve sağlık alanında yapılan reformlar gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksullukla mücadelede yardımcı olmuştur. Fakat alınan önlemler ve çalışmalar bölgeler arası gelir dağılımı eşitsizliğini ortadan kaldıramamıştır. GAP'la bölgede yatırımlar ve enerji artışı yaşanmasına rağmen insani yaşam kalitesinin artırılması ve yoksulluk sınırının düşmesi gibi sosyal konularda henüz istenen gelişmeler yaşanmamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yeterince gelişmemesinde özellikle 1990'lı yıllardan sonra artan terör olayları etkili olmuştur. Irak'a uygulanan ambargonun sınır illeri ticaretine etkileri, Ortadoğu'da devam eden karışıklıkların bölgeye olumsuz etkileri, bölgede yatırım eksikliği gibi nedenler ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemiş, yeni istihdam alanları açılmamıştır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin Gelir dağılımı %20'lik dilimler itibarıyla incelendiğinde aldığı pay diğer bölgelere göre azdır.¹⁹

Gazi

Akademik
Bakış
145
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

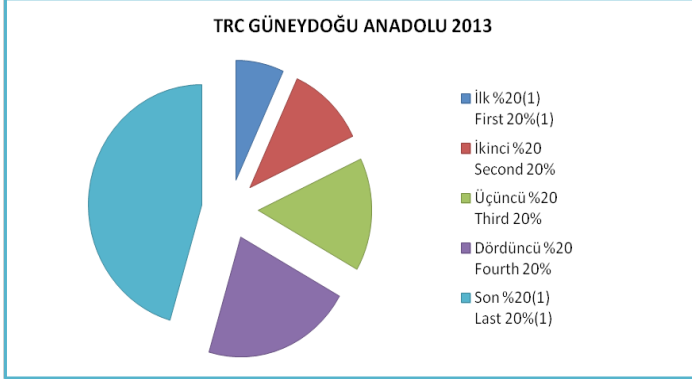
16 Hadi Albayram, "Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Gaziantep Sanayi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2004, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.32-36.

17 "Gaziantep İli Sosyal Göstergeler", <http://www.tuik.gov.tr> (12.06.2014).

18 "Yatırım Teşvik İstatistikleri", <http://gso.org.tr/userfiles/yatirim.pdf>, (21.04.2015).

19 Âdem Üzümcü- Mustafa Korkat, "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yolsuzlukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012)", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 8, 2014, s.135-138,142-144.

Eşdeğer hane halkı gelirine göre %20'lik gruplar itibariyle eşdeğer hane halkı gelir dağılımı-2013 (İBBS, I. Düzey)

Kaynak: www.tuik.gov.tr (12.06.2014)

(1) Fertler eşdeğer hanehalkı kullanılabilir gelirine göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak 5 gruba ayrıldığında; 'ilk yüzde 20'lik grup' geliri en düşük olan grubu, 'son yüzde 20'lik grup' ise geliri en yüksek olan grubu tanımlamaktadır.

Yüzde 20'lik dilimlere baktığımızda en yüksek payı %45,5'lik oranla son %20'lik kesim almaktadır. En az paya sahip olan birinci %20'lik kesim ise %6,8 oranında pay almaktadır. Bu durum Türkiye genelinde yaşanan gelir dağılımı adaletsizliğinin bölgede de yaşandığını göstermektedir.²⁰ Özellikle 1980- 1990 yılları arasında bu bölgede gelir düzeyi Türkiye ortalamasının çok altında kalmıştır. Yapılan araştırmalar bölgeler arası gelir farklılıklarının hala devam ettiğini göstermektedir. Daha az il seçilerek başarılı bir kalkınma sağlamak mümkün olabilir.²¹ Gaziantep son dönemde kalkınmaya verdiği önem ve yeni yatırım projeleri ile istihdam sağlamakta ve refah seviyesini arttırmaktadır. Bölgenin en gelişmiş ili olmakla birlikte gelir dağılımı eşitsizliğinin diğer illere göre az olduğu ildir. Gelir dağılımı farklılığını en aza indirmek yeni iktisadi politikaların yürürlüğe konulmasıyla mümkün olacaktır.

Gaziantep bölgesi içinde kalkınmaya en iyi entegre olmuş ildir. İmalat sektörüne yoğunlaşarak önemli bir istihdam sağlamıştır. Küresel ekonomide yerini alarak, Türkiye'nin Ortadoğu pazarına açılan ihracat üssü olmuştur.²² Sa-

20 C.Erden Hephaktan- Asil Alkaya. "Türkiye'de Gelir Dağılımının Bölgesel Yönden İncelenmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, 2001, C. 8, S.2, *Celal Bayar Ünv. İ.İ.B.F.* Manisa, s.44-46; Nilay Çabuk, "Güneydoğu Anadolu'da Yoksulluğun Sosyal Göstergeleri", *Ankara Ünv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43,2(2003), s.50-55.

21 Orhan Karaca, "Türkiye'de Bölgeler arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?" , *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Nisan 2004, Ankara, s.1-9.

22 Özkan Yıldız, "GAP İllerinde Sosyal Ekonomik Dönüşüm" *Ege Akademik Bakış*, 8(1)2008, s.292-294. <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423877070.pdf>

neyide hızlı bir ilerleme kaydeden Antep 30 yılda 4 adet Organize sanayi bölgesi kurmuştur. Organize Sanayi Bölgelerinin kurulması ile 70 bin işçi istihdam edilmiştir.²³ Türkiye İş Kurumu Müdürlüğü ve Türkiye Sakatlar Derneği Gaziantep Şubesi arasında engelli istihdamını arttırmak için protokol imzalamıştır. Bu anlaşmayla engelli sayısının çalışma sektöründe artırılması hedeflenmektedir. 'Ülkeme Katkı için Engelli Değişim' projesi adı ile başlatılan çalışma il ekonomisine ve Türkiye ekonomisine katkı sağlayacaktır. Aktif olarak üretime katılan engelli vatandaşlarımızın kendi geçimlerini sağlamak hem de özgüvenlerini arttıracak bu çalışma Gaziantep'te başarılı olmuş ve Gaziantep'te engelli istihdamı Türkiye ortalamasının üstünde %93,5 gibi bir doluluk seviyesine ulaşmıştır.²⁴

2001 yılında yaşanan ekonomik kriz, yerel kalkınma projelerini durma noktasına getirmiştir. Antep'liler yaşanan krizi atlatabilmek için harekete geçmiş ve Marka Şehir Antep sloganıyla özgüven tazeleyerek, yeni bir çekim alanı oluşturmak istemiştir. Bu hareketlilik Anadolu'nun diğer sanayi illerinde de yankı uyandırmıştır. Kent bu sıçramayla Yeni Sanayi Odağı olarak adından söz ettirmeye ve örnek sanayi şehri olmaya devam etmektedir.²⁵ Gaziantep İş Kur Müdürü Sıraç Erkin, İstanbul'dan sonra iş piyasasına işçi kazandıran ikinci ilin Gaziantep olduğu ve işsizliğin 2014 yılında % 7'ye düştüğünü belirtilmiştir.²⁶

3. Lojistik ve Ulaşım

Gaziantep kara ulaşımında güneyden ve Akdeniz'den doğuya ve kuzeye giden yolların kavşağında ve GAP'ın da girişinde bulunmaktadır. Tarihi İpek Yolu güzergâhında olmasından dolayı önemli bir geçit noktasıdır.²⁷ Gaziantep ilinde kayıtlı toplam 60 lojistik firması ve 50 nakliye firması bulunmaktadır. Gaziantep sınırları içerisinde lojistik firmalarına bağlı 2 antrepo ve firmaların kendilerine özel 4 adet fiktif antrepo bulunmaktadır. Gaziantep'te yerleşik lojistik ve nakliye firmalarının filoları toplamı ise 12.356 kamyon ve TIR'dan oluşmaktadır. Türkiye ve Suriye arasındaki sınır ticaretinin geliştirilmesi için başlatılan çalışmalar neticesinde ve 2003 yılında Gaziantep'te Suriye ile sınır ticaretinin kolaylaştırılması amacı ile bir Sınır Ticaret Merkezi kurulmasına karar verilmiştir.²⁸ Gaziantep gelişmiş karayolu ağına sahip olması ve ticaret yolları üzerinde

23 Mortan, Arolat, *a.g.e.*, s.41,42.

24 Türkiye Sakatlar Derneği Resmi İnternet Sitesi, [http://www.tsd.org.tr/haberler/421-gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek\(12.04.2015\)](http://www.tsd.org.tr/haberler/421-gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek(12.04.2015)); [http://www.aktifhaber.com/gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek-1095134h.htm\(25.05.2015\)](http://www.aktifhaber.com/gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek-1095134h.htm(25.05.2015)); <http://www.haberler.com/gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek-6800830-haberi/> (25.05.2015).

25 Mortan, Arolat, *a.g.e.*, s.32-34.

26 <http://www.iha.com.tr/haber-gaziantep-te-issizlik-orani-yuzde-7-dustu-351843/>

27 Gaziantep Ticaret Odası "Ulaşım", <http://www.gto.org.tr/Ulasim-icerik-18.html> (18.03.2015).

28 Metin Yıldırım- İbrahim Örnek, "Walth Whitman Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi", Eylül 2012, *Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları*, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/gaziantep3.pdf> (20.02.2015), s.13,14.

Gazi

Akademik
Bakış

147

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

bulunmasıyla bölgenin en avantajlı ili olmuştur. Organize Sanayi Bölgeleri ilin en uygun ulaşım ağına sahip alanlara inşa edilmiştir. Sadece karayolu değil demiryolu ve havaalanına en uygun mesafede konumlandırılarak sanayi ve ticaretin arttırılması sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan tarihi Berlin- Bağdat demiryolu hattı Gaziantep'in İslâhiye ilçesinden geçerek Halep'e bağlanmıştır. Bu hat Gaziantep'in Anadolu'nun iç kısımları ve Ortadoğu ile bağlantılarını sağlamıştır.²⁹ İl 2010 Yılı içerisinde Suriye-Halep ile de karşılıklı tren seferlerine başlamıştır. Fakat son dönemde Suriye'de yaşanan olumsuz gelişmeler seferlerin aksamasına ve iptal edilmesine yol açmıştır.³⁰ Gaziantep'in mevcut ve planlanan yeni demiryolu projeleri ile Orta Asya ve Ortadoğu'ya kadar uzanan geniş bir ağa ulaşılması hedeflenmektedir. Ayrıca Irak'la direkt demiryolu bağlantısı ile Gaziantep-Musul-Bağdat'ın birbirine demiryolu ile bağlanması, bu hattın Basra ve Körfez Ülkelerine kadar ulaşması yeni projeler arasındadır.³¹ Ülkemizin güney komşularıyla ticarete büyük önem arz eden projelerden biri de Nusaybin-Habur Hızlı Demiryolu Projesidir. Gaziantep güzergâhında olan bu proje, sadece Türkiye, Suriye ya da Irak arasında değil, Avrupa ile Ortadoğu arasında da demiryolu taşımacılığının daha etkin hale gelmesini sağlayacaktır. Söz konusu hatlar, bölgedeki gelişmelerle birlikte Ortadoğu'ya yapılan ihracatta demiryolu katkısını ciddi ölçüde arttıracak, bölge ekonomisinin gelişmesini sağlayacaktır.³²

4. Turizm

Gaziantep'in ekonomik gelişimine paralel olarak sanayi turizmi daha çok gelişmiştir. Ayrıca Gaziantep "sanayi turizmi", "kültür turizmi", "sağlık turizmi", "kongre ve fuar turizmi", "gastronomi turizmi" ve "üniversite turizmi" ile adından söz ettirmektedir. Gaziantep'teki kurum ve kuruluşlar, sanayi, ticari ve turistik amaçla kente gelen ziyaretçilere rahat, güvenli ve hızlı ulaşım imkânları, konforlu konaklama tesisleri ve oteller, yöresel lezzet ve tatları sunmak, kısacası kaliteli hizmet için hep birlikte hareket etmektedirler. Yapılan çalışmalar neticesinde Gaziantep'te kültürel doku yeniden canlanmakta, müze ve konaklama tesisi sayısı her geçen gün artmakta, fuar ve kongre organizasyonları çoğalmakta, ulaşım olanakları iyileşmektedir.³³ En eski yerleşim merkezlerinden biri ol-

29 Albayram, *a.g.t.*, s.38-40.

30 Mustafa Gözel (Proje Koor.). Ulaşım, "Gaziantep İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023", <http://gaziantep.ormansu.gov.tr/Gaziantep/Files/belgeler/GAZ%C4%B0ANTEP%20DO%C4%9EA%20TUR%C4%B0ZM%C4%B0%20MASTER%20PLANI-%202013.03.2013.pdf>, (22.03.2015), s.29-31.

31 T.C. Devlet Demir Yolları Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=126311> (02.02.2015).

32 T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Ulaşan Erişen Türkiye 2014, Demiryolu Sektörü", <http://www.ubak.gov.tr/BLSMWIYS/UBAK/tr/dokumanustmenu/projelerfaaliyetler/20130319101534204164.pdf> (18.04.2015).

33 Gaziantep Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi, "Turizm" <http://www.gto.org.tr/Turizm-icerik-20.html> (04.04.2015); *Gaziantep Turizm Analizi Projesi*, İpekyolu Kalkınma Ajansı, TRCI/11/

ması, birçok medeniyete ev sahipliği yapması, İpek Baharat yolu güzergâhında olması, Doğu- Batı medeniyetlerinin kesişim noktasında bulunması ve eski bir ticaret merkezi olması Antep'in tarihi ve kültürel önemini arttırmıştır. Her milletin ya da medeniyetin kendinden bir parça bulacağı Antep, tarihi mirasını korumayı ve günümüze kadar getirmeyi başarmıştır. Dülük Hitit devletinin kalıntılarıyla turistik önemini korumakta ve Arkeolojik çalışmalar Antep'in, Paleolitik Çağ' a kadar uzanan zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu göstermektedir. Asurlular, Persler, Romalılar, Bizanslılar, Abbasiler ve Selçuklular gibi güçlerin hâkimiyetine tanıklık etmiş olan Gaziantep'te Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilmiş olan çok sayıda cami, han, hamam ve medrese bulunmaktadır.³⁴ Eşsiz bir damak tadı sunan Antep mutfağı, tüm dünya mutfaqları arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Tarih boyunca geleneklerinin ve yöresel özel damak lezzetinin zenginliğini koruyan Gaziantep Mutfağı, Gaziantep turizminde önemli bir yere sahiptir.³⁵ Özellikle Antep baklavası vazgeçilmez bir tat olmaya devam etmektedir. Gaziantep Sanayi Odası'nın Avrupa Birliği'ne resmi başvurusuyla Antep Baklavası uluslararası 'Coğrafi İşaret' olarak tescillenmiştir.³⁶ Kültürel değerlerini geleceğe taşıyarak yaşayan Gaziantep'te; Sedef Kakmacılığı, Bakırcılık, Kutnu Dokumacılığı, Aba Dokumacılığı, Yemencilik, Antep İşi El İşlemeleri, Gümüş İşlemeciliği, Antep Kilim ve Halı Dokumacılığı, Küpçülük, Kuyumculuk, Semercilik, Zurnacılık ve Müzik Aletleri yapımı var olmaya devam etmektedir.³⁷ Gaziantep sayısız tarihi güzelliğinin yanı sıra, doğal güzellikleri ile de önemli bir turizm merkezidir. Gaziantep il sınırları içerisinde doğa turizmi/eko turizm potansiyeline sahip alanlar bulunmaktadır. Bunlar; Yesemek, Zeugma, Runkale, Dülükbaba Antik Kenti, Dülükbaba Tabiat Parkı, Burç Tabiat Parkı, Erikçe Kent Ormanı, Köklüce Kanyonu, Sakçagözü şelalesi, Sarıkaya, Denizin Kuzusu Mağarası, Kuzu Yatağı Merzimen Çayı, Sofdağı, Hızırlı Yaylası, Alleben Göleti, Karkamış Taşkın Ovası Sulak Alanı, Tahtaköprü Yaban Hayatı Geliştirme Sahası, Gaffur Baba Tepesi'dir.³⁸

5. Ekonomik Hayat

Antep şehri; 16. ve 17. yy.' de iktisadi ve ticarî yönden oldukça gelişmiş bir şehirdir. Halep, Şam, Antep yöresinin lüks dokumaları meşhurdur. 16. yy.' da

DFD/2039 Gaziantep Turizm Elçileri Derneği, <http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2011-DFD-Raporlari-757200.pdf> (04.04.2015).

34 Gaziantep İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Tarihi Yapılar ve Gezilecek Yerler, Gaziantep Turizm Raporu 2012", <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52331/tarihi-yapilar-ve-gezilecekyerler.html> (08.05.2015), s.6-8.

35 Gözel, a.g.m., *Aynı yer*.

36 T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Antep Baklavasının Tescili", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49345&l=1> (10.05.2015).

37 Gaziantep İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Tarihi Yapılar ve Gezilecek Yerler, Gaziantep Turizm Raporu 2012", <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52331/tarihi-yapilar-ve-gezilecekyerler.html> (08.05.2015).

38 Gözel, a.g.m., s.47.

pamuklu bez imalatı başlamıştır. Bu dönemde Antep halkının ekonomik yönden zengin olduğu bilinmektedir. 1800'ün sonlarına doğru hayvancılık azalmış, ekonomi ve tarım kötü etkilenmiştir. Ticareti elinde tutan Ermenilerin şehirden ayrılması ve meşrutiyet'ten sonra esnaf loncalarının kaldırılması küçük esnafa zarar vermiştir.³⁹ 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı sanayisi genel olarak çöküntü yaşarken Antep gibi dokuma merkezleri önemini korumuş ve çevre vilayetlere, Anadolu'ya ve Avrupa'ya ihracat yapılmıştır. Antepli üreticiler par-nitrinin adında yeni bir boya maddesi kullanmaya başlamış ve Halep piyasasını ele geçirmiştir. Antepli üreticilerin bu çalışkanlığı ve azmi 20.yy. başlarında iplik boyama ve dokuma alanında uzman olmasını sağlamıştır.⁴⁰

Güneydoğu Anadolu Bölgesinin en gelişmiş, Türkiye'nin ise 6. büyük kenti olan Gaziantep, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin tüm ürünlerinin işlendiği ve bu ürünlerin hem iç hem de dış pazara sunulduğu bir sanayi ve ticaret merkezidir. Organize Sanayi Bölgeleri, küçük sanayi siteleri ve serbest bölgeyle yüksek bir ticaret hacmine sahiptir. Dış ticaret yapan firmaların ve yabancı yatırımcıların ihtiyaç duyduğu lojistik, gümrükleme, depolama, bankacılık, ulaşım, konaklama gibi birçok hizmet sektöründe güçlü bir altyapıya sahip olması ve bu hizmet sektörlerinde faaliyet gösteren yerli ve yabancı çok sayıda firmanın varlığı Antep şehirini daha da önemli hale getirmektedir.⁴¹ Osmanlı için Halep ne kadar önemli bir merkez ise aynı şekilde Türkiye için de Antep o kadar önemli bir merkezdir. Sanayide asıl kırılma noktası 1970 yılında Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'nin (KÜSGEM) kurulmasıyla yaşanmıştır. Sanayide hızlı adımlar atılmış, farklı sanayi kolları gelişmeye başlamıştır. 1970 yılında ilde Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması ile imalat sanayinde en gelişmiş ve 1986 yılında kalkınma öncelikli iller arasına yer almıştır.⁴² Antep bireysel girişimcilik örneği ve Marka Şehir olma hedefi ile gelişimini sürdürmektedir. Kentte 6 yerde Küçük Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Serbest sanayi bölgesi ve Örnek Sanayi Bölgesi de bulunan kent, çevre illere de istihdam alanı sağlamaktadır.⁴³

Yabancı yatırımların en çok yapıldığı 20 ilden biri de Gaziantep'tir. 1998-1999 yıllarında yabancı yatırım oranı yaklaşık 77 milyon dolar olmuştur. İlk ola-

39 Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, İstanbul, *İstanbul Üniversitesi Yayınları*, 1938, s.367,368.

40 Pekdoğan, *a.g.e.*, s.16.-Şivgin, *A.g.e.*, s. 87.

41 Ahmet Güzel, "Gaziantep'te Sanayi'nin Gelişmesinde Coğrafi Konumunun Önemi", *Yatırım*, <http://www.yatirimymm.com/makale-gaziantepin-turkiye-ekonomisindeki-yeri.html> (22.03.2015), s.11-13

42 Uyan, *a.g.t.*, s.36-40; Tahir Ögüt, "Milli Sınırların Oluşum Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Sorunu ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Raporu ve Değerlendirilmesi", *TC. Kilis 7 Aralık Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye, s.33.

43 Türk Dış Ticaret Vakfı Resmi İnternet Sitesi, "İller Yatırım Kataloğu", www.tdv.org.tr/illerkatalog/illerkatalog.pdf (22.03.2015).

Görüş

Akademik
Bakış

150

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

rak sınır komşusu Suriye'den 1985 yılında yabancı sermaye almıştır. Ardından 1986'da Suudi Arabistan, 1990'da Almanya, 1991'de İspanya, 1994- 1995'te Irak, 1995'te Suriye, 1996'da 5 firma ile Irak, 1996'da Suriye, 1997'de iki firma ile Irak, 1997'de İran, Almanya ve iki firma ile Irak, 1998'de beş firma ile Irak, 1996'da Almanya ile yabancı yatırımlar devam etmiştir.⁴⁴Gaziantep yabancı yatırımları destekleyerek girişimciliğin önünü de açmaktadır. Büyük ölçekli firmalar yabancı yatırımlara daha açıktır. Küçük ölçekli işletmelerin de yabancı yatırımları kullanmaları şehir kalkınmasına büyük katkı sağlayacak, istihdam ve üretim artacaktır.⁴⁵

Tekstil sektörünün öncülüğünde büyüyen Gaziantep, pamuk hammaddesine dayalı bir iplik ve dokuma bölgesidir. Kalkınmaya öncülük edecek sanayi kolu olarak tekstil sektörü belirlenmiş ve bu doğrultuda bir büyüme hedeflenmiştir. İl merkezinde tarımsal imkânlar çevre illere göre düşük olmasına rağmen, bu çevre illerin ürettiği ara malı niteliğindeki malların, nihai ürün haline getirildiği bir kent merkezidir.⁴⁶ İthalat ve ihracat yapan yabancı ve yerli yatırımcıların ihtiyaç duyduğu, bankacılık, gümrükleme, lojistik, depolama, müteahhlik, iletişim, ulaşım, konaklama gibi birçok hizmet dalında ciddi bir alt yapıya sahip olmakla birlikte, bu sektörlerde ulusal ve uluslararası birçok firmanın faaliyet gösteriyor olması Gaziantep'i yatırımcılar için daha da cazip hale getirmektedir.⁴⁷

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE GAZİANTEP'İN YERİ	
İhracat yapan firma sayısı	1.270
İhracat yapılan ülke sayısı	172
Türkiye toplam ihracatındaki payı %(2014)	4,27
En fazla ihracat yapan 10 il sıralamasındaki yeri (2014)	6
İlk 1.000 ihracatçı firma arasındaki firma sayısı (2014)	67
İSO birinci 500 büyük firma sıralamasındaki firma sayısı (2011)	19
İSO ikinci 500 büyük firma sıralamasındaki firma sayısı (2011)	24

Kaynak: <http://www.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html> (09.05.2015)

Türkiye ekonomisinde Gaziantep'in yerine baktığımızda; ihracat yapan 1270 firma bulunduğunu ve 172 farklı ülkeye ihracat gerçekleştirdiğini görmek-

44 Sabahat Bayrak Kök, "Küresel Baskılar Karşısında Geçerli Bir Üstünlük Yönelimi Olarak Yabancı Sermaye Ve Yabancı Sermayeye Yönelik Bakışın KOBİ'lerde Karşılaştırmalı Bir Analizi-I", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S.7, 2014,Konya, s.216-219.

45 Muhsin Halis, "Yabancı Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, S.12, Y.9, Haziran, 2007, <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2007/24.pdf> (25.04.2014), s.306-317.

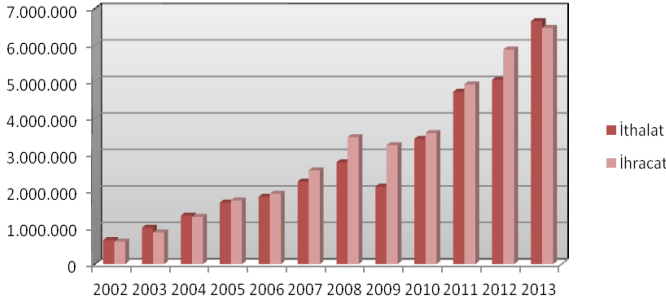
46 Yıldırım, Örnek, *a.g.m.*, s.12,13.

47 Gaziantep Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi, " Turizm" <http://www.gto.org.tr/Turizm-icerik-20.html> (18.03.2015).

teyiz. 2014 yılında Türkiye ihracatındaki toplam payı %4,27'dir. En fazla ihracat yapan 10 il arasında 6. Sırada yer almaktadır. İlk 1000 ihracatçı firma arasında 67 si Gaziantep menşelidir.

Gaziantep, sahip olduğu ticari potansiyelin farkında olarak hareket eden bir ilimizdir. Bu farkındalık bölgede de avantajlar sağlamaktadır. Ortadoğu'nun Ticaret Merkezi olma yolunda emin ve hızlı adımlarla ilerlemektedir. Gaziantep hazır giyim ve iplik ihracatında da önemli bir başarı yakalamıştır. Üretilen ürünler yurtiçi ve yurtdışı pazarlara ihraç edilmektedir. AR-GE çalışmaları, dış pazarlara açılma, markalaşma, tasarım, kaliteli ve sağlığa uygun ürünler üretilmesi konularında yapılacak çalışmalar sektörün daha iyi yerlere gelmesini sağlayacaktır.⁴⁸

Yıllara Göre Gaziantep İthalat- İhracat Payı ve İthalatın İhracatı Karşılama Oranı(Milyar Dolar).

Kaynak: <http://gso.org.tr/userfiles/ithalat.pdf> (12.06.2014)

Gaziantep'in ihracat ve ithalat verilerine baktığımızda 2002'de 619.391 milyon dolar olan ihracat payı 2005 yılına kadar ithalatın altında kalmıştır. 2006 yılından 2012 yılına kadar artarak devam etmiş ve ithalattan daha büyük miktarlara ulaşmıştır. 2013 yılında kısmen düşen ihracat 6.472.870 milyon dolar olmuştur. 2013 yılında ithalat ise 6.657.924 milyon dolar civarındadır. İhracatın düşmesinde Ortadoğu'da yaşanan savaş ve iç karışıklıkların etkisi olmuştur. Grafiğe baktığımızda Gaziantep'in 2000'li yılların sonlarına doğru artan bir dış ticaret potansiyeline sahip olduğunu görmekteyiz. Yeni pazarlara açılması ve Ortadoğu'da düzenin tekrar sağlanmasıyla Gaziantep Türkiye ortalamasındaki payını daha da arttıracaktır.

6. Şehir Ekonomisi

Şehir ekonomilerinde kalkınma sağlama ve bölgelerarası gelir farklılıklarını en aza indirmede yerel aktörlerin önemli rolü vardır. Kentte mevcut

48 "OTM 2014", <http://www.otm2014.com/eyupbartik.pdf> (10.03.2015).

Görüş

olan doğal, ekonomik, kültürel, tarihi ve teknolojik kaynakların yerinde kullanılması önemli bir politikadır. Ekonomik değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesi, mevcut kaynakların doğru kullanılması, kısacası ilin kendi dinamiklerini harekete geçirmek şehir ekonomilerine pozitif yansımaktadır.⁴⁹2002'den sonra Türkiye kamu maliyesinin artması, şehir ekonomilerine de yansımıştır. Şehirlerin gelişmişlik düzeyi ve illere ayrılan bütçe payı artmaya başlamıştır. Eğitim harcamalarının artması ve her ile bir üniversite yapılması, şehir ekonomisine pozitif olarak yansımıştır. Şehirde ticaret canlanmış ve yeni iş alanları açılmıştır. Sağlık alanında yapılan yatırımlar, otoyol, köprü ve yol hizmetleri kentleri yakınlaştırmış, şehirlerarası bağlantıları arttırmıştır.⁵⁰

Bölgenin en dinamik sanayi gücü olan Gaziantep, İmalat sanayi yapısı olarak, küçük imalathane ve atölyelerin yanı sıra büyük tesislere de sahiptir. Tekstil hammadde ve yarı mamul üretimi alanında yoğunlaşan imalat sanayi, son dönemde halı imalatında büyük önem kazanmıştır. Özellikle makine halısı ve iplik konularında ihtisaslaşan sektör, kazandığı rekabet avantajıyla Türkiye pazarlarına hâkim olmuştur. Tekstil sektörüne bağlı olarak gelişen kimya ve plastik imalatı ihtiyaç duyulan hammaddelerin üretimiyle başlamış ve gelişmiştir. Tekstil sanayinde kullanılan iplik ve kumaşların boyanması, plastik ayakkabı imalatında kullanılan plastifyanlar kimya sanayini geliştirmiştir. Bu hammaddeler özellikle halı, triko ipliği, çuval dokuma ve non woven kumaş imalatında yoğun olarak kullanılmaktadır. Tarıma dayalı ekonomik modele sahip olmamasına rağmen, mercimek ve nohut gibi bakliyat ürünlerinin işlenmesi ağırlıklı olarak Gaziantep ve çevresinde yapılmaktadır. Gıda imalatında en önemli ürün kalemleri; buğday unu, bulgur, makarna, bitkisel sıvı yağlar, kakao mamuller, şekerlemeler ve şeker mamulleri, tahin, helva, reçel, Antepfıstığı işlemedir. Son dönemlerde gelişmeye başlayan sanayi kollarından bir diğeri de metal ve makine sanayidir. Özellikle değirmen makineleri, tarım makineleri, tekstil makineleri ve yedek parçaları konusunda ilin ve bölgenin ihtiyacını karşılamakta ve Türkiye imalatında önemli bir pay almaktadır. Şehir canlı hayvan ihracatı, hammadde ve işlenmiş deri potansiyeline sahip olmasına rağmen dericilik sektörü yeterince gelişmemiştir. Ağaç ürünleri ve mobilya sektörü küçük ve orta ölçekli işletmelerle şehir ve yurt talebine cevap vermektedir. Gelişmeye en açık bu sektör gerekli yatırım ve destekle kent ve ülke ekonomisine büyük değer katabilecektir.⁵¹

49 Muhammet Kösecik- S. Yaman Koçak, "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, C.2, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi*, Mart 2004, s.1-19.

50 Erdal Tanas Karagöl, "Şehir Ekonomileri Neden Önemli?" *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Mayıs,2015, <http://setav.org.tr/sehir-ekonomileri-neden-onemli/yorum/18742> (10.08.2015).

51 Gaziantep Sanayi Odası, "Ekovizyon 2014",[http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/eko-vizyon2014\(1\).pdf](http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/eko-vizyon2014(1).pdf) (25.03.2015), s.18-21.

Gaziantep'te İmal Edilen Bazı Ürünlerin Türkiye İmalat Kapasitesindeki Oranları	
Ürün grubu	Türkiye İmalat kapasitesindeki Oranı
Makine halısı	94%
Terlik ve evde giyilen diğer ayakkabılar, tabanı kauçuk, plastik veya kösele, sayası deri olanlar	79%
Polipropilen İplik	86%
Ham kumaş	80%
Tufting Halı	77%
Fantezi İplik	53%
Makarna	44%
İrmik	54%
Kazak ve süveterler, suni ve sentetik elyaftan yapılmış	55%
PE veya PP şeritten Çuval, torba	47%
Kavrulmuş Badem, Antep fıstığı	40%
Bulgur	22%
Akrilik İplik	71%

Kaynak: <http://www.gso.org.tr> (25.03.2015)

Gaziantep'te bulunan birçok kuruluş ve firma şehir kalkınmasında aktif rol üstlenmiştir. İpekyolu Kalkınma Ajansı KOBİ'lere destek sunarak, bölgesel kalkınma politikaları üretmektedir. Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından desteklenen dünyanın en büyük makine halısı üreticisi merinos halı; Türk markalarının geliştirilmesi, ihracatı arttırmak ve Türk malı imajını güçlendirmeyi hedeflemiştir. Merinos halı, başta Amerika ve Avrupa olmak üzere, Ortadoğu ülkeleri, Rusya ve Avustralya'da mağazalar açacaktır. Antep'in halı üretiminde hızla yükselen diğer bir firması Angora halı başta ihracata yönelik üretim yaparken 2006 yılından sonra iç piyasaya da yönelmeye başlamıştır. Makine halısı üretiminde zirvede olan il her geçen gün iç ve dış piyasalarda payını arttırmaya devam etmektedir.⁵²

Gaziantep genelinde tarım ve tarımsal sanayi gelişmiştir. Başta gıda sektörü olmak üzere mercimek, zeytinyağı ve sabun imalatı yapan farklı ölçeklerde firmalar mevcuttur. Gaziantep makarna üretiminde Türkiye ihtiyacının % 60'ını, mercimek üretiminin % 70'ini, un ve irmik üretiminin % 60'ını karşılamaktadır.⁵³ Gaziantep, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinde yetiştirilen buğday,

52 Fatih Mehmet Öcal vd., "Türkiye ile Suriye arasındaki Sınır Ticaretinin Ülke Ekonomilerine Etkileri", *TC. Kilis 7 Aralık Üniv. İktisadi ve idari bilimler fakültesi 1. Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye, s.372.

53 İsmail H. Özşabuncuoğlu- Tuğba Direkçi, "Seçilmiş Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Türkiye'de Bölgesel İstihdama Etkisi", *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Ekim 2012, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/gaziantep5.pdf> (15.06.2015),s.11-14.

Gaz

mercimek, fıstık, pamuk, nohut, meyve gibi zirai ürünlerin çoğu, hayvan deri ve sadeyağ gibi hayvan mahsulleri Gaziantepli tüccarlar ve esnaf tarafından alınmaktadır. Buğday mevcut Gaziantep fabrika ve imalathanelerinde bulgur, makarna veya un haline getirilerek ihraç edilir. Suruç, Nusaybin, Pazarcık gibi ziraat bölgelerinden derlenip toplanan pamukların bir kısmı Gaziantep'te çırçırılır, iplik haline getirilip, dokunur, zeytinler Nizip, Kilis ve Gaziantep'te bulunan fabrikalarda yağ ve sabun haline getirildikten satılmaktadır. Yaş üzüm, şarap, rakı, pekmez, sucuk, kuru üzüm gibi ürünler mamul haline getirildikten sonra satılır veya ihraç edilir. Ayrıca Ortadoğu ve Afrika ülkelerinden ithal edilen mallar Gaziantep'te toplanmakta ve buradan diğer illere ve ülkelere aktarılmaktadır. Çukurova, Mersin, Hatay ve Gaziantep ilinden toplanan yaş sebze ve meyveler doğu illerine, Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden toplananlar da batı illerine sevk edilmektedir. İl zanaatkarlık dalları; bakır oyma, sedef kakma, ahşap oyma, zurna yapımı, aba dokuma, yemeni, kutnu kumaş yapımı, kilim, gümüş imalatı, nakış, kalay Antep çarşılarında varlığını sürdürmektedir.⁵⁴ İlin en önemli tarım bitkilerinden Antepfıstığı Türkiye üretiminin büyük bir kısmını karşılamaktadır. Ayrıca Şanlıurfa, Siirt, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Kilis Antepfıstığı üretiminde Gaziantep'le birlikte % 97'lik üretim gerçekleştirmektedirler. Antepfıstığı Araştırma Enstitüsü kurularak verim ve kalite artırma çalışmaları ile bölgede İran'ı geçmeyi hedeflemektedirler.⁵⁵

Kent Ekonomisinin Ortadoğu Ekonomileri Açısından Değerlendirilmesi

Gaziantep bulunduğu konum itibari ile Türkiye'nin Ortadoğu ihracatında önemli bir yere sahiptir. Gaziantep tarihin her döneminde köklü ticaret yolları güzergâhında olmuş, sahip olduğu ticaret yolları Arap ülkeleri ve doğu ülkeleri ile ihracat ve ithalat yapmasına ve geniş bir pazara sahip olmasını sağlamıştır.⁵⁶ Gaziantep'in ihracat gerçekleştirdiği ülkelere baktığımızda, ilk üç sırada Ortadoğu ticaretimizin kilit ülkeleri olan; Irak, Suudi Arabistan ve Suriye yer almaktadır. Bu üç ülkeyi sırasıyla Almanya, İtalya, ABD, Birleşik Krallık, Polonya ve İsrail takip etmektedir. Gaziantep'in ihraç ettiği ürünler incelendiğinde, sanayi ürünlerinin %92,8'lik bir paya sahip olduğu, bu ürünlerin de genellikle tekstil, gıda ve tarım ürünleri olduğu görülmektedir.⁵⁷

54 Mehmet Solmaz- Hulusi Yetkin, *Gaziantep Çevre İncelemesi*, Gaziantep Kültür Derneği Yay. Gaziantep, 1969, 76-88; Kenan Mortan, Osman S. Arolat, *a.g.e.*, s.51-58.

55 http://www.olaymedya.com/Haber/antepfistigi-rekolte-tespit-raporunda-rekor-uretim-cikti_1441270674.html (04.09.2015).

56 Doğan, Kaya, *a.g.e.*, s.161-163.

57 Invest İn Gaziantep Resmi İnternet Sayfası, "Ticaret ve Lojistik" <http://www.investingaziantep.gov.tr/Ticaret-ve-Lojistik-icerik-76.html> (20.02.2015).

Gazi

Akademik
Bakış

155

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

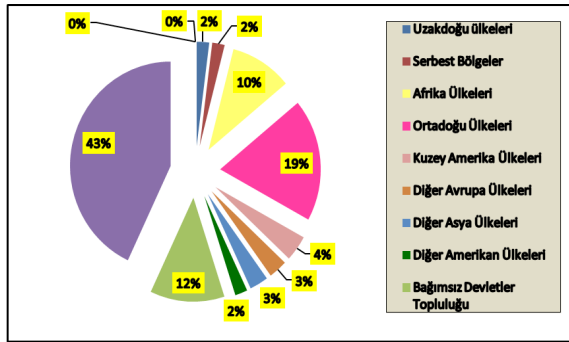
İhracat Yapılan İlk 10 Ülke (Milyon Dolar)			
	ÜLKE	2012	2013
1	Irak	2.372.309.000	2.330.188.000
2	Suudi Arabistan	302.100.000	301.044.000
3	Libya	204.323.000	281.414.000
4	Suriye	54.427.000	278.267.000
5	A.B.D.	211.840.000	230.847.000
6	İngiltere	145.926.000	149.597.000
7	Almanya	164.131.000	143.792.000
8	İtalya	95.890.000	136.515.000
9	Rusya	123.747.000	119.337.000
10	Mısır	143.587.000	108.269.000

Kaynak: http://gso.org.tr/userfiles/dis_ticaret.pdf (21.04.2015)

2012- 2013 yılı verilerine baktığımızda Gaziantep'in en çok ihracatı Irak ile yaptığı görülmektedir. Gaziantep 2013 yılı Türkiye ihracatının %20'sini tek başına Irak ile yapmıştır. Suriye ile ihracat payı savaş dönemine kadar çok yüksek olmuş fakat 2012 yılı verilerine baktığımızda çok büyük bir düşüş yaşandığı görülmektedir. 2013 yılında toparlanarak en çok artan ihracat payına sahip olmuştur. Libya'da Hükümetin kurulması ticari ilişkilerin tekrar yoluna girmesini sağlamış ve ihracat payı 2013 yılında artmıştır. Türkiye ile Mısır hükümeti arasında yaşanan gerginlik iki ülke ilişkilerini etkilemiş, Gaziantep ihracat payının düşmesine neden olmuştur. İtalya ve ABD ihracat payı 2012 yılına göre artış göstermiştir. Gaziantep 2009- 2013 yılları arasında ihracat payını %99 arttırarak, Türkiye ihracatında da payını en çok arttıran il olmuştur. İhracat yaptığı ülke grubunda Avrupa ülkeleri %43'lük bir payla ilk sıradadır. %19'luk pay ile Ortadoğu ülkeleri, %12 ile bağımsız devletler topluluğu, %10'la Afrika ülkeleri sırayla takip etmektedir.

Görüş

Gaziantep'in ülke gruplarına göre ihracatı(%)

Kaynak: http://gso.org.tr/userfiles/dis_ticaret.pdf (21.04.2015)

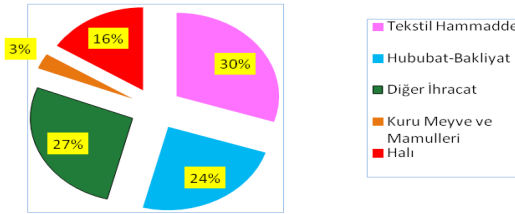
Gaziantep 2013 yılında 187 farklı ülkeye ihracat yapmıştır. Bu ülkeler arasında 16 Ortadoğu ülkesi ilk altmışın içinde yer almaktadır. Gaziantep'in 2013 yılı toplam Irak ihracatı 2.330.118 bin dolardır. Bu miktar diğer Ortadoğu ülkelerine yapılan ihracatın kat be kat üstündedir.

2013 yılı Gaziantep Ortadoğu İhracat rakamları(1.000 dolar)		
Sıra	Ülke	Toplam
1	Irak	2.330.118
2	Suudi Arabistan	301.044
3	Libya	281.414
4	Suriye	278.267
5	Mısır	108.269
6	İran	105.426
7	B.A.E	98.427
8	İsrail	76.582
9	Tunus	46.581
10	Fas	43.715
11	Cezayir	43.322
12	Lübnan	39.494
13	Ürdün	34.718
14	Yemen	27.928
15	Kuveyt	24.180
16	Sudan	13.093

Kaynak: http://gso.org.tr/userfiles/dis_ticaret.pdf (21.04.2015)

Gaziantep ihracatında en önemli ihracat kalemi tekstil hammadde grubu oluşturmaktadır. En çok ihracatı yapılan ürünlerin başında makine halıları gelmektedir. Türkiye halı ihracatında%70, Türkiye'nin makine halısı ihracatında ise %90'lık bir payla ilk sırada yer almaktadır. En çok ihracatı yapılan diğer ürünler; kimyevi maddeler, bitkisel sıvı yağlar, hazır giyim, buğday unu, polipropilen iplikler, bisküvi-pasta ürünleri, dokuma kumaşlar, makarna, örme kumaşlar, dokunmamış kumaşlar, çimento ve toprak ürünleri, kakaolu mamuller, pamuk ipliği, akrilik iplik, kuru kayısı, şeker ve mamulleri, margarin, Antep fıstığı, irmik, yer almaktadır.

Gaziantep İhracatında Önemli Ürün Grupları

Kaynak: http://gso.org.tr/userfiles/dis_ticaret.pdf (21.04.2015)

Gazi

Akademik Bakış

157

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Gaziantep halı ihracatı 2014 yılında %7,3'lük bir büyüme ile Cumhuriyet tarihi rekorunu kırmıştır. 2013 yılında 2 milyar 195 milyon 376 bin dolar olan halı ihracatı, 2014'te 2 milyar 354 milyon 635 bin dolara yükselmiştir. Gaziantep halı ihracatındaki payını %7,3 arttırarak 1 milyar 605 milyon 593 bin dolara çıkarmıştır. 2014 yılında en fazla halı ihracatı yapılan ülke Suudi Arabistan olmuştur. Suudi Arabistan'a yapılan halı ihracatı 371 milyon 985 bin dolardır.⁵⁸

Gaziantep, Mardin, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay gibi sınır illerinde sınır ticareti ve kaçakçılık yaygın olarak yapılmaktadır. Suriye'nin sınır ticareti kapsamında ithalata izin vermemesi bu kapsamdaki ticaretin tek taraflı olarak gerçekleşmesine neden olmuştur.⁵⁹ Sınır ticaretine gölge düşüren kaçakçılık il ve ülke ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Kayıtlı istihdam alanlarının açılmasını engellemekte ve haksız rekabet nedeniyle yerli işletmelerin zararına sebep olmaktadır. Sınır illerinde kaçakçılıktan en çok PKK terör örgütü gibi suç örgütleri beslenmekte ve kaçakçılık yapanlardan da haraç olarak ciddi gelir elde etmektedir. Sınır illerine komşu ülkelerde yaşanan savaş ya da her hangi bir olumsuz durum kaçak emtianın ülkeye rahat olarak girmesine fırsat vermektedir. Elde edilen yüksek kar ve cezaların caydırıcı olmaması kaçakçılığı cazip hale getirmektedir.⁶⁰ Sınır ticaretinin durması başta Gaziantep olmak üzere Mardin ve Hatay ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Sınır ticaretinin miktarı net olarak bilmesede bölge aktörlerince Gaziantep ve Hatay için yaklaşık olarak 2 milyon dolar civarında olduğu dillendirilmektedir.⁶¹

Gaziantepli işadamları 2000'li yıllardan sonra karşılıklı gelişen ilişkilerle yeni yatırımlar ve yeni pazar alanları için Suriye'ye daha fazla yönelmeye başlamıştır. Suriye'de başlayan kriz bölgede olduğu gibi Türkiye'yi de siyasi, ekonomik, diplomatik ve güvenlik alanlarında doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Krizin devam etmesi Gaziantep ve Mersin illerinde ticaret hacmini düşürmüştür. Sadece Suriye ile ticaret ve ihracat yapan firmalar değil, Suriye üzerinden diğer Ortadoğu ülkelerine ihracat gerçekleştiren firmalar da durumdan olumsuz etkilenmiştir.⁶² Türkiye'nin Suriyeli muhaliflere yardım etmesi, ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. 2011 yılından sonra iki ülke arasında karşılıklı müeyyideler ve yaptırımlar uygulanmaya başlanmıştır. Türk

58 "Gaziantep Halı Sektörü", <http://www.gaziantep.com/tr/hali-sektoru> (29.05.2015); "Gaziantep Halıcılar Odası", <http://www.halicilarodasi.com/default.asp?page=newsdetails&newsid=84> (29.05.2015).

59 Nesli Öztürk, "Suriye Arap Cumhuriyeti", *İzmir Ticaret Odası, Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü*, 2006, s.9.

60 Mehmet Özcan, "Terör ve Kaçakçılık", *Ankara Strateji Enstitüsü*, Şubat 2012, <http://ankarastrateji.org/ko-e-yaz-s/teror-ve-kacakc-l-k/> (18.05.2015).

61 Veysel Ayhan vd., *Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Gaziantep Ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri*, Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi – IMPR, Ankara, Rapor No: 12, Ekim – 2012, s.6.

62 İdil Bilgiç Alpaslan, "Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini nasıl etkiler?" Ağustos 2012, *TEPAV*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/13456307419.Suriye_Krizi_Turkiye_Ekonomisini_Nasil_Etkiler.pdf (14.03.2015), s.1-12.

iş adamlarının Suriye yatırımları durma noktasına gelmiş ve 2,6 milyar doların üstüne çıkan ticaret hacmi düşmüştür. Ayrıca 2012 yılı için hedeflenen 5 milyar dolar ticaret hacmi maalesef gerçekleştirilememiştir. Yeni yatırımlar, yapım aşamasındaki projeler belirsizlik ve savaş yüzünden durmuştur. Özellikle turizm alanında yatırım yapanlar, boşalan otel sahipleri, baklavacılar, ciddi ekonomik sıkıntılarla karşılaşmıştır.⁶³ İhracat alanını geliştiren Gaziantep, Suriye ihracatında kaybettiği payı diğer ülkelerden karşılamayı başarmıştır. Gaziantep için asıl sorun yatırım ve ihracat alanında değil, Suriye üzerinden yapılan transit ticaret riske girmiştir. Suriye üzerinden Mısır ve Suudi Arabistan'a yapılan ihracat Suriye üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Savaşla birlikte Irak alternatif olarak düşünülse de Irak'ın güvensiz yapısı ve IŞİD gibi terör gruplarının bölgede etkin olması alternatif olarak kalıcı olamayacağını göstermiştir. Ro-Ro seferleri Gaziantep ticareti için kurtarıcı olmaya başlamış, fakat Ro-Ro seferleri zaman ve maliyet olarak iş adamlarının gelirlerinin düşmesine sebep olmakta ve malların teslim süresi uzamaktadır. Bu durum devam ettiği takdirde orta ve uzun vadede iş adamlarının karlılığı düşecek ve maliyetleri artacaktır.

2002 yılından sonra Ortadoğu ve Kuzey Afrika Türkiye ticaretinde giderek artan bir paya sahip olmuştur. Uzun dönemde özellikle Suriyeli tüccarlar yoluyla bu ülkelere ihtiyaç duydukları ürünlerin ihracatı ve uygun pazarların bulunması daha rahat olacaktır. Suriyeli mülteciler Gaziantep ve diğer illerde açtıkları küçük işletmelerle üretimde ve ticaretle ekonomik canlılık sağlamakta, fakat işletmelerin çoğu kaçak olduğu için vergi ödenmemekte ve haksız rekabete yol açmaktadır. Şehirde istikrarın bozulmaması için biran önce Suriyelilere çalışma izni verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ucuz işgücü olmasına rağmen bunun istismar edilmemesi ve mevcut dengenin bozularak haksız rekabetin oluşmasına fırsat tanınmaması gerektiği vurgulanmaktadır.⁶⁴ Savaşın devam etmesi sosyal alanda yaşanabilecek olumsuzluklarla birlikte ekonomik sıkıntıları da arttırabilir. Gaziantep'te işadamları son yıllarda yöneldiği bu pazarı kaybetmek istememektedir.

Gaziantep'in en büyük ihracat gerçekleştirdiği ülke yakın komşumuz Irak'tır. Irak ile yaptığı ihracat Türkiye ihracatında ki payının yüksek olmasını sağlamaktadır. Gaziantep Irak ihracatı yaşanan savaşlar ve olumsuz durumlar

63 Ayhan vd., *a.g.m.*, s.7,8,32-37,68; Oytun Orhan- Sabiha Senyücel Gündoğar, *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, ORSAM Rapor no:195, Ocak 2015, ORSAM-TESEV, Ankara 2015, s.7-22; Harun Öztürkler- Türkmen Göksel, *Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme*, ORSAM Rapor no:196, Ocak 2015 Ankara, s.7-44; Suna Gülfer İhlamur-Öner, *Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası, Ortadoğu Analiz ORSAM*, Mart-Nisan 2014, C.6 S. 61, s.42-45; Seyfi Kılıç, *Suriyeli Sığınmacılar Ve Sınır İllerindeki Yansımaları, Ortadoğu Analiz ORSAM*, Mart-Nisan 2014, C. 6, S. 61, s.46,47; Murat Erdoğan, *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Üniv. Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Kasım 2014, s.1-48.

64 Ayhan vd., s.7,8,32,37,68; Orhan, Gündoğar *a.g.m.*, s.7-22; Öztürkler, Göksel, *a.g.m.*, s.7-35; Zümrüt Sönmez, *Komşuda Kriz: Suriyeli Mülteciler*, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Aralık 2014, İstanbul, s. 12-17; Alpaslan, *a.g.m.*, Aynı yer.

dışında sürekli artmıştır. En çok ihraç edilen ürünlerin başında Demir-Çelik, Bitkisel Yağlar, Değirmencilik Ürünleri, Dış Giyim, Pastacılık Ürünleri yer almaktadır. Irak'ın inşasında aktif rol alan Türk Müteahhitlerin gerekli malzemeleri Türkiye'den temin etmesi İnşaat sektör ürünlerinin ihracat payını arttırmıştır. Suudi Arabistan Gaziantep ihracatında ikinci önemli Ortadoğu ülkesidir. Gaziantep'ten Suudi Arabistan'a ihraç edilen ürünlerin başında Makine Halıları, İplikler, Pastacılık Ürünleri, Ayakkabı, Demir Dışı Metaller yer almaktadır. Gaziantep ihracatında büyük bir paya sahip olan Ortadoğu ülkelerinden biri de Libya'dır. Gaziantep'in 2013 yılında Libya'ya yaptığı ihracat toplam 281.414 milyon dolardır. 2013 yılında en çok ihraç ettiği ürünlerin başında ise Makine Halıları, Pastacılık Ürünleri, Kimya Plastik Mamulleri, Çimento, İplikler yer almaktadır. Gaziantep'in ekonomik ilişkiler içinde olduğu ilk on ülkeden biride Mısır'dır. 2011 yılında ihracat payı fazla iken yaşanan darbe ile ihracat payı azalmıştır. Gaziantep'in 2013 yılı Mısır ihracatı 108.269 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Mısır'a ihraç ettiği ürünlerin başında Makine halıları gelmektedir. Mevcut siyasi şartların değişmesi iki ülke arasında ekonomik ilişkilerin daha da artmasını sağlayacaktır.⁶⁵

Sonuç

Dünyanın en eski medeniyetlerinin kurulduğu bölgede olan Gaziantep bugün yeni medeniyetlere ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Eski medeniyetlerin mirasını gün yüzüne çıkaran kent tarihi değerini ve önemini korumaktadır. Gaziantep Cumhuriyet öncesinde Halep'le iç içe geçen ekonomik yapısıyla önemli bir ticaret merkezi olmaya devam etmektedir. İpekyolu güzergâhında bulunması çok sayıda tüccarın uğrak merkezi olmasını sağlamıştır. Cumhuriyet'in kurulmasıyla Halep'ten ayrılan Gaziantep yeni bir misyon üstlenmeye başlamıştır. Türkiye'nin Güneydoğu'daki en önemli ticaret merkezi olmaya başlamış, zamanla Halep'in sahip olduğu potansiyele ulaşmıştır. 1980'den sonra sanayi alanında yaptığı atılımla hızla gelişmeye başlamıştır. Sanayi kenti olmaya başlayan Gaziantep, özellikle tekstil sektörü ve halı sanayinde adından söz ettirmektedir. Girişimcilik ruhu bölge dinamikleriyle birleşerek küresel ekonomiye yönelmesini sağlamıştır. Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere Ortadoğu'ya açılmaya başlamıştır. Türkiye'nin ihracat ve ithalatında kilit illerden biridir. Ortadoğu ülkelerinde tekstil ürünlerinin yanı sıra inşaat sektöründe de faaliyette bulunmaktadır. Komşu ülkelerle sınır ticareti yapan Gaziantep ekonomik büyümesini sağlamakta, ikili anlaşmalarla ticareti destekleyici adımlar atmaktadır. Ayrıca vize muafiyetinin sağlanması ticari hareketliliği arttırmıştır. Gaziantep son yıllarda Suriye ve Irak olmak üzere Ortadoğu ihracatını arttırmaya devam etmektedir. Attığı adımlarla Türkiye'nin Ortadoğu ticaret merkezi olma yolunda hızla ilerlemektedir.

65 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri İle İlişkiler" [http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-ortadogu-ile-iliskileri.tr.mfa\(05.04.2014\)](http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-ortadogu-ile-iliskileri.tr.mfa(05.04.2014)); Gaziantep Sanayi Odası, "Dış Ticaret Rakamları" http://gso.org.tr/userfiles/dis_ticaret.pdf (22.02.2014).

Görüş

Akademik
Bakış

160

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Ortadoğu ülkelerinde başlayan devrim hareketleri bölgede ekonomik dengelerin de değişmesine neden olmuştur. Türkiye'nin sınır komşularına kadar sıçrayan ayaklanmalar özellikle Gaziantep gibi sınır illerinde olumsuz ekonomik sorunlara neden olmuştur. Irak'ta devam eden karışıklık düzelmeden yeni iç savaşların başlaması Ortadoğu güvenliği ve kalkınmasını engellemektedir. Siyasi istikrarsızlık anarşik grupları ortaya çıkarmakta ve diğer ülkelerle olan ilişkileri de etkilemektedir. Türkiye 2000'li yıllardan sonra daha aktif olarak Ortadoğu pazarına yönelmiş, karşılıklı ekonomik ilişkiler en üst düzeye çıkarılmıştır. Özellikle Gaziantep gibi sınır illeri Ortadoğu ülkeleri ile olan ticari ve ekonomik ilişkilerini küresel boyutta geliştirmeye başlamıştır. Bölgede yaşanan savaş ihracat ve ithalatın azalmasına, ticaret ve ekonomik dengelerin bozulmasına sebep olmuştur. Savaşın bazı ülkelerde iç savaş halini alması istikrarsızlığı tetiklemektedir. Ticaret yolları güvenliğinin sağlanamaması, ihracat ve ithalatın zamanında ve istenen miktarda yapılamaması ekonomik kayba neden olmaktadır. Petrol boru hatlarının denetiminin anarşik grupların eline geçmesi, TIR'lara zarar verilmesi, ihracat ve ithalat mallarına el konulması dış ticareti baltalamaktadır. Gaziantep yaşanan bu gelişmelerden olumsuz olarak etkilenmiş, özellikle karışıklıkların başladığı tarihlerde ekonomik düşüş yaşamıştır. Ayrıca Suriyeli mültecilerin Gaziantep gibi sınır illerine yerleştirilmesi bu illerde ve ülke genelinde sosyal ve ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Gaziantep ekonomisi, karışıklıkların etkisinin azalması ve bazı ülkelerde son bulmasıyla tekrar hareketlenmiştir. Gaziantepli tüccarlar yeni pazarlara açılarak zararlarını telafi etme, pazar ağını genişletme ve Ortadoğu ülkeleri ile ticaretine alternatif yollar üzerinden devam etmeye çalışmaktadır. Azalan ticaret hacmi ve ihracat payı tekrar yükselmeye başlamıştır. Bölgede istikrarın tekrar sağlanması ile Gaziantep hedeflediği pazar payına ulaşacak ve Türkiye'nin Ortadoğu sanayi ve ticaret merkezi olarak bölgede adından daha sık söz ettirecektir.

KAYNAKLAR

ALBAYRAM, Hadi. "Gelişimi Yapısı ve Sorunlarıyla Gaziantep Sanayi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 2004 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ALPASLAN, İdil Bilgiç, "Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini nasıl etkiler?" Ağustos 2012, *TEPAV*, http://www.tepav.org.tr/upload/files/13456307419.Suriye_Krizi_Turkiye_Ekonomisini_Nasil_Etkiler.pdf (14.03.2015).

AYHAN, Veysel, Müslüm Basılğan, Ümit Algan, *Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Gaziantep Ve Hatay Bölgesi Ekonomileri Üzerindeki Etkileri*, Uluslararası Orta Doğu Barış Araştırmaları Merkezi - IMPR, Rapor No: 12, Ekim – 2012.

ÇABUK, Nilay. "Güneydoğu Anadolu'da Yoksulluğun Sosyal Göstergeleri", *Ankara Üniv. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43,2(2003).

DOĞAN, Mehmet, Şemsettin Can Kaya. *Gaziantep*, Gaziantep, 1997.

Gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

DUYMUŞ, H. Hande, "Anadolu Mezopotamya Sınırında Ticari Bir Kent: Zeugma", *TC. Kilis 7 Aralık Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1.Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye.

ERDOĞAN, Murat. *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum Araştırması*, Hacettepe Ün. Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi, Kasım 2014.

GENİŞ, Şerife, Emin Baki Adaş. "Gaziantep Kent Nüfusunun Demografik Ve Sosyo-Ekonomik Yapısı: Saha Araştırmasından Notlar", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011 10(1).

GÖZEL, Mustafa(Proje Koor.). Ulaşım, "Gaziantep İlinde Doğa Turizmi Master Planı 2013-2023", <http://gaziantep.ormansu.gov.tr/Gaziantep/Files/belgeler/GAZ%C4%B0ANTEP%20DO%C4%9EA%20TUR%C4%B0ZM%C4%B0%20MATER%20PLANI-%2013.03.2013.pdf>, (22.03.2015).

GÜLLÜ, Mehmet. "Serbest Bölgeler Ve Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Yöre Ve Ülke Ekonomisine Katkıları", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Şanlıurfa, 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÜZEL, Ahmet. "Gaziantep'te Sanayi'nin Gelişmesinde Coğrafi Konumunun Önemi", *Yatırım*, <http://www.yatirimymm.com/makale-gaziantepin-turkiye-ekonomi-sindeki-yeri.html> (22.03.2015).

HALİS, Muhsin. "Yabancı Girişimciliği Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, S.12, Y.9, Haziran, 2007, <http://dergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/haziran2007/24.pdf> (25.04.2014).

HEPHAKTAN, C.Erden, Asil Alkaya. "Türkiye'de Gelir Dağılımının Bölgesel Yönden İncelenmesi", *Yönetim ve Ekonomi*, 2001, C. 8, S.2, Celal Bayar Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Manisa.

IHLAMUR-ÖNER, Suna Gülfar. *Türkiye'nin Suriyeli Mültecilere Yönelik Politikası*, Ortadoğu Analiz ORSAM, Mart-Nisan 2014, C.6 S. 61.

KARACA, Orhan. "Türkiye'de Bölgeler arası Gelir Farklılıkları: Yakınsama Var mı?" ,*Türkiye Ekonomi Kurumu*, Nisan 2004, Ankara.

KARAGÖL, Erdal Tanas. "Şehir Ekonomileri Neden Önemli?", *SETAV*, <http://setav.org/tr/sehir-ekonomileri-neden-onemli/yorum/18742> (10.08.2015).

KILIÇ, Seyfi. *Suriyeli Sığınmacılar Ve Sınır İllerindeki Yansımaları*, Ortadoğu Analiz ORSAM, Mart-Nisan 2014, C. 6, S. 61.

KÖK, Sabahat Bayrak. "Küresel Baskılar Karşısında Geçerli Bir Üstünlük Yönelimi Olarak Yabancı Sermaye Ve Yabancı Sermayeye Yönelik Bakışın KOBİ'lerde Karşılaştırmalı Bir Analizi-I", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S.7, 2014,Konya.

KÖSEÇİK, Muhammet, S. Yaman Koçak. "Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Yapısal Fonlar", *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, C.2, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı ve Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004.

MORTAN Kenan, Osman S. Arolat. *Gaziantep Ekonomisine Bakış*, İstanbul, Heyamola Yayınları, 2009.

Göç

Akademik
Bakış

162

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ORHAN, Oytun. Sabiha Senyücel Gündoğar. *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri*, ORSAM Rapor no:195, Ocak 2015, ORSAM-TESEV, Ankara 2015.

ÖCAL, Fatih Mehmet, Filiz Tutar, Mehmet Vahit Eren. "Türkiye ile Suriye arasındaki Sınır Ticaretinin Ülke Ekonomilerine Etkileri", *TC. Kilis 7 Aralık Ünv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1.Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye.

ÖĞÜT, Tahir. "Milli Sınırların Oluşum Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Sorunu ile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Raporu ve Değerlendirilmesi", *TC. Kilis 7 Aralık Ünv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 1.Uluslararası Sınır Ticareti Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Kasım 2010, Kilis/Türkiye.

ÖZCAN, Mehmet. "Terör ve Kaçakçılık", *Ankara Strateji Enstitüsü*, Şubat 2012, <http://www.ankarastrateji.org/yazar/prof-dr-mehmet-ozcan/teror-ve-kacakcilik/> (18.05.2015).

ÖZDEĞER, Hüseyin. *Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1938.

ÖZDEĞER, Hüseyin. "Gaziantep", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, Y.1996.

ÖZKILINÇ, Ahmet. *373 Numaralı 'Ayntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543)*,9, Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Murat Yüzbaşıoğlu. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yayınları, 2000.

ÖZSABUNCUOĞLU, İsmail H., Arif Özsağır, A.Atilla Uğur. *Son Dönem Gaziantep Ekonomisi*, Cumhuriyetinin 75. Yılına Armağan, Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları, 1999.

ÖZSABUNCUOĞLU, İsmail H., Tuğba Direkçi. "Seçilmiş Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Türkiye'de Bölgesel İstihdama Etkisi", *Türkiye Ekonomi Kurumu*, Ekim 2012, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/gaziantep5.pdf> (15.06.2015).

ÖZTÜRK, Nesli. "Suriye Arap Cumhuriyeti", *İzmir Ticaret Odası, Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü*, 2006.

ÖZTÜRKLER, Harun, Türkmen Göksel. *Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme*, ORSAM Rapor no:196, Ocak 2015 Ankara.

PEKDOĞAN, Celal. *Gaziantep Ticaret Odası'nın Yüzyılı(1898-1998)*, Gaziantep, 1999.

SOLMAZ, Mehmet, Hulusi Yetkin. *Gaziantep Çevre İncelemesi*, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziantep, 1969.

SOLMAZ, Mehmet. *Atatürk Gaziantep'te: Mektuplar, Belgeler, Fotoğraflar, Anılar, Nüfus Tescili: Gaziantep'in Adaşı ve Hemşerisi* 4. Basım, Gaziantep: İlke Matbaacılık Kurumculuk İnş. San. Tic. Ltd. Şti. 2013.

SÖNMEZ, Zümrüt. *Komşuda Kriz: Suriyeli Mülteciler*, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Aralık 2014, İstanbul.

Gazi

Akademik Bakış

163

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ŞİVGİN Hale, *19. Yüzyılda Gaziantep*, Ankara, 1997.

UYAN, Birgül. "Bölgesel Gelişme Dinamikleri: Gaziantep İlinde Yerel Ekonomik Gelişmeyi Etkileyen Faktörler", Çukurova Üniversitesi, Adana, 2009 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

ÜZÜMCÜ, Âdem, Mustafa Korkat. "Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yolsuzlukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012)", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 8, 2014.

YILDIRIM, Metin-İbrahim Örnek. "Walth Whitman Rostow'un Kalkınma Aşamaları Yaklaşımına Göre Gaziantep Ekonomisinin İncelenmesi", Eylül 2012, *Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları*, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/gaziantep3.pdf> (20.02.2015).

YILDIZ, Özkan. "GAP İllerinde Sosyal Ekonomik Dönüşüm" *Ege Akademik Bakış*, 8(1)2008, s.292-294, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423877070.pdf> 819.04.2015).

"Antep Baklavasının Tescili," <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=49345&l=1> (10.05.2015).

"Dünyanın 7 Harikasından Biri Gaziantep", <http://www.gto.org.tr/Ekonomi-icerik-19.html> (30.03.2015).

"Gaziantep Halı Sektörü", <http://www.gaziantep.com/tr/hali-sektoru> (29.05.2015).

"Gaziantep Halıcılar Odası", <http://www.halicilarodasi.com/default.asp?page=newsdetails&newsid=84> (29.05.2015).

"Gaziantep İli Sosyal Göstergeler", <http://www.tuik.gov.tr> (12.06.2014).

"OTM 2014", <http://www.otm2014.com/eyupbartik.pdf> (10.03.2015).

"Ulaşım", Gaziantep Sanayi Odası, <http://www.gso.org.tr/Content/?gsoSyfID=173>(08.03.2015).

"Ulaşım", *Gaziantep Ticaret Odası*, <http://www.gto.org.tr/Ulasim-icerik18.html> (18.03.2015).

"Yatırım Teşvik İstatistikleri", <http://gso.org.tr/userfiles/yatirim.pdf>,(21.04.2015).

Gaziantep İli Kültür ve Turizm Müdürlüğü, "Tarihi Yapılar ve Gezilecek Yerler, Gaziantep Turizm Raporu 2012", <http://www.gaziantepturizm.gov.tr/TR,52331/tarihi-yapilar-ve-gezilecek-yerler.html> (08.05.2015).

Gaziantep Sanayi Odası, "Ekovizyon 2013", <http://www.gso.org.tr/userFiles/File/Sayfalar/Ekovizyon2013.pdf> (21.04.2015).

Gaziantep Sanayi Odası, "Ekovizyon 2014", [http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/ekovizyon2014\(1\).pdf](http://www.gso.org.tr/userfiles/file/Sayfalar/ekovizyon2014(1).pdf) (25.03.2015).

Gaziantep Ticaret Odası Resmi İnternet Sitesi, "Turizm" <http://www.gto.org.tr/Turizm-icerik-20.html> (04.04.2015).

Gaziantep Turizm Elçileri Derneği, "Gaziantep Turizm Analizi Projesi, TRCI/11/DFD/2039", İpekyolu Kalkınma Ajansı, <http://www.ika.org.tr/upload/yazilar/2011-DFD-Raporlari-757200.pdf> (04.04.2015).

Göz

Güneydoğu Anadolu Rehberi, Gaziantep 27.07.2011, <http://www.guneydogumirasi.org/pdfs/gaziantep.pdf>, (05.04.2014).

http://www.adg.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=223:gaziantep-te-stihdam(21.05.2015)

<http://www.aktifhaber.com/gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek> 1095134h.htm (25.05.2015).

<http://www.dunya.com/dunya/ulkeler/iran-fistigi-dunyayi-istila-edecek> 262608h.htm (04.09.2015).

<http://www.gaziantep-bld.gov.tr/haber-690-buyuksehir-belediyesi-ile-tcdd-arasinda-gaziray-protokolu-imzalandi.html> (11.02.2015).

<http://www.haberler.com/gaziantep-te-engelliler-istihdam-edilecek-6800830-haberi/> (25.05.2015).

http://www.olaymedya.com/Haber/antepfistigi-rekolte-tespit-raporunda-rekor-uretim-cikti_1441270674.htm (04.09.2015).

İnvest İn Gaziantep Resmi İnternet Sitesi, " İstihdam Ve İşsizlik", <http://www.investingaziantep.gov.tr/Istihdam-ve-Issizlik-icerik-75.html> (20.02.2015).

İnvest İn Gaziantep Resmi İnternet Sitesi, " İstihdam Ve İşsizlik", <http://investingaziantep.gov.tr/Kultur-ve-Turizm-icerik-68.html> (20.02.2015).

T.C. Devlet Demir Yolları Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=1263>(11.02.2015).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-sudi-arabistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (04.02.2015).

T.C. Gaziantep Valiliği Resmi İnternet Sayfası, "Rakamlarla Gaziantep 2012", <http://www.gaziantep.gov.tr/kurumlar/gaziantep.gov.tr/siteg/document/gaziantep%20sosyo-ekonomik%20gosterge%202013.pdf> (12.06.2014).

T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Ulaşan Erişen Türkiye 2014, Demiryolu Sektörü", <http://www.ubak.gov.tr/BLSMWIYS/UBAK/tr/dokumanustmenu/projelerfaaliyetler/20130319101534204164.pdf> (18.04.2015).

Türkiye Dış Ticaret Vakfı Resmi İnternet Sitesi, "İller Yatırım Kataloğu", www.tdv.org.tr/illerkatalog/illerkatalog.pdf (22.03.2015).

Türkiye Sakatlar Derneği Resmi İnternet Sitesi, <http://www.tsd.org.tr/haberler/421-gaziantep-te-engelliler-stihdam-edilecek>(12.04.2015)

Gazi

Akademik
Bakış

165

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Turkmens: Victims of Arabization and Kurdification Policies in Kirkuk*

Türkmenler: Kerkük'te Araplaştırma ve Kürtleştirme Politikalarının Kurbanları

Şafak OĞUZ**

Abstract

Kirkuk, with its large oil reserves, has constituted one of the most significant points of controversy politically, ethnically, and economically in modern Iraq. Historically a Turkmen city, Kirkuk underwent a massive Arabization policy during the Baathist regime in order to modify the city's demographics. This formed the major means by which the Baathist regime sought to control this multiethnic and multi-religious city.

After the US invasion of Iraq in 2003, Kurds launched a massive Kurdification program whereby Turkmen and Arabs have been encouraged to leave the city. The demography of the city has been changing in favor of the Kurds, who have resorted to all means, not excluding crimes against humanity, to form the majority of the city's population before the referendum that will decide not only the status of the city but also the future of Iraq and the Middle East. In supporting the Kurds, Western countries have ignored the suffering of the Turkmen, the primary victims of Arabization in the past and nowadays of Kurdification.

Keywords: Kirkuk, Turkmen, Arabization, Kurdification, Change of Demography

Öz

Büyük petrol rezervlerine sahip olan Kerkük modern Irak'ta siyasi, etnik ve ekonomik olarak en tartışılabilir konulardan birisidir. Tarihi olarak bir Türkmen şehri olan Kerkük Baas rejimi döneminde şehrin demografik yapısını değiştirme amaçlı olarak yoğun bir Araplaştırma politikasına maruz kalmıştır. Bu Baas rejiminin etnik ve dini açıdan karma bir yapıya sahip bu şehri kontrol etmek için kullandığı yöntemlerden birisi olmuştur.

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgalinden sonra Kürtler Türkmen ve Araplara şehri terk etmeleri konusunda baskı yaparak yoğun bir Kürtleştirme politikası uygulamaya başlamışlardır. Şehrin demografik yapısı, sadece şehrin statüsünü değil Irak ve Orta Doğu'nun geleceğini de belirleyecek olan referandum öncesinde şehrin nüfusunun çoğunluğunu oluşturmayı hedefleyen Kürtler lehine insanlığa karşı işlenen suçlar dahil her türlü yöntemle değiştirilmektedir. Kürtleri destekleyen Batılı devletler önce Araplaştırma, şimdi de Kürtleştirme politikasının esas kurbanı olan Türkmenlerin acılarını görmezden gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Türkmenler, Araplaştırma, Kürtleştirme, Demografik Yapının Değişmesi

* Makalenin Geliş Tarihi: 06.03.2016, Kabul Tarihi: 18.05.2016

** Dr., Uluslararası Strateji ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi (USGAM) Güvenlik Uzmanı, E-Posta: safakoguz76@yahoo.com.tr

Gazi

Akademik
Bakış

167

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

INTRODUCTION

The struggle for power in the Middle East, mainly for the control of oil resources, has been shaped by ethnic, religious, and sectarian clashes stemming from its complex demographical structure within artificial borders. Important regions or cities with historical, economical, religious, or social importance for different groups, constitute the focal points of the struggle. The multiethnic or multi-religious structures of these regions/cities lead rulers to resort to harsh methods to control these areas, with enforced change in the demographic structure, particularly by massive deportations of peoples within the country, constituting the major tool to effect this change.

Important economically, politically, and historically, Kirkuk presents one of the prime examples of the power struggle rooted in demographic changes. Since the discovery of oil here in 1927, Kirkuk has been economically important because of its large oil capacities, producing 340.000 barrels per day (bpd), almost 10 percent of Iraq's total production, and holding 40 percent of Iraq's oil reserves.¹ That makes Kirkuk's future important not only for Iraq but also for the region and for other countries. As Erol pointed out, Kirkuk is the Pandora's box of the new Middle East.²

Kirkuk has been traditionally noted for its ethnic and religious diversity, in particular its important Turkmen, Arab, and Kurdish populations, whose ownership disputes for the city cause major conflicts for Kirkuk. As a result, the major means employed to control Kirkuk has been enforced demographic change, especially after oil was discovered. Inhabited primarily by Turkmen historically, Kirkuk underwent heavy Arabization and then Kurdification programs in order for successive governments to effectively control the city.

Although started after the discovery of the oil, the massive Arabization policy was performed under the Baathist regime until 2003. Turkmen, Kurds and other minorities were replaced by Arabs transferred from southern Iraq, resulting in Arabs forming the major of the city's population, to the detriment of the formerly majority Turkmen and also of the Kurds resident there.

After the invasion of Iraq by the U.S. in 2003, the balance of power changed in northern Iraq, and Kurds, with help from western countries, started a massive Kurdification policy in Kirkuk. Under the cover of "Reversing Arabization", the Kurdish authorities resorted to violent methods to change the demography of the city, deporting, killing or threatening other ethnic groups, especially Turkmen and Arabs. Preparing for the referendum in Kirkuk after the seizure of the city in 2014 by Peshmerga, under threat by ISIS, the Kurdish au-

1 OPEC, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm .

2 Mehmet Seyfettin Erol, "Kerkük üzerinden Yeni Türkiye'ye Derin mesajlar", *Milli Gazete*, 9 Aralık 2013.

horities intensified their efforts to expel remaining Turkmen, in order to alter the demographical structure of the city in Kurdish favor.

This paper argues that Turkmen have constituted the major victims for both Arabization and Kurdification policies. Western countries, media, and scholars focused on Kurdish claims concerning the Arabization period while disregarding historical facts and official figures about the Turkmen population, tend to ignore the position of Turkmen as the main victims of Kurdification after 2003.

ARABIZATION AND KURDIFICATION: CRIME AGAINST HUMANITY

Kirkuk's strategic, political, and especially economic importance prompted its ethnic communities (in particular its historical majority population groups of Turkmen, Arabs and Kurds) to assert jurisdiction over the city based on their different historical perspectives. As James Glanz stated, "the conflicting views on Kirkuk are rooted in conflicting readings of the same history."³

The main methodology in the struggle for the control of the city has been to alter demography, mainly deporting other ethnic groups and minorities to the other parts of Iraq, by force, threat or intimidation. That policy, Arabization, the Iraqi government pursued against Turkmen and Kurds until the end of Baath regime. Kurdish efforts to change the demography of Kirkuk through deportation, killings, torture, violence, intimidation and threat, under the supervision of Kurdish officials, especially military and civilian officials of the Kurdish Democratic Party (KDP) and the Patriotic Union of Kurdistan (PUK), which began under the cover of reversing Arabization since 2003, is called Kurdification.

The legal aspects of Arabization and Kurdification are key factors to understand in the struggle for Kirkuk. Both processes include torture and violence, but especially the forcible and arbitrary transfer of populations, defined by the International Criminal Court statutes as a "crime against humanity".⁴ Although the crimes performed during Arabization occurred prior to the ICC statute's coming into force in 2002, and when Iraq in any case was not a party to the statute, the Kurdification policy was executed after the ICC statute took effect, and mainly after Iraq acceded to the ICC in 2005. Thus, the crimes that occurred during Kurdification have more international obligations than those of Arabization.

The crime of deportation or forcible transfer of populations means forced displacement of the persons concerned by expulsion or other coercive acts

3 Glanz, James. "Letter from the Middle East: A City with 3 Chips on its Shoulder." *The New York Times*, 10 Aug. 2005.

4 Rome Statute of the International Criminal Court, Article 7-1 (d).

Gazi

from the area in which they are lawfully present, without grounds permitted under international law.⁵ That includes “the full range of coercive pressures on people to flee their homes, including death threats, destruction of their homes, and other acts of persecution such as depriving members of a group of employment, denying them access to schools, and forcing them to wear a symbol of their religious identity.”⁶ All the above occurred during both Arabization and Kurdification.

The actions of the former Iraqi government meet all the requisite elements of the crime against humanity, in the forced transfer of civilian populations. First, Iraq has “forcibly transferred, without grounds permitted under international law,” hundreds of thousands of Kurds, Turkmen, and Assyrians “to another ... location, by expulsion or other coercive acts.” Second, the persons expelled or forcibly transferred from northern Iraq “were lawfully present in the area from which they were deported or transferred.” Third, the Iraqi government knew that the expelled persons were lawfully present in northern Iraq. Finally, the expulsions from northern Iraq were pursued as a matter of government policy⁷

The same situations hold for Kurdification in Kirkuk. Since the 2003 US invasion, many Turkmen, Arabs, and other minorities have been forcibly transferred to another location by expulsion or other coercive actions, including killings. US officials ignored the torture, violence, and intimidation against Turkmen and Arabs, if they did not help. Kurdish leaders intensified their efforts after the seizure of Kirkuk by Peshmerga in 2014 under the cover of the ISIS threat. Kurds called their actions “reversing Arabization”. However, a majority of the deportees are Turkmen, who have been living in Kirkuk for centuries. Turkmen are “lawfully present in the area from which they were deported or transferred”, unlike Arabs settled during Arabization, because there has never been a Turkmenization in Kirkuk.

Finally, Kurdish officials have been partly or completely involved in this action. As the Human Rights Watch observed, after the 2003 invasion, military and civilian officials of the two main Kurdish political parties—the KDP and the PUK—took a direct role in the intimidation, suggesting that the two political parties actively supported the forced displacement in Kirkuk.⁸ Since 2014, Kurdish officials have been officially responsible for the events in Kirkuk where Peshmerga controls the city.

5 Rome Statute of the International Criminal Court, Article 7-2(d).

6 Christopher K. Hall, “Article 7: Crimes against humanity” Otto Triffterer (ed.), *Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court*, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1999, p. 162.

7 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, August 2004, Vol. 16, NO. 4(E), <https://www.hrw.org/reports/2004/iraq0804/iraq0804.pdf>, p.20-21.

8 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, p.35.

Göz

As pointed out above, Kurdification, like Arabization, meets all the requisite elements of the crime against humanity that consists of the forced transfer of civilian populations. As Ezzat pointed out “crimes against humanity have been committed in terms of deliberate acts, encompassing a deliberate campaign of massacre, impoverishment, abduction, torture and deportation, cultural destruction, as well as negligence of their rights to political representation.⁹ The Kurdish leaders’ plan is to change Kirkuk’s demography in favor of Kurds before the referendum that will determine the status of Kirkuk and other disputed areas. They do not refrain from committing crimes against humanity in the 21st century. Not surprisingly, most of the western media and governments ignore the crimes against humanity when the victims are Turkmen. Thus the governments, who openly support an independent Kurdish state in the region, do not feel obliged to stop the crime against Turkmen which is not on the agenda of the international community because it is not published in their media. Turkmen will also not have evidences credible for western institutions if they would like to sue in the future.

ARABIZATION

Kirkuk was the main centre of the Turkish population in Iraq. Several villages in its vicinity are also Turkish speaking , whereas other towns are isolated communities surrounded by Kurds and Arabs.¹⁰ The Turkish-speaking population in Iraq and Syria, which have historical and cultural ties to Turkey, are called Turkmen. The origin of the Turkmen people is unclear, but the supposition is that they must be descended from colonists settled by the Seljuk state as the outpost of their rule.¹¹ The power of the Turkmen reached its peak after the conquest of Kirkuk by the Ottoman empire in 1534. In nineteenth-century Ottoman Iraq a verifiable claim to Turkic origin was the key to social and political advancement, with the result that Turkic families occupied the highest socio-economic strata and held the most important bureaucratic jobs.¹² Ottoman rule in Kirkuk ended in 1926 according to the decision by League of Nations and Kirkuk became a part of the Kingdom of Iraq, which was in turn ruled under British administration until 1932.

The discovery of oil in 1927 changed the fate of Kirkuk and the city became one of the most important revenue resources for the Iraqi government, which is one of the main reasons for the struggle over control of the city. The Kirkuk oil field consist of three domes---Baba, Avanah and Khurmala---and it

9 Yawooz Ezzat, *The treatment of Iraqi Turks since the Aftermath of WWI: A Human Rights perspective*, Trafford Publishing 2012, p.5.

10 Paul J. Rich, *Iraq and Rubert Hay's two years in Kurdistan*, Lanham, Lexington Books, 2008, p.61.

11 Ibid, p.61.

12 Lian Anderson and Gareth Stansfield, *Crisis in Iraq: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise*, Philedelphia, University of Pennsylvania Press, 2009, p.17.

Gazi

Akademik
Bakış

171

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

was at the Baba dome that the country's first productive oil well was drilled.¹³ That intensified the struggle between Arabs and Kurds to control social and economic life in Kirkuk. During this period, the Turkmen did not take part in the ethnic-nationalist struggles between Arabs and Kurds, yet they tried to maintain their identity. However, they were occasionally targeted by the Iraqi monarchy for assimilation, with massacres of Iraqi Turkmen occurring in Kirkuk in May 1924 and July 1946.¹⁴

Especially during and after the revolution of 1958, Kurds targeted Turkmen, which Anderson and Stansfield called "the moment that their relationship with the Kurds changed from one of coexistence to one of ethnic-based competition."¹⁵ Yet by 1968, when the Ba'ath party took control of Iraq, the Turkmen of Kirkuk felt even more pressured by the Kurdish-Arab struggle that revolved around Kirkuk's inclusion in a Kurdish region.¹⁶

However, Turkmen remained in the the largest group in Kirkuk's population, despite the fact that "between the turn of the century and the 1957 Iraqi census, Kirkuk's population increased from roughly 25,000 to about 120,000"¹⁷ thanks to the economic development based on oil production. According to the 1957 census, one of the most reliable sources for the ethnic structure of Kirkuk, Turkmen (37.6 percent) were the largest group, just outnumbering Kurds (33.3 percent), who in turn outnumbered Arabs (22.5 percent).¹⁸ The census data from 1957 indicate that Kirkuk city's total population of 120,000, just over 45,000 were Turkish speakers, 40,000 were Kurdish, and 27,000 were Arabic speakers.¹⁹ However, the 1960's experienced a massive Arabization process in Iraq, resulting in Kirkuk experiencing more change than any other city in the region²⁰, in favor of Arabs.

The Baath Party seizure of power in 1968 became the prime determinant force for the future of Northern Iraq. The Baath Party granted more autonomy to Kurds than they had ever received before, however the Baath excluded Kirkuk from this gesture. Kirkuk was one of the main controversial issues for the 1970 Autonomy Accord between Baghdad and Mullah Mustafa Barzani, which

13 Iraq facts and figures, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm

14 Barry Rubin, "People of the Middle East", Barry Rubin (ed), *The Middle East: A Guide to Politics, Economics, Society and Culture*, Oxon, Routledge, 2015, 529.

15 Anderson and Stansfield, *ibid*, 2009, p. 64.

16 *Ibid*, 79-86.

17 Arbella Bet-Shlimon, Group Identities, "Oil, and the Local Political Domain in Kirkuk: A Historical Perspective", *Journal of Urban History*, September 2012, Vol. 38, no. 5, p.916.

18 Brendan O'Leary, *How to get out of Iraq without integrity*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2009, p.152.

19 Liam Anderson, Power-sharing in Kirkuk: Conflict or Compromise?, Paper prepared "Globalization, Urbanization and Ethnicity Conference"(Ottawa, December 3-4, 2009), https://www.academia.edu/203542/Power-Sharing_in_Kirkuk_Conflict_or_Compromise

20 Anderson and Stansfield, *ibid*, p.42.

Göz

has been a cornerstone for the evolution of Kurdish autonomy. The Baath Party intensified its Arabization efforts in Kirkuk, to make sure that Arabs would be in the majority in the plebiscite they were planning to hold.

“Barzani insisted on Kirkuk’s inclusion within the Kurdish region while Baghdad (represented in the negotiations by then Vice-President Saddam Hussein) categorically refused to allow Kirkuk and its surrounding oil fields to fall out of its control.”²¹ As Gunter pointed out, the uncompromising position of Barzani and Talabani on whether Kirkuk formed part of Kurdistan is probably at least in part a result of their fear of losing control of the Kurdish “street”, which considers Kirkuk to be the Kurdish “Jerusalem”.²² The Turkmen presence in great numbers in Kirkuk, was seen by Mullah Mustafa Barzani as an obstacle to the realization of his dream for an independent Kurdish state and the control of Kirkuk’s oil wealth.²³

The struggle for Kirkuk increased tension between Kurds and the Iraqi government, endangering Kurdish autonomy. In June 1973, Barzani angered Saddam by telling the Washington Post that Kirkuk’s oil belonged to the Kurds and plainly demonstrating his refusal to compromise on that stance. Tiring of Barzani, in March 1974 Saddam gave the Kurds two weeks to reject or accept his government’s offer. Barzani turned him down.²⁴ That resulted in the massive Arabization process in Kirkuk that affected Turkmen much more than Kurds.

Saddam Hussein’s success in breaking the relationship between Iran and the Kurds, and the collapse of Kurdish rebellion, which resulted in Barzani’s exile, started a new Arabization wave in Kirkuk. To ensure that the Kurds could never again claim they had a majority in the city, the Baath regime embarked upon a deeper Arabization of the region, with tens of thousands of families moved off their land to sites in the southern deserts.²⁵ In 1975, the Iraqi Baath Party, under Ahmat Hassan al Bakr, began to Arabize the Kirkuk area by imposing restrictions on Kurds and Turkmen who lived there while trying to replace them with Arabs from central and southern Iraq.²⁶

The 1988 Halabca massacre and the 1991 Gulf War played an important role in the second step of the Iraqi government’s Arabization policy in Kirkuk.

- 21 David Romano, *The Future of Kirkuk*, Sherrill Stroschein (ed), *Governance in Ethnically Mixed Cities*, New York, Routledge, 2007, p.94.
- 22 Michael M. Gunther, *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, p.46.
- 23 Mofak Salman Kerkuklu, *The Plight of Iraqi Turkoman*, Istanbul, Turkmeneli Research and Idea Center Publications Nu: 2, 2015, p.14.
- 24 Said K. Aburish, *Saddam Hussein: The Politics of Revenge*, New York, Bloomsbury Publishing, 2000, p.121.
- 25 Anderson and Stansfield, *ibid*, p.39.
- 26 Spencer C. Tucker, *Kirkuk, Iraq, US Conflicts in the 21st Century, Afghanistan War, Iraq War and the War on Terror*, Santa Barbara, ABC Clio, 2016, Volume 2, p.492

Gazi

Operation Desert Storm deepened the rift between Arabs and Kurds, where Kurds enjoyed a new autonomous region of Dohuk, Suleymaniye and Erbil north of the thirty-six parallel and protected by the US and UK, but which did not include Kirkuk. The Baath regime then launched a new and massive Arabization program in Kirkuk, replacing expelled Kurdish, Turkmen and Assyrians with Arabs, most of them Shi'a families brought from the south. Arabs took over the homes of expelled families, but the Iraqi government also constructed entirely new neighborhoods to drastically alter the ethnic demography of Kirkuk--the very aim of Arabization.²⁷ "Kurds, Turkmen, and Assyrians came under constant pressure to sign ethnic identity correction forms relinquishing their ethnicity and registering officially as Arabs, while non-Arabs were required to become members of the Baathist Party, and to serve in "volunteer" militias. Families that refused to comply were issued formal expulsion orders requiring them to leave their homes and move to Kurdish-controlled areas. . . . Arab families were given financial incentives to move north, and the Iraqi government embarked on housing construction projects to bring more Arab families north in order to change the demographic make-up of the north"²⁸. It is estimated that between 1991 and 2003 as many as 120,000 Kurds and Turkmen were forcibly relocated out of Kirkuk.²⁹ As Brendan O'Leary pointed out, Arabization and gerrymandering altered the demographic character of the province.³⁰

There has not been any credible information about the change of population in the Kirkuk city during the Arabization process. However "The Arabs forcibly expelled Kurds and especially Turkmen from Kirkuk city. The situation in Kirkuk Province was even worse than in the city itself, as the Turkmen population declined from 21% to 7% between 1957 and 1997"³¹ as shown below.

Table-1 : Comparison of Kurdish, Arab and Turkmen population in Kirkuk

	1957 Census		1977 Census		1997 Census	
Kurds	187.593	48 %	184.875	38 %	155.861	21 %
Arabs	109.620	28 %	218.755	45 %	544.596	72 %
Turkmens	83.371	21 %	80.347	17 %	50.099	7 %

Source: Anderson and Stansfield, (2009: 43)

27 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, p.35.

28 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, p.35.

29 Tucker, *ibid*, p.492

30 Peter W. Galbraith, *Kurdistan in Federal Iraq*, "The Future of Kurdistan in Iraq", Brendan O'Leary, John McGarry and Khaled Salih (eds), Philadelphia, University Press of Philadelphia, 2005, p.277.

31 Anderson and Stansfield, *ibid*, p.43.

Göz

KURDIFICATION

Kirkuk is one of the most important cities for Kurds for several reasons. It is mostly defined as “Jerusalem for Kurds” or as “historic capital”. As Gelletly argues, “those who purpose an independent Kurdish state would like to see it as the capital”.³² On the other hand, Kirkuk is the key to oil fields that represent 40 percent of Iraq’s proven petroleum reserves. At the least, those fields constitute an enormous bargaining chip in the negotiations with the future Iraqi government; at most they provide the economic base for a future Kurdish state.”³³ An independent Kurdish state would only be economically independent with Kirkuk’s oil. This is the reason Kurds have been using all means to kurdify Kirkuk, even resorting to violence, torture and ethnic cleansing. They believe that if they can secure Kirkuk and its vital oil fields, they can fulfill their ancient dream of an independent Kurdish nation³⁴

The Second Gulf War became a cornerstone of the Kurdification process of Kirkuk that took place in most of Northern Iraq. During the 2003 invasion, PUK Peshmerga entered Kirkuk on April 10, ignoring the agreement between the Kurds and the US that Peshmerga forces would remain outside Kirkuk, but US soldiers replaced PUK fighters in a short period. However, the PUK then brought in civilian defense units, traffic police, and medical staff for the hospitals in order to fulfill the vacuum left behind when Iraqi government forces and officials fled Kirkuk. During that period, Kurdish gangs in some neighborhoods of Kirkuk demanded that Arab residents leave their homes.³⁵ With the status of the city and its possible inclusion in the Kurdistan Region becoming a critical issue on the table of Iraq’s post-Baathist leaders, and with US advisers focusing once again on the importance of Kirkuk not only to Iraq but also to the Kurds as a potential resource base for independence.³⁶

After the invasion, Kurds were willing to have Kirkuk’s people determine its status by referendum. But they insisted that before such a referendum take place, the effects of the “Arabization” program must be reversed.³⁷ Article 58 of the interim Iraqi Constitution, or the Transitional Administrative Law (TAL) drafted in 2004, outlined the ‘normalization’ process to reverse Arabization, including the return of displaced people, the recovery of their properties and homes, and the reversal of border alterations. Article 140 of the Iraqi Constitution, ratified in 2005, introduced a three-step process in Kirkuk and other disputed territories involving “normalization,” to be followed by a census, and fi-

32 Leanne Gelletly, *Major Muslim Nations: Kurds*, Broomall, Mason Crest Publisher, 2010, p.92.

33 Sandra Mackey, *The Coming Clash Over Kirkuk*, *New York Times*, 09 February 2005.

34 Sam Kiley, *Iraq: The Road to Kirkuk*, *PBS*, <http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/iraq203/thestory.html>

35 *Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq*, Human Rights Watch, p.48.

36 *Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq*, Human Rights Watch, p.45.

37 Galbraith, *ibid*, p.277.

Gazi

Akademik
Bakış

175

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

nally a referendum to determine whether the citizens of Kirkuk want to join the Kurdistan region. The constitution tasked the Iraqi government with undertaking the necessary steps to complete the implementation of the requirements of Article 58, through a referendum with a deadline no later than 31 December 2007. The Kurds suggested that a referendum in Kirkuk could resolve once and for all the issue, but they are not prepared to proceed with such a plan unless population numbers are altered by the return of those Kurds who had been expelled from the region.³⁸ However, the referendum has been delayed repeatedly, and currently has no firm date.³⁹ Anticipating such a referendum, the Kurds have reportedly begun using their intelligence service Asayesh to strengthen their position in Kirkuk by pressuring the city's Arabs (both Sunni and Shii), and Turkmen to leave.⁴⁰ That heralded the beginning of the Kurdification process in Kirkuk.

The Kurdification program has been executed in steps, with massive help from western countries. The first step was to counter the power of Turkey, which has stressed that measures to destabilize Kirkuk Turkmen, demographically or politically, would constitute a reason for Turkish military intervention. Turkey also aimed to prevent Kurds from capturing Kirkuk in the first place, since that would trigger aspirations for an independent Kurdish state. Events in the future clearly showed that Turkish concerns were right.

The dispute between Kurds and Turkmen over Kirkuk has become one of the largest problems between the US and Turkey, and Kurdish control of the city constitutes a potential reason for Turkey's intervention.⁴¹ "In the lead up to the Iraqi War, Kirkuk and Mosul proved to be sticking points that prevented the US from being able to launch a prong of its assault into Iraq from bases in Turkey. The Turkish parliament wanted guarantees that Kurdish fighters would not be allowed to capture Kirkuk or Mosul. Because the US would not, or could not, make such a promise, Turkey refused to grant Americans and their allies permission to launch an attack from Turkish soil. The Turks saw this move also as a means of squelching of Iraqi Kurds' nationalism".⁴²

Thus, ending Turkmen power in Kirkuk and eliminating the Turkish intervention threat, which would have required western help, played an important role in the Kurdification of the city. The US authorities opted for a direct

38 Costas Laoutides, *Self-Determination and Collective Responsibility in the Secessionist Struggle*, Burlington, Ashgate Publishing Company, 2015, p.181.

39 Mehmet Seyfettin Erol, "Kürt Devleti' Projesi Rafa mı Kaldırıldı?", *Yarınlara İçin Düşünce Aylık Ulusal ve Uluslararası Analiz Dergisi*, 3 (31), Mayıs 2008, pp.64-70.

40 Kenneth Katzman, *The Kurds in post-Saddam Iraq*, 01 September 2009, Congressional Research Service, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a535831.pdf>, p.7.

41 Rajan Menon and S. Enders Wimbush, *Is the U.S.-Turkey Alliance at an End?*, *The Washington Post*, 24 April 2007.

42 Tucker, *ibid*, p.492

confrontation with Turkey, which resulted in one of the most serious crises in the history of Turkish-American relations. American soldiers raided a Turkish compound in Suleymaniye, where Turkish Special Forces troops were located, on 4 July 2003, the so-called "Hood Event" that yielded information on the Turkish covert organizational structure consisting mainly of Kirkuk Turkmen. These Kirkuk Turkmen were killed thereafter in different ways,⁴³ clearly showing that the Americans transmitted the information to the Kurds, and highlighting the American role in the Kurdification program in Kirkuk and elsewhere. Thus project offers in Turkey such as "Turkmen Federal State"⁴⁴ has been eliminated.

The second step in the Kurdification program, reversing the Arabization program, forms a major goal for Kurds before the upcoming referendum, along with other methods to compel other ethnic groups, especially Turkmen, to leave Kirkuk. As Rajan Menon and S. Enders Wimbush note, with the help of the Kurdish Regional Government there was an inflow of 350,000 Kurds into Kirkuk, many of whom had no ties to the city.⁴⁵ As .... pointed out, new Kurdish settlements were popping up everywhere in and around Kirkuk.⁴⁶

Demographic change occurred also through violence, torture, and intimidation, with western help. Kurds have used their position as American allies to bring in Kurdish families and thus bolster their demand that Kirkuk be incorporated into the Kurdish autonomous zone.⁴⁷ As Denise Natali pointed out, "KRG officials and their party apparatus started to "kurditize" what the Iraqi government had "arabized". The KRG engaged in its own territorial gerrymandering, demographic changes, and settler policies that attempted to erase the notional Green Line, which the Kurds considered the "Saddam Line", from the public imagination. From 2003 to 2014 Kurdish officials took advantage of weak and dysfunctional Iraqi government and the political and security vacuum in the disputed territories".⁴⁸ Since the fall of the Saddam Hussein government in 2003, the city of Kirkuk has been subjected to major demographic changes by the Kurds in a more brutal way than that which was carried out by the Saddam Hussein government.⁴⁹

- 43 İsmail Hakkı Pekin, Dikkat Cemaat Çıkabilir: Kozmik Oda Fethullah Gülen Türk Ordusuna Neden Kumpas Kurdu?, İstanbul, Kyrhos, 2015.
- 44 Mehmet Seyfettin Erol, "11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve Dört Tarz-ı Siyaset", *Gazi Akademik Bakış* Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007, p.49.
- 45 Rajan Menon and S. Enders Wimbush, "The US and Turkey: End of an Alliance?", *Survival: Global Politics and Strategy*, Summer 2007, Nu: 2, 01 June 2007, p.141.
- 46 Peter W. Connors, *The US Army in Kirkuk: Governance Operations on the Fault Lines of Iraq Society, 2003-2009*, Fort Leavenworth, Combat Studies Institute Press, 2011, p.42.
- 47 Sandra Mackey, *The Coming Clash Over Kirkuk*, *New York Times*, 09 February 2005.
- 48 Denise Natali, *Settlers and State-Building: The Kirkuk Case*, Oded Haklai and Neophytos Loizides (eds), *Settlers in Contested Lands Territorial Disputes and Ethnic Conflicts*, Stanford, Stanford University Press, 2015, p.128.
- 49 Mofak Salman Kerkuklu, *The Plight of Iraqi Turkoman*, İstanbul, Turkmeneli Research and Idea Center Publications Nu: 2, 2015, p.180.

Gazi

The role of western countries in the Kurdification process was reflected also in reports prepared by various organizations. For example, the report prepared by Human Rights Watch states that “during the same period, Arab residents in some neighborhoods of Kirkuk reported pressure from Kurdish armed gangs to leave their homes, although it was difficult to determine whether the armed gangs responsible for acts of intimidation were official Peshmerga forces belonging to the KDP or PUK, or armed elements outside the formal control of the political parties”,⁵⁰ refraining directly blaming Kurds for events. The report further argued that “among the reasons cited by the Arabs for their flight were the intensity of the bombing campaign and the proximity of the front lines with its associated dangers, fears of revenge from returning Kurds, and in many cases the remarkable recognition that the land they lived on did not truly belong to them, but rather to the Kurds or other minorities who had been expelled”. The report also states “that although sporadic violence and intimidation by Peshmerga forces did take place, Human Rights Watch is not aware of a single massacre committed against Arab settlers by returning Kurds or other minorities.”⁵¹

On the other hand it should be noted that some journalists reported the events in a biased way. For example Frontline/World correspondent Sam Kiley underlined the torture performed by the Peshmerga against Turkmen, who make up a quarter of the Kirkuk population, and noted that “although the Peshmerga fighters who liberated Kirkuk had promised there would be no revenge for the Anfal, only justice, he observed around the City center that women and children are now caught up in what looks like ethnic cleansing in reverse.”⁵² Kerkuklü describes all atrocities Turkmen suffered in his book “The Plight of Iraqi Turkoman.”⁵³

ISIS provided an opportunity for the Kurds to implement the final process of Kurdification in Kirkuk, namely control of the city by Peshmerga, when ISIS seized Mosul after Iraqi soldiers and police fled the city and thus allowed the terrorist organization to seize the city on 8 June 2014. Once ISIS entered Diyala, 90 km north of Bagdad, Kurdish forces poured into Kirkuk after it was evacuated by government forces. As The New York Times pointed out: “Kurdish forces exploited the mayhem convulsing Iraq to seize complete control of the strategic northern oil city of Kirkuk as government troops fled in the face of advancing Sunni militants.”⁵⁴ The possible seizure of Bagdad by ISIS alarmed

50 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, p.48.

51 Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, p.28.

52 Sam Kiley, “Iraq: The Road to Kirkuk”, PBS, <http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/iraq203/thestory.html>

53 Mofak Salman Kerkuklu, *The Plight of Iraqi Turkoman*, İstanbul, Turkmeneli Research and Idea Center Publications Nu: 2, 2015.

54 Kurdish Fighters Take a Key Oil City as Militants Advance on Bagdad, *The New York Times*, 12 June 2014

Göz

Akademik
Bakış

178

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

the western community, with the help of the international media that depicted a doomsday scenario, and resulted in ignoring Kirkuk's control by Kurds. Western countries, including many Eastern European countries, started a support campaign for the KRG, especially for heavy weapons that would bypass the Baghdadi government. The support urged the central government, which controls Irbil's airspace, to ban cargo flights to the north, which in the past brought in new weapons from Eastern Europe.⁵⁵ It is important to note that Turkey had to deal with the seizure of 49 staff members of the Turkish consulate in Mosul by ISIS while Kurds were seizing the control of Kirkuk.

The seizure of Kirkuk by Peshmerga increased the tension between the Iraqi government and the KRG. Iraqi Prime Minister Maliki accused the Kurds of turning their regional capital into the headquarters of the Islamic State in Iraq and Syria, as well as harboring members of the Baath Party of former President Saddam Hussein and other opponents of the Iraqi government. .... He asked the Kurds to "stop the operations room for ISIS" and implied that the Kurds had assisted the Sunni militants who swept into northern Iraq and seized territory in June, saying that the government had "diagnosed the internal and external parties who supported the conspiracy that took place in Iraq." (underlining the role of some countries). In retrospect, the Kurdish president, Mesud Barzani, said that "Maliki has become hysterical and has lost his balance, doing everything he can to justify his failures and put the blame on others."⁵⁶

Despite harsh criticism by the Iraqi government, the Kurdish Parliament passed a resolution that allowed Peshmerga to continue to control the city. Finally the Iraqi government and the KRG agreed that the Peshmerga will stay and provide security in the regions they control, including Kirkuk.⁵⁷ Hemin Hawrami, the head of the Kurdish Democratic Party's foreign relations office, declared that they will not leave Kirkuk as long as the ISIS threat continues and Article 140 of the Iraqi Constitution is not enforced.⁵⁸

The seizure of Kirkuk encouraged Kurdish politicians to declare themselves loudly for the fragmentation of Iraq and possible independence for the Kurds. As James Dorsey notes, Kurdish aspirations for independence peaked with the seizure of Kirkuk.⁵⁹ Hoshyar Zebari, the Kurdish Foreign Minister of Iraq, made clear his ambitions by stating that whereas five or ten years ago it was taboo even to mention the word "federalism" in his talks with Iraqi leaders

55 Iraq's Kurds want US help to hold off Islamic extremists, *Washington Post*, 25 July 2014.

56 Alissa J. Rubin and Alan Cowell, Kurdish Government Calls on Maliki to Quit as Iraqi Premier, *New York Times*, 10 July 2014

57 Bağdat ile Erbil anlaştı, *Milliyet*, 17 Haziran 2014.

58 PKK'nın teklifini geri çevirdiler, *Milliyet*, 19 Haziran 2014.

59 Dorsey, James, "Re-Configuring the Middle East: IS and Changing Demographics", *Huffington-post*, 08 July 2015.

Gazi

Akademik
Bakış

179

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

and Arab League colleagues, today federalism is accepted, referring to the federal structure of Yemen and the United Arab Emirates.⁶⁰ Iraqi Kurdish leader Mesud Barzani has said Baghdad could no longer object to Kurdish self-rule in Kirkuk and other areas from which federal forces withdrew as the insurgents advanced.⁶¹ Speaking to the regional legislature he also told lawmakers to set up an electoral commission to “hurry up” and prepare for “a referendum on self-determination,” stating “We will be in a better position and we will have better (political) weapons in our hands. But how we will do this? What kind of steps will there be? For this, you have to study the issue and take steps in this direction. It is time to decide our self-determination and not wait for other people to decide for us.”⁶²

We have witnessed some countries openly supporting Kurdish independence. For example, Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu called on the international community to back the independence of Iraq’s Kurds as well as support for Jordan amid fears that ISIS might extend its control into that country.⁶³ The Wall Street Journal wrote that Israel, America’s staunchest ally in the Middle East, would welcome an independent Kurdistan, which it regards as a likely ally, referring to Reuters’ report that a tanker carrying Kurdish oil had docked that day in the Israeli port of Ashkelon, and stated that Israel would provide a steady market for future Kurdish production and remained quite indifferent to Iraqi threats that deterred other nations from purchasing this oil.⁶⁴

Simultaneously we have witnessed articles and news stories that supported the idea of an independent Kurdish state, and argued that Turkey’s position has changed. William A. Galston, in the Wall Street Journal, advised the US to abandon outmoded doctrines, as Turkey has done, referring to a spokesman for Prime Minister Recep Tayyip Erdogan who formalized a historic shift in Turkish policy by saying that the Kurds of Iraq can decide for themselves the name and type of entity they are living in, and referring to the Turkish writer Mustafa Akyol who recently noted that Ankara, long fearful of Kurdish political ambitions at home and abroad, now regards Iraqi Kurdistan-and perhaps its Syrian counterpart-as a force for regional stability and security. He emphasized that Kurds should declare independence.⁶⁵ The Guardian argued that Turkey’s perception has gradually changed since 2003 amid heavy Turkish

60 Foreign Minister Zebari; Iraq is facing a mortal threat, *Der Spiegel*, 30 June 2014.; Mehmet Seyfettin Erol, “Irak’ta yumuşak bölünmenin adı: ‘Sünnistan’, ‘Şiistan’, ‘Kürdistan’”, *Yarınlara İçin Düşünce Aylık Ulusal ve Uluslararası Analiz Dergisi*, 2 (23), Eylül 2007, s. 94-99.

61 ISIL declares caliphate as Iraq presses counter-offensive, *AFP*, 30 June 2014.

62 Iraqi Kurdish leaders urges independence referendum, *AP*, 04 July 2014.

63 ISIL declares caliphate as Iraq presses counter-offensive, *AFP*, 30 June 2014

64 Now is the moment for Kurdish Independence, *The Wall Street Journal*, 24 June 2014.

65 Now is the moment for Kurdish Independence, *The Wall Street Journal*, 24 June 2014.

commercial investment in northern Iraq, and that high-level political contacts with the KRG are now routine, while Ankara's relations with Baghdad have soured. The newspaper argues that Turkey may ultimately prefer a stable, friendly new border state free of extremists of any hue, and which is also an energy supplier and trading partner.⁶⁶ The *Wall Street Journal* wrote that the time has come for America and the West to support Kurdish independence and, simultaneously, to set up US bases in Iraqi Kurdistan that would make it America's military hub in the region. He said that a major American air base in Erbil or Suleymaniye, instead of Incirlik, would improve the US's much-weakened strategic position in the Middle East while guaranteeing Kurdish independence.⁶⁷

There has not been any census to determine the demographical structure of Kirkuk to prevent a possible ethnic tension. As Turcan pointed out "since all efforts to conduct a reliable census to determine the demographic facts in Kirkuk have become futile in the post-2003 period, no one can deliver the exact numbers on the demographic facts of Kirkuk".⁶⁸ However there are credible data that clearly shows the effects of Kurdification in the city and in the Province. For example, a Council member stated in a report in International Crisis Group (ICG) that 350.000 Kurds came to Kirkuk between 2003 and 2006, where the city population increased from 850.000 to 1.150.00.⁶⁹ Kerkuklu supports this argument stating that the number of people transferred to Kirkuk according to the ration cards is 347,818 persons, all of whom originate from Suleimaniya, Erbil and Duhok towns, referring to the data of Ministry of Commerce.⁷⁰

Anderson argues that December 2005 election, that was closely monitored by international observers, has been the most plausible indicator of Kirkuk's ethnic balance since the 1957 census and the results indicate that Kurds (as represented by the Kirkuk Brotherhood List [KBL]) comprise 53 percent of the population, Arabs, 27 percent, and Turkmens, 13 percent.⁷¹ During the 2014 elections, Kurdish parties won 8 seats where Turkmens and Araps won 2 each which clearly shows the demographic change.⁷² The situation is getting worse for Turkmens and Arabs after Peshmerga captured the city in 2014 and Kurds intensified their efforts to expel Turkmens and Arabs to alter

66 Analysis Kurds see prospects of independence rising from ashes, *The Guardian*, 03 July 2014.

67 Building the US-Kurdistan Special Relationship, *The Wall Street Journal*, 10 July 2014.

68 Metin Turcan, "Today Stems from Yesterday: A Kirkuk-Centric Analysis of Central Periphery Relationship of Baghdad and Iraqi Kurds", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7, Sayı: 25, 2 011, p.88.

69 "Iraq and the Kurds: The Brewing Battle over Kirkuk," International Crisis Group - Middle East Report, Nu. 56, 18 July 2006, p. 12.

70 Mofak Salman Kerkuklu, *The Plight of Iraqi Turkoman*, İstanbul, Turkmeneli Research and Idea Center Publications Nu: 2, 2015, p.100.

71 Anderson, Power-sharing in Kirkuk: Conflict or Compromise?, p.12-13.

72 Irak'ta resmi seçim sonuçları açıklandı, CNN Turk, 19.05.2015, <http://www.cnnturk.com/haber/dunya/irakta-resmi-secim-sonuclari-aciklandi>

Gazi

Akademik
Bakış

181

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

the demographical structure before the referendum that will change the fate of Iraq as well as the Middle East.

CONCLUSION

Historically in the modern Middle East, altering demographics by force, especially through the forcible and arbitrary transfer of populations, which is defined in the International Criminal Court statute as a crime against humanity, has constituted one of the most common policies in order to control a multiethnic or multi-religious city or region.

The historical, social, political and especially economic importance of Kirkuk, with one of the largest oil reserves in Iraq, has set the stage for the struggle between Arabs and Kurds over the city. With its highly complex ethnic composition, Kirkuk has been subjected to forced demographic change for decades, first through Arabization and then through Kurdification.

Occurring from the 1950s until 2003, Arabization resulted in the change of Kirkuk's demography in favor of Arabs, while Turkmen and Kurds suffered massive deportation to other parts of the country. The *raison d'être* behind the Arabization policies was to secure Kirkuk, which every subsequent Iraqi government pursued to ever-increasing degrees and which culminated in the mass deportations ordered by Saddam's regime beginning in the late 1970s.⁷³

The 2003 invasion of Iraq by the US changed the fate of Kirkuk and provided Kurds the chance to realize their dream of seizing control of Kirkuk, which they called the Kurdish Jerusalem, assisted by massive support from the US and other countries. Kurdification replaced Arabization, with Turkmen again becoming victims and Kurds now favored. Kurdification is carried out in three steps, each of them interrelated.

The first step has been decreasing the influence of Turkey in Kirkuk and eliminating the Turkish intervention threat if Kurds seize control of the city. The US obtained Turkey's covert Turkmen scheme in Kirkuk when US troops raided Turkish Special Forces units in Suleymaniye in 2003. Turkish officials, media, community was kept busy with domestic issues especially after 2007.

The second step has been the Kurdification of Kirkuk, under the name of reversing Arabization. From 2003 onwards, Kurds compelled Turkmen and Arabs to leave Kirkuk through intimidation, violence and torture, while bringing many Kurds from other regions to alter the demography before the referendum of 2007. The demographic of Kirkuk changed in favor of the Kurds, but the referendum has been delayed to an unknown date.

The final step, seizure of the city by the Peshmerga, occurred when ISIS marched towards Mosul. Kurdish Peshmerga raided the city "to defend against

73 Anderson and Stansfield, *ibid.*, p.51.

Göz

a possible ISIS invasion” despite strong opposition by the Iraqi government, and declared that they will stay in Kirkuk until the problem of disputed territories is solved. With massive support of western countries under the cover of the ISIS threat, the Kurdish leaders concluded an agreement with Bagdad and have retained control of the city. They started another massive and final Kurdification just before the referendum that will prove that “the majority of Kirkuk’s population” consists of Kurds.⁷⁴

Kirkuk city has been marching toward being a Kurdish city despite the fact that it has been historically and undeniably a Turkmen city. Turkmen, who according to the 1957 census formed the majority of Kirkuk’s population, were the main victims of Arabization and then of Kurdification. First the Baath Party and now Kurds, under KDP leadership, killed, tortured, threatened and forcibly deported Turkmen in Kirkuk, committing a crime against humanity. The world has been ignoring the suffering of Turkmen and thus contributes to the crime against humanity.

The Kurds, with the support of western countries, have been working overtly and covertly for an independent Kurdish state since the first Gulf War, in particular by changing the demography in Northern Iraq and establishing institutions for an independent state. Changing the demographical structure of Kirkuk and seizing control of the city under the pretext of the ISIS threat apparently indicate that they have accomplished the final step toward their goal. Since the Kurdish capture of Kirkuk, which is planned to be the major financial resource for an independent Kurdish state, Kurdish leaders have stated with increasing frequency their intention to hold a referendum on independence.

Barzani’s statement that “Kurdistan is ripe for indepenence”⁷⁵ and pictures in the media that showed U.S. troopers on Syrian soil bearing the insignia of the armed forces of the Democratic Union Party “PYD”, an extension of the outlawed Kurdiztan Worker’s Party⁷⁶ clearly underlines the main purpose of Kurds and western countries for the region.

Turkey regards Kirkuk as its backyard and point of interest in terms of Turkmen’s historical rights and security. A threat to the security of Turkmen has been declared as the red line in terms of Turkey’s involvement in developments in Iraq. With a change of demography to the disadvantage of Turkmen, Turkey would lose one of its most important arguments for interfering in Kirkuk’s future, a future that will include the question of an independent Kurdish state. To protect its long-term interests in the Middle East, Turkey therefore should intensify its pressure on the Kurdish Regional Government and the Iraqi government, as well as on the international community, on behalf of the rights of Turkmen in Kirkuk.

74 Mehmet Seyfettin EROL, ABD’nin “Yeni Ortadoğu”ya Dönüşü, *Milli Gazete*, 26 Haziran 2014.

75 “KRG is ripe for indepenence, says Barzani”, *Hurriyet Daily News*, 24 May 2016.

76 How serious is Ankara in reacting to the US on Syrian Kurds?, *Hurriyet Daily News*, 28 May 2016.

Gazi

Akademik
Bakış

183

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

REFERENCES

ABURISH Said K., *Saddam Hussein: The Politics of Revenge*, Bloomsbury Publishing, New York, 2000.

Analysis Kurds see prospects of independence rising from ashes, *The Guardian*, 03 July 2014.

ANDERSON Lian - Gareth Stansfield, *Crisis in Iraq: The Ethnopolitics of Conflict and Compromise*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009.

Bağdat ile Erbil anlaşığı, *Milliyet*, 17 Haziran 2014.

BET-SHLIMON Arbella, „Group Identities: Oil, and the Local Political Domain in Kirkuk, A Historical Perspective“, *Journal of Urban History*, September 2012, Vol. 38, No. 5, pp.914-931.

Building the US-Kurdistan Special Relationship, *The Wall Street Journal*, 10 July 2014.

Claims in Conflict Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq, Human Rights Watch, August 2004, Vol. 16, NO. 4(E), <https://www.hrw.org/reports/2004/iraq0804/iraq0804.pdf>.

CORDESSMAN Anthony H., *Energy Developments in the Middle East*, Praeger, London, 2004.

DORSEY James, “Re-Configuring the Middle East: IS and Changing Demographics”, *Huffingtonpost*, 08 July 2015.

EROL, Mehmet Seyfettin, “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve Dört Tarz-ı Siyaset”, *Gazi Akademik Bakış* Cilt 1, Sayı 1 Kış 2007, pp.33-55.

EROL, Mehmet Seyfettin, “Irak'ta yumuşak bölünmenin adı: 'Sünnistan', 'Şiistan', 'Kürdistan'”, *Yarınlara İçin Düşünce Aylık Ulusal ve Uluslararası Analiz Dergisi*, 2 (23), Eylül 2007, pp.94-99.

EROL, Mehmet Seyfettin, “'Kürt Devleti' Projesi Rafa mı Kaldırıldı?”, *Yarınlara İçin Düşünce Aylık Ulusal ve Uluslararası Analiz Dergisi*, 3 (31), Mayıs 2008, pp.64-70.

EZZAT Yawooz, *The treatment of Iraqi Turks since the Aftermath of WWI: A Human Rights perspective*, Trafford Publishing 2012.

Foreign Minister Zebari; Iraq is facing a mortal threat, *Der Spiegel*, 30 June 2014.

GALBRAITH Peter W., *Kurdistan in Federal Iraq*, Brendan O'Leary, John McGarry and Khaled Salih (eds), “The Future of Kurdistan in Iraq”, University Press of Philadelphia, Philadelphia, 2005.

GELLETTY Leanne, *Major Muslim Nations: Kurds*, Mason Crest Publisher, Broomall, 2010.

GLANZ James. “Letter from the Middle East: A City with 3 Chips on its Shoulder.” *The New York Times*, 10 Aug. 2005.

GUNTHER Michael M., *The Kurds Ascending: The Evolving Solution to the Kurdish Problem in Iraq and Turkey*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, p.46.

HALL Christopher K., “Article 7: Crimes against humanity” Otto Triffterer (ed.),

Göz

Commentary on the Rome Statute of the International Criminal Court, Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1999.

Irak'ta resmi seçim sonuçları açıklandı, CNN Turk, 19.05.2015, <http://www.cnnturk.com/haber/dunya/irakta-resmi-secim-sonuclari-aciklandi>

Iraq's Kurds want US help to hold off Islamic extremists, *Washington Post*, 25 July 2014.

Iraq facts and figures, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm

Iraqi Kurdish leaders urges independence referendum, AP, 04 July 2014.

ISIL declares caliphate as Iraq presses counter-offensive, AFP, 30 June 2014.

KATZMAN Kenneth, The Kurds in post-Saddam Iraq, 01 September 2009, Congressional Research Service, <http://www.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a535831.pdf>.

KERKUKLU Mofak Salman, *The Plight of Iraqi Turkoman*, Turkmeneli Research and Idea Center Publications Nu: 2, İstanbul, 2015.

KILEY Sam, "Iraq: The Road to Kirkuk", PBS, <http://www.pbs.org/frontlineworld/stories/iraq203/thestory.html>

"KRG is ripe for indepençe, says Barzani", Hurriyet Daily News, 24 May 2016.

How serious is Ankara in reacting to the US on Syrian Kurds?, Hurriyet Daily News, 28 May 2016.

Kurdish Fighters Take a Key Oil City as Militants Advance on Baghdad, *The New York Times*, 12 June 2014.

MACKEY Sandra, The Coming Clash Over Kirkuk, *New York Times*, 09 February 2005.

MENON Rajan - S. Enders Wimbush, "Is the U.S.-Turkey Alliance at an End?", *The Washington Post*, 24 April 2007.

MENON Rajan - S. Enders Wimbush, "The US and Turkey: End of an Alliance?", *Survival: Global Politics and Strategy*, Summer 2007, Nu: 2, 01 June 2007, pp. 129-144.

NATALI Denise, "Settlers and State-Building: The Kirkuk Case", Oded Haklai and Neophytos Loizides (eds), *Settlers in Contested Lands Territorial Disputes and Ethnic Conflicts*, Standford University Press, Standford, 2015, pp.114-140.

Now is the moment for Kurdish Independence, *The Wall Street Journal*, 24 June 2014.

O'LEARY Brendan, *How to get out of Iraq without integrity*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009.

OPEC, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/164.htm

PEKİN İsmail Hakkı, *Dikkat Cemaat Çıkabilir: Kozmik Oda Fethullah Gülen Türk Ordusuna Neden Kumpas Kurdu?*, Kyrhos, İstanbul, 2015,

PKK'nın teklifini geri çevirdiler, *Milliyet*, 19 Haziran 2014.

RICH Paul J., *Iraq and Rubert Hay's two years in Kurdistan*, Lexington Books, Lanham, 2008.

Gazi

Akademik
Bakış

185

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ROMANO David, "The Future of Kirkuk", Sherrill Stroschein (ed), *Governance in Ethnically Mixed Cities*, Routledge, New York, 2007.

RUBIN Alissa J. - Alan Cowell, "Kurdish Government Calls on Maliki to Quit as Iraqi Premier", *New York Times*, 10 July 2014.

RUBIN Barry "People of the Middle East", Barry Rubin (ed), *The Middle East: A Guide to Politics, Economics, Society and Culture*, Routledge, Oxon, 2015.

TURCAN Metin "Today Stems from Yesterday: A Kirkuk-Centric Analysis of Central Periphery Relationship of Baghdad and Iraqi Kurds", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 7 , Sayı: 25, 2 011, pp. 87- 120.

Gazî

Akademik
Bakış

186

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri*

A View to the Activities of England in Ottoman Basra in the 19th Century

Şennur ŞENEL**

Öz

Uzun süre Osmanlı Devleti'nin hakimiyet alanı içinde yer alan Basra bölgesi, sahip olduğu jeostratejik öneminden dolayı her dönemde ciddi gelişmelere sahne olmuştur. Bilhassa devletin askeri ve siyasi yönden zaafa düştüğü 19.yüzyılda Osmanlı Orta Doğusu'ndaki gelişmeler İngiltere başta olmak üzere, İran'ı, Rusya'yı, Fransa'yı ve hatta Almanya'yı yakından ilgilendirmiştir. İngiltere açısından bölgenin önemi, özellikle Hindistan'daki sömürgeleri sebebiyle hayati derecededir. Önce, Çarlık Rusya'nın sıcak denizlere inme ideali, ardından ve eş zamanlı Almanya'nın bölge üzerindeki birtakım politikalarının ortaya çıkması karşısında İngiltere, ekonomik çıkarlar ve Hindistan sömürgelerine ilişkin stratejisi sebebiyle Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını 19.yüzyılın ilk üç çeyreğinde benimsemiş ancak denge unsurları ve mevcut durumun değişmesi üzerine 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra bu politikasından vazgeçmiştir. Her iki politik tutum döneminde de İngiltere en kazançlı taraf olmayı sürdürmüştür.

Araştırmamızda bugüne kadar birçok araştırmaya ve esere konu olan Osmanlı-İngiliz ilişkileri, Basra bölgesi özelinde farklı bir bakış açısı ile kısaca değerlendirilmekte ve Osmanlı arşiv belgelerine dayalı olarak İngiltere'nin gerek Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsediği dönemde gerekse bu politikadan vazgeçtiği dönemdeki faaliyetleri açıklanmaya çalışılmaktadır.

İki devlet arasında 19.yüzyılda gelişen ilişkilerin, siyasi, iktisadi, diplomatik ve ticari boyutları vardır. Makalede Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin Basra bölgesi özelinde 19.yüzyıl öncesi döneme kısa bir bakıştan sonra 19.yüzyılda yaşanan ve bilhassa karşılıklı uzlaşmayı ihtiva eden antlaşmaların dışında kalan, ancak İngiltere'nin bölgede nüfuz tesis etmek için fırsat bulduğu ve fırsata dönüştürdüğü gelişmeler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basra, XIX.yüzyıl, İngiltere-Osmanlı ilişkileri, Osmanlı hakimiyet alanında uluslararası rekabet.

Abstract

Basra territory is under the rule of the Ottoman Empire for a long time. Because of geo-strategic value of Basra territory, each period it witnesses important events. In the 19th century, Ottoman military and political powers start to decline, developments in the Ottoman Middle East concern to especially Britain, Russia, Germany and Persia. Due to British colonies in India, Basra territory is crucial for British Empire. In the first three quarter of 19th century, Britain protects Ottoman territorial integrity against

* Makalenin Geliş Tarihi: 04.03.2016, Kabul Tarihi: 18.05.2016

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-posta: sennur@gazi.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Russia and Germany for own economic benefit and strategies about India colonies. However, after the Treaty of Berlin in 1878, Britain gives up this policy due to changed situations and balanced elements. Anglo-Ottoman relations are subject to many researches and works.

In this study, Anglo-Ottoman relations specific to Basra territory and subject briefly evaluated with different perspective. In the light of the Ottoman archival documents, British activities of two periods, British protective policy period and give up this policy period, will be described.

In the 19th century Anglo-Ottoman relations are increased. These relations include economic, commercial, political and diplomatic dimensions. In this study, firstly, Basra territory's situation in the pre-19th century briefly overviewed then British activities for penetration in Basra territory in the 19th century examined in detail.

Keywords: Basra, XIXth century, England-Ottoman relations, international race on Ottoman area,

Giriş

Tarih boyunca siyasi ve ekonomik açıdan stratejik önemi hiç azalmayan bölgelerden biri bugün Orta Doğu olarak isimlendirilen coğrafya olmuştur. Geniş bir bölgeyi ifade eden bu kavramın içinde Osmanlı terimleri ile Irak, Suriye, Filistin, Bilad-ı Şam, Mısır, Hicaz, Yemen ve İfrikkiye gibi coğrafyalar yer alır. Basra bölgesi tam da bu geniş coğrafyanın merkezinde bulunuyor olmakla 19.yüzyıldan itibaren giderek önemi artan bir özellik gösterir. Bahse konu dönemde Basra, Osmanlı Devleti'nin, Selanik, İzmir, Trabzon ve Beyrut gibi en önemli ve dikkati çeken limanlarından biri olmasının yanısıra Mezopotamya ile dış dünyanın bağlantısını kuran bir nirengi noktasıdır.

Emperyalizm ve kapitalizmle birlikte 19.yüzyılda uluslararası rekabet bölgesi haline gelen Basra ve civarının Osmanlı hakimiyeti altına girmesi 16.yüzyıla kadar uzanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Kızıldeniz'de Portekizlilerle girilen mücadele ile Türk tarihi içinde yer almaya başlamıştır. Zaman geçtikçe ortaya çıkan uluslararası keşifler, gelişmeler, değişimler bölgeyi jeostratejik, ekonomik ve siyasi açısından daha önemli hale getirmiştir.

Bölgeye adını veren Basra şehri, Basra Körfezi ve Şattü'l-Arap yolu ile Akdeniz limanlarına giden yolun üzerinde bulunduğundan Basra'dan başlayıp Bağdat ve Halep yönünde ilerleyen Baharat Yolu'nu kontrol altında tutmak için hep çok önemli olmuştur. Öte yandan Hint Okyanusuna açılan liman özellikleri sebebiyle Basra kıyılarında Osmanlı-Portekiz çekişmesi yaşanmış¹; Basra, Kuveyt ve Akabe, hem Kızıldeniz hem de Basra Körfezi için stratejik konumlarını uzun dönemler boyunca muhafaza etmişlerdir. Kuveyt², Irak kıtasının Hint

1 Bu mücadele hakkında bkz: Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitabevi yay., İstanbul, 2004, s.145-152.

2 Basra sancağına bağlı olan Kuveyt, önemli bir liman kasabasıydı ve XIX. yüzyıl sonlarında yerli nüfusu yalnızca 3-4 bin iken Arap ve Avrupalı tacirlerle birlikte bu sayı 25.000'lere kadar

Denizi'ne açılan bir koridoru özelliği gösterirken Akabe, Kızıldeniz'de Şam-Mekke hattının çıkış noktası olarak değer görmüştür. Bu sebeplerle bölgede hakimiyet kurmak demek, Arap Yarımadası'nı kontrol edebilmek ve Asya ile Avrupa'nın ticari akışını yönetebilmek ve bütün bunlar sayesinde de siyasi ve iktisadi üstün güç olmakla aynı anlama gelmiştir.³

19.yüzyılda Basra, önceki dönemlerden daha farklı olarak sadece dar-bölgesel önemde değil bilakis artık geniş çaplı önemi ifade etmektedir: Ticari etkinliği, Umman, Yemen, Suudi Arabistan, Hindistan ve hatta Amerika'nın aralarında olduğu dokuz farklı ülke ve onlarca limanla ticarî transferler gerçekleştiren merkez haline dönüşmüştür.⁴ Böylesine etkinlik alanı geniş, ticari avantajları ve stratejik özelliğiyle Basra bölgesi, 19.yüzyılda emperyal ve kapitalist amaçlarla hareket eden sanayii inkılabını gerçekleştirmiş batılı ülkelerin, menfaatlerinde ve kendi aralarındaki rekabette en gözde bölgelerden biri olmuştur. Böylece Basra ve civarı uluslararası rekabetin en şiddetli yaşandığı bölge haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin asırlara dayalı bölgedeki hakimiyeti de her geçen gün daha da zorlaşmıştır.

19.yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan gelişmeler bölgeyi daha şiddetli rekabetin zemini haline getirmiştir. 17 Kasım 1869 yılında Fransızlar tarafından açılan ve 1875 yılında İngilizler tarafından satın alınan Süveyş Kanalı, Kızıldeniz-Hint Okyanusu-Basra Körfezi arasında ulaşımı sağlayan çok önemli su yolu olarak ortaya çıkmıştır. Kanal, Londra'nın küresel stratejisi açısından bölgeyi ele geçirme isteğini kamçılarken⁵ önce Fransa, ardından Almanya bölgede nüfuz kurmaya çalışmışlardır. Buna mukabil Osmanlı yönetimi 1871'de Yemen vilayetine gönderdiği bir yazıda, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Bahriye Nezaretî'nin Basra Körfezi ve Kızıldeniz'e daha kolay ulaşabileceğini; ayrıca

yükselebilmıştır. Salnameler bu tarihlere İran, Hindistan ve Çin ile Kuveyt limanı arasında gidip gelen 2.000'den fazla yelkenli geminin varlığından söz etmektedir.

- 3 Basra Körfezi'ndeki limanlarla denizyolu ile yapılan ticarete limanların tamamı körfezin kuzeyinden güneyindeki Hürmüz Boğazı'na kadar olan coğrafyada bulunmaktadır. Limanların önemli bir kısmı İran kıyılarında (Harc, Çark, Kays, Keşim Adaları, Bender-i Rih, Bender-i Cassim, Bender-i Abbas, Taherî, Keç, Maşûr, Lince, Ebu's-Şehr, Kinikun, Deylem Limanları) yer almaktadır. Kuveyt, Katif, Bender-i Havs, Şarcah, Re'sûl-hayme gibi limanlar Basra Körfezi'nin batısı ve Arabistan Yarımadası kıyılarında yer almaktadır. "Bahreyn ise körfezin en büyük adası durumundadır. Bahreyn özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yoğun bir hakimiyet mücadelesine sebep olmuştur" Davut Hut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S:3 (2000), s. 123
- 4 "Umman'ın önemli iskeleleri olan Maskat ve Sur limanları bugün Umman Sultanlığı içinde; Yemen, Cidde, Numan limanları Arabistan Yarımadası limanlarında, diğerleri ise tamamen farklı coğrafyalarda yer almaktadır. Bu limanlar, "Hindistan Yolu" üzerinde bulunması ve ticarî öneminden dolayı İngiltere tarafından Basra Körfezi ile olan ticarete bir üs olarak kullanılmıştır Maskat ve Umman Sultanlığı 1892'de İngiliz himayesine girmiştir. Bkz.Davut Hut, a.g.e., s. 131
- 5 Alain Greshe, Dominique Vidal, *Orta Doğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşına* (Fransızcadan çeviren; Hamdi Türe), Alan Yay., İstanbul 1991, s.32.

Gazi

Akademik
Bakış

189

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Basra Tersanesi'nin ıslahının yanısıra Kızıldeniz'de liman ve üslerin kurulmasıyla devletin, Arap Yarımadası sahillerindeki hakimiyetini pekiştireceğini ve gücünü göstereceğini belirtiyordu. Bu sayede bölgedeki Arap şeyhlerinin devlete bağılılıklarının pekişeceği umulmuştur.⁶

Osmanlı Devleti ve Basra: Coğrafi ve İdari Sınırlar

Basra, bilindiği üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'te Bağdat'ı alması ile Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Önce Portekizlere, daha sonra İspanyollara karşı verilen mücadelelerle Körfezin de dahil olduğu Ortadoğu toprakları ve Hindistan yolu hakimiyet altına alınmıştır. Bu sayede Portekiz ve İspanyollar tarafından Hint deniz yolunun kapatılmasına engel olunmuş; Hac yolunun güvenliği temin edilmişken ayrıca ticari kayıplar azaltılmıştır. Kısa zamanda sağlanan başarılarla Basra'nın dahil olduğu Arap yarımadası Yemen'e kadar Osmanlı denetimi altına alınmıştır.

İdari açıdan bakıldığında başlangıçtan itibaren sık sık idari sınırların ve yönetim statüsünün değiştiğine şahit olunan Basra, bazen Bağdat eyaletine bağlanmış bazen de ocaklık veya mülkiyet şeklinde bir vilayet olarak idari düzenlemeye tabi tutulmuştur⁷. XVIII. yüzyıl başlarına kadar Bağdat'a bağlı bir sancak olan Basra XVIII. yüzyılda müstakil bir eyalet haline getirilmiştir.⁸ Bu durumun uzun bir süre devam ettiğini; 1850'de de müstakil bir idari birim durumunun devam ettiğini görüyoruz⁹. 1856 sonlarından itibaren Basra Mutasarrıflığı'nın iyi ve düzenli bir şekilde idare olunup, malî durumunun iyileştirilmesi de istendiğinden Basra Mutasarrıfı olarak Bağdat Karantina Müdürü Raşid Efendi atanmış¹⁰ ise de Bağdat valileri, Basra'nın yönetiminden sorumlu olmayı sürdürmüşlerdir.¹¹ 1864 tarihli vilayet düzenlemesine kadar Basra müstakil mutasarrıflık şeklinde yönetilmiştir. Bu dönemde bölgenin

6 BOA, İMM 1661, LEF 5.

7 Halil Sahillioğlu, Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı, Çeviren; Mustafa Öztürk, *Belleten*, LIV/211, Ankara. 1991. s. 1233-1257

8 1702 yılında Basra eyaleti 8 sancaktan oluşmaktadır. Bunlar: Paşa Sancağı (Basra); Kiyab; Badiye (Mukataa) Sabusne, Gaffât, Mensûr ve Batna; Seremle; Şuş (Mukataa); Gazan, Resle ve Safiye; Ceğar sancakları. Kısaca Mukataa şöyle tanımlanabilir: Selçuklulardan itibaren muayyen yerlere ait devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olarak kumandan, asker ve sivil ricale menşûr, tevkî ve daha başka isimler alan ve sikalar ile terk ve tahsis edilen yerler. Arazinin muayyen bir kira karşılığında birine bırakılması. Bağ, bahçe, arsa haline getirilen ekim toprağı için verilen vergi.

9 İlk mutasarrıf Maşuk Paşa'dır. Kısa süre sonra Sinop kaimmakamı Tufan Paşa atanmış fakat bunu müteakiben kısa aralıklarla bu makama pekçok atama yapılmıştır Bkz. İlber Ortaylı, "The Port Cities in the Arab Provinces of the Ottoman Empire (A Study of the Disintegration of the Arab World in the Nineteenth Century with a Special Reference to Basra), Ottoman Studies, İstanbul 2004, s. 130.

10 Muzaffer Kural, "19.Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Politikası"; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013, s.3.

11 Bkz.Majed Mohammed Binzouba, *Vilayet Nizamnamelerinin Basra'da Tatbiki Meselesi (1864-1876)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009. s. 46.

Gözy

merkeze bağılılığını güçlendirmek için teftiş heyetleri gönderilmiş; İmar Meclisleri kurularak refah yükseltilmeye çalışılmıştır¹².

8 Kasım 1864'de Vilâyet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiş¹³, Basra'daki vilâyet teşkilatının şekillenmesi de 1871 senesindeki nizamname¹⁴ ile son halini alarak Kanun-ı Esasi'nin ilanına kadar yürürlükte kalmıştır. Ancak 1875'de Basra, Bağdat vilayetinden ayrılarak müstakil bir vilayet haline dönüştürülmüş; Ahsa, Necid sancağı adıyla Basra'ya bağlanmıştır. 1880-1884 arası Basra yeniden sancağa dönüştürülmüş, Necid sancağı da Bağdat'a bağlanmıştır. Ancak 1884'te Basra yeniden vilayet olmuş ve yine Necid sancağı Basra'ya bağlanmıştır.¹⁵ Bu düzenlemeyle Basra Vilayeti, merkez sancak (Basra) ile Muntefik, Amara ve Necid sancaklarından oluşturularak, merkezi Basra sancağı¹⁶olarak kabul edilmiştir. Böylece vilayet, Basra, Kurna ve Kuveyt olmak üzere üç kazaya ayrılmıştır.¹⁷

1884'e kadar bazen vilayet bazen mutasarrıflık olarak yönetilen Basra'da tarih boyunca durmak bilmeyen aşiret anlaşmazlıkları, huzursuzluklar ve isyanlar¹⁸ 19. yüzyıl boyunca da sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu durum, idari yapıda çok sık yönetici değişikliğini mecburi hale getirmiştir. Nitekim diğer eyaletlere kıyasla Basra'da on yıldan daha uzun süreli idarecilik yapan yöneticilerin sayısı yok denecek kadar azdır. Alınan bütün tedbirlere; merkezin tüm iyi niyetine rağmen aşiretlerin asayiş konularında çıkardıkları huzursuzluklar ve yerleşim sorunları Osmanlı Devleti'ni sürekli meşgul etmiş görülmektedir. Nitekim İran

12 Mesela "Fırat Nehri üzerindeki Hindiyce Seddi'nin tamir olunarak su taşkınlıklarının önüne geçilip suyun kontrollü bir şekilde tarım sulamasında kullanılması ve mukataa arazilerinde ziraat yapılabilmesine imkân sağlanması hususu Bağdat Valiliği'ne yazılmıştı". Muzaffer Kural, a.g.t., s.

13 "Her vilâyet, idare merkezinin bulunduğu sancakla beraber livalara ayrılarak, her bir sancakta mutasarrıf tarafından yönetilen bir mutasarrıflık idaresi kurulacaktı. Baş liva olan şehir aynı zamanda vilayetin merkezi olacaktı" Bkz.Düstûr, I. Tertib, C. 1, s. 608

14 "1871 düzenlemesi ile vilâyet, sancak(=liva=mutasarrıflık), kaza(=kaimmakamlık) ve nahiyeler (=nahiyeler müdürü),köy (=muhtarlık)yönetimi ayrıntılarıyla ortaya konulmuştu. Her birimdeki yöneticinin görev ve sorumlulukları ayrı ayrı açıklanmaktaydı. Bu dönemde vilâyetlerin genelinde valinin yanı sıra vali muavinliği (müsteşar) ihdas edilmiştir" Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara 1991, s. 249-263. Muzaffer Kural, a.g.t.'den naklen s.2-3.; Mehmed Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri-VI: 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 5, Sa. 6. Ankara. 1996. s. 89-99; Muzaffer Kural, a.g.t., s.3.

15 Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hakimiyeti*, TTK yay. Ankara 1998, s. 130.

16 Basra kazasının merkezi Basra kasabası idi ve bu kazaya bağlı 5 nahiyeler (Fav, Ebulhasip, Şattü'l-Arap, Zübeyir ve Harise) bulunmaktaydı.

17 Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Basra, s. 14; Basra kazasında 16 mahalle bulunmaktadı ve İstanbul'daki Meşrutiyet meclisinde Basra vilayeti 4 milletvekili ile temsil edilmektedir. Fakat çok kısa zamanda yeniden Bağdat'a bağlanmış olmalı ki, 1890 Bağdat Vilayet Salnamesinde Basra, Bağdat'a bağlı bir sancak olarak zikredilmektedir. Bkz. Osmanlı Döneminde Irak, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 83. İstanbul 2006, s. 74.

18 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*, Elazığ 1997, s.74.

Gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ile yaşanan problemlerin büyük kısmını aşiretlerin çıkardığı asayişsizlik ve isyan olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Bağdat ve İran toprakları arasında uygunsuz hareketlerde bulunan aşiretlerin kontrolü sürekli sıkıntı çıkarmış ve devlet açısından kontrol edilebilirliği zor olmuştur. Devlet, bu tür sorunların önüne geçmek için aşiretleri iskan yoluna gitmiş; ayrıca asayiş önlemleri almaya çalışmıştır.¹⁹ Bilhassa sınırdan giriş-çıkış yapan aşiretlerin meydana getirdiği meseleler uzun süre iki ülke ilişkilerinde gündem olmayı sürdürmüştür. İran, Bağdat ile Basra arasında yaşayan ve Şii mezhebine mensup halka yönelik propaganda faaliyetlerini sürdürürken; Osmanlı Devleti aldığı idari-iktisadi tedbirlerle bu aşiretlerin kendilerine bağlılığını kazanmaya çalışmıştır. Hatta 1840'lı yıllarda iki devlet arasında yapılan görüşmelere bölge ile ilgileri bulunan İngiltere ve Rusya, durumu fırsat bilip müdahil olmuşlardır.

Aşiretlerin bölgedeki varlığı ve çıkan huzursuzlar, İngiltere açısından büyük önem taşımış görülmektedir. Bu sayede İngiltere, bölgeye nüfuz etmeye fırsat bulacak ve aşiretlerin devletle çatışmalarından kendi adına faydalar çıkarmaya çalışacaktır. Bu sebeple bölgedeki dengeleri yakından takip etmeye; giderek bölgesel bir güç olma yolunda aşiretlerle yakından ilgilenmeye başlamıştır; onların durumlarını, ilişkilerini, taleplerini ve devletle olan çatışmalarını, bölgede nüfuz tesis etmek için sebep ve fırsat olarak değerlendirdiği görülmektedir.

İhtilal Savaşları (1792-1815) sırasında Fransa'nın 1806 yılında 'Kıta Ablukası'nı ilan ederek Avrupa pazarlarını, İngiliz mallarına kapatması İngilizleri yeni pazarlara, sömürgeciliğinin temel taşı olan Hindistan'a daha çok önem vermesine ve aynı zamanda Doğuya giden daha kısa, güvenli ve karlı bir yol aramaya yönelmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler, dikkatini her zamankinden daha çok Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'ne çevirmesine sebep olmuştur. Fakat bu durum sadece İngiltere için sözkonusu değildir; gerek İngiltere'ye rakip olmanın getirdiği politika ile ilgili; gerekse kendi menfaatleri gereği XIX. yüzyılın büyük aktörleri Osmanlı hakimiyetinde bulunan Arap Yarımadası ve Kızıldeniz sahilleri ile askerî, siyasî, kültürel ve diplomatik alanların hepsinde gizli veya açık yollarla alâkadar olmuşlardır. Ancak İngiliz diplomasisinin bu hususta diğer bütün devletlerden daha atak ve daha kurnaz olduğu yasal yollar kadar yasal olmayan yolları daha etkin ve kendi adına sonuç alacak şekilde uygulamış olmasıyla farkedilmektedir. Nitekim aşiretlerle birebir teması; bölgeye çok sayıda istihbarat mensubunu göndermesi; bölgedeki kabile liderlerine ileriye yönelik vaatler ve paralar önermesi; bölge aşiretleri arasında husumeti körükleyerek büyük paralar harcayarak onları silahlandırması gibi faaliyetleri yasal olmayanlar kapsamındadır ve uluslararası hukuk ve devletlerarası ilişkilerdeki prensipler açısından dikkate değerdir.

19 *Tâhîd-i Hudûd-ı İraniyeye Memur Derviş Paşa Lâyihası*, Matbaa-i Amire, İstanbul. 1286. s. 8.-10.

1830'lu yıllardan itibaren İngiltere'nin Orta Doğu ile ilgili önceki dönemlerden farklı bazı projeler üzerinde çalışmalara başladığı görülüyor ya da farklı bir ifade ile değişen şartlara uygun projeler geliştirdiği görülüyor: Bunlardan ilki Süveyş Kanalı'nın açılması projesidir ancak bu teklif dönemin İngiliz hükümeti tarafından uygun bulunmamıştır. Dışişleri Bakanı Parlmerston'a göre Akdeniz ve Kızıldeniz arasında açılacak bir kanal bütün sorunlarıyla birlikte ikinci bir boğaz olacaktır. Bu yüzden İngiliz hükümeti, Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a gitme projesini kabul etmiştir. Bu, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir sorun yaratmışsa da o tarihlerdeki Mehmet Ali Paşa sorunu nedeniyle Osmanlı Devleti İngilizlere, Fırat Nehri üzerinden doğuya ticaret yapmak için istedikleri izni vermiş²⁰, aynı zamanda 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile Ticaret Antlaşması imzalamıştır²¹.

1850 yılından sonra ise İngilizler, bu defa bir bölümü demiryolu, bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesini ortaya atıp geliştirmeye çalışmıştır; düşünülen demiryolu, İskenderun Körfezi'nden başlayıp Bağdat'a ulaşacak, oradan Dicle ile Fırat'ın birleştiği yer olan Kurna'ya veya Basra kentine uzatılacak ve buradan denizyoluyla Hindistan'a bağlanacaktı. Bu amaçla 1856 yılında Sir William Andrew tarafından Fırat Vadisi Demiryolu Kumpanyası kuruldu. 1857'de Padişah, bu Kumpanya'ya İskenderun'dan Basra limanına kadar demiryolu döşeme izni verdi ve Osmanlı hazinesi de yatırılan sermayeyle, yüzde altı oranında kazanç sağlayacaktı. Fakat bu büyük proje, İngiliz kamuoyunda ilgi uyandırmasına rağmen, girişimcilerin gerekli sermayeyi toplamakta güçlük çekmelerinden ve diğer nedenlerle uygulanamamıştır. Ancak bu arada İngilizler, Dicle ve Fırat nehirleri yoluyla Mezopotamya taşımacılığını ele geçirmişlerdir

Görüldüğü üzere İngiltere, 19.yüzyılın ortalarına kadar, Hindistan'a giden güzergahda Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin giriş-çıkış noktalarına yerleşerek Hint Okyanusunu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupa devleti haline gelmiş; Britanya adaları ile bu bölgeler arasında bağlantıyı sağlayacak yol için büyük projeler ve girişimler yapmıştır.

1870'ler İngiliz politikasının Osmanlı toprakları ve hakimiyeti konusunda açık ve net keskin bir değişimini ihtiva etmektedir. İngiltere, Asya, Hindistan

20 Bu antlaşma ile Dicle-Fırat nehirleri, sulama ve ulaşım konuları yanında siyasi nitelik de kazanmıştır. Yine aynı tarihlerde İngiltere, bu bölgedeki etkinliğine yeni bir boyut getirmek üzere, Asi Nehri ile Fırat Nehri'ni bir kanalla birleştirerek, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak gibi dönemin teknik imkanlarına göre büyük bir projeyi ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı Devleti bu projeye kesin olarak izin veremeyeceğini açıklayınca İngilizler, bunun üzerine Dicle-Fırat nehirlerine ulaşım ve ticaret yönünden ağırlık vermişler, bu nehirlerde kullanmak amacıyla Birecik'te kurdukları tersanede, Süveydiye Limanı yoluyla, İngiltere'den getirdikleri malzemelerle buharlı gemi yapımına girişmişlerdir. 1836'da da yapımını tamamladıkları iki buharlı gemiyle Fırat-Dicle nehirlerinde deneme seferleri yapmışlardır. Ancak istedikleri sonucu alamamışlardır.

21 Asi Nehri ile Fırat Nehri'ni bir kanalla birleştirme, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlama projesi ise Osmanlı Devleti'nce kabul görmemiştir.

Gazi

Akademik
Bakış

193

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ve Ortadoğu'daki çıkarlarını Osmanlı Devleti'ni destekleyerek korumak yerine kendisi için önemli olan Osmanlı topraklarını, doğrudan kontrolü altına almayı benimsemiştir. Bu yüzden de Osmanlı Devleti ile Araplar arasında nifak sokmak için Arap hilafetini gündeme getirmişti. Böylece Sultan II. Abdülhamid'in hassas olduğunu bildikleri bu konuda ona bir şey yaptırmak istediklerinde el altından Arap hilafeti ile korkutmak istemişlerdi.

Dolayısıyla XIX.yüzyılın ortalarından başlayarak Arap coğrafyasında hakimiyeti giderek zayıflayan/zayıflatılan Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında stratejik bölgelerin kontrolü, bir yanda emperyal hedefler öte yanda halifelik makamının sahip olduğu dini/siyasi üstünlüğün el değiştirmesi tehdidinin ileri sürüldüğü gizli bir mücadele yürütülmüştür

Öte yandan Doğuda elde ettikleriyle büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş; hem Doğu sömürgelerinin hem de Ortadoğu'da sağladığı çıkarlarını korunması ve geliştirilmesi için özellikle, Kıbrıs-Boğazlar (İstanbul ve Çanakale Boğazları)-Doğu Anadolu-Basra Körfezi dörtgeninin içinde bulunan alanı kontrol altında tutup, buradaki etkisini arttırmayı, aynı zamanda bu alana diğer büyük devletleri sokmamayı esas almış ve bunu genel siyasetinin temel kuralı yapmıştır. Bu siyasetiyle bölgeye sokulmak isteyen Fransa ve Rusya'yı engellemişse de Almanya'nın Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımını üstlenerek Dicle-Fırat nehirleri ile Basra Körfezi ve bunların çevrelerine yani, İngiliz etki alanına sokulmaya başlamasını önleyememiştir. Bu gelişme, 1890'lardan itibaren bölgede İngiliz-Alman rekabet ve çatışmasına yol açmıştır. Almanya'nın Doğu'ya sokulması, İngiltere kadar, Rusya ve Fransa'yı da yakından ilgilendirmiştir²².

Bütün bunların izahı, İngiliz siyasi yetkililerinin zaman zaman açıkça ifade ettikleri üzere ticari hakimiyetin, siyasi hakimiyetin anahtarı olmasıyla ilgiliydi. İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki ticari nüfuzunun zedelenmesi kaçınılmaz olarak siyasi bakımdan da güç kaybetmesine neden olacaktı²³. Bu sebeple İngiliz araştırmacıların da ifade ettiği gibi Basra Körfezi İngiltere için her zaman yaşamsal derecede önemli olmuştur: "Arap Koridoru" kavramıyla ifade edilen bu coğrafya, doğuda Basra Körfezi, batıda Kızıl Deniz ve güneyde Aden Körfezi ve güney doğuda Hint Okyanusu ile çevrili sınırlardan oluşmaktaydı. Güney Asya ülkelerinin ürünleri ile Akdeniz havzasının ürünleri farklı iklim ve coğrafi koşullar nedeniyle birbirinden farklı olduğu için bu iki dünya arasında malların el değiştirmesi ancak bu koridorun kullanımıyla mümkün olduğundan Arap koridoru önemliydi.²⁴

22 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, Ankara, 2014, s.470-475.

23 Burcu Kurt, "II.Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012, dipnot 257.

24 John Bagot Glubb, *Britain and The Arabs*, Hodder and Stoughton, London, 1959. s.19.

Görüş

Akademik
Bakış

194

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

İngiltere bu koridorda XVIII.yüzyılın son çeyreğine kadar daha çok transit ve geçiş amacıyla hareket etmiş; 1600 yılında yönetmeliği oluşturulan Doğu Hindistan Şirketi'nin Basra Körfezi'ndeki siyasi faaliyetleri XVIII.yüzyılın sonlarına doğru genişlemeye başlamış ve Hindistan Yarımadası'nda gücünü bir hayli artırmıştı. Hindistan'da İngiliz İmparatorluğu'nun genişlemesine paralel olarak büyüyen yapıyı kuzeydoğudan gelecek tehlikelere karşı koruma ihtiyacı da büyümüşü. Bu nedenle Afganistan, İran ve Basra Körfezi kritik bölgeler olarak adlandırılmıştır. İngilizlerin bu yaklaşımlarında yanılmadıklarını 1798 senesinde Napolyon Bonapart Mısır'a girerek ispatlamıştır. İngiltere için Basra Körfezi'nin siyasi öneminin artmasına paralel olarak Doğu Hindistan Şirketi (DHŞ)'nin statüsünde değişiklikler yapılmıştır²⁵.

Osmanlı Devleti'nin askeri-iktisadi ve siyasi yönden zayıflaması üzerine Osmanlı coğrafyasındaki menfaatleri korumak ve sürdürmek için 1791'de Başbakan William Pitt Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve varlığını koruma politikasını benimsemiştir. Özellikle 1878'e kadar Rusya'ya karşı giderek artan bir şekilde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve varlığını korumayı temel politikası olarak uygulamıştır. Bölgeye ve İngiliz siyasetine vakıf olan Henry Layard²⁶ İngiltere için Basra'nın önemine atfen: "... İngiltere'nin çıkarları Basra deltasının kendisine düşman olmayan bir devletin egemenliğinde olmasını gerektirmektedir"²⁷ diyerek bölgeye yönelik İngiliz stratejisini en özet haliyle anlatmıştır. Nitekim, 1841'de Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle Rusya'yı boğazlardan uzaklaştırmış; Mehmet Ali Paşa'ya karşı kurduğu ittifakla Fransa'yı da Mısır'dan uzaklaştırarak Basra Körfezi yolunun güvenliğini sağlamıştır.²⁸

Bu politikaya rağmen 1839'da Aden'i, kıyılardaki güvenlik gerekçesi ile işgalden çekinmemiş; bunu da "Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını muhafaza etmek" olarak (1882'ye kadar) açıklamıştır.

Bu gelişmelere rağmen Osmanlı Devleti ise tamamen ticari kaygılarla hareket ettiğini düşündüğü İngiltere'yi, siyasi yayılmacılık amacıyla gördüğü Fransa'ya tercih etmek zorunda kalmıştır.²⁹

1878'den sonra İngiltere, Avrupalı büyük devletlerin Osmanlı topraklarına yerleşmelerini Hindistan politikasına uygun görmediğinden, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçerek kendisi için

25 DHŞ(Doğu Hindistan Şirketi)'nin Basra Körfezindeki ilk ticari ikametgâhı İran'ın körfezdeki sahilindeki Bushire şehrinde 1763 yılında kurulmuştur.

26 1817-1894 yılları arasında yaşamıştır. İngiliz diplomat, arkeolog, sanat tarihçisi ve yazardır. Ortadoğuda uzun süre bulunmuştur.1849-1852 ve 1877-1880 yılları arasında İstanbul'da Britanya büyükelçiliğinde; 1852-1869'da Londra'da parlamentoda görev yapmıştır.

27 Kurat, Y. Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara. 1969, s. 7-8.

28 İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı İnan Hudut Antlaşması* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum, 1995. s. 57.

29 Bernard Lewis, a.g.e., s.32.

Gazi

Akademik
Bakış

195

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

stratejik bulduğu toprakları parçalama ve işgal etme politikasını açıkça takip etmeye başlamıştır.³⁰

19. Yüzyılın ikinci yarısında ise İngiltere'nin bölgedeki etkinliğini genişlettiğini hatta işgal politikası izlediğini görüyoruz. 1853'te Katar; 1861 ve 1892'de Bahreyn; 1899'da Kuveyt şeyhleri ile yaptığı ikili anlaşmalarla, buraları yani Basra Körfezi'nin Batı kıyılarını etkisi altına almıştır.

İngiltere'nin Bölgedeki Faaliyetleri

1780'den itibaren İngiltere, Rusyanın doğu Avrupa ve Ortadoğuya yönelik yayılcı poliikasına karşı bölgeye ilgisini artırmıştır. 1787 Rusya ile Avusturya arasında yapılan Grek Projesi, İngiltere'yi tedirgin etmiş; İngiliz menfaatlerinin zarar görmemesi için Osmanlı'yı Rusya'ya karşı koruma politikası benimsenerek İngiltere'nin temel politikalarında değişikliğe gidilmiştir. 1790'ların başında başlayan bu politika 1830'da zirvesini yaşamıştır³¹. Hindistan yolunun güvenliği sebebiyle Osmanlı üzerinde sadece Rusya'nın hakimiyet kurmasına karşı olmakla kalmayarak aynı emeli besleyen hangi devlet olursa olsun, onunla da mücadeleye girişecek olan İngiltere, 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgali üzerine Ortadoğu'da İngiliz-Fransız mücadelesini de başlatmıştır³². 1815'deki Viyana kongresinde "Osmanlı'ya ölmesi yakın hasta adam" nazarıyla bakan Rus yaklaşımını görmesi İngiltere'yi en büyük sömürgesi ve hayat damarı olan Hindistan yolu üzerindeki kilit nokta Basra bölgesine karşı daha temkinli ve giderek daha saldırgan hale getirmiştir.

Bu çerçevede Basra ve civarında önce ticari; ardından siyasi yüksek menfaatleri için İngiltere fiili durum oluşturarak yasal zemini tesis etmeye yönelik muhtelif faaliyetlerde bulunmuştur. Bunlar en genel tasnifle şu şekilde maddeleştirilebilir:

1. Bölgede Osmanlı Devletine karşı fesat çıkarmak,
2. Yerel ve genel yöneticilerin bilgi ve izinleri dışında bölgede coğrafi, tarihi, demografik araştırma ve incelemeler yapmak
3. Bölgede Osmanlı Devletine rağmen nüfuz tesis etmek
4. Osmanlı idaresinin itibarını azaltan veya sonlandıran fiil ve faaliyetlerde bulunmak
5. Bölgede bir yandan Osmanlıya karşı tahrik edici propagandalar yaparken bir yandan da silah ticareti yaparak veya bölgeyi silahlandırarak savaşa zemin hazırlamak...

İngiltere bu faaliyetleri yaparken şüphesiz en önemli hareket serbestliğini Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu menfi şartlardan ve buna ilaveten Basra bölgesinin varolan özel durumundan sağlamıştır. Devletin İngiltere'nin

30 Barış Kaya, "Kıbrıs'ın İşgalinden Bağdat Demiryolu Projesine İngilterenin Ortadoğu Politikası"

31 Süleyman Kocabaş, Türkiye ve İngiltere, Vatan yayınları, İstanbul, 1985,s.19.

32 Kocabaş, a.g.e., s.20

Görüş

Akademik
Bakış

196

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

dostluğuna olan mecburi güveni ve kendisini meşgul eden daha büyük problemlerin varlığı bölgedeki İngiliz faaliyetlerini uzun süre tehlike olarak görmesini engellemiştir. Öte yandan bölgede meskun bulunan muhtelif Arap aşiretlerinin öteden beri varolan kendi iç çekişmeleri, İngiltere'ye amaçları doğrultusunda büyük avantajlar sağlamıştır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, bütün aşairin aynı tavırları gösterdikleri söylenemez, içlerinde Osmanlı idaresine samimiyetle ve sadıkane bağlı kabilelerin varlığı, mevcut tehlikenin farkedilmesini temin etmiştir. İngiliz temsilcilerin gerek sünni gerekse şii aşiret reisleri ve şeyhlerle hatta bölgedeki zimmilerle açık ve gizli görüşmeleri, 19.yüzyıl boyunca giderek artan şekilde görülmektedir³³. Bu görüşmeler sadece Basra körfezi bölgesiyle sınırlı kalmamış Güney ve Orta Arabistan'ı da içine almıştır. Orta Arabistan'da hakimiyet mücadelesi veren İbn Suud hanedanı başta olmak üzere bir çok Arap şeyhi İngilizlerden yardım ve teşvik görmüştür. İngiltere'nin Necid bölgesinde kuvvetli bir Osmanlı hakimiyeti yerine, başka ama kendisine bağlı bir güç merkezi oluşturma politikası İbn Suud hanedanı çerçevesinde Vehhabi iktidarını ortaya çıkarmıştır³⁴.

1840'ların sonunda Babiâlî'ye gönderilen ve Vehhabi tehlikesini belirten raporda İngilizlerin bölgedeki faaliyetlerine de dikkat çekilmiştir... İngilizlerin Bahreyn, Maskat hatta Kuveyt'i kendilerine meylettirme gayretlerinin yanı sıra, Vehhabi Suudi hanedanlığının bölgedeki nüfuz genişletme faaliyetlerinin oradaki diğer şeyhleri rahatsız ettiği; bunun da İngilizlerin o şeyhlerle bağlantı kurmalarına fırsat ve kolaylık verdiği belirtilmektedir³⁵. 1846'da Vehhabilerin Medine'den Basra'ya kadar olan bölgeyi idareleri altına aldıkları ve ilerisi için de tehlike oluşturdukları rapor edilmiştir.

İngiltere'nin bölge üzerindeki faaliyetleri çerçevesinde 1839'da Aden'e yerleşmesi önemli bir tarihtir. Böylece burada hem yer hem nüfuz hem de

33 Mesela "19. yüzyılın başlarında İngiltere'nin Bağdat'taki daimi temsilcisi bazı Şii din adamları ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin konusu da Hindistan'daki Müslümanlar tarafından toplanan mali yardımların İngilizler aracılığıyla Necef ve Kerbela'daki Şii din adamlarına ve Havza'daki öğrencilere ulaştırılmasıydı. Ancak bu durum Şii halkın yanı sıra bazı Şii din adamları tarafından eleştirilmiştir. Bu yardımları alanlar, bu yardımların Müslümanlar tarafından yapıldığını İngilizlerin sadece taşıyıcı bir unsur olduklarını savunmuşlardır. 1900 yılında Basra vilayetinde yaşayan Şiilerin büyük çoğunluğu İran vatandaşıydı. Bunun kendilerine iki kazanımı mevcuttu. Birincisi İran himayesini sağlamak ikincisi de askerlik yapmaktan kurtulmak". Bkz. Hasan Alavi, Aşia Va Adavle, Al-Kavniyye Fil Irak 1914-1990, Subhan Yay., İnan 1991, s. 80-83.

34 Ufuk Gülsoy, "Kutsal Proje: Orta Doğu'da Osmanlı Demir Yolları", Beta Yay. İstanbul 2010, s.71.; Keza Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesi ortaya çıktığında İngiltere her ne kadar Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasını benimsediğini söylese de bu güvensiz ve tek taraflı çıkar stratejisinde İngiltere Avrupa'daki siyasi gelişmelerden dolayı Osmanlı ile ittifak etme konusunda çekimser davranmıştı. Ancak ne zaman ki isyan giderek genişleyip Osmanlı-Rus ittifakı, 8 Temmuz 1833 Hünkar İskelesi Anlaşması ile sonuçlanınca İngiltere, Rusya'nın Akdeniz'e inmesinden endişe duyduğu ve yakın Doğu'daki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturduğu için Osmanlı Devletine yaklaşacaktır. Bkz. Nihat Erim, a.g.e. s. 297-299

35 Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezinde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, TTK yay., Ankara, 2004, s.31.

Gazi

Akademik
Bakış

197

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

etkinlik alanı sağlamıştır. Dolayısıyla Vehhabiler gibi diğer aşiretler üzerinde daha etkin olmaları mümkün olabilecektir.

Arap aşiretleri üzerinde böyle bir stratejiyle eş zamanlı olarak 1852 tarihli kayıta İngiltere ve Fransa konsoloslarının, anlaşmalara aykırı olarak, bölgedeki zimmileri himaye politikası yürütmeye başladıklarını görüyoruz³⁶. Bu strateji Kutsal Yerler Sorunu'nun da ortaya çıkması ve gelişmesinde etkili olmuştur. İngiltere bu davranışının gerekçesini 1853'de dışişleri bakanı Russel'in "*Rusya, imparatorluğunu Türkiye'nin yıkıntıları üzerinde tamamlamak istiyor, ona karşı durmalı*" sözlerinde özetlemiştir³⁷. Şüphesiz mesele, İngiltere-Rus çekişmesinden öte Osmanlı topraklarında hakimiyet hakkı ihlalidir.

Suudların bölgede bilhassa Kuveyt, Bahreyn, Uman'da nüfuz oluşturmaları oradaki Arap şeyhlerini rahatsız etmekle birlikte İngilizlerin bu şeyhlerle temasa geçmelerinde büyük rol oynamıştır. Mesela Kuveyt'e ticaret amacıyla giden ve döndüğünde 24 Mayıs 1847'de Basra mütesellimine rapor veren Esseyid Yasin el-Tabatabai, İngilizlerin Bahreyn şeyhleri ile birlikte körfezdeki diğer bazı şeyhleri topladığını bildirmiştir³⁸. Bu ve benzeri gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Mekke emirini görevlendirerek Suudların üzerine asker gönderilmişse de devlete bağlılığını bildiren ve af dileyen Suud liderine Osmanlı şartları çerçevesinde Necid kaymakamlığı görevi verilmiştir³⁹. Her ne kadar bu durum Osmanlı Devleti'ne diğer şeyhlerin şikayetlerinin önüne geçememişse de devlet, Suudların etki alanında bulunan yerleri doğrudan etki altına almasının getireceği mali ve askeri yüke mukabil mevcut durumu sürdürmeyi tercih etmiştir. Ancak aşiretler arasındaki çekişme ve Suudlara tanınan hakkın çoğu zaman bölgede baskıya dönüşmesi, devletin de mevcut durumda kararlılık göstermesi, diğer şeyhleri İngilizlere yaklaştırmıştır. Hatta bir süre sonra Suud lideri Faysal, Osmanlı yetkilisine gönderdiği temsilcisi ile İngilizlere yavaşlığına söylediği Bahreyn şeyhini şikayet ederek değiştirilmesini istemiştir⁴⁰. Bağdat valisinin bu konuda 1862'de Babîâlî'ye yazdığı arzıda ifade edildiğine göre, Suudî Faysal'ın Bahreyn üzerindeki aşırı baskısı ile birlikte Bahreyn'deki şeyhlerin aralarındaki rekabetten dolayı yabancılar bölgeye müdahil olmuşlar; İngilizlerin yanısıra İranlılar da bölgenin idaresini kendilerine mâl etme sevdasına düşmüşlerdir. Osmanlı toprağı olan bu yerlerin Bahreyn şeyhinin arzusuna göre Bağdat'a bağlanması geleneklere ters olduğu gibi idaresinde da sıkıntılar çıkaracağı düşünüldüğünden Necid'den koparılmadan, ödedikleri vergi miktarı artırılarak eski düzende kalmasının daha doğru olacağı kanaati yer almıştır.

36 HR.MKT. 41 / 69 (1268 Ra 13)

37 Süleyman Kocabaş, Türkiye ve İngiltere, Vatan yayınları, İstanbul, 1985, 59

38 BOA, A.M.418

39 BOA, Cevdet-Dahiliye, 1537; İMMühimme 1802

40 BOA, İrade-Dahiliye, 33349-1

27 Nisan 1860 tarihli belgede İngiltere'nin Bahreyn'i hakimiyeti altına almak istediği, gizlice Bahreyn'e gönderilen süvari kaimmakamı Mehmed bey ile Basra mukataası mültEZİMİ Abdülkadir Efendi'nin raporlarında kayıtlıdır⁴¹. Öyle ki, 1860 ortalarında bölgede İngilizlerin müdahalelerinin daha da arttığı anlaşılmaktadır. Hatta Babiâli'ye gönderilen yazıda Uman'dan Yemen'e, Necd içlerinden Kuveyt'e kadar olan bölgenin Osmanlı Devleti toprağı olduğu ve Suud ailesinin idaresine terkedildiğı belirtilerek son zamanlarda İngilizlerin özellikle Bahreyn ve Katif sahillerinde gösterdikleri düşmanca tavırlarının engellenmesi istenmiştir⁴². Öte yandan Suudî Faysal'ın ölümünden sonra oğulları arasında başlayan rekabette yine İngilizlerin müdahil olduğu görülmektedir. Babasının yerine kaymakam olarak atanan Abdullah'ın Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri İngilizleri rahatsız etmiş ve harekete geçirmiştir. Bu tarihlerde bölgede vali olan ve esas amacının Basra'da ve Arap Yarımadası'nda yaygınlaşmaya başlayan İngiliz nüfuzunu önlemek olan Midhat Paşa da İngilizlerin Bahreyn'e bir süreden beri müdahale ettiklerini; Maskat'ta da gözleri olduğunu ve bu sebeple Maskat emirini kandırmak suretiyle bölgeyi kendi tasarrufları altına almak aldıklarını; Osmanlı Devleti'nin kaymakam atadığı Abdullah'a karşı rakiplerini desteklediklerini hatta birkaç İngiliz gemisinin de bölgeye gönderdiklerini bildirmektedir. Bu gelişmeler, Osmanlı Devleti tarafından Londra nezdinde protesto edilmiş ve İngiliz hariciye nazırlığı buna mukabil konudan haberdar olmadıklarını; gemilerin orada bulunma sebeplerinin de korsanlara karşı olduğu beyan edilmiştir⁴³.

Anlaşılmaktadır ki, Arap şeyhlerinin arasındaki çekişmelere müdahil olan İngiltere, Basra bölgesinde giderek artan karmaşaya sebep olmakta; Osmanlı hakimiyetine ciddi gölgeler düşürmekte, dengeleri altüst etmektedir. Nitekim gerek Suud ailesi içindeki rekabet gerekse Bahreyn'deki emir ailesi içindeki kavgalar bu süreçte hem ortaya çıkmış hem de had safhada artmıştır.

1871 ortalarında Osmanlı Devleti'nin Basra ve civarındaki karışıklıklar üzerine askeri bir müdahalede bulunduğu ve Osmanlı hakimiyetinin yeniden tesis edildiğı bilgisine ulaşırız. Ancak bu seferin sonunda Babiâli'ye Midhat Paşa tarafından sunulan raporda en çok korkulan durumun, İngilizlerin fiili mukavemette bulunmaları ihtimali olduğu belirtilmiştir. Bunun için anlaşılan İngilizlere birtakım teminatlar verilmiştir. Ve yine bu rapordan anlaşılmaktadır ki, İngilizler Bahreyn ve Uman'daki aşiretleri kendi teminatları altında görmektedirler⁴⁴. Fakat Osmanlı Devleti İngiltere'nin kendisine böyle bir vazife çıkarmış olmasını, yerel şeyhlerle yaptıkları anlaşmalara bağlamakta ve üzerine gitmenin bölgedeki huzursuzlukları devlet aleyhine bir hale getireceğini bilmektedir. Hatta Midhat Paşa bile bir başka raporunda, "İngilizlerin Osmanlı Devleti ile olan

41 A.MKT.UM. 403 / 17 (1276 L 06)

42 BOA, İMMühimme1381-6

43 BOA, İMMühimme, 1677-6

44 BOA, İ Dahiliye 44196-1

Gazi

Akademik
Bakış

199

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ittifak ve samimiyetlerini gerçekten bilen ve korunmasına çalışan devletin kullarındanım...⁴⁵ derken Osmanlı Devleti'nin genel anlamda o tarihlerde İngiltere'ye karşı yürütülen devlet politikasını da yansıtmış olmaktadır.

Bu arada Osmanlı Devleti bölgedeki yerel kabilelerin memnuniyetlerini sağlamak ve devlete bağlılıklarını güçlendirmek için Basra Körfezi'nin ticarette istikrar kazanmasına önem ve öncelik vermiş, ticaret hacmini yükseltmiş görünüyor.⁴⁶ Bu sayede Basra'nın hurma mahsulününün bir miktarı Karun Nehri üzerinden İran ve Şattü'l-Arap'a; Basra Körfezi üzerinden Hindistan taraflarına gönderilip satılabiliştir. Ayrıca hurma dışında yetiştirilen ürünler bölgenin ihtiyacını karşılamadığı zaman Bağdat'tan ve Müntefik aşiretlerinin denetiminde bulunan yerlerden temin edilerek bölgesel huzurun korunması sağlanmıştır.⁴⁷

Alınan muhtelif tedbirlere rağmen İngilizlerin Körfez'de ve Arap yarımadasındaki faaliyetlerinin aralıksız ve giderek arttığını gösteren pekçok arşiv kaydı bulunmaktadır⁴⁸. Bu minvalde 1880'lerde İngilizlerin bölge halkı üzerinde tahrik edici propaganda faaliyetleri⁴⁹ resmi kayıtlara da yansımıştır⁵⁰. Bu propaganda faaliyetleri sadece devletle aşiretler arasını bozmakla kalmamış aynı zamanda ve fırsat buldukça aşiretlerin kendi iç düzenlerine de sirayet etmiştir⁵¹. Bölgenin asayişinin bozulması gerek devlet gerekse aşiretlerin zayıflatılarak getirilmeleri bölgede menfaatleri olan devletleri birbirleriyle rakip haline getirirken menfaatlerinin kesiştiği noktada iş birliği yapmaktan da kaçınmamışlardır⁵². Ayrıca İngiltere, Amerika, İran ve Rusya yardımlarıyla bölgede şekavet hareketlerinde bulunacak Ermeni cemiyetleri de bu tarihlerde desteklenmiştir⁵³.

Devletin Basra bölgesinde aldığı tedbirleri ve nüfuzunu tazeleme gayretlerini farkederek İngilizler, bunu engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Mesela bölgede meydana gelen sıradan korsanlık olaylarını kullanmışlar ve bunları sebep göstererek bir takım saldırılarda bulunmuşlardır. Londra'ya yapılan diplomatik temaslarda bu tür faaliyetler önlenmeye çalışılmışsa da İngiltere'nin Hindistan'daki uzantısının zaman zaman Londra'dan bağımsız ve aykırı davrandığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin yumuşak tavırlar sergilemesi İngilizlerin İstanbul'da anlaşma zemini aramalarına sebep olmuştur. Fa-

Görüş

Akademik
Bakış

200

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

45 Kurşun, Basra Körfezinde ... , s.53.

46 İlber Ortaylı, "XIX. Yüzyılda Bir Mezopotamya Limanı: Basra" *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*. Ankara. 2000. s. 173-174.

47 Selda Sert, Bir Toprak Rejimi Olarak Emlâk-ı Hümâyûn: Basra Örneği (1876-1909), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi ABD. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 3.

48 Y.MTV.269/225 (1322 L 27)

49 Y.PRK. AZJ 4 / 49 (1298 Ra 29); Y.PRK. BŞK. 7/ 14 (1300 M 29); Y.PRK.TKM 5/5 (1300 M 30) ; Hr.SYS. 93/28 (1893 06 19); Y.PRK.ASK. 89/67 (1310 N 24)

50 Y.MTV 252/399 (1321 Ş 26)

51 Y.PRK.AZJ. 35 / 9 (1315 R 24)

52 Y.PRK.BŞK. 24 /73 (1309 Ca 25)

53 Y.PRK.ASK. 226 / 116 (1322 Ca 24)

kat bunlardan bir sonuç çıkmamıştır. Zaman zaman Katar sahillerine birtakım tecavüzlerde bulunan İngiliz gemilerine karşı Osmanlı Devleti de devriye görevi yapan gemiler dolaştırmıştır⁵⁴.

Berlin Antlaşmasından sonra Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçen İngiltere, Basra bölgesindeki faaliyetlerini farklı bir boyutta daha da artırmıştır. Nitekim 30 aralık 1881 tarihli belgeden anlaşılacağına göre İngiltere'nin Basra'dan Necid'in sonuna kadar olan Osmanlı sahilinde nüfuzunu artırdığı anlaşılıyor⁵⁵. 1885'e gelindiğinde İngiltere ve İran arasında Basra'nın İran'a bırakılması hususunda gizli bir anlaşmanın yapıldığı görülüyor⁵⁶. Zaten İngiltere'nin 1880'lerden itibaren Basra'daki faaliyetlerinin boyutunu 1880'de Bahreyn Şeyhi ile yaptığı anlaşma göstermektedir. Buna göre Osmanlı Devleti'nin burada hâkimiyetinin bulunmadığı iddia edilmekte ve Bahreyn'in bağımsızlığı istenmektedir. Daha sonra bu siyasetini bölgedeki diğer şeyhliklere de uygulamış ve şeyhlikler de İngiltere'den başka her hangi bir hükümetle ilişki kurmayacaklarını taahhüd etmişlerdir. Ayrıca buradaki aşiretlere ve kabilelere cephaneye ve silah satarak onları isyana hazırlamıştır⁵⁷.

İngiltere'nin, Bahreyn'den sonra özellikle Kuveyt'e önem verdiği görülmektedir. 1897'den itibaren iki devlet arasındaki tartışma konusu Kuveyt olmuştur. Aile içi çekişmeleri daima kendi lehine kullanan İngiltere burada da Kuveyt şeyhi ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Buna göre İngiltere, Kuveyt'i bağımsız kabul etmekte; Osmanlı Devleti'nin bölgedeki faaliyetlerini yabancı devlet faaliyeti olarak görmektedir. Burada adeta fiili bir yönetim kuran İngilizler, Kuveyt emiri Mübarek el-Sabah ile anlaşmışları için Körfez'deki egemenliğinin siyasal yönden de pekiştirilmesi gayretine düşmüştür. Oysa Osmanlı Devleti, ayrıcalıklı bir idare ile Kuveyt'i vergiden muaf tutmuş; hiçbir Osmanlı askerî birliğini burada konuşlandırmamıştı. Burada Osmanlı hakimiyetini belirleyen tek faktör, İstanbul'dan tayin edilen kadının varlığıydı. Ancak 3 Şubat 315 (1897) tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'nin, İngilizlerin kışkırtması sonucu Kuveyt'te ayaklanan Mübarek el-Sabah'ı bu ayaklanmadan vazgeçirebilmek için ona mirimiran rütbesi verilmiş; nişan ile taltif edilmiş ve senelik verilen 280 ton hurmanın da kendisine iade edileceği taahhüt edilmiştir⁵⁸.

2 Temmuz 317(1899) tarihli belgede, "İngiltere'nin Ara Makazi Kumandasındaki Kelavila adlı Vapurunu Kuveyt'e uğramış, bundan iki gün önce Basra'da cereyan eden muharebeye tahkikata nazaran Kuveyt'ten Irak ve Hint pirinci aldığını ve bu esnada kendilerine zorluk çıkararak memurlara aldırış etmedikleri" kayıtlıdır.⁵⁹ Belgeden anlaşılacağı üzere

54 Kurşun, age., s.65

55 Y.PRK.SRN. 3/22 (1309 Ca 28)

56 HR.SYS. 95 / 4 (1885 10 25)

57 İdris Bostan, "Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlı (1876-1908)", *Osmanlı Araştırmaları*, S.9. İstanbul, 1999, s. 313.

58 BOA. DH MKT 2306 98 1317 L 15.

59 BOA. DH MKT 2512/73/1319.R.5.

Gazi

Akademik
Bakış

201

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

İngilizler Kuveyt'i savaş zamanlarında bir erzak deposu olarak kullanmışlar ve bunu da zor kullanarak yapmışlardır. XX.yüzyılın başlarında Kuveyt'in aslında fiilen bağımsız olduğunu dönemin Fransız gazetesi *Matin*, 2 Teşrin-i Evvel 1901 tarihli yazısında; "Basra Körfezi'nde çıkan olaylar üzerine Osmanlı Devleti'nin hakimiyet hakkını kullanarak Kuveyt'e hakim olmak istediğini ancak İngilizlerin sert tepkisiyle karşılaştığı için bunu başaramadığını" yazarak⁶⁰ bir anlamda batı devletlerinin durumu, bu haliyle bilip kabullendiğini ifade etmiştir.

Bu gelişmelere, alınan tedbirlere, anlaşmalara rağmen İngilizlerin Basra körfezinde yaptıkları keşifler, kontroller, deniz araştırmaları, istihkam inşaları günlük faaliyetlerinden olarak devam etmiştir.

Bölgenin 1890'larda İngilizlerin yanısıra Fransız ve Rusların da körfezde gizlice inceleme ve araştırma yaptıkları; idari ve askeri bilgi edindikleri ve bunu ülkelerine rapor ettikleri Osmanlı Devleti'nce bilinmektedir⁶¹. İngiltere yüzyılın sonlarına doğru Katar, Bahreyn, Umman üzerindeki faaliyetlerini bütün gayri yasal yollarla artırmıştır⁶². Hatta bu faaliyetler propaganda yapmanın da ötesine taşınmış aşiretler Basra'ya gizlice gönderilen silahlarla donatılmıştır⁶³. Ancak silah kaçakçılığının sadece İngilizlerle sınırlı kalmadığı; Fransa, Almanya hatta Belçika gibi devletlerin de bu faaliyetleri yürüttüğü görülmektedir⁶⁴.

Bütün bu faaliyetlerin sonucunda 20.yüzyılın başlarında, Basra ve civarı, dünya savaşının arefesinde asıl büyük paylaşma ve pazarlık konusunun esas merkezlerinden biri olarak ortaya çıkacaktır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri - Birincil Kaynaklar

A.MKT.UM. MKT. MHM., İMMühimme; DH MKT; Y.MTV. Y.PRK. BŞK.; Y.PRK.TKM; Y.PRK.AZJ.; Y.PRK.SRN. HR.MKT.; HR.SYS.

Düstûr, I. Tertîb, C. I

Görüş

Rıfat Paşa, *Muntahabat-ı Âsâr*, İstanbul, 1255

Araştırma ve İnceleme Eserleri:

CEVDET Ahmet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C: 7-12, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1901

LÜTFİ Ahmet Paşa, *Tarih-i Lütfi*, C: 4, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1257

RASİM Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, C: 4, Matbaa-i Ebulziya, İstanbul, 1330

SAİB Ahmet, Tarih-i Meşrutiyet ve Şark Mesele-i Hazırası, Yay.Haz. Şennur Şenel, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004.

60 BOA. HR. SYS. 95 6.

61 Y.PRK.ASK 60/34 (1307 Ş 02)

62 HR.SYS. 114 / 36 (1893 04 22); 19/65 (1896 07 15); 93/30 (1900 05 19); 95/14 (1905 12 02);94/2 (1911 12 06); 111/30 (1911 12 21); 96/8 (1912 08 12)

63 Y.PRK.ASK. 9/8 (1298 Za 10)

64 HR.SYS. 95 /29 (1911 03 08); HR.SYS.111/27 (1911 01 15); HR.TO. 541/33 (1910 12 28)

- AKÇURA Yusuf, *Şark Meselesine Dair Tarihi Siyasi Notlar*, Erkanı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1336
- GEORGE Antonius, *The Arap Awakening, Hamish Hamilton, London, 1938*
- ARMAOĞLU Fahir, *Siyasi Tarih, (1789-1919)*, Ankara Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlan, Ankara, 1961
- PAŞA Atıf, *Yemen Tarihi*, C: 1-2, Şirket Matbaası, İstanbul, 1326
- LAWRENCE Avans, *Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, Çev: Tevfik Alanay, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972
- EDGAR Bally Frank, *British Policy And The Turkish Reform Novement 1826-1853*, Harvard University Press, Cambridge, 1942
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C: 1-3, Türk Tarih Kurumu Yayınlan, Ankara, 1951-1963
- DANYAL Bediz, "Süveyş Kanalı'nın Önemi", DTCFD, C. IX. S. Ankara. 1951.
- BOSTAN İdris, "Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlı (1876-1908)", Osmanlı Araştırmaları, S.9. İstanbul, 1999.
- WILLY Bourgeois, *Lawrence*, Çev: N. Kuruoğlu, Rek-Tur Kitap Servisi, İstanbul, 1967
- COOPER Busch Britain, *Britain India And The Arabs 1914-1921*, University Of California Press, Berkeley, 1917
- RODEN Buxton Charles, *Turkey in Rovelution*, T. Fisher Unwin, London, 1909
- STRATFORD Canning Lord, *Türkiye Hatıraları*, Çev: Can Yücel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlan, Ankara, 1959
- ÇADIRCI Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK, Ankara 1991.
- DANIŞMEND İsmail Hami, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C: 1-4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971-1972
- RİOHARD Davey, *The Sultan And His Subjets*, Volume: 2, Chapman And Hall Ld., London, 1897
- DEMİRBAŞ H. Bülent, *Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi*, İstanbul. 1991.
- DERELİ Hamid, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler*, DTCTF Yayınlan, Ankara, 1951
- DEVİRİM Şinasi Zihni, *İngiltere'nin Harici Siyaseti*, Sertel Matbaası, İstanbul, 1939
- EDUVARD Driault, *Şark Meselesi*, Çev: Nafiz, Muhtar Halil Kitaphanesi, İstanbul, 1328
- Dördüncü Orduyu Hümayun, Âli Divan-ı Örfi'de Tetkik Olunan Mesele-i Siyasiye Hakkında İzah, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1916*

Gazi

- EDWARD Earle Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev: Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972
- EDWARD Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, çev. K. Yargıcı, İstanbul.1972. s. 207. *ERİM, Nihat, Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları*, C: I, Ankara Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953
- Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, C: 1-6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974
- GORIANOW Serge, *Devlet-i Âliye Rusya Siyaseti*, Çev: M. İskender-A. Reşad, Kanaat Matbaası, İstanbul, 1331
- GRESHE Alain - Dominique Vidal, *Ortadoğu, Mezopotamya'dan Körfez Savaşına* (Fransızcadan çeviren; Hamdi Türe), Alan Yay., İstanbul 1991.
- HASLİPH Joan, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid*, Çev: N. Kuruoğlu, Toker Matbaası, İstanbul, 1964
- HOURİE Prof. Paul, *Türkiye'nin Paylaşılması*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1329
- HUREWİTZ J.C., *Diplomacy In The Near And Middle East*, Princeton, 1956
- HUT Davut, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Basra Gümrüğü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S:3 (2000).
- İNŞAULLAH Muhammed, *The History Of The Hamidia Hedjaz Railway Proje In Urdu-Arabic And English, Printed At The Central Works, Lahore, 1908 İslâm Ansiklopedisi*, C: 1-2, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara
- JELAVİCH Barbara, *The Ottoman Empire The Great Powers And The Straits, Question 1870-1887*, İndiano Üniversty Press, Blooming And London, 1960
- PAŞA Kâmil, *Tarih-i Siyasi Devlet-i Âliye'î Osmaniye*, C: 1-3, Matbaa-i Ahmet İhsan, İstanbul, 1325
- KARAL Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C: 5-8, TTK Yayınları, Ankara, 1970-1983
- KARASAPAN Celal Tefik, *Filistin ve Şark ül Ürdün*, C: 1-2, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul, 1942
- KAYA Barış, "Kıbrıs'ın İşgalinden Bağdat Demiryolu Projesine İngilterenin Ortadoğu Politikası"
- KHALİDİ Rashid İsmail, *British Policy Towards Syria Palestine 1906-1914*, St Antongs College Oxford By Ithaca Press, London, 1980
- KILIÇ Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tercihati*, Elazığ 1997.
- KNİGHTLEY Philip-SIMPSON Calin, *Lawrens'in Gizli Hayatı*, Sebil Yayınları, İstanbul, 1975
- KURAT Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1970
- KURAT Y. Tekin, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*, Ankara. 1969.

Görüş

Akademik
Bakış

204

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

KURŞUN Zekeriya *Necid ve Ahıs'a Osmanlı Hakimiyeti: Vehhabi Devleti ve Suud Devletinin Ortaya Çıkışı*, TTK yay. Ankara. 1998.

Kuveyt Meselesi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334

KÜRKCÜOĞLU Ömer, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, 1908-1918*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri*, C: 1-2, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974

MAATHEW Smith Anderson, *The Eastern Question*, Macmillan Co., New York, 1966

MAC DONALD John, *Turkey And Eastern Question*, F.C. Jack, London, 1913

MANSFIELD Peter, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev: N. Ülkem, Sander Yayınları, İstanbul, 1975

MAUROIS, Andre, *İngiltere Tarihi*, C: 1-2, Çev:H.C. Yalçın, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939

MELEK Kemal, *İngiliz Belgeleriyle Musul Meselesi, 1890-1926*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983

MORBELY General J., *Irak Seferi*, C: 1-4, Erkanı Harbiye Umumiye Neşriyatı, İstanbul, 1928

MUGHUL Muhammed, *Osmanlı Hint Okyanusu Politikası Kanuni Devri, Fetih Yayınevi*, İstanbul 1974.

NABİ Mehmet-RUMBEOĞLU Fahri, *Aden ve Nevaħa-i Tis'a Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334

NABİ Mehmet-RUMBEOĞLU Fahri, *Kuveyt Meselesi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1334

ORAL Cavid, *Akdeniz Meselesi*, C: 1-2, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1945

ORHONLU Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney Siyaseti Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974.

ORTAYLI İlber, "XIX. Yüzyılda Bir Mezopotamya Limanı: Basra" *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*. Ankara. 2000.

ORTAYLI, İlber, "The Port Cities in the Arab Provinces of the Ottoman Empire (A Study of the Disintegration of the Arab World in the Nineteenth Century with a Special Reference to Basra), *Ottoman Studies*, İstanbul 2004.

OSMAN Nuri, *Abdülhamid-i Sani'nin Devri Saltanatı*, C: 1-2, İbrahim Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1327

Osmanlı Döneminde Irak, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 83. İstanbul 2006.

ÖKE Mim Kemal, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'in Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, Üçdal Neşriyatı, İstanbul, 1983

ÖZBARAN Salih, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitabevi yay., İstanbul, 2004, s.145-152.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi*, C: 1-12, Hayat Yayınları, İstanbul, 1963-1967

Gazi

Akademik
Bakış

205

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

PICHON Jean, *Cihan Harbi'nin Şarka Ait Kaynakları*, Çev: H.C. Yalçın, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1939

ROHDE Hans, *Asya İçin Mücadele Şark Meselesi*, Çev: Bnb. Nihat, Askeri Matbaa, İstanbul, 1932

ROSSIER Edmond, *Avrupa'nın Siyasi Tarihi*, Çev: A. Kemal Akşit, Fazilet Basımevi, İstanbul, 1947

PAŞA Rüştü, *Akabe Meselesi*, Âmire, İstanbul, 1326

SAHİLLİOĞLU Halil, *Osmanlı Döneminde Irak'ın İdari Taksimatı*, Çeviren; Mustafa ÖZTÜRK Belleten, LIV/211, Ankara. 1991.

SALNAMELERDE Basra, Editörler: Cengiz Eroğlu-Murat Babuçoğlu-Orhan Öz-dil, Orsam, Ankara, 2012.

SEIGNOBOS, Charles, *Asrı Hazırda Avrupa*, Çev: Ali Reşad, C: 1-3, Kanaat Kitaphanesi, İstanbul, 1325

SEREZ Naci, *Lawrens ve Arap İsyanı*, Akın İCİtabevi, İstanbul, 1965

SEYİTDANLIOĞLU Mehmed, "Yerel Yönetim Metinleri-VI: 1871 Vilâyet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, C. 5, Sa. 6. Ankara. 1996.

SWALLOW Charles, *The Sick Man Of Europe Ottoman Empire To Turkish Republic 1987-1923*, Ernest Benn Ltd. Co., London. 1973

SOREL Albert, *18. Asırda Mesele-i Şarkıyye*, Çev: Yusuf Ziya, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1911

PAŞA Tahsin, *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, M. Ahmet Halim Kitaphanesi, İstanbul, 1933 *Tanzimat /.*, (Anma Kitabı), Maarif Basımevi, İstanbul, 1939

TÜRKGELDİ Ali Fuat, *Mesail-i Mühimme-i Siyasiye*, C: 1-2, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara, 1955

UÇAROL Rifat, *Siyasi Tarih*, Ankara. 2014.

ULUBELEN Erol, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1965

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C: 1-5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972-1978

VEHLEY Charles, *Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi*, Çev: Yusuf Ziya, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1329

WOODHOUS C.W., *Britain And The Middle East*, Librarie Minard, Paris, 1959

WOODWARD E.L. *The Congress Of Berlin 1878*, Published By H.M. Stationery Office, London, 1920

Tezler:

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı İnan Hudut Antlaşması Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi. Erzurum, 1995.*

Görüş

Akademik
Bakış

206

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

BİNZOUBA Majed Mohammed, Vilayet Nizamnamelerinin Basra'da Tatbiki Meselesi (1864-1876), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

KURAL Muzaffer, "19.Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Politikası"; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.

KURT Burcu, "II.Meşrutiyet Döneminde Basra Vilayeti (1908-1914)", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

SERT Selda, Bir Toprak Rejimi Olarak Emlâk-ı Hümâyûn: Basra Örneği (1876-1909), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi ABD. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Gazi

Akademik
Bakış

207

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Türkiye – Suriye İlişkilerindeki Dönüşümün Haber Diline Etkisi*

The Effect of Transformation in Turkey – Syrian Relations on News Discourse

Lale DÜNDAR**

Öz

Haber metinlerinin tarafsızlığı gazetecilik çalışmalarında en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Haberciler her ne kadar tarafsız ve objektif olduklarını iddia etseler de, haber metinlerinde kullanılan her bir kavram, her bir kelime bir taraf seçmek ve tutum almak anlamına gelebilmektedir. Bir kişinin, kurumun, örgütün, coğrafi bölgenin haber metninde ne şekilde tanımlandığı, o metnin bakış açısını ortaya koyduğu gibi tarafsızlığının da mümkün olmadığını düşündürmektedir. Türk basını da haber metinlerinde yer verdiği tanımlamalar ile kaçınılmaz olarak bir tutum almaktadır. Uluslararası ilişkilerde yaşanan krizler, iç politikadaki gelişmeler ya da toplumsal olaylar, bazı kişi, kurum ya da yer adlarının haber metinlerinde ne şekilde tanımlanacağı noktasında belirleyici olabilmektedir.

Türkiye-Suriye ilişkilerinin 2011 yılı itibarıyla keskin bir kırılma yaşaması, haber metinlerinde de kimi kavramların dönüşümüne neden olmuştur. Siyasi iktidarın çağrı ve önerileri doğrultusunda haber metinlerinde yer alan bazı kavramların 2011 sonrasında dönüşüme uğradığı tespit edilmiştir. Öncelikli olarak devletin resmi yayın kuruluşlarının yayınladığı haber metinlerinin incelendiği bu çalışma, ana akım medya kuruluşları ile ideolojik tutumları ile bilinen yayın kuruluşlarının haber metinlerindeki kavram tercihlerini de kapsamaktadır. Çalışmada Türkiye-Suriye ilişkilerindeki dönüşümü takip eden süreçte haber metinlerinde yer alan kavramların Esad'dan Esed'e, IŞİD'den DAEŞ'e ve Kobani'den Ayn el Arap'a dönüşüm süreçleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Suriye, haber, gazetecilik, dil, Esad, Esed, IŞİD, DAEŞ, Kobani, Ayn el Arab.

Abstract

One of the most debated issues in journalism studies is the objectivity of the news texts. Even though the journalists argue that they are objective, every single word used in a news text may refer to some other meanings which can create a subjective point of view. How to define or how to name a person, an institution, an organization or a geographical place in a news text, not only presents a point of view, but also strengthens the idea of "objectivity is impossible". Turkish media is also taking position inevitably, by choosing different definitions in news texts. The crisis in international relations, domestic politics or social circumstances may have affect on how to define the people, institutions or geographical places in news texts.

Some of the terminologies appeared in the news texts have been transformed during and after the radical break of the relations of Turkey and Syria in 2011. It is observed that the terminologies of

* Makalenin Geliş Tarihi:10.04.2016, Kabul Tarihi: 20.05.2016

** Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV Sinema Bölümü Öğretim Görevlisi,
E-Posta: dundarlale@gmail.com

Gaz

Akademik
Bakış
209
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

news texts were transformed with the suggestions and calls of the members of the political power. This study investigates the preferred terminologies in the news texts of the state owned media institutions in Turkey, as well as the main stream media institutions and the ideologically positioned media institutions. The study focuses on the transformation of the terminologies from Esad to Esed, from IŞİD to DAEŞ and from Kobani to Ayn el Arab.

Keywords: Syria, news, journalism, language, Esad, Esed, IŞİD, DAEŞ, Kobani, Ayn el Arab.

Giriş

Haber metinlerinin objektifliği medya çalışmalarında sıklıkla ele alınan tartışmalı bir konudur. Egemen kuram her ne kadar editoryal bağımsızlığa vurgu yapsa da, haber üretim süreçlerindeki uygulamalar çoğu zaman haber metinlerinin objektif olmasını imkansız kılmaktadır. Medya sahiplerinin ya da egemen güçlerin haber metinleri üzerindeki etkisi kimi durumlarda açıkça görülmektedir. Bu çalışma haber metinlerinde egemen güçlerin etkisi olduğunu varsaymaktadır. Egemen güçlerin ticari, siyasi ya da ideolojik kaygıları haber metinlerini etkileyen, şekillendiren unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Çalışmada, Türkiye- Suriye ilişkilerindeki dönüşümün haber metinlerine etkisi incelenmiş ve egemen güçlerin ideoloji ve söylemlerinin haber metinlerindeki kullanılan kavram ve tanımlamalar üzerinde belirleyici olduğu iddiası üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde Türkiye-Suriye ilişkilerinin yaşadığı dönüşümler ele alınmıştır. Bu dönüşümler içinde özellikle 2011 öncesi ve sonrasındaki radikal değişime dikkat çekilmiştir. İkinci bölümde ise haber üretim süreçlerinde egemen güçlerin etkisi ele alınmış ve haber metinlerinin üretim süreçleri ile ideoloji ilişkisi irdelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki dönüşümün haber metinlerine etkisi incelenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasından önce ve sonra yayınlanan haber metinleri karşılaştırılmış ve iki ülke ilişkilerindeki dönüşüme paralel olarak haber metinlerindeki bazı kavramların da dönüştüğü ortaya konmuştur. Çalışma haber metinlerindeki bu değişim ve dönüşümü, objektif habercilik kavramının ne derece sorunlu olduğunu ispatlayan bir bulgu olarak ele almaktadır.

Türkiye Suriye İlişkilerinin Dönüşümü

Türkiye'nin 911 kilometre ile en uzun sınıra sahip olduğu komşusu Suriye ile ilişkileri tarihten bu yana defalarca iniş çıkışlara sahne olmuştur. 1946 yılında bağımsızlığına kavuşan Suriye ile Türkiye arasında Hatay sorunu, su sorunu ve terör sorunu gibi konular ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara itilafnamesi ile Suriye sınırlarında bırakılan İskenderun Sancağına özel bir idare şekli tanınmıştır. Buna göre sancak, Suriye sınırları içerisinde kalacak; burada özel bir idare kurulup, Türk kültürünü geliştirmek için her türlü kolaylıktan yararlanılacaktır. Ayrıca resmî dil Türkçe olacak ve para birimi olarak da Türk lirası geçerli

Görüş

Akademik
Bakış

210

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

olacaktır.¹ Lozan Anlaşmasında ise Hatay Türkiye sınırlarının dışında kalmıştır. Fransa'nın 1936 yılında Suriye'ye bağımsızlık vermesinden sonra İskenderun Sancağı'nın durumunda belirsizlik olmuştur. Fransa, her ne kadar Suriye'den çekilirken, Sancak üzerindeki yetkilerini Suriye'ye terk etse de Türk Hükümeti durumu kabul etmemiştir. Cenevre'deki Milletler Cemiyeti toplantısında Fransa ile yapılan görüşmeler netice vermeyince, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya resmi bir nota vererek, Suriye'ye yapıldığı gibi, İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istemiştir. 27 Ocak 1937'de Cenevre'de toplanan Milletler Cemiyeti, Hatay'ın bağımsızlığını kabul etmiş ve bir seçimle nüfus çoğunluğunun tespit edilmesine karar vermiştir. Daha sonra Hatay'da tarafsız bir seçim kabul edilmiş ve 13 Ağustos'ta seçimler yapılmıştır. Böylece bağımsız Hatay Cumhuriyeti 12 Eylül 1938'de kurulmuştur. Bu Cumhuriyet ise, 30 Haziran 1939'da Türkiye'ye katılma kararını almış ve böylece Hatay Türk topraklarına dâhil olmuştur. Bu gelişmeye rağmen, Suriye yıllarca haritalarında Hatay'ı da Suriye sınırlarına dâhil gibi göstermeye devam etmiş, bu durum iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur.

1980 yılında gündeme gelen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) da iki ülke arasında yeni bir soruna neden olmuştur. Türkiye'den doğup Suriye topraklarına doğru akan Fırat Nehri'nin havzasının yanı sıra, Dicle Nehri havzasını da kapsayan GAP, Türkiye açısından su kaynaklarının daha verimli kullanılmasının bir aracı olarak görülmüş ancak Suriye, Fırat Nehri'nin sınır aşan sular hukuku kapsamında değerlendirilmesini talep etmiştir. Suriye'nin temel korkusu GAP çerçevesinde sulanması planlanan 1,6 milyon hektar tarım arazisi nedeniyle öncelikle Fırat ve daha az ölçüde Dicle sularının Türkiye tarafından kullanılmadan Suriye ve Irak'a akan sularının azalmasıdır.² Türkiye çeşitli defalar, kendi topraklarından kaynaklanan suları siyasi bir silah olarak kullanmayacağını açıklasa da su sorunu Türkiye'nin Suriye gibi Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde belirleyici unsurlardan biri olmuştur.

1979 yılında terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarına kabul edilmesi ikili ilişkileri yeni bir krize sokmuştur. Öcalan'ın yıllarca Suriye'nin denetimindeki Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde ağırlanması ve burada kurulan kamplarda PKK'lılara eğitim verilmesi, Suriye ile Türkiye ilişkilerini derinden zedelemiş, hatta iki ülkeyi savaşın eşiğine getirmiştir. 1998 yılında Öcalan'ın Suriye'den çıkarılmasını isteyen Türkiye, bu talebin yerine getirilmemesi halinde askeri adımlar atabileceğinin sinyallerini vermiş hatta dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, "*Suriye'ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu ve artık sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha tüm dünyaya ilan ediyorum*" şeklinde açıklama yapmıştır. PKK lideri Abdullah Öcalan'ın sığın-

1 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Türk Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, s.348.

2 Gün Kut, "*Türk Dış Politikasında Su Sorunu*", Türk Dış Politikasının Analizi, Der: Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 227.

Gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

dığı Suriye’de üslenerek Türkiye’ye karşı eylemler düzenleyen PKK’ya yönelik askeri eylemlerini artıran hükümet, nihayet Öcalan’ın Ekim 1998’de Suriye’den çıkmasını sağlamıştır.³ Türkiye’nin baskılarını artırması üzerine 9 Ekim 1998 tarihinde Öcalan Suriye topraklarından çıkarılarak sınır dışı edilmiş ve Atina’ya gönderilmiştir. Suriye’nin bu hamlesi ikili ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur.

Ahmet Necdet Sezer’in Cumhurbaşkanlığı döneminde atılan adımlar ile ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir. 2000 yılında Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad⁴ hayatını kaybetmiştir. Sezer’in Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın cenaze törenine katılması ilişkilerin sıcaklaşması için önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir. Hafız Esad’ın ardından Suriye’de yönetime oğlu Beşar Esad geçmiş, Türkiye’de ise 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidara geçmiştir. Her iki ülkedeki yönetim değişiklikleri ilişkilere olumlu yansımış, iki ülke arasındaki ziyaretler hız kazanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri’nin Irak işgalinde Türkiye topraklarını da kullanmaya ilişkin tezkerenin, 1 Mart 2003’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde reddedilmesi, Irak işgaline karşı olan Şam ile Ankara’nın yakınlaşmasında önemli faktörlerden biri olmuştur. İkili ilişkiler, Beşar Esad’ın 2004 yılındaki Türkiye ziyareti ile bambaşka bir boyut kazanmış ve uzak iki ülkenin yakınlaştığı somut olarak ortaya çıkmıştır. Esad’ın bu ziyareti, Suriye tarihinde ilk defa bir Suriye Devlet Başkanı’nın Ankara’ya gelmesi açısından da tarihi bir niteliktedir. Bu ziyareti takiben Başbakan Recep Tayyip Erdoğan aynı yıl, Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ise 2005 yılında Suriye’yi ziyaret etmiştir.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin “komşularla sıfır sorun” stratejisinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilecek bir yaklaşımla, özellikle bu dönemde ilişkilerin çok hızlı bir yakınlaşma trendine girdiği gözlenmiştir. İki ülke arasında ilişkileri geliştiren olumlu adımlar da atılmış, ticaret, kültür, tarım, savunma, ulaştırma gibi alanlarda işbirliği anlaşmaları imzalanmış, ortak tatbikatlar yapılmıştır. Ortak askeri tatbikat düzenlenmesi, iki ülke arasındaki dostluk, işbirliği ve karşılıklı güvenin artmasının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Sadece askeri alanda değil, sosyal alanlarda da ilişkiler geliştirilmiş iki ülke

3 Kemal H. Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013., s. 238.

4 * Bu çalışma, haber metinlerinde Esad yerine Esed ifadesinin kullanılmasına yönelik araştırma içermektedir. Esad isminin haber metinlerinde nasıl Esed’e döndüğü çalışmanın ilerleyen kısımlarında açıklanmaktadır. Ancak çalışmanın bazı yerlerinde yazar da yaklaşık 40 yıldır Suriye’yi yöneten ailenin soy isminden söz ederken Esad ya da Esed kavramlarından birini seçmek durumunda kalmıştır. Yazar, hangi ismin doğru çeviri olduğundan ya da ismin kökenlerinden yola çıkarak değil, kişinin kendisini nasıl tanımladığından yola çıkarak bir isim tercihi yapmıştır. Suriye’nin ulusal resmi haber ajansı olan ve Suriye Enformasyon Bakanlığına bağlı olan Şam merkezli SANA (Suriye Arap Haber Ajansı)’nın Türkçe web sitesinde yer alan tüm Türkçe haberlerinde Suriye Devlet Başkanı’nın soy ismi Esad olarak geçmektedir. Buradan hareketle, Suriye Devlet Başkanı’nın soy ismi, Suriye resmi haber ajansı tarafından Esad olarak Türkçeleştirildiği için yazar da kendi ifadelerinde Esad ismini kullanmıştır.

halkının yakınlaşması da hedeflenmiştir. Bu stratejinin somut örneklerinden biri de 2007 yılında yaşanmıştır. 2007 yılında Halep Olimpiyat Stadi'nin açılışı nedeniyle Suriye'nin Al İttihad takımı ile Fenerbahçe arasında özel bir maç tertip edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan eşi ve bazı bakanlarla birlikte gittiği Halep'te, maç Beşar Esad ile birlikte izlemiş ve stadın açılışını da iki lider birlikte yapmıştır.⁵

Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlığı ve Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanlığı dönemlerinde ise iki ülke liderleri ve aileleri arasında sıcak kişisel ilişkiler kurulmuş ve bu ilişkilerin bir sonucu olarak Esad çifti 2008 yılında tatillerini Türkiye'de geçirmişlerdir. Ailesiyle birlikte tatil için Bodrum'a gelen Esad'ı, Erdoğan çifti karşılaşmış ve ağırlamıştır. İki ailenin yakınlığı haber metinlerine de yansımış, haberlerde Erdoğan çiftinin Esad çiftini “sarılıp öperek” karşıladığı ifade edilmiştir.⁶ İki liderin birbirleri ve aileleri ile kurduğu yakın ilişkilerin bir sonucu olarak, liderler arasında diplomatik bir dil yerine daha samimi bir dil benimsendiği de gözlenmiştir. Beşar Esad, Türkiye'nin Golan tepelerine ilişkin arabuluculuğunu değerlendirirken, Recep Tayyip Erdoğan'dan “*Kardeşim Erdoğan*”⁷ diye bahsetmiştir. Aynı şekilde Başbakan Erdoğan da 2009 yılında Suriye'ye yaptığı ziyarette Esad'dan “*Kardeşim Esad*” diye bahsetmiş ve “*Suriye ikinci evimizdir*” ifadesini kullanmıştır.⁸ İlişkiler bu dönemde öylesine iyi bir noktadadır ki, iki ülke ortak bakanlar kurulu bile toplamıştır. 13 Ekim 2009'da Türkiye ve Suriye arasında iki ülkenin bakanlarının katılımıyla Halep ve Gaziantep'te Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Bakanlar Kurulu toplantısı düzenlenmiştir. Toplantıyı değerlendiren Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ilişkilerin vizyonunun, “*Ortak kader, ortak tarih, ortak gelecek*” olduğunu söylemiştir. Aynı yılın Aralık ayında benzer bir toplantı Şam'da da yapılmıştır. İki ülke arasındaki dostluk ilişkisinin en üst seviyeye ulaştığı bu dönemde vize-ler de karşılıklı olarak kaldırılmıştır.⁹

Ancak iki ülke arasındaki sıcaklık, 2011 yılında yerini sert rüzgarlara bırakmıştır. 2010 yılında Arap coğrafyasında başlayan ve “*Arap Baharı*” adı verilen toplumsal hareketlenmeler Suriye'yi de etkisi altına almıştır. Suriye'de ortaya çıkan toplumsal olayların Suriye ordusu tarafından sert bir şekilde bastırılması

- 5 “Halep'te dostluk kazandı: Al İttihad 2 - 2 Fenerbahçe”, 03.04.2007, <http://www.fenerbahce.org/detay.asp?ContentID=6979> Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 6 “Hem Tatil Hem Siyaset İçin Bodrum'da”, Hürriyet Gazetesi, 05.08.2008 <http://www.hurriyet.com.tr/hem-tatil-hem-siyaset-icin-bodrumda-9588900> Erişim tarihi: 04.05.2016
- 7 “Suriye-Türkiye ilişkilerinde dönüm noktaları” Hürriyet Gazetesi, <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay/57640/4369/7/suriye-turkiye-iliskilerinde-donum-noktalari> Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 8 “Suriye İkinci Evimizdir” Sabah Gazetesi, 23 Aralık 2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/12/23/suriye_ikinci_evimizdir, Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 9 “Suriye ile vize kalktı İşbirliği Konseyi kuruldu”, Hürriyet Gazetesi, 17.09.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-ile-vize-kalkti-isbirligi-konseyi-kuruldu-12498596> Erişim Tarihi: 04.04.2016

Gazi

ile gelişen olaylar sürecinde Türkiye Suriye yönetimini defalarca uyarılmış ancak uyarılarına olumlu yanıt alamamıştır. 2011 yılının Ağustos ayında Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Suriye'ye resmi ziyarette bulunarak, Başbakan Erdoğan'ın mesajlarını iletmış, ancak Esad "Teröristlerle mücadele ediyoruz" diyerek, Ankara'nın tavsiyelerini reddetmiştir.¹⁰ İkili ilişkilerdeki gerilim, 13 Kasım 2011 tarihinde Şam'daki Türk büyükelçiliğinin basılması ile zirve noktasına ulaşmış, Türkiye ise bu saldırıdan kısa bir süre sonra 30 Kasım 2011 tarihinde Suriye ile bütün ilişkilerini kestiğini açıklamıştır. Türkiye Şam'daki elçiliği de Mart 2012'de kapatmıştır. İlişkilerin tümüyle kesilmesine rağmen, Türkiye, bölgedeki soruna ilgisiz kalmamış ve Şam yönetiminin "Suriye'nin düşmanları" olarak nitelendirdiği, "Suriye'nin Dostları" adıyla düzenlenen toplantılarına ev sahipliği yapmıştır. Bu toplantılar daha sonra Türkiye'nin öncülüğünde farklı ülkelerde toplanmaya devam etmiştir. Suriye'deki krize ilişkin inisiyatif alan Türkiye, Suriye makamları tarafından Suriyeli muhalifleri silahlandırmak ve eğitmekle suçlanmıştır. Batı basınında da yer alan söz konusu iddiaları¹¹ hükümet defalarca yalanlamış, 2012 yılının Mayıs ayında ise Suriyeli diplomatları sınır dışı etme kararı almıştır.

2012 yılının Haziran ayında ise Suriye'nin, Türkiye'nin bir savaş uçağını düşürdüğünü iddia etmesiyle, iki ülke adeta savaşın eşiğine gelmiştir. Uçaktaki iki pilotun hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan olayın, Suriye tarafından atılan bir füzenin havada patlamasıyla oluşan etki nedeniyle kontrolden çıkması sonucu gerçekleştiği anlaşılmıştır.¹² Bu olay üzerine Türkiye, angajman kurallarını değiştirmiş ve Suriye tarafından gelen her türlü mermi ve saldırı için anında yanıt vermeye başlayacağını duyurmuştur. İki ülke ilişkilerini savaşın eşiğine getiren bir diğer unsur da Reyhanlı saldırısı olmuştur. 11 Mayıs 2013'de Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde bombalı 2 aracı patlatarak 5'i çocuk 52 kişinin ölmesine 130 kişinin de yaralanmasına neden olan bu saldırının Suriye gizli servisi El Muhaberat'ın desteğiyle düzenlendiği iddia edilmiş ve bu iddialar basında da yer almıştır.¹³ 2014 yılında ise sınır ihlali yaptığı gerekçesiyle bir Suriye savaş uçağı Hatay sınırında Türkiye tarafından düşürülmüştür.¹⁴

Görüş

Akademik
Bakış

214

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- 10 "Suriye-Türkiye ilişkilerinde dönüm noktaları" Hürriyet Gazetesi, <http://fotoanaliz.hurriyet.com.tr/galeridetay/57640/4369/7/suriye-turkiye-iliskilerinde-donum-noktalari> Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 11 Tim Arango, "Erdogan, Syrian Rebels' Leading Ally, Hesitates" New York Times, 17.10.2013. http://www.nytimes.com/2013/10/18/world/middleeast/erdogan-syria-rebels-leading-ally-hesitates-31-months-in.html?_r=0 Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 12 "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnşiler ve Çıkışlar", 06.01.2014 Al-Jazeera <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar> Erişim Tarihi: 04.05.2016
- 13 "Yine El Muhaberat", Milliyet Gazetesi, 12.05.2013 <http://www.milliyet.com.tr/yine-el-muhaberat/gundem/detay/1707310/default.htm> Erişim Tarihi: 01.05.2016
- 14 "Sınır ihlali yapan Suriye uçağı düşürüldü" Milliyet Gazetesi, 23.03.2014, <http://www.milliyet.com.tr/sinirda-savas-ucagi-dustu/gundem/detay/1855930/default.htm> Erişim Tarihi: 04.05.2016

Toplumsal olaylara gösterdiği sert tepki nedeniyle uluslararası camiada da sıklıkla eleştirilen Suriye yönetimi, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi açıklamasına göre, sivil halka yönelik kimyasal silah kullanmıştır. Resmi rakamlara göre Suriye yönetiminin şiddet eylemleri sonucu 200 binden fazla Suriyeli hayatını kaybetmiş, 7,6 milyon kişi ülke içinde yerlerinden edilmiş, 4 milyonu aşan Suriyeli ise komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmıştır.¹⁵ Suriye halkının meşru taleplerini silah zoruyla bastırdığı gerekçeyle eleştirilen ve uyarılan Suriye hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti hükümetine göre, meşruyetini yitirmiştir.¹⁶

Haber Üretim Süreçlerinde Egemen Güçlerin Etkisi

Kitle iletişim araçlarının haber üretim süreçlerinde editoryal bağımsızlık iddiası, basın özgürlüğü savının, “ihtiyaçları karşılayamaz” hale gelmesi sonucunda yaygınlık kazanmıştır. Devlete karşı kendini koruyabilen gazeteci ve medya sahibini içeren “basın özgürlüğü” kavramı, medya endüstrisindeki gelişmeler sonucu yerini “editoryal bağımsızlık” kavramına bırakmıştır. Egemen kuram, basın özgürlüğünü, devlet müdahalesinden bağımsız olmakla eş anlamlı tutmuştur. Yani özgür basın, gazete sahibinin, devletten bağımsız olması anlamına gelmiştir. Ancak özellikle sermaye yapısındaki dönüşüm, basının sadece devletten korunmasının yeterli olmadığını; bizzat medya sahibinin bir kontrol mercii olabileceğini ortaya koymuştur.¹⁷

Basın devletten doğrudan bir müdahale ile karşılaşmasa bile haber üretim sürecinde yer alan editoryal kadrolar ve medya yöneticileri, otosansür başta olmak üzere çeşitli mekanizmalar geliştirerek, editoryal bağımsızlıktan uzaklaşma eğilimi göstermişlerdir. Adaklı'ya göre, bağımsız gazetecilik bir mittir ve muhabir, doğrudan bir müdahaleye maruz kalmadan, kendi kendini denetlemektedir.¹⁸ Muhabirin kendini sınırlandırmasındaki en temel faktörlerden biri de kuşkusuz iktidarın söylemlerini taşıyan haber kaynaklarına olan yakınlığıdır. Adaklı'ya göre, haber metni ve akredite kaynakları ile olan ilişkiler, editoryal bağımsızlık tezinin, liberal bir mit olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁹ İnal bu durumu şöyle özetlemektedir: “Gazeteciliği profesyonel bir uğraş olarak tanımlayan bu kriterler, aynı zamanda haberde görüşlerine sıklıkla yer verilen kaynak kişi ve kurumların (ki

15 “Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri” Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> Erişim Tarihi: 04.04.2016

16 “Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri” Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> Erişim Tarihi: 04.04.2016

17 Deniz Tansel İliç, “Türkiye’deki Anaakım Televizyon Kanallarında Editoryal Bağımsızlık – Profesyonellik İdeolojisi İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Eylül 2014, s. 104

18 Gülseren Adaklı, “Gazetecilik etiğini belirleyen yapısal unsurlar: Mülkiyet ve kontrol sorunu”, *Televizyon Haberciliğinde Etik*, (Editörler) Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel, Fersa Yayınevi, Ankara, 2010, s. 87.

19 Adaklı, a.g.e, s. 87.

Gazi

Akademik
Bakış
215
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

*bu insanların arasında hükümetin önde gelen kişileri, çeşitli kurumların üst düzey kişi ve sözcülerini örgütlenmiş baskı gruplarını ve uzman olarak tanımlanan kişileri sayabiliriz), durum tanımlarının düzenli biçimde haberlere girmesi ve sonuçta bu kişi ve kurumların söylemlerinin inanırlılığının haber metinleri içinde yeniden kurulmasına yol açar*²⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi haber üretim süreçleri egemen güçlerden, onların ideolojilerinden ve söylemlerinden bağımsız düşünülemez. Medya kuruluşları kendi ideolojik fikir sistemlerini oluşturmuşlardır. Bir bakış açısına göre Türk basınında tekelleşebilen veya medya piyasasında etkin olan medya patronları ve holdinglerinin neredeyse tamamı egemen söylemin (iktidar söylemi) üretim aracı konumundadırlar.²¹ Bu durum, basının, enformasyonu halka iletme sürecini etkilemekte ve yönlendirmektedir. Bazı basın kuruluşları, söz konusu bir olayı habere dönüştürürken olayı olumlarken, bazıları da aynı olayı olumsuz şekilde kurgulayarak okuyucuya aktarabilmektedir. Ele alınan olay veya olgu söz konusu basın kuruluşu tarafından kendi fikirsel sistemine uygun hale getirilerek halka sunulmaktadır. E.S.Herman ve N. Chomsky'nin; *"Devlet bürokrasisinin iktidar aygıtlarını elinde tuttuğu ülkelerde, kitle iletişim araçları üzerinde uygulanan ve genellikle resmi sansürle desteklenen tekelci denetim, iletişim araçlarının egemen seçkinlerin amaçlarına hizmet ettiğini açıkça gösterir"*²² şeklindeki düşünceleri medyanın halkın sesi olmadığını düşüncesini desteklemektedir.

Egemen güçler, medyayı çoğu zaman, kendi ideolojilerinin yaygınlaştırılması ve kabul görmesi için bir araç olarak görmektedirler. Toplumda denetimi sağlamak amaçlı mücadele ile ilgili fikir olarak da tanımlanan ideoloji, değerleri, kavramları meşrulaştırmak amacıyla toplumda söz sahibi yapıların nasıl işlediğini anımsatır.²³ İdeoloji, bir üretim biçimi olarak da düşünülebilir. İdeolojinin somut kurumlarla üretilmesi ve yeniden üretilmesi, bireyin kendini temsil ettiği ve toplumsal formasyon sürecinde yeniden ürettiği maddi bir pratik olarak da nitelendirilmektedir.²⁴ Karl Marx'a göre ideoloji oldukça açık bir kavram olmakla birlikte yönetici sınıfın düşüncelerinin toplumda doğal ve normal olarak görünmesine yardımcı olan bir kavramdır.²⁵ Althusser'in, ideolojiye ilişkin en önemli çalışması ise, *"Devletin İdeolojik Aygıtları"* kavramıdır. İdeoloji üretiminde veya üretilen ideolojinin dağıtımında Althusser'in ileri sürdüğü *devletin ideolojik aygıtlarının* azımsanamayacak rolü bulunmaktadır. Devletin bu ideolojik aygıtları ise medya, kiliseler, okullar, camiler, sendikalar gibi kurum

20 Ayşe İnal, "Haber Üretim Sürecinde İki Farklı Yaklaşım", *İlef Yıllık* 8, 1993, s. 157.

21 Nazife Güngör, "Basın İktidar İlişkileri Açısından Türkiye'de Basın Özgürlüğü Tarihsel Bir Çözümleme", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı: 1-2, 1997, s. 225.

22 Edward S. Herman, Noam Chomsky, Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir, çev. B. Akyoldaş, T.Han, M. Çetin, İ.Kaplan. İstanbul, Minerva Yayınlar, 2. Baskı, 1999, s.21.

23 Korkmaz Alemdar, İrfan Erdoğan, Öteki Kuram, Ankara, Erk Yayınları, 2002, s. 277.

24 Rosalind Coward, John Ellis, Dil ve Maddecilik-Semiyolojideki Gelişmeler ve Özne Teorisi, çev. Eser Tarım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 139.

25 John Fiske, İletişim Çalışmalarına Giriş, çev. Süleyman İrvan, Ankara, 2. Basım, 2003, s. 221.

ve kuruluşlardan oluşur ki ideolojinin üretimi ve yeniden üretimi de bu aygıtlar aracılığıyla gerçekleşir.²⁶ Althusser'le aynı doğrultuda düşüncelere sahip, Marksist okulun diğer bir düşünürü Gramsci'de, ideoloji kavramı kendisini dolaylı yoldan "hegemonya" kavramıyla ifade eder. Gramsci, toplumdaki egemen sınıfın "hegemonya" kurabilmek için "egemen sınıfın kendi dünya görüşünün ve düşünme biçiminin toplumun üyelerine kabul ettirmesi" şeklinde tanımladığı rıza alma yöntemini kullandığını ve bu rıza alma işleminin de yine kiliseler, okullar ve medya gibi kurumlar aracılığıyla gerçekleştirdiğini belirtmektedir.²⁷ Gramsci'nin hegemonya kavramsallaştırması üzerinden hareket eden Stuart Hall da özellikle haber metinlerinde iktidar konumunda olanların durum tanımlarının nasıl yeniden üretildiği ve iktidarın söyleminin nasıl meşruiyet kazandığının altını çizmiştir. Bu bakış açısına göre, haber üretim süreçlerinin bağımsızlığı söz konusu olamayacağı gibi, haberler esasında egemen sınıfın dünya görüşünü topluma kabul ettirebilmesi için en önemli araçlardan biri halini almaktadır. Hall'a göre medya gerçekliği yalnızca yeniden üretmekle kalmaz aynı zamanda tanımlar da. Gerçeklik tanımları dilsel pratikler ile üretilir ve gerçeğin "seçilmiş" tanımları temsil edilir. Bu noktada haberi kaleme alan muhabirin bağımsızlığı önem kazanmaktadır. Haber metinlerinde yer alan kavramlar kuşkusuz bazı kaynaklara dayanmaktadır ve bu kaynaklar kendi ideolojilerini haber metinleri üzerinden yeniden üretmektedir. Bu nedenle muhabirin haberi hangi kaynaktan edindiği ve haberde kullandığı kavramların hangi kaynağın ideolojisini yansıttığı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yazılı basında olduğu kadar televizyon yayıncılığında da geçerlidir. Yapılan araştırmalar yöneticilerin, muhabire danışacağı akredite kaynağını dikte edebildiğini ortaya koymuştur. İktidarın sözcüsü görevini gören seçilen akredite kaynaklar, ekranda yer almak için heveslidirler ve iktidarın tanımlarını yerleştirmede hiç de uyumsuz davranmazlar.²⁸

Yukarıda da ifade edildiği gibi haber üretim süreçlerinde, haber metinleri içindeki seçili tanımlamalar, kelimeler ve kavramlar, büyük önem arz etmektedir. Çünkü haber kaynakları ile olan ilişkiler, dil içerisinde tekrar kurulmaktadır. Haber metinlerini dilbilim yönüyle değerlendiren İnal da, içinde yaşadığımız dünya hakkında söylenen her sözün, her düşüncenin dilin dolayımını gerektirdiğini ve uzlaşımalsal bir gerçeğin, mutlak bir nesnellüğün ve taraf-sızlığın olanaksız olduğunu vurgulamaktadır.²⁹

Türkiye- Suriye İlişkilerindeki Dönüşümün Haber Diline Etkisi

Çalışmanın başında da ifade edildiği gibi Türkiye Suriye ilişkileri tarihten bu yana istikrarsız bir seyir izlemiş ve iki komşu ülke, kimi dönemlerde çok yakın

26 Levent Yaylagül, Kitle İletişim Kuramları, Ankara, Dipnot Yayınları, 2.Baskı, 2008, s. 102.

27 Yaylagül, a.g.e, s. 98.

28 İliç, a.g.e, s. 119.

29 Ayşe İnal, "Yazılı Basın Haberlerinde "Yapısal" Yanlılık Sorunu", *Toplum ve Bilim*, Sayı 67, s. 114.

Gazi

Akademik
Bakış

217

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

iki dost, kimi dönemlerde ise iki düşman ülke olarak konumlanmıştır. İki ülkenin komşu olması ikili ilişkilerdeki gelişmelerin haber değerini artırmıştır. Özellikle 2011 yılından bu yana Suriye’de baş gösteren ve binlerce Suriyelinin hayatını kaybetmesi ve milyonlarca Suriyelinin de ülkelerinden kaçmak zorunda kalarak başta Türkiye olmak üzere çeşitli ülkelerde sığınmacı/mülteci konumuna düşmesi nedeniyle, Suriye konulu haberler medyada sıklıkla yer almıştır.

Çalışmanın bu bölümünde, Türk basının 2011 öncesi ve sonrasındaki Suriye konulu haberleri incelenmiş ve 2011 yılında iki ülke arasındaki sıcak ilişkilerin aniden dönüşüme uğramasıyla birlikte, haber metnindeki bazı kavramların da eş zamanlı olarak dönüşüme uğradığı tespit edilmiştir. Bu dönüşümde habercilerin temel kaynaklarının başında gelen iktidar temsilcilerinin söylem ve ideolojilerinin de etkili olduğu ileri sürülmektedir.

Çalışmada seçili bazı isim-kavram ve yer adlarının iki ülke arasındaki krizin başladığı 2011 öncesindeki ve sonrasında yayınlanan haber metnlerinde nasıl kullanıldığı karşılaştırılmış ve haber metnindeki bu dönüşümde siyasi iktidarın ideolojik etkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında, kamu kurumları olmaları ve siyasi iktidarın söylemine daha kolay ve hızlı adapte olabilecekleri varsayımıyla Anadolu Ajansı (AA) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) gibi yayın kuruluşları öncelikli olarak ele alınmış, ayrıca Hürriyet, Milliyet, Sabah gibi ana akım gazeteler ve Sözcü, Cumhuriyet gibi siyasi iktidara muhalif tutum sergileyen yayın kuruluşları ile Ortadoğu, Özgür Gündem gibi farklı ideolojileri temsil ettiği düşünülen gazeteler de yaklaşım farklarını ortaya koymak açısından çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın odak noktası; haber metnlerinde kullanılan çeşitli kavramlardan hangisinin doğru olduğunu saptamak değildir. Çalışma, dönüştürülen kavramlardan öncekinin mi yoksa sonrakinin mi doğru kullanım olduğunu sorgulamamakta, yalnızca haber metinleri içindeki kavramların dönüşümüne ve bu dönüşümlerin gerekçelerine odaklanmaktadır.

Görüş

I. Haber Metnlerinde Esad/Esed Dönüşümü

Arapça literatürde “Beşâr Hâfız el-Esad”, İngilizce literatürde “Bessâr Hâfız al-Asâd” olarak geçen Suriye Devlet Başkanı “Beşar Esâd” ismi Türkiye kamuoyunda yeni ortaya çıkmış bir lider ismi değildir. Beşar Esad’dan önce Suriye’yi yöneten baba Hafız Esad da Türk basınında yıllar boyu çeşitli haberlerle yer almıştır. 1971- 2000 yılları arasında Suriye Devlet Başkanlığı görevini yürüten Hafız Esad’dan sonra yönetime oğlu Beşar Esad geçmiştir. 29 yıllık baba Esad dönemi ve sonrasında 2000-2011 yılları arasındaki 11 yıllık Beşar Esad dönemi toplandığında Türk basınının “Suriye Devlet Başkanı Esad” ifadesini 40 yıldır kullandığı görülecektir. Bu nedenle Esad ismi Türk kamuoyu açısından Suriye ile özdeşleşmiştir. Ancak 2011 yılında Suriye’de gelişen olaylar neticesinde iki ülke arasında sert rüzgarların esmeye başlamasıyla, Türk basının haberlerde Suriye Devlet Başkanı’ndan söz ederken, Esad yerine Esed deme eğilimine gir-

diği gözlenmiştir. Bu değişim ilk olarak Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın konuşmalarında dikkat çekmiştir. 2011 yılı itibarıyla Erdoğan'ın konuşmalarında Esad yerine Esed demeyi tercih ettiği gözlenmiş, Erdoğan'ın bu tercihi bazı basın kuruluşları tarafından da benimsenmiştir. Bu değişime en hızlı ayak uyduran basın kuruluşları arasında devletin resmi yayın organları olan Anadolu Ajansı ve TRT'yi saymak mümkündür. TRT ve Anadolu Ajansı haber dilinde yaklaşık 40 yıldır kullanılan Esad ismini Esed olarak değiştirmiş ve tüm haberlerinde Esed ismini kullanmaya başlamışlardır.

TRT ve Anadolu Ajansındaki bu dil değişimi kamuoyunun da gündemine gelmiş ve bazı köşe yazarları bu değişimde iktidarın etkisi olduğunu iddia ederek, konuyu gündeme taşımışlardır.³⁰ Kamuoyundaki “Esad mı yoksa Esed mi” tartışmaları üzerine Nisan 2012’de Anadolu Ajansı bir açıklama yaparak, haber dilindeki bu değişimin nedenini açıklama ihtiyacı duymuştur. Anadolu Ajansı’nın açıklamasında, “*basın yayın organlarında farklı biçimlerde kullanılan ‘Yabancı Özel Adların Yazılışı’nda birliklilik sağlamak için Türk Dil Kurumu (TDK) ile ortak çalışma gerçekleştirdiği*” vurgulanmış ve bu çalışma sonucunda Esad yerine Esed kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatine varıldığı ifade edilmiştir. Açıklamada Türk Dil Kurumu (TDK) uzmanlarının görüşlerine de yer verilmiş ve Esad’dan Esed’e geçişin gerekçeleri şu şekilde ifade edilmiştir:

“TDK uzmanları, son aylarda basın yayın kuruluşlarında sıklıkla adı geçen kişilerin isimlerinin nasıl yazılması gerektiğini AA’nın talebi üzerine yeniden değerlendirdi. TDK uzmanları, basın yayın organlarında ‘Esat, Esad, Eset, Esed’ gibi farklı biçimlerde yazılan ve adının yazımı üzerinde mutabakata varılmayan Suriye Devlet Başkanı’nın adının ‘Beşsar Esed’ olarak kullanılması gerektiğine karar verdi. TDK uzmanları, ‘Arap ve Fars kökenli bazı kişi adları, hem Türkler hem de Araplar ve Farmlar tarafından kullanılmaktadır. Bu tür adlar Türkler tarafından kullanıldığı zaman Türkçe söylenişlerine göre yazılırlar. Aynı isimler Araplar ve Farmlar tarafından kullanıldığında yine Türkçe söyleniş esas alınır; ancak tonlu ünsüzler olduğu gibi kalır: Ahmed, Bedreddin, Muhammed ve Necmeddin’ görüşünü belirttiler.”³¹

Böylelikle, önceki tarihlerde Anadolu Ajansı muhabirleri haberlerinde “Suriye Devlet Başkanı Beşsar Esad” ifadesini kullandıkları, ³² 2012 yılında yapılan bu açıklama sonrasında Anadolu Ajansı’nın tüm muhabir ve editörleri için Esad yerine Esed ifadesinin kullanılması zorunluluğu doğmuştur. Aynı şekilde TRT de haberlerinde de benzer bir yaklaşım sergilenmiş ve TRT de gelen eleş-

30 Yılmaz Özdil, “Esad Deme Esed De” Hürriyet Gazetesi, 26.03.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/akepe-deme-ak-de-esad-deme-esed-de-20212376> Erişim Tarihi: 23.04.2016

31 ‘Esad’ mı ‘Esed’ mi polemiginde son noktayı AA koydu, 03.04.2012, <http://www.gazeteciler.com/gundem/esad-mi-esed-mi-polemiginde-son-noktayı-aa-koydu-49970h.html>

32 Hediye Levent, “Türkiye’nin Girişimlerinin Başarılı Olduğundan Hiç Kimse Kuşku Düyamaz” Anadolu Ajansı, 15.05.2009 <http://aa.com.tr/tr/arsiv/turkiyenin-girisimlerinin-basarili-oldugundan-hic-kimse-kusku-duyamaz/428098> Erişim Tarihi: 22.04.2016

tirileri kendi web sayfasında yayınladığı bir haber ile yanıtlamıştır. “TDK TRT’yi teyit etti” başlıklı haber ile yapılan açıklamada şu ifadelere yer verilmiştir:

“Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nun farkı bir kez daha ortaya çıktı. TRT’nin yabancı isimlerin yazılmasında gösterdiği hassasiyet Türk Dil Kurumu tarafından teyit edildi. Bundan böyle Anadolu Ajansı da, Suriye liderinin adını “Esad” şeklinde kullanacak. TRT’nin Türkçe hassasiyeti bütün kurum ve kuruluşlar tarafından biliniyor. TRT’de yazılan her haber, yapılan her programda Türkçe’nin kullanımına büyük önem veriliyor. Özellikle yabancı isimlerin yazılışı konusunda TRT fark oluşturmuş durumda. Son örnek Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’ın isminin nasıl yazılacağı ile ilgili tartışmalarda ortaya çıktı. Bazı basın yayın kuruluşunda Beşşar Esad’ın soyadı “Esat” veya “Esad” olarak telaffuz edildi. TRT Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’ın adı ve soyadını başından beri Beşşar Esad olarak kullandı. Türk Dil Kurumu’ndan TRT’yi teyit eden açıklama geldi. Türk Dil Kurumu Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’ın isim ve soy isminin TRT’de yazıldığı gibi olması gerektiği görüşünü belirtti.”³³

Ancak tartışma bu açıklamayla sona ermemiş Kasım 2012 tarihinde bu kez konu TBMM gündemine taşınmıştır. Ana muhalefet Partisi CHP’nin grup başkan vekili Muharrem İnce’nin verdiği bir soru önergesiyle, “TRT haberlerinde Başbakan ile Esad arasında kavga yokken, dost olduğu, tatil yaptığı günlerde ‘Esad’ di-yordu. Şimdi niye ‘Esad’ diyor?” sorusunu yöneltmiş, Başbakan yardımcısı Bülent Arınç ise bu konuyu Türk Dil Kurumuna sorduklarını belirterek şu cevabı vermiştir:

“Esad ismi aslan, Esad ismi ise bahtiyar, en mutlu anlamlarında farklı manada, iki ayrı isimdir. Esad kelimesinin olumsuz veya aşağılayıcı anlamı yoktur. Medyada değişik şekillerde yazılan ve okunan bu kelime için Anadolu Ajansı tarafından Türk Dil Kurumuna başvurulmuştur. Arap ve Fars kökenli bazı kişi adlarının hem Türkler, hem de Araplar ve Farmlar tarafından kullanıldığı anlaşılmıştır. Türk Dil Kurumunca da Suriye Devlet Başkanı’nın adının ‘Beşşar Esad’ olması gereği anlaşıldığından, TRT haber bültenlerinde Beşşar Esad olarak kullanılmaktadır.”³⁴

Bu tartışmadan da görülmektedir ki Suriye Devlet Başkanı’nın isminin haber metinlerinde ne şekilde yer alacağı, dili doğru kullanma tartışmasının ötesinde ideolojik bir saflaşmanın konusu haline gelmiştir. Bu ideolojik saflaşma diğer yayın kuruluşlarını da bir tutum alma zorunluluğu ile karşı karşıya bırakmıştır. TDK, AA, TRT gibi devletin resmi kurumları aracılığıyla yapılan bu

33 “TDK, TRT’yi Teyit Etti”, http://www.trthaber.com/m/?news=tdk-trtyi-teyit-etti&news_id=35212&category_id=9 Erişim Tarihi: 21.04.2016

34 “Esad mı Esad mi?” Vatan Gazetesi, 23 Kasım 2012, <http://www.gazetevatan.com/-esad--mi-esed--mi--494770-gundem/> Erişim Tarihi: 01.05.2016

düzenlemenin yanı sıra iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı ve parti sözcülerinin de Esad'dan Esed'e dönüşümü onaylaması karşısında pek çok yayın kuruluşu da kendi haber dillerinde Esad ile Esed arasında bir seçim yapmak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmışlardır. Kamuoyunda Adalet ve Kalkınma Partisine sempatisi ve yakınlığıyla bilinen yayın kuruluşları bu tercihi Esed'den yana kullanırken, Adalet ve Kalkınma Partisi'ne muhalif yayınlarıyla gündeme gelen yayın kuruluşlarının ise Esad demeye devam ettikleri gözlenmiştir. Örneğin Sabah gazetesi 2011 tarihli haberlerinde Esad ismini kullanırken,³⁵ ilerleyen tarihlerde haberlerinde Esed demeyi tercih etmiştir.³⁶ Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi'ne muhalif çıkışlarıyla gündeme gelen gazeteler ise 2016 yılı itibarıyla haberlerinde Esad isminde herhangi bir değişikliğe gitmemişlerdir. Örneğin Sözcü Gazetesi haber metinlerinde Esad ifadesinden vazgeçmemiştir.³⁷ Aynı durum Cumhuriyet gazetesi için de geçerlidir. Cumhuriyet gazetesi de haber metinlerinde Esad ismini kullanmaya devam etmektedir.³⁸

2. Haber Metinlerinde İŞİD/DAEŞ Dönüşümü

2011 yılından bu yana devam eden ve Türk Dışişleri makamları tarafından da "iç savaş" olarak tanımlanan süreçte Suriye'de oluşan yönetim zafiyeti, çeşitli terör örgütlerinin Suriye'de daha rahat hareket edebilmelerine zemin oluşturmuştur. Kuşkusuz kamuoyunda İŞİD terör örgütü olarak bilinen "Irak Şam İslam Devleti" adlı terör örgütü, bunların başında gelmektedir. İngilizce adı ISIS (Iraq Syria Islamic State- Irak Suriye İslam Devleti) olan ve 2006 sonrasında gelişen bu örgüt "Irak İslam Devleti" olan ilk adını, 2011 yılında değiştirerek, İŞİD adını almıştır. Amerikan Hükümeti ve Birleşmiş Milletler (BM) tarafından daha çok ISIL (Islamic State in Iraq and the Levant- Irak ve Doğu Akdeniz ülkeleri İslam Devleti) olarak tanımlanan örgüt.³⁹ Türkiye kamuoyunda da İŞİD adıyla bilinmektedir. Türkiye'nin ve çeşitli Avrupa ülkelerinin de içinde bulunduğu pek çok büyük çaplı terör saldırısını üstlenen bu örgüt halen Suriye'de etkin bir şekilde varlık göstermektedir. Uluslararası arenada en kanlı en vahşi katliamlara imza atan terör örgütü olarak bilinen bu örgüte ilişkin haberler Türk basınında 2011 yılı itibarıyla İŞİD adıyla verilmiştir. Ancak terör örgütünün isminin sonraki süreçte haber metinlerinde İŞİD'den DAEŞ'e dönüştüğü gözlen-

35 "Rusya Neden Suriye Yönetimini Destekliyor?" Sabah Gazetesi, 15.10.2011, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2011/10/15/rusya-neden-suriye-yonetimini-destekliyor> Erişim Tarihi: 01.05.2016

36 "Suriye'de Bir Yıllık Ağır Bilanço", Sabah Gazetesi, 01.01.2013 <http://www.sabah.com.tr/dunya/2013/01/01/suriyede-bir-yillik-agir-bilanco> Erişim Tarihi: 01.05.2016

37 "Esad: Türkiye Suriye'ye Saldırırsa", Sözcü Gazetesi, 12.02.2016, <http://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/esad-turkiye-suriyeye-saldirirsa-1088412/> Erişim Tarihi: 01.05.2016

38 "Beşar Esad'dan Türkiye'ye Kardeşlik Mesajı", Cumhuriyet Gazetesi, 24.05.2016 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/503646/Besar_Esad_dan_Turkiye_ye_kardeslik_mesaji.html Erişim Tarihi: 01.05.2016

39 Faisal Irshaid "Isis, Isil, IS or Daesh? One group, many names", BBC News, 02.12.2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27994277> Erişim Tarihi: 22.04.2016

Gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

miştir. Bu dönüşümün esas olarak 2014 yılında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 31 Ekim 2014 tarihinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Fransa'ya yaptığı resmi ziyarette Fransız mevkidaşı François Hollande ile görüşmesinden sonra düzenlenen ortak basın toplantısında IŞİD yerine "DAEŞ" demeye başladığı gözlenmiştir. Erdoğan düşünce kuruluşu Fransız Uluslararası İlişkiler Enstitüsü'ndeki (IFRI) konuşmasında da IŞİD'e "DAEŞ" demeyi sürdürmüş ve nihayet Türkiye'ye dönüşünde 2 Kasım'da İstanbul'da düzenlenen bir mitingde de yine "DAEŞ" ifadesini kullanmıştır. Erdoğan IŞİD'in açılımında geçen İslam ifadesini kullanmamak amacıyla örgüte DAEŞ demeyi tercih ettiğini açıklamış ve örgütün İslam'la hiçbir alakası olmadığını kaydetmiştir. Erdoğan, IŞİD'i İslam adıyla yan yana getirmek istemediğini bu yüzden açılımında açıkça "İslam Devleti" geçen IŞİD yerine Arapça kısaltması olan DAEŞ'i (DAESH) tercih ettiğini belirtmiştir.⁴⁰ Bu dönüşümün Fransa seyahatinde ortaya çıkmış olması tesadüf değildir. Örgütten söz edilirken IŞİD yerine DAEŞ isminin kullanılmasını ilk kez dile getiren Fransız Dış İşleri Bakanı Fabius olmuştur. Fabius, "*Bunlar ne devlet, ne de yaptıklarının İslamla bir ilgisi var. Bunlara İslam Devleti diyerek kendi kendimize bu payeyi veriyoruz*" şeklinde bir açıklama yapmıştır.⁴¹ Bu açıklama ile birlikte Fransa hükümeti resmen, örgütün adından "DAEŞ" olarak bahsedilmesi için kampanya başlatmıştır.⁴² Örgütün bu kampanyadan çok rahatsız olduğu ve kendilerinden DAEŞ ismiyle bahsedilmesinden hiç hoşlanmadıkları hatta nefret ettikleri uluslararası basına yansıyan haberler arasında yer almıştır.⁴³ Erdoğan'ın IŞİD yerine DAEŞ ifadesini kullanması da aynı bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Fabius'un ardından Fransa Devlet Başkanı Hollande ve Amerika Dışişleri Bakanı John Kerry de DAEŞ ifadesini kullanmıştır. Morin'e göre, bu formül IŞİD ile mücadelede iletişim savaşının bir parçasıdır.⁴⁴ Böylelikle Erdoğan da DAEŞ ifadesini tercih ederek, bu iletişim savaşının bir tarafı olarak konumlanmıştır. Öyle ki Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fransız haber kanalı France 24'e verdiği bir röportajda, DAEŞ'le ilgili bir soruda France 24 muhabirinin, "İslam Devleti" tabirini kullanması üzerine, "*Lütfen DAEŞ'e İslam Devleti demeyin. Bu isim İslam'a*

Görüş

Akademik
Bakış

222

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- 40 "Erdoğan Işid'e İlk Kez Daeş Dedi", 31.10.2014, <http://www.habervaktim.com/haber/393034/erdogan-isisde-ilk-kez-daes-dedi.html> Erişim Tarihi: 22.04.2016
- 41 Adam Taylor, "France is ditching the 'Islamic State' name — and replacing it with a label the group hates", Washington Post, 17.09.2014 <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/09/17/france-is-ditching-the-islamic-state-name-and-replacing-it-with-a-label-the-group-hates/> Erişim Tarihi: 18.04.2016
- 42 Wassim Nasr, "French govt to use Arabic 'Daesh' for Islamic State group", France24, 12.05.2015, <http://www.france24.com/en/20140917-france-switches-arabic-daesh-acronym-islamic-state> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 43 Adam Taylor, "France is ditching the 'Islamic State' name — and replacing it with a label the group hates", Washington Post, 17.09.2014 <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/09/17/france-is-ditching-the-islamic-state-name-and-replacing-it-with-a-label-the-group-hates/> Erişim Tarihi: 18.04.2016
- 44 Arzu Çakır Morin, "Fransızlar Neden İşid Değil Daeş Diyor?", Hürriyet Gazetesi, 29.09.2014 http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/arzu-cakir-morin_510/fransizlar-neden-isis-degil-daes-diyor_27291378

saygısızlık ve bir terör örgütünü devlet kurumuyla eş tutmak anlamına gelmektedir. Benim görüşüme göre terörizmle mücadele bakımından bu yanlış bir yaklaşımdır. Bence sadece DAEŞ demek yeterlidir” görüşünü dile getirmiştir.⁴⁵

Ancak her ne kadar DAEŞ kullanılarak İslam ve Devlet ifadeleri örgüt adından çıkarılmış gibi görünse de esasında IŞİD'in Arapçasının ilk harflerinden oluşan DAEŞ'in açılımına bakıldığında değişen bir şey olmadığı görülmektedir. “Ad-Dawlah al-Islamiyah fil-'Iraq wa ash-Sham” şeklindeki Arapça açılımından da anlaşılacağı üzere aslında DAEŞ kısaltması da yine İslam ve devlet ifadelerini içermektedir. Ancak dünya liderleri DAEŞ konusunda uzlaşarak, örgüt karşısında birlik görüntüsü vermekte ve bu da Morin'in de ifade ettiği gibi terör örgütüyle verilen iletişim savaşında dünya liderlerinin örgüt karşısında önemli bir ideolojik tutum birlikteliği sergilediği algısı oluşturmaktadır. Milliyet Gazetesi yazarı Mehmet Tezkan ise IŞİD'in yerine DAEŞ konulmasının yabancılaştırma amacı güttüğünü ifade etmiş ve bu kavram dönüşümüyle örgütün Sünni kesimlerde oluşturduğu sempatiyi kırmanın amaçlandığını ifade etmiştir.⁴⁶

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın IŞİD yerine DAEŞ kullanılması yönündeki telkinleri Türk basınındaki haber dilini etkilemiştir. Anadolu Ajansı ve TRT, haber metinlerinde IŞİD yerine DAEŞ kullanmaya başlamışlardır. Erdoğan'ın DAEŞ kavramının kullanılmasına yönelik açıklamalarından önceki haberlerinde IŞİD kısaltmasını kullanan Anadolu Ajansı'nın Haziran 2014 tarihindeki haberlerinde IŞİD kısaltmasını kullanırken,⁴⁷ Kasım 2014 tarihi itibarıyla haber metinlerinde DAEŞ kısaltmasını kullandığı görülmektedir.⁴⁸ TRT de Anadolu Ajansı gibi Erdoğan'ın söylem değişikliğini takiben haber metinlerinde IŞİD yerine DAEŞ ifadesini kullanmaya başlamıştır. TRT 2014 öncesindeki haberlerinde IŞİD kısaltmasını kullanırken,⁴⁹ Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ilk kez Fransa'da DAEŞ kısaltmasını kullanmasıyla birlikte haberlerinde DAEŞ kullanımına başlamıştır.⁵⁰ TRT'nin haber metinlerinde IŞİD kullanımını hızla terk etme çaba-

- 45 “Erdoğan, Fransız Muhabirin İslam Devleti İfadesini Düzeltti”, 27.03.2015, <http://www.haberler.com/erdogan-fransiz-muhabirin-islam-devleti-7125227-haberi/> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 46 Mehmet Tezkan, “İşid'di.. Durduk Yerde Deaş Oldu”, Milliyet Gazetesi, 03.11.2014, <http://www.milliyet.com.tr/isis-di-durduk-yerde-deas-oldu/gundem/ydetay/1963887/default.htm> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 47 “İŞİD'in yabancı uyruklu militanları”, Anadolu Ajansı, 29.06.2014, <http://aa.com.tr/tr/dunya/isisin-yabanci-uyruklu-militanlari/147103> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 48 “Suriye'de 2015'in kaybedenleri Esed ve DAEŞ” Anadolu Ajansı, 25.12.2015, <http://aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-2015in-kaybedenleri-esed-ve-daes/496277> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 49 “DAİŞ'in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015 <http://webdosya.diyanet.gov.tr/anasayfa/UserFiles/Document/TextDocs/b7ca135a-c08f-4ee5-892b-4c181663630a.pdf> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- 50 “Esed rejimi DAEŞ petrolünün başlıca tüketicisi”, TRTHaber, 11.12.2015 <http://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejimi-daes-petrolunun-baslica-tuketici-221858.html> Erişim Tarihi: 23.04.2016

Gazi

sına girdiği gözlenmiştir. Ancak TRT'nin haber metinleri incelendiğinde bahsi geçen terör örgütünden DAES mi, DAİŞ mi, yoksa DEAS olarak mı bahsedileceği noktasında bir kafa karışıklığı yaşandığı gözlenmiştir. İncelenen pek çok haberde aynı metnin içinde bile farklı kullanımlar olduğu gözlenmiştir. Bu karmaşanın günümüze kadar hala ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Mayıs 2016 tarihli bir haberde başlık olarak "DAİŞ Suriye'deki Şaar gaz sahasını ele geçirdi" ifadesi kullanılırken, metinde aynı örgütten DAES diye söz edilmiş ve şu ifadeye yer verilmiştir: "DAES'in Suriye'de etkili olmaya başladığı 2013 ortalarından bu yana stratejisinin önemli bir parçasını enerji sahaları boyunca ilerlemek oluşturuyor."⁵¹

Türk basınının haber metinlerinde IŞİD yerine DAES kullanma gayreti Hürriyet Gazetesi okur Temsilcisi olan Faruk Bildirici'nin bir köşe yazısına da konu olmuştur. Bildirici 6 Temmuz 2015 tarihli "Gücün Söyleme Etkisi" başlıklı köşe yazısında "Medya kendi dilini, karşısındakinin gücüne bakarak değiştirmeli mi?" sorusunu sormuş ve şu ifadelere yer vermiştir:

"Erdoğan'ın geçen yılki Fransa ziyareti sırasında "DEAS" kısaltmasını kullanmasının ardından bir karmaşa başlamıştı. Kimileri IŞİD demeye devam ederken, özellikle hükümete yakın medya IŞİD'i bırakıp "DEAS" diye yazmayı tercih etmişti. Erdoğan'a en hızlı şekilde ayak uyduranlar Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'ydı; bu iki kurum hemen IŞİD'den DEAS'a dönmüştü. Dışişleri, "Türkçe yazışmalarda 'DEAS', İngilizce yazışmalarda 'DEASH' kısaltmasına yer verilmesi" talimatını içeren genelge bile göndermişti. Tabii Başbakan Davutoğlu, bakanlar, bürokratlar, kimi uzmanlar ve medyanın bir bölümü de hemen IŞİD kısaltmasını terk etmişlerdi. Fakat Erdoğan'ın tercihi probleliydi. Birincisi, Türkçe yerine Arapça ismin kısaltmasını tercih etmesinin nedenini açıklamadı. İkincisi, Arapça bilenler "Devlet ül İslâmiyye fi'l Irak ve Şam"ın kısaltmasını DEAS değil, DAES diye yazıyor. Fransa başta olmak üzere çoğu Avrupa ülkesinde de DAES kullanılıyor. Bu nedenlerle Erdoğan'ın yanlış söylemine uyum öyle kolay değildi. Nitekim bakıyorum son zamanlarda, hükümete yakın medya kuruluşları bile Erdoğan'ın söylemine ayak uydurma çabasından vazgeçti. IŞİD demeyi bırakan iktidara yakın medyada DAES kısaltması baskın duruma geçti. Anadolu Ajansı, Sabah, Akşam ve Akit gazeteleri ile A Haber ve TGRT televizyonları, haberlerinde artık DAES'i tercih ediyor. TRT ise yayınlarında daha çok DAİŞ kısaltmasına yer veriyor."⁵²

51 "DAİŞ Suriye'deki Şaar gaz sahasını ele geçirdi", TRTHaber, 02.05.2016, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/dais-suriyedeki-saar-gaz-sahasini-ele-gecirdi-248240.html> Erişim Tarihi:19.05.2016

52 Faruk Bildirici, "Gücün Söyleme Etkisi", Hürriyet, 6 Temmuz 2015, http://sosyal.hurriyet.com.tr/Yazar/Faruk-Bildirici_484/Gucun-soyleme-etkisi_29467605 Erişim Tarihi: 20.04.2016

3. Haber Metinlerinde Kobani^{53*} / Ayn el Arab^{54**} Dönüşümü

Türkiye'nin Şanlıurfa ilinin Suruç ilçesinin güneyinde yer alan ve Türk basınında 2012 yılı itibarıyla ağırlıklı olarak *Kobani* ya da *Kobane* gibi isimlerle yer alan Suriye sınırları içindeki bu sınır kenti Suriye'deki iç savaş sürecinde çatışmaların merkezlerinden biri olmuştur. 2012 yılına kadar Türk kamuoyunun gündemine çok da gelmeyen bu kent, 2012 yılında Suriye ordusunun geri çekilmesi üzerine, PKK terör örgütünün Suriye kanadı olan "Demokratik Birlik Partisi" (PYD)'nin kontrolüne geçmiştir.⁵⁵ Suriyeli PKK'lıların kurduğu PYD Ayn el Arab'ı işgal ederek "demokratik özerklik" ilan etmiş ve şehrin adını değiştirip *Kobane* yapmıştır.⁵⁶ Böylelikle bu bölge daha çok *Kobani* ismiyle Türk basınının gündeminde yer bulmaya başlamıştır. 2014 ve 2015 yıllarında IŞİD'in yoğun saldırılarına maruz kalan bu bölgede PKK'nın Suriye'deki silahlı kolu olan YPG ile IŞİD arasında yoğun silahlı çatışmalar yaşanmış ve bölgenin kimi dönemler IŞİD'in kontrolüne geçtiği kimi dönemlerde ise PYD'nin kontrolüne geçtiğine ilişkin haberler yayınlanmıştır. Bu çalışmanın tamamlandığı Mayıs 2016 tarihinde ise bölgenin kontrolünün kimde olduğuna ilişkin kesin bir tespit yapmak henüz mümkün değildir. Zira çatışmalar sürmektedir. Bölgeden gün be gün farklı haberler gelmektedir. Farklı kaynakların propaganda amaçlı yaydıkları bilgiler ise bu süreçte kafa karışıklığı yaratmaktadır.⁵⁷ Esasen çalışmanın odağı da bu değildir. Çalışma bölgeye verilen adın gelişen süreç içinde dönüşüme uğramasını konu edinmektedir.

Esasında bölgenin tarihçesine bakıldığında bu bölgenin çeşitli dönemlerde farklı isimlerle anıldığı anlaşılmaktadır. İngilizce *Company* yani *şirket* adından türetilen *Kobani* ismi, 1911 yılında Bağdat Demir Yolu'nu yapan Deutsche

53 * Bu bölgeyi adlandıran haber metinlerinde Kobani ve Kobane gibi farklı yazılışlar gözlenmiştir. Sol ağırlıklı ve Kürt milliyetçisi yayınlarıyla tanınan yayın kuruluşlarının daha çok Kobane ifadesini tercih ettiği gözlenmiş ancak Kobani ismi medyada daha yaygın olarak kullanıldığı için çalışmada Kobani ifadesi Kobane'yi de kapsayacak şekilde ele alınmıştır. Burada dikkat çekilen esas husus, Kobani ya da Kobane yazılışındaki farklar değil, yayıncı kuruluşun Ayn el Arab yerine Kobani/Kobane ifadesini tercih etmiş olmasıdır.

54 ** Ayn el Arab ifadesi de çeşitli yayın kuruluşlarının haberlerinde farklı şekillerde yazılmıştır. Ayn'el Arap ya da Ayn el Arab gibi farklı yazımlar bu çalışmanın odağı göz önünde bulundurulduğunda aslında aynı anlamı ifade etmektedir. Her iki yazım şekli de Kobani/Kobane ifadesini reddeden bir yaklaşımdır. Bu nedenle çalışmada Ayn el Arab ifadesi Ayn'el Arap gibi diğer yazım şekillerini de kapsayacak şekilde ele alınmıştır.

55 Rasim Bozbuğa, "Arappınar (Kobani-Ayn el Arap) Savaşı ve Türkiye", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Merkezi, 12 Kasım 2014, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/11/12/7853/arappinar-kobani-aynal-arap-savasi-ve-turkiye> Erişim Tarihi: 29.03.2016

56 Soner Yalçın, "Ayn el Arap", *Sözcü Gazetesi*, 1 Ekim 2014, <http://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/ayn-el-arap-613043/> Erişim Tarihi: 18.05.2016

57 PYD Kaynakları Kobani'nin geri alındığını iddia ederken, IŞİD kaynakları ise bölgenin kontrolünün kendilerinde olduğunu iddia eden haberler yayınlamaktadır. Her iki örgütün de kendi yayın organlarında yer alan bu tür haberler objektif haber olarak değil, örgüt propagandası olarak değerlendirilmektedir.

Bank şirketine gönderme yapmaktadır.⁵⁸ Deutsche Bank, bu bölgede kurduğu demiryolu istasyonuna *kompany* adını vermiştir.⁵⁹ *Kompany* isminin zaman içinde *Kobani*'ye dönüştüğü ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti ise, 170 köyün dahil olduğu bölgeye Osmanlıca *Arappınar* bazı kaynaklara göre ise *Arapbahar*⁶⁰ adını vermiştir. Ancak Suriye Hükümeti 1980'lerde Araplaştırma politikaları gereğince Osmanlıca'daki *Arappınar* adını çevirerek bölgeye *Ayn el Arab* adını vermiştir.⁶¹

2014 ve 2015 yıllarında bahsi geçen bölgedeki çatışmaların yoğunluk kazanması üzerine Türk basınında daha geniş yer bulmaya başlayan bu bölgedeki çatışmalara ilişkin haberler 11 Ekim 2014 tarihine kadar ana akım medyada ağırlıklı olarak *Kobani* ismiyle yayınlanmıştır. Bu tarihe kadar Anadolu Ajansı ve TRT gibi devlet kurumlarının yanı sıra, Hürriyet, Milliyet gibi ana akım gazeteler de bölgeden bahsederken *Kobani* ifadesini kullanmışlardır. Ancak olayların başladığı ilk günden bu yana Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'ne yakınlığıyla bilinen Ortadoğu gazetesi hem bu bölge hakkındaki haberlerinde hem de köşe yazılarında *Kobani* yerine *Ayn el Arab* ismini kullanmıştır.⁶² MHP'nin siyasi tutumu ve parti söylemleri ile paralel hareket eden Ortadoğu gazetesinin bu ismi kullanmasının nedeni, Kürtçeleşmiş bir isim olan *Kobani* ismini ve bölgenin aslında bir Kürt bölgesi olmasını reddeden bir yaklaşımın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. MHP ve Büyük Birlik Partisi (BBP) gibi milliyetçi partilerin *Kobani* yerine *Ayn El Arab* ifadesinin kullanılması konusunda gösterdiği hassasiyet, BBP Genel Başkanı Mustafa Destici'nin sözlerine şu şekilde yansımıştır:

*"Öncelikle başta Başbakan'a da söylüyorum. Onların dilini, literatürünü kullanmamalarını söylüyorum. Oranın adı Rojava değil, Kuzey Suriye, Kobani değil Ayn el Arap, Roboski değil, Uludere, Amed değil, Diyarbakır, hiç kimse onların literatürünü, dilini konuşmasın, onlar bunları bilinçli kullanıyorlar çünkü ileride kurmayı düşündükleri devletin şehirleri olarak bu millete alıştırmaya çalışıyorlar. Birileri alışıyor olabilir, birileri onlarla yol yürüyor olabilir ama biz alışmadık, alışmayacağız, alışılmasına da müsaade etmeyeceğiz."*⁶³

58 "Isis in Kobani: Turkey's act of abandonment may mark an 'irrevocable breach' with Kurds across the region" - The Independent, 07.10. 2014; <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-in-kobani-turkey-s-act-of-abandonment-may-mark-an-irrevocable-breach-with-kurds-across-the-9780941.html> Erişim Tarihi: 19.05.2016

59 Yalçın, a.g.e..

60 Kheder Khaddour, Kevin Mazur, "The Struggle for Syria's Regions" Middle East Research and Information Project, <http://www.merip.org/mer/mer269/struggle-syrias-regions> Erişim Tarihi: 19.05.2016

61 Fehim Taştekin, "Ne 'Ayn'ı gördüm ne 'Arab'! Bırakın Kobani kalsın!", Radikal Gazetesi, 10.11.2014 <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehimi-tastekin/ne-ayni-gordum-ne-arabi-birakin-kobani-kalsin-1227432/> Erişim Tarihi: 18.05.2016

62 Orhan Karataş, "Ayn el Arab İhanetin Neresinde?" Ortadoğu Gazetesi, 23.10.2014, <http://www.ortadogugazetesi.net/makale.php?id=17615>

63 http://www.bbp.org.tr/m/haber_detail.php?haberid=5562

Destici'nin dile getirdiği bu hassasiyet bir süre MHP, BBP gibi muhalefetteki milliyetçi partiler ve bu partilere yakınlığıyla bilinen yayın kuruluşları ile sınırlı kalmıştır. MHP ve BBP'den yapılan açıklamalar ana akım medyanın haber dilinde her hangi bir değişikliğe neden olmamıştır. Başta devletin resmi yayın kuruluşları olan Anadolu Ajansı ve TRT olmak üzere ana akım medyanın da *Kobani* yerine *Ayn el Arab* ismini kullanmaya başlaması ise dönemin iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkan Yardımcısı ve parti sözcüsü Beşir Atalay'ın uyarısı ile gerçekleşmiştir. 10 Ekim 2014 tarihli basın toplantısında Atalay bölgenin adının *Kobani* değil *Ayn el Arab* olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴ Anadolu Ajansı Atalay'ın konuşmasının ilgili kısmını şu şekilde aktarmıştır:

*"Atalay, hükümetin Suriye politikasıyla ilgili açıklamalarına dikkat edilmesini arzuladıklarını belirterek, "Yani, bu Kobani, esas ismi de Ayn El-Arab'dır, biliyorsunuz, Kobani sonradan çıkarılan bir isimdir, oranın ismi Ayn El-Arab'dır, orayla ilgili de Türkiye ilk günden itibaren çok sorumlu bir politika izliyor" dedi"*⁶⁵

Atalay'ın bu sözleri bazı yayın kuruluşlarınca *"Atalay Kızdırdı"* başlığıyla verilmiştir.⁶⁶ Atalay'ın *Kobani* yerine *Ayn el Arab* ismini önererek, Kürtleri kızdırdığını hatta *"delirttiğini"* iddia eden bu bakış açısı, konunun sadece basit bir isim değişikliğinden ibaret olmadığını, bu kavram dönüşümünün ideolojik ve politik bir tutumun göstergesi olduğunu kavramak bakımından önemlidir. Bu bakış açısını açıkça dile getiren Birgün Gazetesi yazarlardan Ünal Özmen, *"Kobane Sadece Şehir İsmi Değil"* başlıklı köşe yazısında şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Kobane, artık bir isim olmasının ötesinde sol literatüre girmeyi hak etmiş politik bir kavramdır. Kürt siyasi hareketinin Kobane deneyimine, özerkliği ni korusa bile muhtemeldir ki orada hayata geçirilen yönetim biçimine yaşam hakkı tanınmayacaktır. Fakat bir buçuk asır önce hepi topu iki ay ayakta kalan Paris Komünü gibi tarihe iz bırakacağı kesindir. Oradaki yönetim deneyimi hakkında az buçuk bilgisi olanlar bunun bir abartı olmadığını bilirler ve bu tespitime hak verirler."*⁶⁷

Beşir Atalay'ın açıklamadan kısa bir süre sonra 27 Ekim 2014 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan da benzer bir çıkış yapmış ve

64 "Kobani mi Ayn'el Arap mı? Beşir Atalay Kızdırdı", 10.10.2014, <http://www.internethaber.com/kobani-mi-ayn-el-arab-mi-atalay-kizdirdi-728970h.htm> Erişim Tarihi, 18.05.2016

65 "Kobani'de PYD militanları dışında kimse kalmadı" Anadolu Ajansı, 10.10.2014, <http://aa.com.tr/tr/politika/kobanide-pyd-militanlari-disinda-kimse-kalmadi/112333> Erişim Tarihi, 18.05.2016

66 "Kobani mi Ayn el Arab mı? Beşir Atalay Kızdırdı", 10.10.2014, <http://www.internethaber.com/kobani-mi-ayn-el-arab-mi-atalay-kizdirdi-728970h.htm> Erişim Tarihi, 18.05.2016

67 Ünal Özmen, "Kobane Sadece Bir Şehir İsmi Değil", Birgün Gazetesi, 24.10.2014, <http://www.birgun.net/haber-detay/kobane-sadece-sehir-ismi-degil-80292.html> Erişim Tarihi, 18.05.2016

bölgenin adının *Ayn el Arab* olduğunu ifade etmiştir. Erdoğan'ın açıklaması basına "*Cumhurbaşkanı'na göre Kobani değil Ayn'el Arap*" başlığıyla yansımıştır.⁶⁸ Erdoğan'ın açıklamasında yer alan şu ifadeler ise dikkat çekicidir: "*Aslında, adı üzerinde, Ayn'el Arap'tır. Daha sonra bu Kobani'ye dönüşmüştür.*"⁶⁹

Hem Adalet ve Kalkınma Partisi yetkililerinden hem de Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan gelen açıklamalar başta TRT ve Anadolu Ajansı gibi devletin resmi yayın kuruluşları olmak üzere pek çok basın kuruluşunu da *Kobani* kavramının haber dilindeki dönüşümü konusunda harekete geçirmiştir. Bu açıklamalardan önce örneğin 2013 tarihli haberlerinde bölgeden sadece *Kobani* olarak bahseden Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Beşir Atalay'ın açıklamaları sonrasında haber metinlerinde bir süre *Kobani* ve *Ayn el Arab* isimlerini birlikte kullanmış sonrasında ise yalnızca *Ayn el Arab* ismini kullanmaya başlamıştır. Anadolu Ajansı'nın 11 Ağustos 2013 tarihli "*Bayram Ateşkesi Sona Erdi*" başlıklı haberi incelendiğinde AA Erbil muhabiri Adem Demir imzasını taşıyan haberde, "*Kobani*" ve "*Kobanili*" gibi ifadelerin geçtiği görülmektedir.⁷⁰ Ancak Ekim 2014 sonrasındaki haberler incelendiğinde *Ayn el Arab* isminin vurgulandığı ancak *Kobani* isminin de parantez içinde olsa da metnin içinde korunduğu gözlenmiştir. Örneğin 5 Kasım 2014 tarihli "*Savaş Nedeniyle 6 Milyona Yakın Suriyeli Yerinden Oldu*" başlıklı Anadolu Ajansı haberinde "*Türkiye'nin özellikle Ayn el Arap'tan (Kobani) gelen 180 binden fazla kişiyi tek seferde topraklarına kabul ettiğine vurgu yapıldı.*"⁷¹ ifadesi yer almaktadır. Ancak Anadolu Ajansı'nın parantez kullanımı konusunda net bir tutum sergilemediği de gözlenmiştir. Yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bazı haberlerinde bölgeden *Ayn el Arab* olarak bahseden ajans, parantez içine *Kobani*'yi alırken, bazı başka haberlerinde de bölgeden *Kobani* adıyla bahsetmiş ve parantez içine *Ayn el Arab* ifadesini almayı tercih etmiştir. 31 Ocak 2015 tarihli "*Kobani'nin Bir Bölümü Harabe Bırakılacak*" başlıklı Anadolu Ajansı haberi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Haberin başlığında *Kobani* ismi bulunmakta, ancak haberin gövdesinde, "*enkaza dönen Halep'e bağlı Kobani'deki (Ayn el Arap) bazı yerleşim biriminin, teröre dikkat çekmek amacıyla bir süre harabe bırakılması planlanıyor.*"⁷² ifadesi yer almaktadır.

Benzer bir durum TRT için de geçerlidir. Atalay'ın açıklamasının hemen ardından 23 Ekim 2014 tarihinde yayınlanan "*Kobani'de Çatışmalar Şiddetlendi*"

68 "Cumhurbaşkanı'na göre Kobani değil Ayn'el Arap" <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-cumhurbaşkanina-gore-kobani-degil-aynel-arap-166860/>

69 "Cumhurbaşkanı'na göre Kobani değil Ayn'el Arap" <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-cumhurbaşkanina-gore-kobani-degil-aynel-arap-166860/>

70 "Bayram Ateşkesi Sona Erdi", Anadolu Ajansı, 11.08.2013, <http://aa.com.tr/tr/dunya/bayram-ateskesi-sona-erdi/226415> Erişim Tarihi: 21.04.2016

71 "Savaş Nedeniyle 6 Milyona Yakın Suriyeli Yerinden Oldu", Anadolu Ajansı, 05.11.2014, <http://aa.com.tr/tr/dunya/savas-nedeniyle-6-milyona-yakin-suriyeli-yerinden-oldu/104382> Erişim Tarihi: 23.04.2016

72 "Kobani'nin Bir Bölümü Harabe Bırakılacak", Anadolu Ajansı, 31.01.2014, <http://aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kobaninin-bir-bolumu-harabe-birakilacak/0> Erişim Tarihi: 23.04.2016

başlıklı haberin başlığında yalnızca *Kobani* ismi kullanılmış, haberin gövdesinde ise, *Kobani (Ayn el Arap)* ifadesine yer verilmiştir.⁷³ Ana akım medyaya bakıldığında ise *Ayn el Arab* ifadesinin siyasi iktidara yakınlığı ile bilinen Sabah gazetesi gibi gazetelerde hızla benimsendiği görülmektedir. Sabah Gazetesi *Esed* ve *DAEŞ* örneklerinde olduğu gibi haber metinlerinde *Kobani* yerine *Ayn el Arab* ismini kullanıma sokmuştur. Ancak TRT ve Anadolu Ajansı'nın aksine Sabah gazetesi başlıklarda da *Ayn el Arab* ismini kullanmakta ve *Kobani* ismini ise metin içinde ancak parantez içinde kullanmaktadır.⁷⁴ Diğer yandan Birgün gibi sol ağırlıklı yayınlarıyla öne çıkan ve Özgür Gündem gibi PKK sempaticisi olarak bilinen yayın kuruluşları ise siyasi iktidardan ve Cumhurbaşkanından gelen çağrılara rağmen, *Ayn el Arab* ismini haber metinlerinde benimsememiştir ve *Kobane* ismini kullanmaya devam etmişlerdir.⁷⁵

SONUÇ

Çalışmada incelenen üç örnekte de görüldüğü gibi, siyasi atmosferin değişime uğraması ile birlikte haber dilinde de keskin bir dönüşüm gözlenmiştir. Basın kuruluşlarının haber dilini siyasi atmosfere göre şekillendirmesi ve kavramları dönüştürmesinde en büyük pay kuşkusuz siyasi iktidar sahiplerinin söylem, çağrı ve önerileri olmuştur. Haber metinleri içerisinde dönüştürülen her bir kavram ile yeni anlam inşası süreci yaşanmıştır. İŞİD yerine DAEŞ ya da ESAD yerine ESED denmesi kamuoyunda en azından bir şeylerin değiştiği, dönüştüğü algısının daha kolayca oturmasını sağlamaktadır. Medya bu süreçte tam da Althusser'in ifade ettiği gibi devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak önemli rol üstlenmektedir.

Her üç örnekte de dönüştürülen kavramların sözlük anlamlarının ötesinde anlamlar yüklendiği açıktır. Bu anlamlar içinde tarihi kültürel coğrafi vurgular olmakla birlikte ilgili örneklerdeki en belirgin vurgu, kavram seçiminin ideoloji seçimiyle eşdeğer tutulmuş olmasıdır. Basın kuruluşları haber metinlerinde kullanmayı seçtikleri kavramlarla “siyasi iktidardan yana” ya da “siyasi iktidara muhalif” olarak konumlanmışlardır. Basın kuruluşlarının kullanmayı seçtiği kavram, ilgili kuruluşların siyasi ve ideolojik bir tutum aldıklarının göstergesidir. Siyasi iktidarı destekleyen, sempati duyan ya da bir şekilde siyasi iktidar ile karşı karşıya gelmeye çekinen basın kuruluşlarının siyasi iktidarı önerdiği kavramları kullanmaya gayret ettiği gözlenirken, siyasi iktidara muhalif olanların ise diğer kavramlarda ısrarcı olduğu gözlenmiştir.

Haber metinlerinde tercih edilen her bir kavram esasında taraf tutma eylemi olarak değerlendirilebilir. Her bir kavram başka bir ideolojinin ve hat-

73 “Kobani’de çatışmalar şiddetlendi”, Anadolu Ajansı, 23.10.2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kobanide-catismalar-siddetlendi-148765.html> Erişim Tarihi: 23.04.2016

74 “Aynel Arap’ta Sessizlik”, Sabah Gazetesi, 29.06.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/29/aynel-arapta-sessizlik> Erişim Tarihi: 23.04.2016

75 “Kobane’de Meclis Üyeleri İçin Eğitim”, Özgür Gündem, 15.04.2016, <http://ozgurgundem.biz/haber/163676/koban-de-meclis-uyeleri-icin-egitim> Erişim Tarihi: 20.04.2016

Gazi

Akademik
Bakış

229

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ta siyasi partinin tercihi olarak konumlandığından, basın kuruluşları da kavram tercihi yaparak aslında bir tutum almakta, taraf belirlemektedir ki bu da Türkiye’de tarafsız haberciliğin ancak bir mit olabileceğini düşündürmektedir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

ALEMDAR, Korkmaz, ERDOĞAN, İrfan; Öteki Kuram, Ankara, Erk Yayınları, 2002.

ARMAOĞLU, Fahir; 20. Yüzyıl Türk Siyasi Tarihi, Alkım Yayınları, 14. Baskı, İstanbul.

COWARD, Rosalind ve ELLİS, John; Dil ve Maddecilik-Semiyolojideki Gelişmeler ve Özne Teorisi, çev. Eser Tarım, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.

FİSKE, John; İletişim Çalışmalarına Giriş, çev. Süleyman İrvan, Ankara, 2. Basım, 2003.

-HALL, Stuart; “Kültür, Medya ve İdeolojik Etki”, Medya, İktidar, İdeoloji, çev. ve der. Mehmet Küçük, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınevi, 3. Basım, 2005.

-HERMAN, Edward S., CHOMSKY, Noam; Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir, çev. B. Akyoldaş, T.Han, M. Çetin, İ.Kaplan. İstanbul, Minerva Yayınlar, 2. Baskı, 1999.

-KARPAT, Kemal H., Kısa Türkiye Tarihi, Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2013, İstanbul, s. 238

-YAYLAGÜL, Levent; Kitle İletişim Kuramları, Ankara, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, 2008.

Makaleler

ADAKLI, Gülseren; “Gazetecilik etiğini belirleyen yapısal unsurlar: Mülkiyet ve kontrol sorunu”, Televizyon Haberciliğinde Etik, (Editörler) Bülent Çaplı ve Hakan Tuncel, Fersa Yayınevi, Ankara, 2010.

DİJK, Teun. A. Van, “Söylemin Yapıları ve İktidarın Yapıları”, Medya, İktidar, İdeoloji, çev. Mehmet Küçük, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Basım 2005.

GÜNGÖR, Nazife; “Basın İktidar İlişkileri Açısından Türkiye’de Basın Özgürlüğü Tarihsel Bir Çözümleme”, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı: 1-2, 1997.

İLİÇ, Deniz Tansel; *Türkiye’deki Anaakım Televizyon Kanallarında Editoryal Bağımsızlık – Profesyonellik İdeolojisi İlişkisi*, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, Eylül 2014.

İNAL, Ayşe; “Yazılı Basın Haberlerinde “Yapısal” Yanlılık Sorunu”, Toplum ve Bilim, Sayı 67.

İNAL, Ayşe; “Haber Üretim Sürecinde İki Farklı Yaklaşım”, İlef Yıllık 8, 1993.

KUT, Gün; “Türk Dış Politikasında Su Sorunu”, Türk Dış Politikasının Analizi, Der: Faruk Sönmezoglu, Der Yayınları, İstanbul, 1994.

Gazete ve Elektronik Kaynaklar

-Al Jazeera, “Türkiye-Suriye İlişkileri: İnişler ve Çıkışlar”, 06.01.2014 <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar> Erişim Tarihi: 04.05.2016

Görüş

Akademik
Bakış

230

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- Anadolu Ajansı, “Bayram Ateşkesi Sona Erdi”, 11.08.2013, <http://aa.com.tr/tr/dunya/bayram-ateskesi-sona-erdi/226415> Erişim Tarihi: 21.04.2016
- Anadolu Ajansı, “İŞİD’in yabancı uyruklu militanları”, 29.06.2014, <http://aa.com.tr/tr/dunya/isidin-yabanci-uyruklu-militanlari/147103> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Anadolu Ajansı, “Kobani’nin Bir Bölümü Harabe Bırakılacak”, 31.01.2014, <http://aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/kobaninin-bir-bolumu-harabe-birakilacak/0> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Anadolu Ajansı, “Kobani’de PYD militanları dışında kimse kalmadı” 10.10.2014, <http://aa.com.tr/tr/politika/kobanide-pyd-militanlari-disinda-kimse-kalmadi/112333> Erişim Tarihi, 18.05.2016
- Anadolu Ajansı, “Savaş Nedeniyle 6 Milyona Yakın Suriyeli Yerinden Oldu”, 05.11.2014, <http://aa.com.tr/tr/dunya/savas-nedeniyle-6-milyona-yakin-suriyeli-yerinden-oldu/104382> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Anadolu Ajansı, “Suriye’de 2015’in kaybedenleri Esed ve DAESH” 25.12.2015,
- Anadolu Ajansı, ‘Esad’ mı ‘Esed’ mi polemğinde son noktayı AA koydu, 03.04.2012, <http://www.gazeteciler.com/gundem/esad-mi-esed-mi-polemiginde-son-noktayı-aa-koydu-49970h.html>
- Anadolu Ajansı, Hediye Levent, “Türkiye’nin Girişimlerinin Başarılı Olduğundan Hiç Kimse Kuşku Duyamaz” 15.05.2009 <http://aa.com.tr/tr/arsiv/turkiyenin-girisimlerinin-basarili-oldugundan-hic-kimse-kusku-duyamaz/428098> Erişim Tarihi: 22.04.2016
- BBC News, Faisal Irshaid “Isis, Isil, IS or Daesh? One group, many names”, BBC News, 02.12.2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-27994277> Erişim Tarihi: 22.04.2016
- BBP İnternet Sitesi; http://www.bbp.org.tr/m/haber_detail.php?haberid=5562
- Birgün Gazetesi, Ünal Özmen, “Kobane Sadece Bir Şehir İsmi Değil”, Birgün Gazetesi, 24.10.2014, <http://www.birgun.net/haber-detay/kobane-sadece-sehir-ismi-degil-80292.html> Erişim Tarihi, 18.05.2016
- Cumhuriyet Gazetesi, “Beşar Esad’dan Türkiye’ye Kardeşlik Mesajı”, 24.05.2016 http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/503646/Besar_Esad_dan_Turkiye_ye_kardeslik_mesaji.html Erişim Tarihi: 01.05.2016
- Diyanet İşleri Başkanlığı Web Sitesi, “DAİŞ’in Temel Felsefesi ve Dini Referansları Raporu”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015 <http://web-dosya.diyanet.gov.tr/anasayfa/UserFiles/Document/TextDocs/b7ca135a-c08f-4ee5-892b-4c181663630a.pdf> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Fenerbahçe Spor Kulübü Web Sitesi: “Halep’te dostluk kazandı: Al İttihad 2 - 2 Fenerbahçe”, 03.04.2007, <http://www.fenerbahce.org/detay.asp?ContentID=6979> Erişim Tarihi: 04.05.2016

Gazi

-France24, Wassim Nasr, "French govt to use Arabic 'Daesh' for Islamic State group", 12.05.2015, <http://www.france24.com/en/20140917-france-switches-arabic-daesh-acronym-islamic-state> Erişim Tarihi: 23.04.2016

-Haberler İnternet Sitesi,"Erdoğan, Fransız Muhabirin İslam Devleti İfadesini Düzeltti", 27.03.2015, <http://www.haberler.com/erdogan-fransiz-muhabirin-islam-devleti-7125227-haber/> Erişim Tarihi: 23.04.2016

-Habervaktim İnternet Sitesi: "Erdoğan İsid'e İlk Kez Daeş Dedi", 31.10.2014, <http://www.habervaktim.com/haber/393034/erdogan-iside-ilk-kez-daes-dedi.html> Erişim Tarihi: 22.04.2016

<http://aa.com.tr/tr/dunya/suriyede-2015in-kaybedenleri-esed-ve-daes/496277> Erişim Tarihi: 23.04.2016

-Hürriyet Gazetesi, "Hem Tatil Hem Siyaset İçin Bodrum'da", 05.08.2008 <http://www.hurriyet.com.tr/hem-tatil-hem-siyaset-icin-bodrumda-9588900> Erişim tarihi: 04.05.2016

-Hürriyet Gazetesi, "Suriye ile vize kalktı İşbirliği Konseyi kuruldu", 17.09.2009, <http://www.hurriyet.com.tr/suriye-ile-vize-kalkti-isbirligi-konseyi-kuruldu-12498596> Erişim Tarihi: 04.04.2016

-Hürriyet Gazetesi, "Suriye-Türkiye ilişkilerinde dönüm noktaları" <http://foto-analiz.hurriyet.com.tr/galeridetay/57640/4369/7/suriye-turkiye-iliskilerinde-donum-noktalari> Erişim Tarihi: 04.05.2016

-Hürriyet Gazetesi, Arzu Çakır Morin, "Fransızlar Neden İşid Değil Daeş Diyor?", 29.09.2014 http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/arzu-cakir-morin_510/fransizlar-neden-isid-degil-daes-diyor_27291378

-Hürriyet Gazetesi, Faruk Bildirici, "Gücün Söyleme Etkisi", 6 Temmuz 2015, http://sosyal.hurriyet.com.tr/Yazar/Faruk-Bildirici_484/Gucun-soyleme-etkisi_29467605 Erişim Tarihi: 20.04.2016

-Hürriyet Gazetesi, Yılmaz Özdil, "Esad Deme Esed De" Hürriyet Gazetesi, 26.03.2012, <http://www.hurriyet.com.tr/akepe-deme-ak-de-esad-deme-esed-de-20212376> Erişim Tarihi: 23.04.2016

-İnternet Haber, "Kobani mi Ayn'el Arap mı? Beşir Atalay Kızdırdı", 10.10.2014, <http://www.internethaber.com/kobani-mi-ayn-el-arab-mi-atalay-kizdirdi-728970h.htm> Erişim Tarihi, 18.05.2016

-Kheder Khaddour, Kevin Mazur, "The Struggle for Syria's Regions" Middle East Research and Information Project, <http://www.merip.org/mer/mer269/struggle-syrias-regions> Erişim Tarihi: 19.05.2016

-Milliyet Gazetesi, "Yine El Muhaberat", 12.05.2013 <http://www.milliyet.com.tr/yine-el-muhaberat/gundem/detay/1707310/default.htm> Erişim Tarihi: 01.05.2016

Görüş

- Milliyet Gazetesi, Mehmet Tezkan, "İşid'di.. Durduk Yerde Deaş Oldu", 03.11.2014, <http://www.milliyet.com.tr/isid-di-durduk-yerde-deas-oldu/gundem/detay/1963887/default.htm> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Milliyet Gazetesi, "Sınır ihlali yapan Suriye uçağı düşürüldü" 23.03.2014, <http://www.milliyet.com.tr/sinirda-savas-ucagi-dustu/gundem/detay/1855930/default.htm> Erişim Tarihi: 04.05.2016
- New York Times, Tim Arango, "Erdogan, Syrian Rebels' Leading Ally, Hesitates" 17.10.2013. http://www.nytimes.com/2013/10/18/world/middleeast/erdogan-syria-rebels-leading-ally-hesitates-31-months-in.html?_r=0 Erişim Tarihi: 04.05.2016
- Ortadoğu Gazetesi, Orhan Karataş, "Ayn el Arab İhanetin Neresinde?" 23.10.2014, <http://www.ortadogugazetesi.net/makale.php?id=17615>
- Özgür Gündem Gazetesi, "Kobane'de Meclis Üyeleri İçin Eğitim", 15.04.2016, <http://ozgurgundem.biz/haber/163676/koban-de-meclis-uyeleri-icin-egitim> Erişim Tarihi: 20.04.2016
- Radikal Gazetesi, Fehim Taştekin, "Ne 'Ayn'ı gördüm ne 'Arab'ı! Bırakın Kobani kalsın!", 10.11.2014 <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fehime-tastekin/ne-ayni-gordum-ne-arabi-birakin-kobani-kalsin-1227432/> Erişim Tarihi: 18.05.2016
- Rasim Bozbuğa, "Arappınar (Kobani-Ayn el Arap) Savaşı ve Türkiye", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Merkezi, 12 Kasım 2014, <http://www.21yyte.org.tr/arastirma/orta-dogu-ve-afrika-arastirmalari-merkezi/2014/11/12/7853/arappinar-kobani-ayn-el-arap-savasi-ve-turkiye> Erişim Tarihi: 29.03.2016
- Sabah Gazetesi, "Aynel Arap'ta Sessizlik", 29.06.2015, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/06/29/aynel-arapta-sessizlik> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- Sabah Gazetesi, "Rusya Neden Suriye Yönetimini Destekliyor?", 15.10.2011, <http://www.sabah.com.tr/dunya/2011/10/15/rusya-neden-suriye-yonetimini-destekliyor> Erişim Tarihi: 01.05.2016
- Sabah Gazetesi, "Suriye İkinci Evimizdir", 23 Aralık 2009, http://www.sabah.com.tr/gundem/2009/12/23/suriye_ikinci_evimizdir, Erişim Tarihi: 04.05.2016
- Sabah Gazetesi, "Suriye'de Bir Yıllık Ağır Bilanço", 01.01.2013 <http://www.sabah.com.tr/dunya/2013/01/01/suriyede-bir-yillik-agir-bilanco> Erişim Tarihi: 01.05.2016
- SANA (Suriye Arap Haber Ajansı) web sitesi: <http://www.sana.sy/tr/?p=64918> Erişim Tarihi: 25.04.2016
- Sözcü Gazetesi, "Esad: Türkiye Suriye'ye Saldırırsa", 12.02.2016, <http://www.sozcu.com.tr/2016/dunya/esad-turkiye-suriyeye-saldirirsa-1088412/> Erişim Tarihi: 01.05.2016
- Sözcü Gazetesi, Soner Yalçın, "Ayn'el Arap", 1 Ekim 2014, <http://www.sozcu.com.tr/2014/yazarlar/soner-yalcin/ayn-el-arap-613043/> Erişim Tarihi: 18.05.2016

Gazi

- T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi, "Türkiye - Suriye Siyasi İlişkileri", <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> Erişim Tarihi: 04.04.2016
- Taraf Gazetesi, "Cumhurbaşkanı'na göre Kobani değil Ayn'el Arap" <http://arsiv.taraf.com.tr/haber-cumhurbaskanina-gore-kobani-degil-aynel-arap-166860/>
- The Independent, "Isis in Kobani: Turkey's act of abandonment may mark an 'irrevocable breach' with Kurds across the region" 07.10. 2014; <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-in-kobani-turkey-s-act-of-abandonment-may-mark-an-irrevocable-breach-with-kurds-across-the-9780941.html> Erişim Tarihi: 19.05.2016
- TRTHABER, "Esed rejimi DAESH petrolünün başlıca tüketicisi", 11.12.2015 <http://www.trthaber.com/haber/dunya/esed-rejimi-daes-petrolunun-baslica-tuketicisi-221858.html> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- TRTHABER, "DAİŞ Suriye'deki Şaar gaz sahasını ele geçirdi", 02.05.2016, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/dais-suriyedeki-saar-gaz-sahasini-ele-gecirdi-248240.html> Erişim Tarihi: 19.05.2016
- TRTHABER, "Kobani'de çatışmalar şiddetlendi", 23.10.2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kobanide-catismalar-siddetlendi-148765.html> Erişim Tarihi: 23.04.2016
- TRTHABER, "TDK, TRT'yi Teyit Etti", http://www.trthaber.com/m/?news=tdk-trtyi-teyit-etti&news_id=35212&category_id=9 Erişim Tarihi: 21.04.2016
- Vatan Gazetesi, "Esad mı Esed mi?" 23 Kasım 2012, <http://www.gazetevatan.com/-esad--mi--esed--mi--494770-gundem/> Erişim Tarihi: 01.05.2016
- Washington Post, Adam Taylor, "France is ditching the 'Islamic State' name — and replacing it with a label the group hates", 17.09.2014 <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2014/09/17/france-is-ditching-the-islamic-state-name-and-replacing-it-with-a-label-the-group-hates/> Erişim Tarihi: 18.04.2016

Gaz

21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO'nun Rolü*

Nato's Role in Maintaining Peace and Security in 21st Century

Sertif DEMİR**

Öz

Makalenin amacı NATO'nun, 21. yüzyılda barış ve güvenliğin tesisinde nasıl bir rol oynayacağını incelenmesidir. Yeni bir küresel siyasi düzenin oluşmakta olduğu 21. yüzyılda NATO önce varlığını sürdürmek ve farklılaşan tehdit ve risklerle mücadele etmek zorunda olacaktır. NATO'nun; bu amaçla, küreselleşmiş kolektif güvenlik örgütüne dönüşerek, genişleme ve ortaklık politikaları uygulayamaya devam ederek, askeri güç ve kapasitesini artırarak, kuvvet ve karargâh yapısını etkinleştirerek, istikrarı bozabilecek öğeleri zayıflatarak ve gerektiğinde krizlere müdahale ederek, 21. yüzyılda barış ve güvenliğe katkı sağlamaya devam etmesi beklenmektedir. Ancak bunun sağlanabilmesi için içsel ve dışsal dinamiklerden oluşan çeşitli zorluklarla da baş etmek zorundadır.

Anahtar Kelimeler: NATO, 21. yüzyıl, küresel güvenlik, tehdit, caydırma

Abstract

The aim of article is to analyze what kind of role NATO will play at maintaining the peace and security in the 21st century. NATO will have to survive and contend with the differentiated risks and threats in the 21st century; in where a new global political order is structured. To this end, NATO is expected to keep contributing the peace and security in the 21st century by; being transformed into the globalized collective security organization, continuing to implement the expansion and partnership policies, increasing its military power and capacity, enabling forces and headquarters structure; weakening or eliminating the elements that can disrupt the stability, and responding crisis as required. However, in order to do so, NATO has to cope with internal and external dynamics consisting of various challenges.

Keywords: NATO, 21st century, global security, threats, deterrence.

Giriş

Barış ve güvenlik gereksinimi insanlığın varoluşundan beri toplumların hayatlarında önemli bir olgu olarak yer almaktadır. Devletlerin güvenlik gereksinimleri sağlandığı sürece barış ortamının sürdürülmesi mümkün olabilmıştır. Geçmişe baktığımızda barış ve güvenliğin tesisinde izlenen yolun, 19. yüzyılda ilk defa farklılaştığını ve çok uluslu konferanslar dizisi ile gerçekleştirilmeye

* Makalenin Geliş Tarihi: 21.06.2015 Kabul Tarihi: 10.05.2016

Bu makalenin bir bölümü 23 Aralık 2014 tarihinde İzmir Üniversitesi'nde düzenlenen "21. Yüzyılda Barış ve Güvenliğin Tesis" adlı panelde "21. Yüzyılın Barış ve Güvenliğin Tesisinde NATO" başlığı ile sunulmuştur.

** Doç. Dr., İzmir Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
E-posta: sertif.demir@izmir.edu.tr

Gazi

Akademik
Bakış
235
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

çalışıldığını görmekteyiz. 1815 yılında gerçekleşen Viyana Kongresi bunun ilk örneğidir ve bundan sonra yaklaşık yüzyıl boyunca Avrupa’da “Avrupa uyumu” diye adlandırılan ve monarşik krallıkların/imparatorlukların egemenliklerini sürdürmelerine olanak sağlayan bir uzlaşma içinde barış ve güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır.

20. yüzyılın ilk yarısı emperyal amaçlar, sömürgecilikten pay kapma, aşırı milliyetçilik gibi unsurların bileşimi sonucunda küresel güvenliği ortadan kaldıran iki dünya savaşının yaşanmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan ideolojik bölünme ve bloklaşma barış ve güvenliğin hem tehdidi olmuş, hem de korunmasına ve tesisine bir anlamda yardımcı olmuştur. Çünkü karşılıklı kutuplaşma ve bloklaşmada dengenin bozulmasının her iki tarafa yarardan çok zarar getirme riski, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği’ni dikkatli olmaya zorlamıştır. Örneğin 1962 yılındaki Küba Krizi’nde olduğu gibi, her iki blok lideri olası bir nükleer savaşın kendi güvenliklerini daha da zora sokacağını düşündükleri için son anda uzlaşmışlardır. 20. yüzyılda küresel güvenlik ve barış sağlanmasında nükleer silahların varlığı ciddi katkı sağlamıştır.

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren barış ve güvenliğin tesisinde diğer önemli öge de uluslararası örgütlerin varlığıdır. Özellikle Birleşmiş Milletler ve daha sonra Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ya da Örgütü kısaca AGİT bunların başında gelen güvenlik ağırlıklı örgütlerdir. Ancak bunların dışında blokların savunma paktları NATO ve Varşova Paktı, küresel barış ve güvenliğin tesisinde caydırıcı güçleri ile etkin olmuşlardır. 1949 yılında, Batı Avrupa’nın güvenliğini sağlamak amacı ile kurulan NATO; günümüzde küresel bir örgüt olmaya başlamıştır.

Soğuk Savaş’ın bitimi ile uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politikalarına ilişkin parametreler değişirken “risk, tehdit, güvenlik ve savunma” kavramları da yeniden şekillendirilmiştir. “stratejik savunma” yerine “stratejik güvenlik” kavramı öne çıkmıştır.¹ Soğuk Savaş koşullarına göre kurulmuş uluslararası örgütler de kendilerini yeniden tanımlama gereğini duymuşlardır. NATO da, ortaya çıkan gelişmeler karşısında bir yandan üye ülkelerin güvenliğini garanti etmek isterken, diğer yandan da kendisini yeni koşullara uyarlama çabası içine girmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Batı’ya yönelik tehdidin kalkması, NATO’ya olan gereksinimi azaltması gerekirken, 1990’larda “bölgesel çatışmaların” BM, AGİT veya AB gibi kurumlar ile engellenememesi, NATO’ya olan ihtiyacı artırmıştır. Bu süreçte NATO’nun kendisini yenilemesi ve günün ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürmesi de etkinliğini artırmıştır. Bu gelişmeler, NATO’nun küresel bir güç olmasının da önünü açmıştır. Özellikle 2002 yılında terörle mücadeleyi

1 Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için Sertif Demir, “Stratejik Konseptler ve NATO’nun Dönüşümü”, Mehmet Seyfettin Erol, der., *Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO*, Barış, Ankara, 2012, 57-114.

Görüş

Akademik
Bakış

236

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

gündeme aldıktan sonra küresel niteliği artmıştır.² ABD'nin tek hegemon güç olarak algılandığı 1990 ve 2000'lerde, NATO güvenlik örgütü olarak önemli işlevler üstlenmiştir. NATO, Merkezî ve Doğu Avrupa'daki demokrasinin sağlamlaştırılmasında, Balkanlar'da insan haklarının korunmasında ve siyasi gelişim sağlamada belirgin bir işlev görmüştür.³ 11 Eylül saldırısı sonrasında özellikle Afganistan, Libya, Akdeniz ve deniz haydutluğuna karşı Aden Körfezi ve Somali açıklarında "out of area", yani alan dışı görevler icra etmeye başlamıştır. NATO aynı zamanda, enerji güvenliği, terörizmle mücadele, siber savunma ve haydutlukla mücadele gibi yeni görevler üstlenmiştir. Bu görevlerle beraber NATO, ortaklık programları vasıtasıyla örgütün üyesi olmayan, Avrasya, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki devletlerin askeri kapasitelerinin güçlendirilmesine⁴ katkı yapmaktadır. Son olarak, NATO halen Afganistan'da muharip olmayan eğitim ve destek misyonu, Kosova'da barış gücü harekâtı Akdeniz'de gözlem harekâtı, Afrika'da Afrika Birliği'ni destekleyen barış gücü görevleri, Ukrayna'da hava keşif görevleri (Air Policing) ve Afrika Boynuzu'nda ise haydutlukla mücadele görevleri icra etmektedir.⁵ Kısaca, Soğuk Savaş'ın bitmesinde önemli rolü olan NATO'nun, 1990'lı ve 2000'li yıllarda küresel güvenliğin tesisinde önemli bir rol üstlendiği ve bunu çoğunlukla başardığı söylenebilir.

NATO'nun günümüze değin geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü kısaca izah ettikten makalenin konusu olan NATO'nun 21. yüzyıldaki rolü müteakip maddelerde incelenecektir. Bu amaçla önce 21. yüzyılın temel siyasi, askeri ve ekonomik dinamikleri analiz edilecek, daha sonra 21. yüzyıldaki barış ve güvenliği tesisindeki rolü tahlil edilecek ve son olarak NATO'nun bu yüzyılda karşılaşıacağı zorluklar ortaya konulacaktır.

21. Yüzyılda Nasıl Bir Dünya Olacak?

21. yüzyılın barış ve güvenliğinin tesisinde NATO'nun nasıl bir rol üstleneceği küresel ekonomik, siyasi, askeri, kültürel gelişmelerle doğrudan bağlantılıdır. Bu kapsamda NATO'yu etkileyebilecek potansiyel gelişme ve oluşumlar şöyle açıklanabilir:

Doğu Asya ve Pasifik ülkelerinin Batının küresel egemenliğine meydan okuyabilecek ekonomik güce kavuşmaları yeni döneme ait temel bir dinamiktir.⁶ Çin ve Hindistan ekonomik ve askeri bir güç olarak tarih sahnesinde yeni-

2 Henning Riecke, "Focused Engagement: NATO's Political Ambitions in a Changing Strategic Context?" *The Chicago Council on Global Affairs*, Conference Report and Expert Papers, March 28-30, 2012, s. 4.

3 W. Bruce Weinrod, "Back to the future for NATO", 21 April 2014, <http://www.washington-times.com/news/2014/apr/21/weinrod-back-to-the-future-for-nato/>, 1 Ocak 2015.

4 Weinrod, a.g.m., http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm, 13 Kasım 2015.

5 "The Future of NATO, NATO Flexes Its Muscle Memory", 30 August 2014, <http://www.economist.com/news/international/21614166-russias-aggression-ukraine-has-made-natos-summit-wales-most-important>, 1 Ocak 2015.

6 Zbigniew Brzezinski, "An Agenda for NATO", *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2009, LXXXVIII/5.

Gazi

Akademik
Bakış

237

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

den boy göstermişlerdir. Çin, Batı hegemonyasına tek başına değil, Rusya ve Orta Asya devletleriyle işbirliği yaparak karşı koymayı istemektedir.

Mevcut dönemde bölgesel güçlerin ağırlığının arttığı gözlemlenmektedir. BRIC diye adlandırılan Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin hem yeni ekonomik, hem de askeri güç merkezi olma yolunda ilerlemektedir. Güney Afrika ve BRIC üyesi devletlerinin liderlerinin Fortaleza/Brezilya'da 15 Temmuz 2014'te yaptığı altıncı BRICS Zirvesi'nde bir Kalkınma Bankasının kurulması ve bir kriz durumunda kullanılmak üzere 100 milyar dolarlık bir döviz rezervinin bu bankaya tahsis edilmesi kabul edilmiştir. Bu girişim IMF merkezli finans istemine karşı bir eylem olarak görülebilir.⁷

2010'lu yıllarda küresel dengelerde önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası siyasi güç olarak önemsizleşen Rusya Federasyonu (RF)'nin; artan enerji fiyatları ve otokratik yönetim sonucunda yeniden canlanarak NATO'nun özellikle Kafkaslar bölgesindeki genişleme sürecine olumsuz etkide bulunmuştur. Rusya'nın Gürcistan'a yönelik Ağustos 2008'deki harekâtı bu açıdan önemli bir hamle olmuştur. Ayrıca "yakın çevre" (near abroad) olarak ifade ettiği eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ni yeniden biçimlendirmeye başlamıştır. Ancak, 2013 yılının Kasım ayında başlayan Ukrayna Krizi'nde, Moskova'nın izlemiş olduğu politika, Batı'nın tepkisini çekmiş ve bu yüzden Rusya Batı'nın ekonomik yaptırımları ile yüz yüze kalmıştır. Petrol fiyatlarının 2014 sonbaharından başlayan sert düşüşü Rusya'nın kazançlarını önemli ölçüde törpülemesine rağmen, Rusya'nın Kırım'ı ilhak kararından geri adım atmaması, yeni küresel düzende, Soğuk Savaş tarzı karşılıklı gerginliğe dayalı politikaların süreceği anlamına gelmektedir. Hatta bazı yazarlarca Rusya'nın kaba kuvvet kullanımı politikası, yeni bir soğuk savaşa doğru bir adım olarak değerlendirilmektedir.⁸

Moskova'nın izlemekte olduğu yeni politikalar Batı'nın 1990 sonrası küresel üstünlüğüne bir meydan okumadır. Bu bağlamda, AKKA'ya ilişkin yükümlülüklerini 2007 yılı Aralık ayında dondurma, Gürcistan'a açıkça saldırı ve Güney Osetya ve Abhazya'ya bağımsızlıklarını ilan etmelerini sağlama ve bunları tanıyarak Gürcistan'ı bölme, yine Ukrayna'yı bölmek için ayrılmış Rus kökenlileri teşvik ve yardım sağlama ve Kırım'ı ilhakı, yeni Rus politikasının meydan okumaları olarak görülebilir. Rusya ayrıca, askeri doktrininde yaptığı son değişiklikle NATO'nun askeri birikimi ile ABD'nin "Anında Askeri Vuruş" silahları, Rusya'yı tehdit eden unsurlar olarak belirtilmiştir.⁹ Sonuç olarak, 21. yüzyılda RF, Batı ile işbirliğini değil rekabet ve mücadeleyi seçmiştir. Bu da

7 http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/07/140715_bric_imf, 13 Kasım 2015.

8 Mehmet Seyfettin Erol, "Ukrayna-Kırım Krizi" Ya Da "İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2014, No. 41, s. 2.

9 <http://www.gazetevatan.com/nato-ve-abd-artik-rusya-nin-dusmani-711225-dunya/>, 26 Aralık 2014

yeni yüzyılın önemli bir dinamiği olacaktır. Ve yeni dış politik tercih, aynı zamanda tarihte yeni bir kırılma noktası¹⁰ olarak görülmektedir.

Bununla beraber, ABD'nin küresel olarak dünyayı yönlendirme gücü ve kapasitesi eskisi kadar güçlü olmadığı değerlendirilmektedir. Afganistan ve Irak işgallerindeki ABD başarısızlığı göstermiştir ki, ABD'nin dünyayı şekillendirme gücü gerileme sürecindedir. Soru, ABD'nin bu gerileme sürecini geriye çevirip çevirmeyeceğidir. Ancak bazı düşünürler, ABD'nin gücünün azalmadığını, buna karşın diğerlerinin gücünün arttığını ifade etmektedirler.¹¹ Ancak hangi yaklaşım esas alınırsa alınsın, dünya yeniden şekillenmektedir. 1990 sonrası kurulan küresel dengeler 21. yüzyılın güvenlik gereksinimlerine cevap verememektedir.

Orta Doğu, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden yaklaşık bir asır sonra yeniden şekillenmektedir. Bu şekillenme, Birinci Irak Harekâtı ile başlamış, İkinci Irak Harekâtı ile devam etmiştir. Irak'taki merkezî otoritenin kaybolması ile 1990 sonrası filizlenen radikal dinci gruplar, bu şekillenmenin merkezine yerleşmeye başlamıştır. "Arap Baharı" olarak adlandırılan ve bölgedeki diktatörlük ve hanedanlık rejimlerine karşı Kuzey Afrika'dan başlayan halk ayaklanması, bu şekillenmenin diğer dinamiği olmuştur. Arap Baharı, diktatörlük rejimlerinin yıkılmasını sağlamış, ancak Suudi Krallığı gibi hanedanlıkları ortadan kaldıramamıştır. Diğer yandan, söz konusu halk ayaklanması, demokrasi ve özgürlükler getireceğine, (Tunus hariç) daha radikal dinci yönetimleri ve dikta rejimlerini iktidara taşımıştır. Dolayısı ile Arap Baharı süreci bölgede demokrasi ve özgürlükler getireceğine, bölgenin daha da istikrarsızlaşması riskini taşımıştır. Bu kargaşanın bir parçası olan Suriye'deki gelişmeler ise, tüm dünyanın müdahil olduğu ve bölgenin şekillenmesinin bir aracı olmaya başlamıştır.

ABD'nin zayıflayan gücü Orta Doğu'daki şekillenmeyi kontrol edememektedir. Irak işgalindeki başarısızlığı ve merkezî bir otorite tam olarak tesis edilmeden bölgeden çekilmesi bunun bir işareti olarak görülmektedir. ABD'nin başarısızlığı ve Irak işgalindeki sadece askeri güce dayalı yanlış stratejisi, diğer faktörlerle birlikte, dinsel motifli radikalizmin bugün Irak ve Suriye topraklarında de facto devlet kurmasının uygun koşullarını yaratmıştır.

Ayrıca, Arap Baharı sürecinde de görüldüğü üzere, Türkiye, Suudi Arabistan ve İran gibi devletlerin bölgesel gücü artmıştır. Diğer yandan İsrail-Filistin sorununda ise Hizbullah ve Hamas gibi örgütlerin de devlet kadar güçlü bir konumda olduğu ortaya çıkmıştır. Özetle, Orta Doğu yaklaşık yüzyıllık bir

10 Anders Fogh Rasmussen, "Future NATO", 20 Jun. 2014, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_111132.htm, 1 Ocak 2015.

11 Zakaria, Fareed; "The Future of American Power, How America Can Survive, The Rise of the Rest", *Foreign Affairs*, May/June 2008.

Gazi

Akademik
Bakış

239

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

süre sonunda siyasi, dinsel, etnik, askeri ve kültürel ve ekonomik faktörler bağlamında yeniden biçimlenmektedir. Ancak bu şekillenme NATO'yu ve onun bir üyesi olan Türkiye'yi etkileme potansiyeline sahiptir.

Diğer yandan, bölgesel ve küresel risk ve tehditler hem şekil değiştirmiş hem de yeni risk ve tehditler ortaya çıkmıştır. 1990'ların başında "belirsizlik" ve "istikrarsızlık" üstüne kurulmuş risk ve tehditlere ilişkin değerlendirmeler de farklılaşmıştır. NATO da değişen bu koşullar çerçevesinde yeni risk ve tehditlerin analizlerini yapmıştır. Bu bağlamda, NATO 2010 Stratejik Konsepti'nde; uluslararası toplumu yakından ilgilendiren asimetrik tehditler, terörizm, kitle imha silahlarının devlet dışı güçlerin eline geçme riski, giderek artan yasa dışı göç ve insan kaçakçılığı hareketleri, uyuşturucu kaçakçılığı, kıtlaşan su ve enerji kaynaklarının paylaşım ve kontrolü, enerji nakil yollarının ve açık denizlerde ulaşımın güvenliği, iklim ve çevre sorunları gibi karmaşık konular ittifakın ele aldığı konular olmuştur. Siber saldırı ve enerjinin bir yaptırım amacı ile kullanılması da tehdit unsuru olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, başarısız devletler, sofistike konvansiyonel silahlar, gelişen modern teknolojinin yanlış kullanılması, yaşamsal kaynakların akışında bozulmalar ana risk unsurları olarak kabul edilmiştir.¹²

Tüm bu yeni tehditlerin özelliği çok yönlü ve karmaşık olmasıdır. Yani tehdit sadece askeri nitelikli değil, aynı zamanda terör, örgütlü insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, deniz haydutluğu, toplu imha silah teknolojilerine erişme gibi istikrar ve güvenliği tehdit eden olguları da içermektedir. Yeni tehdidin özelliği, "dinamik, kolaylıkla uyum sağlayan, teknolojik donanımlı, fırsatçı, acımasız ve yeniliklere açık olması, uluslararası sınırları tanımaması" şeklinde ifade edilebilir. Örneğin, Taliban üç ülkede, terör, eroin kaçakçılığı, organize suç eylemleri ile hibrid tehdiye örnek teşkil etmektedir. Tüm tehditleri içerecek şekilde ortaya çıkan yeni tür tehdit türü "hibrid tehdit"¹³ olarak tanımlanmaktadır. NATO artık tüm tehditleri içinde barındıran hibrid tehditle mücadele edecek yeteneğe kavuşmalıdır.

Diğer yandan 2014 yılında İngiltere'nin ev sahipliğinde düzenlenen NATO Zirve Toplantısında; Orta Doğu'da ortaya çıkan radikalizm ile Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Ukrayna'daki Rus kökenli etnik Rusları kışkırtarak ülkede iç savaş çıkartma gayretleri ve hibrid savaş uygulamaları¹⁴, NATO'daki belirsizlik olgusuna dayalı tehdit anlayışını değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Çünkü NATO artık Rusya ve Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) (DAEŞ) unsurlarını bir tehdit olarak almaya

12 NATO Stratejik Konsepti 2010, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_82705.htm, 23 Ocak 2014.

13 Louis DeAnda, "The 21st Century Hybrid Threat: Part Terrorist, Part Insurgent, Part Criminal", <http://www.defenceiq.com/air-land-and-sea-defence-services/articles/the-21st-century-hybrid-threat-part-terrorist-part/>, 3 Haziran 2015.

14 Mehmet Seyfettin Erol - Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt. 9, Sayı. 17, Kış 2015, s. 262-263.

Gazi

başlamıştır.¹⁵ Rusya'nın 1990'larda oluşan statükoyu bozma çabaları önemli bir tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aynı zamanda yeni bir güç mücadelesi¹⁶ olarak görülmektedir.

İttifak açısından en önemli risk ve tehdit unsuru ise, terörist grubunun KİS'i (Kitle İmha Silahları) ele geçirmesi ve kullanmasıdır.¹⁷ Bunun ne kadar tehlikeli olabileceğini, Taliban militanlarının Aralık 2014'te Pakistan'ın kuzeyindeki bir okulu basarak 126 masum çocuğu öldürmesi olayından yola çıkarak anlayabiliriz. Böyle bir grubun bir nükleer silahı ele geçirmesi durumunda neler yapabileceğini bu korkunç katliamdan anlamak mümkündür.

Gelecekteki dünyanın nasıl olacağı konusunda farklı analizlere rastlamak mümkündür. Bu değerlendirmelere bakıldığında; sınırların olmadığı bir dünya mı, çatışma halindeki medeniyetler mi, bir demokrasiler dünyası mı, Çin yüzyılı mı, ulus devletlerin kapasite ve belirleyicilik niteliğinin iyice azaldığı ve uluslararası toplumun egemenliğindeki bir küresel yönetişimin mi¹⁸ hüküm sürdüğü bir dünya düzeni olacağı konusunda tespitler önemli olacaktır.

Ancak, tek bir olgunun öne çıktığı bir yapıdan ziyade bunların birleşiminden oluşan bir dünya düzeninin 21. yüzyılda egemen olacağı düşüncesi daha hâkimdir. Burada NATO'nun üyelerini korumadaki niyeti ve yükümlülüğü ön plana çıkmaktadır. Tehdidin niteliğinin yanı sıra, bu tehditlere maruz kalındığında, NATO'nun üyelerine kolektif güvenlik sağlayıp sağlamayacağı hususu önemlidir.

NATO'nun 21. Yüzyılda Barış ve Güvenliği Tesisindeki Rolünün İncelenmesi

Bu küresel düzende NATO'nun rolü ne olacaktır? 21. yüzyılın barış ve güvenliğinin tesisinde NATO nasıl bir rol üstlenecektir? Bu sorulara kısaca, küreselleşen dünyada ortaya çıkan risk ve tehditleri dengelemek gerektiğinde etkisiz hale getirmek amacı ile NATO öncelikle mevcut yapısını güçlendirecek ve caydırıcı gücünü koruyacak biçimde klasik yaklaşımını sürdürerek cevap verebilir. Ancak bu cevabın ayrıntılı analizine ihtiyaç olduğu açıktır.

NATO her şeyden önce Trans-Atlantik bağının temel unsurudur. Bu bağ ne kadar zayıflarsa zayıflasın, kültürel yakınlık, ortak tarih ve değerlere sahip olma gibi faktörler ile yeni çıkan güç merkezlerine karşı birbirlerine olan yardım gereksinimleri dolayısı ile Kuzey Amerika ve Batı Avrupa görünür gelecekte NATO'nun varlığını devam ettirme kararlılığını sürdüreceklerdir. Çünkü NATO

15 NATO Galler 2014 Zirve Bildirisi, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, 11 Kasım 2014.

16 Erol, 2014, a.g.m., s. 5.

17 Brzezinski, a.g.m.

18 Andrew Heywood, *Küresel Siyaset*, (Çevirenler: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Adres Yayınları, Ankara, Şubat 2013, s. 597-613.

Gazi

Akademik
Bakış

241

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ABD için “uluslararası eylemin meşruiyet aracı”, Avrupa için ise “sert gücün bir aracı”¹⁹ olarak görülmektedir. NATO üyeleri yaklaşık 900 milyon nüfus ile dünyanın yaklaşık % 13’ne sahip olup, dünya üretiminin de % 45’ini üye devletler yapmaktadır.²⁰ NATO’nun bir anlamda aynı zamanda ekonomik güç unsuru olduğu görülmektedir.

NATO yeni yüzyılın güvenlik gereksinimlerine cevap verebilecek yeni bir stratejik konsepti 2010 yılı Lizbon Zirvesi’nde kabul etmiştir.²¹ Bu konsept 11 Eylül terör saldırıları ile başlayan, Afganistan harekâtı ile devam eden ve günümüze yansıyan küresel güvenlik ortamının sonucunda şekillenmiştir. Bu konsept önümüzdeki kısa ve orta dönemin gereksinimlerine cevap verecektir. NATO bu konsept ile küresel bir güvenlik örgütü haline gelmiştir.²² Ayrıca NATO krizlere müdahalenin bir aracı olmaya başlamıştır.²³ 2012 Washington ve 2014 Galler Zirvelerinde ise NATO’nun Stratejik konseptinin kabulünden sonra ortaya çıkan yeni tehditler (Rusya ve IŞİD gibi) ve güvenlik ihtiyaçları gözden geçirilmiştir.

Farklılaşan güvenlik ihtiyaçlarına ve yeni yüzyılın barış ve güvenliğine katkıda bulunmak amacı ile NATO küresel bir güç olmuştur.²⁴ NATO kolektif savunma örgütünden kolektif güvenlik örgütüne dönüşümü hedef almıştır. 1990’larda Avrupa’da yeni bir düzen kurmak için kendini yenileyen NATO, şimdi de kendini üyelerinin değerlerini ve çıkarlarını küresel boyutta koruyabilecek bir güvenlik aktörü olarak yenileme durumundadır.²⁵ Dolayısıyla NATO, gelecekte küresel güvenlik örgütü olma kimliği ile küresel istikrarın temininde önemli bir olgu olacaktır.

Bu dönüşüm sürecinde NATO’nun temel görevi olan “kolektif savunma”nın önemsizleşeceği algılanmamalıdır. Tehditlerin çok yönlü olması ve farklılaşması NATO’nun dönüşümünü zorunlu hale getirmektedir. NATO bu amaçla, son zirvede “NATO Hazırlık Eylem Planı”nı kabul etmiştir.²⁶ Bu planın NATO sınırları veya sınırlarının ötesinde NATO’yu etkileyebilen bölgelerdeki güvenlik gereksinimlerine karşılık olarak hazırlandığı ve “kolektif savunma”

-
- 19 James M. Goldgeier, *The Future of NATO*, *The Council on Foreign Relations* (CFR) Special Report No. 5, February 2010, s. 3.
- 20 Brzezinski, a.g.m.
- 21 NATO Stratejik Konsept 2010.
- 22 Jenny Clegg, “NATO’s Global Focus Following the Us Asian Pivot?”, <http://www.cnduk.org/information/briefings/no-to-nato-briefings/item/2052-natos-global-focus-following-the-us-asian-pivot>, 22 Ocak 2015.
- 23 Mehmet Seyfettin Erol-Şafak Oğuz, “NATO ve Kriz Yönetimi”, Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil, der., *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış, Ankara, 2012, s. 359
- 24 Patrick Keller, “The Future of NATO: Between Overstretch and Irrelevance”, *American Foreign Policy Interests*, 29, 2007, s. 208.
- 25 Ron Asmus, “21. Yüzyılda NATO Ortaklıklarına bir bakış”, <http://www.nato.int/docu/review/2008/03/ART4/TR/index.htm>, 22 Ocak 2014
- 26 NATO Galler Zirvesi Bildirisi, Md. 5.

Görüş

Akademik
Bakış

242

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

görevini kuvvetlendirdiği açıkça belirtilmiştir.²⁷ Bu planın içinde NATO'nun doğu sınırlarında, dönüşümlü kuvvet bulundurulması da yer almaktadır. Bu, Rusya'nın artan tehdidini dengelemeye yönelik bir adımdır.

Yine artan çok yönlü tehditlere karşılık "NATO Müdahale Kuvveti" (NMK) –"NATO Response Force"(NRF) içinde bir kriz durumunda süratle itikal edebilen Çok Yüksek Hazırlıklı Müşterek Görev Kuvveti (ÇMGK)- Very High Readiness Joint Task Force (VJTF)'un kurulması son zirvede kabul edilmiştir.²⁸ Bunun kısmen Soğuk Savaş döneminin hazırlık ve caydırıcı gücü olan ve NATO'nun bayrak gösterimini yapmakla görevli Allied Mobile Force'un benzeri bir görev kuvvet olduğu anlaşılmaktadır. Bu kuvvetin özellikle NATO'nun doğu sınırlarında konuşlandırılma planı da NATO'nun Rusya'yı açıkça tehdit olarak gördüğünün bir kanıtı olarak görülmelidir. Bu bağlamda NATO tehdit algısı da yeniden şekillenmektedir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik saldırgan tutumu, NATO tarafından "Trans-Atlantik güvenliğine başlıca meydan okuma"²⁹ olarak görülmüştür. Hatta bu olay Erol tarafından,³⁰ ABD-Rusya arasında Küba Krizinden sonra yaşanan "ikinci nükleer düello" şeklinde betimlenmiştir. Yine Orta Doğu'da gittikçe artan radikal terör NATO tarafından bölgesel güvenlik ve istikrara yönelik önemli bir tehdit olarak algılanmış ve NATO dokümanlarında açıkça ifade edilmiştir.³¹

NATO yeni yüzyılda barış ve güvenliğin tesisi için sorumluluk alanın dışında görevler üstlenmeye devam edecektir. Zaten son yirmi yılda Bosna-Hersek, Kosova, Afganistan, Somali'de deniz haydutluğu ile mücadele, Libya operasyonu NATO'nun başlıca alan dışı görevleridir. Yeni stratejik konseptte İttifakın ilgi alanı, açık olarak belirtilmemekle birlikte ortaya konulan niyetten örgütün küresel görev üstlendiği değerlendirilmektedir. NATO artık sadece üye ülkelerinin sınırlarını değil, sınırlarının çok ötesinde istikrarı bozabilecek olgulara da müdahale ederek güvenlik ve barışı tesis etmek isteyecektir. Zaten bu durum son zirvedeki bildiriye açıkça yer almıştır.³²

NATO ilgili diğer uluslararası örgütler ve devletlerle işbirliği yaparak yeni yüzyılın güvenlik gereksinimlerini karşılamayı öngörmektedir. NATO temel görev ve prensipleri olarak "kolektif savunma", "kriz yönetimi", "işbirliği ile güvenliği" saymıştır. son zirvesinde bu görevlerin değişmeyeceğini bir kez daha teyit eden NATO;³³ farklılaşan güvenlik ortamına bu görevler çerçevesinde çözüm arayacağını ortaya koymuştur. İşbirliği ile güvenlik görevi ise temelde üye olmayan ancak benzer değerleri taşıyan devletler, diğer güvenlik örgüt ve

27 A.b., Md. 5.

28 A.b., Md. 8.

29 A.b., Md. 16-20.

30 Erol, "Ukrayna-Kırım Krizi" Ya Da "İkinci Yalta Süreci", 2014, s. 2.

31 NATO Galler Zirvesi Bildirisi, Md. 33.

32 A.b., Md. 5.

33 A.b., Md. 3.

Gazi

oluşumları ile koordine içinde bilgi paylaşımı ve ortak tutumlar belirlenmesi vasıtası ile küresel güvenliğin tesisini sağlamaya yöneliktir. NATO başta BM, AB'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP), Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve diğer örgütlerle işbirliği yapmak suretiyle küresel güvenlik ve barışı sağlamayı sürdürebilecektir.

İttifak, Barış için Ortaklık (BİO), Akdeniz ve Körfez bölgelerini kapsayan ortaklıklar (Akdeniz Diyalogu-Mediterranean Dialogue - MD; İstanbul İş Birliği Girişimi - İstanbul Cooperation Initiative-ICI) ile ülke bazında kurulan çeşitli ortaklıklar vasıtası NATO, üye yapamadığı devletlerle NATO ile bağlantılarını sürdürerek, fiili ilgi sahasını genişletmek istemektedir. Bu ortaklıklar aynı zamanda barış ve güvenlik ortamının sürdürülmesine katkı sağlamaktadır.

NATO hem askeri hem de sivil kapasitelerini güçlendirerek yeni yüzyılın barış ve güvenliğine katkıda bulunabilecektir. Galler'de yapılan son NATO zirvesinde üyelerin askeri kapasitelerini güçlendirmek amacı ile savunma bütçelerinin oranlarının ulusal gelirler içindeki payının önümüzdeki on yılda % 2'ye kadar çıkarılması ve savunma bütçesi içinde ana sistemlerin tedariki ve araştırma geliştirme harcamalarının % 20'den az olmaması kararı alınmıştır.³⁴ Bu da NATO'nun yeni yüzyılın güvenlik ihtiyacı için daha fazla askeri kapasitenin gerekli olduğu anlayışı içinde olduğunu göstermektedir.

NATO nükleer silahların yayılmasına ve bunların aidiyetine özel önem vermektedir. Bu bağlamda "nükleer silahlar olduğu sürece NATO da nükleer bir ittifak olarak kalacaktır"³⁵ yaklaşımı da bu gerçeğin ta kendisidir. NATO, bir devlet veya devletler grubunun yapacağı klasik saldırının yanı sıra, bir devlet veya terör grubunun nükleer silah temin ederek saldırıda bulunma olasılığına da özel önem vermektedir. Bazı ülkelerin balistik füze atma kapasitelerinin artmasından endişe duyan NATO akıllı savunma stratejisini uygulamaya koymuştur. NATO'nun akıllı füze savunma sistemi kolektif savunmanın bir parçası olarak görülmektedir.³⁶ Yeni süreçte nükleer silahları caydırıcı bir güç olarak kullanmanın yanı sıra onların yayılmasını önlemek de stratejinin temel yaklaşımı olmuştur. Bu bağlamda, NATO Balistik Füze Savunma" kapasitesini geliştirmeye başlamıştır. Bir radarı Malatya Kürecik'te konuşlandırılan balistik füze savunma sisteminin ara yeteneğinin 2020 yılına kadar hayata geçirilmesi öngörülmektedir. "Akıllı savunma" sistemi ile NATO en teknolojik, en ucuz ve ekonomik yöntemle üyelerinin güvenliğini sağlamak istemektedir. Bu gelişmeler sonucunda NATO'nun Geçici Balistik Füze Savunma Sistemi (BFSS)-*Interim Ballistic Missile Defence (BMD)* sisteminin harekâta hazır olduğu son NATO zirvesinde ifade edilmiştir.³⁷

34 NATO Galler Zirvesi Bildirisi, Md. 14.

35 A.b., Md. 50.

36 A.b., Md. 54.

37 A.b., Md. 56.

NATO yine kuvvet ve karargâh teşkilatlarını sürekli yenileştirme, modernleştirme ve günün koşullarına uygun şekilde düzenlemeyle barış ve güvenliğe katkı sağlamayı öngörmektedir. NATO'nun son zirvede onaylanan NATO Hazırlık Eylem Planı" ve bu kapsamda kurulması kabul edilen Çok Yüksek Hazırlıklı Müşterek Görev Kuvveti (ÇMGK), NATO'nun doğu sınırında dönüşümlü kuvvet bulundurmaya başlaması, bu anlamdaki tedbirlerdir. NATO yine "akıllı savunma" kapsamında "hassas güdümlü mühimmat" ve hava indirme kabiliyetinin geliştirilmesinde önemli aşama kaydetmiştir. Ayrıca, NATO'nun Şikago Zirvesi'nde başlattığı Müşterek İstihbarat, Gözetleme ve Keşif (MİGK)-*Joint Intelligence, Surveillance and Reconnaissance (JISR)* girişiminin 2016 yılına kadar gerçekleşmesi öngörülmüştür.³⁸

NATO yine Galler Zirvesinde "NATO Çerçeve Ülkeler Konsepti"- "NATO Framework Nations Concept"ni onaylamıştır. Bu konseptte göre NATO içindeki bir kısım üyeler bir araya gelerek ortak kuvvet oluşturabileceklerdir. Halen Almanya on üyeye, İngiltere ise yedi üyeye ortak kuvvet oluşturmaya başlamışlardır.³⁹ Bu kapsamda İngiltere çok uluslu birleşik bir sefer kuvvetinin oluşumuna öncelik etmeyi kabul etmiştir. Bu da NATO içinde ilk defa uygulanan bir kuvvet oluşturma ve geliştirme yöntemidir. Böylece birbirine siyasi, ekonomik ve kültürel olarak daha yakın olan devletler ortak bir güç oluşturabileceklerdir. Ancak bu kuvvetlerin rolünün açık ve net olarak belirlenmesi gerekir.

NATO yeni konsept ile askeri kapasite niteliğinin yanı sıra, sivil operasyonlar yapma kapasitesini de artırmayı hedeflemiştir. NATO'nun bu yönde kapasite ve yetenek geliştirmesi olumlu ve uygun bir yaklaşımdır. Böylece AB'nin "daha üstün bir sivil güç" alanındaki eksikliğini giderebilecektir.

İçinde bulunduğumuz yüzyılda barış ve güvenliğin tesisi için NATO'nun genişleme politikası önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli ortaklık girişimleri ile birlikte genişleme politikası en azından herhangi bir güvenlik örgütüne bağlı olmayan devletlerin farklı bir arayış içine girmesini engellemekte ve NATO üyelik arzularının diri kalmasını sağlamaktadır. 1990 sonrası üç dalgada genişleme politikası uygulayan ve en son genişleme kararını 2008 Bükreş Zirvesi'nde alan NATO, 19 Mayıs 2016 tarihindeki Brüksel NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda Karadağ'ın NATO üyeliği kabul edilmiştir. Ülkelerin iç onayından sonra bu karar yürürlüğe girecektir. Böylece NATO 29 üyelik bir örgüte dönüşmüştür.⁴⁰ Hâlihazırda Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya'nın üyelik gö-

38 NATO Galler Zirvesi Bildirisi, Md. 65. Akıllı Savunma Sistemi, ittifak ülkelerinin muhtemel bir füze saldırısı karşısında Kürecik gibi gözlem üstlerinden erken uyarı sistemiyle, ateşlenen füzeleri havada yok ederek tehditleri bertaraf etme anlayışına dayanmaktadır. (İhsan Bal, "NATO'nun Chicago Zirvesi: Dehşet Dengesinden Akıllı avunmaya", 21 Mayıs 2012, <http://www.haberturk.com/yazarlar/ihsan-bal/743896-natonun-chicago-zirvesi-dehset-dengesinden-akilli-savunmaya>, 13 Kasım 2015).

39 NATO Galler Zirvesi Bildirisi, Md. 65.

40 <http://www.bbc.com/news/world-europe-36311644>, 29 Mayıs 2016.

Gazi

Akademik
Bakış
245
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

rüşmeleri devam etmektedir. Gürcistan'ın NATO üyeliği ucu açık bir süreç görünümünde iken, Makedonya'nın ise devletin adı konusundaki Yunanistan'la olan anlaşmazlıktan dolayı ile halen sürüncemdedir. NATO'nun genişleme/ortaklık politikasının artık Batılı değerlere sahip ancak çok daha uzak mesafelerdeki devletleri kapsayabileceği düşünülmektedir. NATO bu bağlamda "temas ülkeleri" olarak adlandırılan Avustralya, Japonya, Yeni Zelanda ve Kore Cumhuriyeti gibi ülkelerle özellikle barış gücü operasyonlara katkı sağlaması yönü ile ilişki kurmuştur. NATO'ya ekonomik katkı yapabilecek zengin ülkelerle bir çeşit diyalog sağlama çabası olan bu girişim, NATO karar mekanizmasını etkileyebilir. Çünkü ekonomik katkı yapan bir devlet karar mekanizmasında da yer almak isteyecektir. Bir sonraki adımda bu devletlerin NATO üyeliği gündeme gelebilir. Çünkü Amerikalılar veya Anglo-Sakson grubu NATO'nun coğrafi sınırlarla belirlenmiş üyelik yapısından, aynı değerlere sahip üyelik yapısına, -yani ideolojik bir örgütlenme- veya fonksiyonel bir yapıya geçmesini tartışmaktadırlar.⁴¹ Ancak, bu yaklaşım NATO'nun ABD'nin çıkarlarını gerçekleştirme ve ABD'nin Çin'i çevreleme politikasının bir parçası olarak göstereceğinden Avrupalı üyeler bu yöndeki girişimlere direniş göstermektedir. NATO içinde statükocu olarak bilinen Almanya NATO'nun mevcut görev tanımlamasının değişmesini ve küreselleşmesini istememektedir.⁴² Ayrıca, NATO'nun Avrupa dışındaki ülkeleri içine alarak genişlemesi mevcut Antlaşma'nın X. maddesine göre mümkün değildir. NATO Antlaşması'nın X. maddesi sadece Avrupa kıtasındaki devletlerin NATO'nun yeni üyesi olabileceğini belirtmektedir.⁴³ Bu nedenle NATO'nun aynı değerleri paylaşan Japonya, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Kore Cumhuriyeti'nin üyelikleri ancak söz konusu maddenin değişmesi ile gerçekleşebilecektir. Diğer yandan İsrail NATO üyesi olmadan NATO'nun tabikatlarına katılabilen tek devlettir. Bu devletin ABD ile olan ayrıcalıklı ilişkisi, NATO'ya da yansımış gözükmektedir.

21 yüzyılda barış ve güvenliğin tesisinde NATO'nun caydırıcılık rolü de önem arz etmektedir. Yeni kurulan yüksek hazırlıklı kuvvetler, balistik füze savunma sistemi, akıllı savunma modeli ve nükleer silah kapasitesi nedeni ile NATO caydırıcı gücü ile istikrarı koruyabilir, bu da barış ve güvenliğin tesisinde önemli faktör olmaya devam edebilir.

NATO'nun 21. yüzyılda kolektif savunmanın gerçekleşme durumlarını yeniden belirlemek zorunda kalabilecektir. Kolektif savunma halen NATO Antlaşması'nın V. Maddesi kapsamındaki, bir ülkeye yapılan saldırının tüm üyelere yapılmış sayılacağı hususuna göre düzenlenmektedir. Günümüzde üye ülkelere yönelik Soğuk Savaş dönemindeki gibi bir saldırı tehdidi söz konusu

41 Ivo Daalder- James Goldgeier, "Global NATO", *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2006, LXXXV/5; Riecke, a.g.m., s. 2.

42 Brzezinski, a.g.m.

43 Goldgeier, a.g.m., s. 9.

değildir. Yeni tehditler çoğunlukla başarısız veya radikal eğilimli devletlerin KİS'e erişme çabası ile devlet dışı aktörlerce düzenlenen terör eylemi, deniz haydutluğu şeklinde gerçekleşmektedir. Bunlar V. madde kapsamında değerlendirilebilir. Ancak Rusya'nın uluslararası ilişkilerdeki dış politika aracı olarak soğuk kış ortamında gaz satışını durdurması veya bir üye devlete yapılan siber saldırıların kolektif güvenlik kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği gündeme gelebilmektedir.⁴⁴ Bir üye ülkenin istikrarına ve güvenliğine yönelik bu risk ve tehditlerde NATO'nun IV. maddesi bu kapsamda işletilebilecektir. Bu madde bir üyenin toprak bütünlüğü veya siyasi bağımsızlık ve güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumunda, tarafların birbiri ile danışacağını belirtmektedir. Ancak, burada önemli husus hangi madde kapsamında değerlendirilmekten ziyade NATO'nun; bir üyesinin toprak bütünlüğünün, siyasi ve ekonomik güvenliğinin tehlikeye düşmesi durumunun "kolektif müdahale/cevap"- "collective response"⁴⁵ kapsamında mütalaa edilip edilmeyeceğidir. Bu durumda verilebilecek tepki, askeri araçlar dışında ekonomik yaptırım, siyasi yalnızlaştırma, NATO ile olan ilişkileri dondurma şeklinde yeni tür müdahale araçları olabilecektir. Böyle bir yaklaşım NATO'nun stratejilerini değiştirebilecek bir dinamik olacaktır.

NATO istikrarı ve barışı bozan devletler veya terör gruplarına karşı etkin güç kullanımı politikasını uygulamak suretiyle küresel güvenliğin tesisine yardımcı olabilir. Bu aynı zamanda halen uygulanan NATO politikasıdır. Ancak BMGK onayı gereken uluslararası müdahaleler aynı zamanda NATO ve bir anlamda ABD'ye yönelik küresel karşıtlığı da tetikleme riskini taşımaktadır. Diğer yandan NATO'nun küresel güvenlik örgütüne dönüşmesi ve krizlere müdahale şekli, Dr.Erol'un ifadesi ile onu "küresel jandarma"⁴⁶ rolüne sokmaktadır. Bu da NATO'nun algısına olumsuz etki yapmaktadır.

NATO'nun 21. Yüzyılda Karşılaşabileceği Zorluklar

NATO'nun 21. yüzyılda karşılaşılabileceği zorlukları içsel ve dışsal faktörler şeklinde bir ayırıma tabi tutarak inceleme yapmak uygun bir yaklaşım olacaktır.

İçsel Dinamikler

NATO'nun önümüzdeki dönemde karşılaşılabileceği içsel zorluklar, NATO üyelerinin örgütten farklı beklentileri, mali külfetin paylaşımındaki sorunlar ve azalan bütçe imkânları, örgütün karar alma sistemindeki zorluklar, ABD'nin yeni stratejik dönüşümü olarak sayılabilir.

Üye devletlerin NATO'dan beklentileri farklıdır. Anglo-Sakson grubuna dâhil devletler (İngiltere ve Amerika başta olmak üzere) NATO'nun küresel çap-

44 Goldgeier, a.g.m, s. 7.

45 İbid, s. 7.

46 Mehmet Seyfettin Erol, "Önsöz", *Sıcak Barış'ın Yeni Örgütü: NATO*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Barış, Ankara, 2012, s. v.

ta güvenlik konuları ile ilgilenmesini, gerektiğinde coğrafi bölgeden ziyade değerler ve ideolojiler ekseninde NATO'nun dönüştürülmesini ve genişlemesini ileri sürmektedirler. Ağlo-Sakson grubunun Uzak Asya ve Güney Pasifikler'deki ülkelerle daha sıkı işbirliğine gitmesini ve bu bağlamda Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'yı önemli ortak olarak görmeleri ile Kore Cumhuriyeti, Hindistan, Güney Afrika, Brezilya, Arjantin ve Tayvan'ı NATO'nun yeni güvenlik çıkarları olan ülkeler⁴⁷olarak belirlemeleri bu yüzdendir. Fransa ve Almanya'dan oluşan Avrupalı büyük devletler ise, statükocu bir tutum takınarak, NATO'nun daha fazla genişlemesine karşı çıkmakta ve mevcut coğrafi bölgeye (Kuzey Atlantik) dayalı ittifak yükümlülüğünün devamını istemektedirler. Diğer yandan, Rusya'ya yakın eski Doğu Avrupa devletleri ise, NATO'nun Rusya'ya karşı daha aktif tutum takınmasını istemektedirler. Ukrayna krizi bu ülkelerin savlarını desteklemesine uygun gerekçe yaratmıştır. Böylesi farklı beklentileri olan devletler arasında çıkarların uyumu ve örtüştürülmesi önem arz etmektedir.

NATO'nun varlığı ABD'nin ulusal çıkarları ile Avrupa'nın çıkarları arasındaki uyum ve dengeleme çerçevesinde sürmektedir. ABD'nin NATO'ya olan gereksiniminin azalması durumunda NATO'nun varlığı da sorgulanacaktır. ABD; Trans-Atlantik bağının devamından yana olmasına rağmen, yeni stratejik öncelikler ve ağır bütçe kesintileri neden ile Avrupalı devletlerin daha fazla sorumluluk almasını istemektedir. Bu bağlamda, ABD Başkanı Obama'nın 2011 yılında Amerikan stratejik kuvvetlerinin Pasifik ve Uzak Asya'da Çin'i çevrelemek ve dengelemek amacı ile konuşlandırılmasını öngören "Asya Mihveri" (Asian Pivot)⁴⁸ planından sonra, ABD'nin önceliği Avrupa'dan Pasifik'e kaymıştır. Bu da ABD'nin Avrupa'ya karşı daha az kuvvet tahsisine neden olmaktadır ve ittifakın Trans-Atlantik bağının zayıflamasına yol açabileceği hususu gündeme gelmektedir. Ayrıca, ABD'nin, küreselleşen NATO'yu bu yeni politikasının bir aracı olarak kullanma olasılığı Asyalı yakın devletlerle NATO arasında ileri düzeyli ilişki geliştirme çabası ittifak içinde önemli bir rahatsızlığa yol açmaktadır.

Diğer yandan Soğuk Savaş sonrası oluşan tehdit algısındaki değişiklikler nedeni ile NATO ülkelerinin çoğunda savunma bütçeleri önemli oranda azalmıştır. Son küresel kriz bu zayıflamayı daha da artırmıştır. Ancak, bu azalış son iki NATO zirvesinde önemli bir zafiyet olarak algılanmış, NATO üyelerinin 2014 yılı sonuna kadar Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) içindeki savunma bütçelerinin payının yüzde 2'ye kadar çıkarılması öngörülmüştür. Halen çoğu üyeler bu orana ulaşmış değildir. Bu nedenle NATO üyelerinin de savunma bütçelerinin kısa sürelerle artırılması isteği Eylül 2014'teki NATO zirvesinde yinelenmiştir. Savunma bütçelerinin yetersizliği, ittifak içindeki mali yükümlülüklerdeki eşitsizlik, yeni ortaya çıkan tehditlerle mücadelede zorluklar ABD savunma eski

47 Michael Clarke, "The Global NATO Debate", *Politique étrangère*, 5, 2009, 57-67, s. 60.

48 Jenny Clegg, "NATO's Global Focus Following the Us Asian Pivot?", <http://www.cnduk.org/information/briefings/no-to-nato-briefings/item/2052-natos-global-focus-following-the-us-asian-pivot>, 22 Ocak 2015.

Gay

Bakanı Robert Gates tarafından ifade edilmiştir.⁴⁹ Bunun da Trans-Atlantik bağlantısını zayıflatacağı söylenebilir.⁵⁰

NATO'nun küresel etkinliği kendi iç karar mekanizmasından da etkilenmektedir. Kararların oybirliği ile alınması NATO'nun etkinliği açısından zafiyet özelliği taşımaktadır. Özellikle üye sayısının artması karar alma sürecini daha da zorlaştırmaktadır. Oybirliğinin sağlanmasının zor olduğu durumlarda, Libya harekâtında olduğu, büyük üyeler kendi aralarında anlaşarak NATO dışında karar alabilmektedirler. Ayrıca, her yeni kriz NATO içindeki farklılığı ortaya koymaktadır. Örneğin, son Ukrayna krizi NATO içindeki çatlaklığı ortaya çıkarmıştır. Bu kriz Rusya'ya yönelik tehdit algılamasındaki farklılığı derinleştirmiştir. Bu da NATO içinde kapsamlı, tutarlı ve tüm üyelerin onayını alabilen bir ortak yaklaşımın tespitini zorlaştırmaktadır.

Diğer bir konu ise, Avrupa-Atlantik toplumu içinde NATO ortaklıklarının gelecekteki rolüdür. Bu ortaklıklar ve yapıların modasının geçtiğine dair bazı söylemler mevcuttur.⁵¹ NATO'nun mevcut ortaklık araçlarının daha etkin bir şekilde kullanılması veya yeni ortaklık projelerin gerçekleştirilmesi yeni yüzyılın bir gereksinimi olabilir.

Dışsal Dinamikler

NATO'nun 21. yüzyılda karşılaşabileceği temel zorluklardan ilki, yeni güç merkezlerinin varlığı ve bunların NATO'ya meydan okuma derecesidir. BRIC ülkeleri olarak adlandırılan bu devletlerin küresel gücünün ne yönde gelişeceği NATO'yu doğrudan etkileyecektir. Bunların BM Şartı ile kurulan siyasi düzeni değiştirme arzu ve güçleri yeni güvenlik sorunları yaratabilecektir. Özellikle Çin'in yeni yüzyılın hem ekonomik hem de askeri gücü olacağı yönünde tespitler yapılmaktadır. ABD'nin değerlendirmeleri bu yönde olduğu için, Pasifik ve Uzak Asya, yeni ulusal stratejinin ağırlık merkezini oluşturmuştur.

Gittikçe güçlenen Rusya'nın etkinliği ve genişlemesi NATO açısından olumsuz bir risk unsuru olmaya başlamıştır. Bu nedenle 2014 Galler Zirvesi'nde NATO; Rusya'nın Ukrayna'ya karşı saldırgan tutumunu "tam, özgür ve barış içindeki bir Avrupa vizyonuna" önemli bir meydan okuma olarak görmüştür. İttifak, bu saldırgan tutumun uzun dönemli sonuçları olduğunu ifade etmiştir.⁵² Bu da 21. yüzyılın görünebilir geleceğinde Rusya'nın NATO'nun güvenlik ve tehdit algısında önemli bir yer tutacağını göstermektedir. Son olarak, Gür-

49 Riecke, a.g.r., s. V.

50 Raimonds Rublovsks, "Future Challenges For European Members of NATO And Impact on the Transatlantic Link in the Post-Chicago Security Environment", 28 February 2014, <http://www.euglobalstrategy.eu/nyheter/opinions/future-challenges-for-european-members-of-nato>, 18 Ocak 2015.

51 Ron Asmus, "21. Yüzyılda NATO Ortaklıklarına Bir Bakış", <http://www.nato.int/docu/review/2008/03/ART4/TR/index.htm>, 22 Ocak 2014

52 NATO Galler Zirvesi Bildirisi Md. 1.

Gazi

Akademik
Bakış

249

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

cistan ve Ukrayna krizlerinde açıkça görülmüştür ki, NATO'nun doğuya doğru genişlemesi görünür gelecekte durmuştur.

Yine Rusya ve Çin'in girişimiyle kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), NATO'ya rakip bir örgüt olma potansiyeli taşımaktadır. NATO'nun, Dünyadaki nüfusun ve karasal yüzölçümünün büyük kısmını kapsayan ŞİÖ gibi güçlü bir örgüt ile mücadelesi barış ve güvenliğe ilişkin potansiyel rolünü de etkileyecektir. ŞİÖ'nün artan siyasi, askeri ve ekonomik gücü devletler için cazibe merkezi olabilir. NATO'nun zayıflaması bu devletlerin ŞİÖ'ye üye olma isteğini daha da artıracaktır. Ayrıca, 2002 yılında Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğunun (BDT) diğer bazı üyeleri ile ittifak yükümlükleri çok güçlü olarak kurulan Kolektif Güvenlik Örgütü vasıtası ile Moskova, NATO'ya karşı askeri bir blok oluşturma gayretindedir. Bu örgüte üye olan devletlerin başka bir askeri ittifaka katılması da önlenmiştir.

Diğer yandan AB'nin kendi kurumsal güvenlik ve savunma politikası olan AB Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) da NATO'nun gelecekteki rolünü etkileyebilecektir. AB kendi kurumsal güvenlik ve savunma mimarisini geliştirdikçe, NATO'nun Avrupa'daki rolü de olumsuz olarak etkilenecektir.⁵³ OGSP, NATO'ya rakip olmamasına karşın, önemli bir askeri kapasiteye kavuşmuştur. OGSP'nin kurumsal niteliği ve gücü artması durumunda, trans-Atlantik bağının zayıflaması ve NATO'nun marjinalleşmesi söz konusu olabilir. Ayrıca güvenlik ve savunma için ayrılan bütçenin hem NATO hem de OGSP için ayrılması ile kaynakların dublikasyonu durumu ortaya çıkabilmektedir. Nihayetinde, Türkiye'nin özenle üzerinde durduğu "güvenliğin bölünmemesi" kaygısı da gerçekleşebilir.

Son olarak, NATO her şeyden önce ABD başta olmak üzere Batı değerlerinin ve güvenliğinin koruyucu örgütüdür. Dünyada yaygınlaşan ABD karşıtlığı NATO hakkında da olumsuz algı oluşumuna yol açmaktadır. Ayrıca, küresel ekonomik kriz dolayısıyla dünya çapındaki egemenliği sorgulanan ABD'nin NATO vasıtası ile bu küresel üstünlüğünü devam ettirmek istediği, bu bağlamda yeni konseptin, ABD'nin ekonomik ve siyasi gücünü askeri araçlarla sürdürmesinin bir vasıtası olduğu yönünde yaygın eleştiriler mevcuttur. ABD'ye yönelik küresel çaptaki olumsuz algı NATO'nun işlevlerinde önemli bir dezavantajdır.

Sonuç

Yeni bir küresel siyasi düzenin oluşmakta olduğu 21. yüzyılda NATO farklılaşan tehdit ve risklerle mücadele etmek zorunda kalacaktır. NATO'nun; küreselleşmiş kolektif güvenlik örgütüne dönüşerek, genişleme ve ortaklık politikaları uygulayamaya devam ederek, gerektiğinde krizlere müdahale ederek, askeri güç ve kapasitesini artırarak, kuvvet ve karargâh yapısını etkinleştirerek, karşıt güç

53 Timo Noetzel - Benjamin Schreer, "Does a Multi-tier NATO Matter? The Atlantic Alliance and the Process of Strategic Change", *International Affairs*, LXXXV/2, 2009, s. 213.

Görüş

Akademik
Bakış

250

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

olabilecek ve istikrarı bozabilecek öğeleri zayıflatarak, 21. yüzyılda barış ve güvenliğe katkı sağlamaya devam edeceği değerlendirilmektedir. NATO'nun en büyük özelliği, kendisini yenilemesi ve süratle koşullara uyum sağlamasıdır. Bu özelliği nedeniyle NATO 21. yüzyılın küresel tehdit ve risklerine karşı güvenlik ve istikrarı koruyabilir. Bunun için ABD'nin stratejik çıkarları ile Avrupa'nın çıkarları arasındaki örtüşme ile Trans-Atlantik'in her iki yakasındaki ana güçlerin NATO'nun varlığına olan inançlarının devam etmesi önem arz etmektedir.

NATO'nun bu süreçte BRIC (Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin) ülkelerinin ekonomik ve askeri bir güç olarak yükselmeleri, ŞİÖ'nün NATO ile nüfuz mücadelesi, OGSP'nin NATO'yu zayıflatarak marjinalleştirme riski, NATO üyeleri arasındaki anlaşmazlık, ABD'nin Kuzey Atlantik Savunma Örgütü ile transatlantik bağlamındaki beklentilerinin ulusal stratejik çıkarları arasındaki bağı zayıflatması riski, artan mali külfetin yaratacağı risk, karşılaşacağı önemli zorluklar olarak görülebilir. Ancak bütün bu zorluklara karşın, NATO 21. yüzyılda da barış ve güvenliğin tesisinde önemli rol oynamaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

ASMUS, Ron, "21. Yüzyılda NATO Ortaklıklarına bir bakış", <http://www.nato.int/docu/review/2008/03/ART4/TR/index.htm>, 22 Ocak 2014.

BAL, İhsan, "NATO'nun Chicago Zirvesi: Dehşet Dengesinden Akıllı avunmaya", 21 Mayıs 2012, <http://www.haberturk.com/yazarlar/ihsan-bal/743896-natonun-chicago-zirvesi-dehset-dengesinden-akilli-savunmaya>, 13 Kasım 2015.

BRZEZINSKI, Zbigniew, "An Agenda for NATO", *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2009, LXXXVIII/5.

CLARKE, Michael, "The Global NATO Debate", *Politique étrangère*, 5, 2009, 57-67.

CLEGG, Jenny, "NATO's Global Focus Following the Us Asian Pivot?", <http://www.cnduk.org/information/briefings/no-to-nato-briefings/item/2052-natos-global-focus-following-the-us-asian-pivot>, 22 Ocak 2015.

DAALDE, Ivo-James Goldgeier, "Global NATO", *Foreign Affairs*, Sep/Oct 2006, LXXXV/5.

DEANDA, Louis, "The 21st Century Hybrid Threat: Part Terrorist, Part Insurgent, Part Criminal", <http://www.defenceiq.com/air-land-and-sea-defence-services/articles/the-21st-century-hybrid-threat-part-terrorist-part/>, 3 Haziran 2015.

DEMİR, Sertif, "Stratejik Konseptler ve NATO'nun Dönüşümü", M. Seyfettin Erol, der., *Sıcak Barışın Soğuk Örgütü: Yeni NATO*, Barış, Ankara, 2012, 57-114.

Economist Dergisi Web sitesi, The Future of NATO, NATO Flexes Its Muscle Memory, 30 August 2014, <http://www.economist.com/news/international/21614166-russias-aggression-ukraine-has-made-natos-summit-wales-most-important>, 1 Ocak 2015

EROL, Mehmet Seyfettin-Şafak Oğuz, "Hybrid Warfare Studies and Russia's Example in Crimea", *Gazi Akademik Bakış*, IX/17, Kış 2015, 261-277.

Gazi

Akademik
Bakış

251

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

EROL, Mehmet Seyfettin , "Ukrayna-Kırım Krizi" Ya Da "İkinci Yalta Süreci", *Karadeniz Araştırmaları*, Bahar 2014, No. 41, 1-14.

EROL, Mehmet Seyfettin-Şafak Oğuz, "NATO ve Kriz Yönetimi", Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil, der., *Krizler ve Kriz Yönetimi*, Barış, Ankara, 2012, 345-368.

EROL, Mehmet Seyfettin, "Önsöz", *Sıcak Barışın Yeni Örgütü: NATO*, Mehmet Seyfettin Erol, der., Barış, Ankara, 2012.

FAREED, Zakaria, "The Future of American Power, How America Can Survive, The Rise of the Rest", *Foreign Affairs*, May/June 2008.

GOLDGEIER, James M., The Future of NATO, *The Council on Foreign Relations* (CFR) Special Report No. 5, February 2010.

HEYWOOD, Andrew, *Küresel Siyaset*, (Çevirenler: Nasuh Uslu ve Haluk Özdemir), Adres Yayınları, Ankara, Şubat 2013.

<http://www.bbc.com/news/world-europe-36311644>, 29 Mayıs 2016

http://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2014/07/140715_bric_imf, 13 Kasım 2015.

<http://www.gazetevatan.com/nato-ve-abd-artik-rusya-nin-dusmani-711225-dunya/>, 26 Aralık 2014

http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52060.htm, 13 Kasım 2015.

KELLER, Patrick "The Future of NATO: Between Overstretch and Irrelevance", *American Foreign Policy Interests*, 29, 2007, pp. 207–217.

NATO Galler 2014 Zirve Bildirisi, http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm, 11 Kasım 2014.

NATO Stratejik Konsepti, 2010, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_82705.htm, 23 Ocak 2014.

NOETZEL, Timo - Benjamin Schreer, "Does a Multi-tier NATO Matter? The Atlantic Alliance and the Process of Strategic Change", *International Affairs*, LXXXV/2, 2009, 211–226.

RASMUSSEN, Anders Fogh, "Future NATO", 20 Jun. 2014, http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_111132.htm, 1 Ocak 2015

RIECKE, Henning, "Focused Engagement: NATO's Political Ambitions in a Changing Strategic Context ?" *The Chicago Council on Global Affairs*, Conference Report and Expert Papers, March 28-30, 2012, 1-8.

RUBLOVSKIS, Raimonds, "Future Challenges For European Members of NATO And Impact on the Transatlantic Link in the Post-Chicago Security Environment", 28 February 2014, <http://www.euglobalstrategy.eu/nyheter/opinions/future-challenges-for-european-members-of-nato>, 18 Ocak 2015.

WEINROD, W. Bruce, "Back to the future for NATO", 21 April 2014, <http://www.washingtontimes.com/news/2014/apr/21/weinrod-back-to-the-future-for-nato/>, 1 Ocak 2015.

Görüş

Akademik
Bakış

252

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik Cemaatine Dair Âli Paşa ve Kastro Bey'in Lâyhaları*

The Pleadings by Âli Pasha and Kastro Bey on the Armenian Catholic Community in the Ottoman Empire

İhsan SATIŞ**

Öz

1830 yılında Ermeni Katolikler, Sultan II. Mahmut tarafından ayrı bir millet olarak tanınmıştır. Ermeni Katolikler ayrı bir millet olarak tanınca, bazı haklar elde etmişlerdir. Bu haklar çerçevesinde de idari-dini yapılanmaya gitmişlerdir. Papa, bu yapılanmaya doğrudan müdahale ederek, Osmanlı topraklarındaki hem Ermeni Katolikler hem de diğer Katolik taifeleri üzerinde nüfuz sahibi olmak istemiştir. Ermeni Katoliklerin bu durumuna kayıtsız kalmayan Âli Paşa ve Kastro Bey birer lâyiha yazmışlardır. Bu lâyhalar Ermeni Katolik cemaatinin kuruluşu, cemaat içinde yaşanan çekişmeler ve Papa'nın Ermeni Katoliklere müdahalesi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada Âli Paşa ve Kastro Bey'in yazdığı lâyhalar maddi ve muhteva açısından incelenerek, transkripsiyonları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Katolik, Ermeni Katolik, Âli Paşa, Kastro Bey, Lâyiha.

Abstract

Armenian Catholics were recognized as a separate community by Sultan Mahmut II in 1830. When they were recognized as a separate community, Armenian Catholics obtained certain rights. They built their administrative and religious organizations as part of these rights. Through direct intervention, the Pope tried to gain influence over the Armenian Catholics, as well as other Catholic community in the Ottoman Lands. Âli Pasha and Kastro Bey did not remain indifferent to the situation the Armenian Catholics were in and wrote a pleading each. This pleadings provide important information on the formation of the Armenian Catholic community, the conflicts in the community and the Pope's intervention in the affairs of the Armenian Catholics. In this study, pleadings by Ali Pasha and Kastro Bey is transcribed and studied in terms of material and content.

Keywords: Catholic, Armenian Catholic, Ali Pasha, Kastro Bey, Pleading.

Giriş

Hristiyanlığı kabul eden ilk millet olarak tarihe geçen Ermeniler, Osmanlı toprakları üzerinde dinî olarak Gregoryen¹, Katolik ve Protestan Ermeniler olmak

* Makalenin Geliş Tarihi: 23.06.2015, Kabul Tarihi: 16.05.2016

** Yrd.Doç.Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-posta: ihsansatis@hotmail.com

1 Ermeniler, Hristiyanlığı kabul etmelerine öncülük eden Aziz Krikor'un adının "Lusavoriç(Aydınlatıcı)" olarak değiştirilmesinden sonra kiliselerini ve millî mezheplerini "Lusavorçagan" olarak tanımlamışlardır. Ancak 1830'lu yıllarda Rus Çarı'nın Rus tebaası Ermenilerini tanımlamak için "Gregoryen" tabirini kullanmasıyla, bu isim yaygınlaşmış ve

Gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

üzere üç ana kiliseye bölünmüşlerdir. Bu bölünmenin temel sebebi bazı siyasi-dini amaçlarını/politikalarını gerçekleştirmek isteyen Katolik ve Protestan devletlerin Ermeniler arasında yürüttükleri misyonerlik faaliyetleridir. Ermeniler arasında misyonerlik faaliyetlerini en başta Katolikler başlatmışlardır. Protestanlar ise Katoliklerden çok daha sonra misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır².

Katolik devletler ve Papalık, XVII. yüzyıldan beri Osmanlı topraklarında Katolik propagandası yaparak, Rum ve Ermeniler arasında Katolikliği yaymak için misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuşlardır³. Katolik devletler içinde bir adım önde olan Fransa, *Kapusen (Capuchin)* ve *Cizvit (Jesuit)* papazlarından oluşturduğu misyonerlik teşkilatı ile Osmanlı coğrafyasında Katolikliği yaymaktaydı⁴. 1652 yılında Halep Konsolosu Fr. Piquet, Katolikliğe geçen herkesin Fransa'nın himayesinde olduğunu ilan etmiş ve 1660'tan sonra Ege Adaları'ndaki Katolik kiliselerinin Fransız himayesinde olduğunu belirtmek için Fransız bayrağı dalgalandırmıştır⁵. 696 yılında Katolik faaliyetlerinden rahatsız olan İstanbul'daki Ermeniler, bazı Fransız rahiplerinin Papa'dan aldıkları talimatla vilayet vilayet gezip Rum, Ermeni ve diğer milletler arasında Katolikliği yaymaya ve gayrimüslimler arasında karışıklıklar çıkarmak istediklerini Padişah'a arz etmişlerdir⁶. Fransa'nın bu faaliyetlerindeki amacı sadece dini değil, siyasi-iktisadi düşüncelerin de tatbikiydi. Fransa, Osmanlı ülkesinde elde ettiği kapitülasyonlar sayesinde faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve bu faaliyetlerinin sonucunda Hristiyanlar arasında Katolik mezhebine geçmeler oldukça artmıştır⁷.

Katolik rahiplerinin misyonerlik faaliyetleri neticesinde özellikle Ermeniler arasında Katolikliği benimseyenler oldukça artmış ve Ermenilerden ayrı olarak yeni bir grup olan *Ermeni Katolik* cemaati doğmaya başlamıştır. Misyo-

zamanla Lusavoriç yerine Gregoryen tabiri kullanılmıştır. Bkz. Ramazan Erhan Güllü, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-1923)*, Ankara 2015, s. 8.

- 2 Ermenilere yönelik Protestanların misyonerlik faaliyetleri XIX. yüzyılın başlarında başlamış olup, İngiltere, Amerika ve Prusya gibi devletlerin destekleriyle büyük ivme kazanmıştır. Yüzyılın ortalarında bağımsız Protestan Ermeni kiliseleri kurulmakla birlikte 1850 yılında Babıâli, Protestanların kendi idarelerini sağladıklarını ve bir Protestan vekil seçmelerini kabul etmiştir. Böylece Ermenilerden ayrı olarak Protestan Ermeniler de ayrı bir millet olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gülden Sarıyıldız, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İnkılap ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 2002, s. 249-267.
- 3 Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.), Sayı:38, Mart 2001, s. 726-727.
- 4 Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001, s. 57-58.
- 5 Robert Anhegger, "Bir Hristiyan ve İki Ermeni-Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları (Düşünceler ve Örnekler) I", *Tarih ve Toplum*, VIII/48, İstanbul 1987, s. 55.
- 6 Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatanlıklarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996, s.183-184.
- 7 Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*, Ankara 1994, s. 15.

Görüş

Akademik
Bakış

254

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

nerlik faaliyetleri XIX. yüzyılın başlarında başarıya ulaşmış ve nihayetinde Ermeni Katolik cemaati Sultan II. Mahmut tarafından 1830 yılında müstakil bir millet olarak tanınmıştır. Böylece Rum, Ermeni ve Yahudi milletlerinden sonra Ermeni Katolikler de millet statüsüne kavuşmuştur. Ermeni Katolikler millet statüsüne kavuştuktan sonra patriklik ve piskoposluk kurma hakkı, sürgün edilen Ermeni Katoliklerin geri dönme hakkı, yeni kilise inşa etme hakkı ve diğer cemaatlere tanınan hakların Ermeni Katoliklere de tanınması haklarını elde etmişlerdir⁸.

Ermeni Katolikler ayrı bir millet olarak tanınmasına rağmen milletbaşına patrik unvanı verilmemiştir. Bu durum ilerleyen yıllarda bazı sorunlara sebep olunca 1835 yılında atanan milletbaşına patrik unvanı verilmiştir. Ancak bu zamanda cemaatin kurumsallaşma yolunda sorunları bitmek bilmiyordu. Özellikle 1846 yılında Hasun Efendi'nin başpiskopos olması Ermeni Katolikler arasında ciddi sorunların çıkmasına sebep olmuştur. Çünkü cemaatin fikri alınmadan Hasun Efendi bu makama getirilmişti. Bunun üzerine cemaatin ileri gelen on iki amirası, Papa'ya mektup yazarak sorunlarının çözülmesini istediler. Papa ile Hasun Efendi arasında yapılan yazışmalarda sorunların İstanbul'daki Mihitaristlerin başpiskoposluğu ele geçirmeye çalışmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Neticede Papa, sorunların halledilememesi üzerine Sayda Başpiskoposu Innocenzo Ferrieri'yi 1848 yılında İstanbul'a gönderdi. Osmanlı Devleti, Ermeni Katoliklerin sorunlarının giderilmesi adına Başpiskoposun gelişini önemsemekteydi. Hariciye Nazırı Âli Paşa, Başpiskoposun gelişi münasebetiyle bir ziyafet vermiş ve şehirdeki bütün yabancı elçileri davet etmiştir⁹.

1866 yılında Ermeni Katoliklerin *katogikos* ünvanlı en büyük ruhani reislerinin ölümü üzerine yerine Hasun Efendi atanmıştır. Hasun Efendi'nin katojikos olarak seçilmesiyle Osmanlı Devleti'nde Papalık ve Ermeniler arasındaki bazı anlaşmazlıklar iyice gün yüzüne çıkmıştır¹⁰. Olaylara doğrudan Papalık müdahale ederek, Ermeni Katolikler üzerinde himaye kurmak istemiştir. Bunu kabullenmeyen Osmanlı Devleti olaya müdahale etmek istemese de, patriklik seçimine müdahil olmak zorunda kalmıştır. Papalığın, Katolik Ermenilere müdahalesi ve Osmanlı Devleti'nin buna karşın tavrını detaylarıyla anlatan Âli Paşa ile Kastro Bey¹¹ tarafından kaleme alınan birer lâyiha bulunmaktadır. Kastro Bey, 1879 yılında lâyihasını sunarken daha önce Âli Paşa tarafından

8 Ahmet Türkan, *Ermenilerin ve Doğu Hıristiyanların Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul 2012, s. 18-19. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Yay. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, 1995, s. 21-36.

9 Ahmet Türkan, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)", *History Studies: International Journal of History*, IV/2, Temmuz 2012, s. 327-328.

10 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s.184-185.

11 Kastro Bey, Mabeyn-i hümayûn müşavirlerinden biri olup, II. Abdülhamit'in görüşlerine değer verdiği bir zattir. Bkz. Ahmet Türkan, *a.g.e.*, s. 276.

Gazi

Akademik
Bakış

255

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

kaleme alınan lâyiheyi de sunmuştur. Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim hukuku açısından önemli bilgiler veren bu lâyihaların tamamının yayınlanması faydalı olacaktır. Esasen tespit edilebildiği kadarıyla daha önce iki araştırmacı bu lâyihaları incelemiş olup, çalışmalarında istifade etmişlerdir. Ancak yapılan çalışmalarda lâyihaların tamamı çevrilmemiş olup, bir çalışmada sadece lâyihanın adı zikredilmiş¹², diğer çalışmada ise çok az bir kısmı çevrilmiştir¹³. Bu amaçla bu çalışmada lâyihalar muhtevasına göre ayrılarak, başlıca öne çıkan konular açıklanmaya çalışılmıştır. Yer yer lâyihadaki bilgilerin daha anlaşılır hale gelmesi için de açıklamalarda bulunulmuştur. Çalışmanın sonunda ise, lâyihaların transkripsiyonları yapılmıştır.

1. Lâyihaların Maddi Tanıtımı ve Muhtevası

Lâyihalar toplam altı varak olup, düzgün olmayan bir şekilde rık'a yazısı ile yazılmıştır. Varaklarda sayfa numarası olmayıp iki varak boş, iki varak da yarıdır. Varaklar içinde sadece Âli Paşa ve Kastro Bey tarafından kaleme alınan lâyihalar olmayıp, Hariciye Nazırı Server Paşa(1871-1872) tarafından Papa Elçisi Monsenyör Franki'ye yazılan tahrîrât ve Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından Katolik Milleti Efendilerine yazılan bir buyrultu da bulunmaktadır. Ermeni Katolik cemaati hakkında önemli bilgiler veren bu lâyihalarda, Osmanlı toprakları üzerinde hangi Katolik kiliselerin olduğu ve bunların nüfusları, patriklik seçimi ve patriklere verilen haklar, Rusya'nın Rumlar ile Ermeniler üzerinde himaye kurma teşebbüslerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır¹⁴.

1.1. Osmanlı Toprakları Üzerindeki Katolik Taifeler

Âli Paşa'nın kaleme aldığı lâyihadada ilk göze çarpan bilgi, Osmanlı toprakları üzerinde hangi Katolik taifelerin olduğu ve bunların yaklaşık nüfuslarıdır. Lâyihaya göre, Osmanlı toprakları üzerinde Rum ve Ermeni milletlerinin dışında Katolik mezhebini kabul etmiş olan beş taife bulunmaktadır. Bunlar Ermeni Katolik, Keldani¹⁵,

Gözy

- 12 Mustafa Oğuz, "II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyihaları", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 334 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- 13 Ahmet Türkan, *a.g.e.*, s. 144, 258.
- 14 Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 91/9.
- 15 XVI. yüzyıla kadar Nesturî Kilisesi olarak adlandırılan Keldani Kilisesi, XVI. yüzyılda Piskopos Yuhanna'nın Papalık ile temasa geçmesiyle bir kısım Nasturî'nin Vatikan'a bağlanmasıyla oluşmuştur. Böylelikle Katolikleşen Nesturîlere, Keldeliler anlamında Keldaniler adı verilmiştir. Keldaniler, Papa'nın otoritesini kabul etmelerine rağmen kendi inanç sistemlerini korumuşlardır ve ibadetlerini Keldanîce yaparlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadir Albayrak, "Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, Adana 2001, s. 107; Su Erol, "Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanîlerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16, Ordu 2011, s. 129; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998, s. 217.

Melkit¹⁶, Süryani Katolik¹⁷ ve Marunî¹⁸ taifeleridir. Bu taifelerin çok az bir kısmı Rumeli, birazı İstanbul'da, diğerleri ise Anadolu, Irak ve Şam bölgesinde yaşamakta olup, yaklaşık nüfusları bir milyondur¹⁹. Bu Katolik taifelerinin millet ve kiliseleri birbirinden farklı olup, *Şark Katolik Kiliseleri* namıyla her birinin müstakil kiliseleri ve patrikleri vardır. Her taife diğer bir taifenin kilisesini tanınamakla birlikte Papa'yı Katolik mezhebinin en büyük ruhani reisi olduğunu kabul etmektedirler. Dini meselelerde Papa'ya itaat etmelerine rağmen gerek kilise nizamnamesinde ve gerek patriklik atamaları ya da azledilmelerinde Papa'nın müdahalesini kabul etmezler. Çünkü Şark Katolik Kiliseleri, Roma'nın müdahalesini kabul etmeleri durumunda, kiliselerinin bağımsızlığını ve kadim haklarını kaybedeceklerine inanmaktadırlar.

- 16 Melkitler, Suriye, Filistin, İsrail, Anadolu, Lübnan, Ürdün, Irak, İran ve Mısır'da yaşayan Batı Süryani Hristiyanlardır. Bunların çoğunluğu Monofizit inancı benimserken, 451 Kadıköy Konsili doğrultusunda Monofizit itikadını reddetmişlerdir. Melkitler zamanla Katolik Melkitler ve Ortodoks Melkitler şeklinde ikiye bölünmüşlerdir. Melkit ismi zaman zaman her iki grup için de kullanılmaktadır. Ancak şimdilerde çoğunlukla sadece Doğu geleneğinden gelen Katolikler için kullanılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde Rum Melkit Katolik Patrikliği önce Ermeni Katolik Patrikliğine bağlıyken, 1847'de müstakil bir patriklik statüsüne kavuşmuştur. Bkz. A. Fortescue, "Batı Süryaniler'den Melkitler" (Çev. Meral Ünüvar), <http://www.acsativ.com/fil/Malkoye.pdf>, Erişim Tarihi 2013; Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı:11, s. 17; Şinasi Gündüz, *a.g.e.*, s. 255.
- 17 Süryani adının kökeni hususunda bazı görüşler bulunmaktadır. Ancak genelde Hristiyanlığın Filistin ve Suriye bölgesinde yayılmasından sonra Hristiyanlığı kabul eden bir kısım Aramilerin, kendilerini putperest olan Aramilerden ayırmak için kullanmasıyla ortaya çıktığı kabul edilir. Süryaniler 451 Kadıköy Konsili kararlarını reddetmişler ve Monofizit itikadını benimsemişlerdir. Episkopos Mihael Carve'nin öncülüğünü yaptığı bir grup Süryani ise, Papalığa bağlanarak "Süryani Katolik" adı altında bir patriklik merkezi kurmuşlardır. 1662 yılında Halep'te ilk Süryani Katolik Patriği kutsanmıştır. Fakat Katolikliğe geçenler Ortodokslarca hain olarak görüldüğünden, Süryaniler arasında Katoliklerin sayısı çok fazla değildir. 1702 yılında ikinci Süryani Katolik Patriği vefat edince, yeri XVIII. yüzyılın sonuna kadar boş kalmıştır. Bkz. Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987, s. 1-3; Murat Öztemiz, "II. Abdülhamit'ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal ve Hukuki Açından Süryaniler", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 74 (Yayınlanmamış Doktora Tezi); Şinasi Gündüz, *a.g.e.*, s. 349; <http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=33>, Erişim Tarihi 2013.
- 18 Arami-Süryani kökenli bir topluluk olan Marunîler, IX. yüzyıldan sonra Kuzey Suriye bölgesinden Lübnan'a göç etmişlerdir. Adlarını IV. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı ve V. yüzyılın başlarında öldüğü tahmin edilen Aziz Marun(Maron) adında bir rahipten almışlardır. Osmanlı Devleti'nde Marunîler çoğunlukla Lübnan ve Suriye'de yaşamakta olup, Katolik Kilisesi'nin Doğu ayin usulüne bağlıdırlar. Bkz. İsmail Taşpınar, "Marunîler", TDV. İslam Ansiklopedisi, XXIII., Ankara 2003, s. 71-72. Ayırtılı bilgi için bkz. Ramazan Işık, "Maruni Kilisesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 21-28 vd.(Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- 19 Lâyhanın tam olarak ne zaman yazıldığı tespit edilemediğinden dolayı Âli Paşa'nın verdiği bu rakam diğer kaynaklardaki rakamlarla kıyaslanamamıştır. Ancak Karpat, 1844-1856'da Avrupa'da 640 bin, Asya'da ise 260 bin Katolik olmak üzere Osmanlı topraklarında toplam 900 bin Katolik olduğunu belirtmektedir. Ubicini ise, 1855'te Katolik olan Rum, Melkit, Süryani, Keldani ve Marunîlerin toplam 735-750 bin, Ermeni Katoliklerin ise 38 bin olduğunu belirtmektedir. Bkz. Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914-Demographic and Social Characteristics*, University Wisconsin Press 1985, s. 116; F. H. A. Ubicini, *1855'te Türkiye* (Çev. Ayda Düz), I., Ocak 1977, s. 17.

Gazi

Akademik
Bakış
257
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

1.2. Patriklik Seçimi ve Patriklerin Yetkileri

Lâyihada ikinci önemli husus, Osmanlı Devleti'nde patriklerin devlet mi yoksa millet mi tarafından seçildiği sorusuna verilen cevaptır. Lâyihaya göre, Osmanlı Devleti'nde patrikler doğrudan doğruya devlet tarafından seçilmez. Hristiyan milletler, mezhepleri gereğince kendi içinde patriklerini seçerek, merkeze seçim sonucunu bildirirler. Osmanlı Devleti, seçim sonucunu uygun bulması neticesinde bazı patriklere berat vermek suretiyle bazılarını da sadece makamlarını tasdik etmek suretiyle seçimi onaylanırdı. Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanlar Osmanlı Devleti'nin sıyanetinde yani koruması altındadırlar. Patrikler devletin ya da milletin aleyhinde bir harekette bulunması neticesinde derhal milletin iradesiyle patrik azledilir ya da değiştirilir ve gerekli olması durumunda ise patrik cezalandırılır²⁰.

Patriklik seçiminde herhangi bir dış devletin müdahalesi kabul edilemez. Kabul edilmesi durumunda devletin ve milletin kadim haklarına ve istiklaline hanel gelmiş olur. Osmanlı Devleti'nde patrikler diğer devlet ya da ülkelerdeki gibi memleket işlerinden, halkın dünyevi ve siyasi işlerinden soyutlanarak, yalnızca dua etmek, vaftiz etmek, nikâh kıymak ve günah çıkarmak gibi kilise işlerinden sorumlu tutulmazlar. Osmanlı Devleti'nde patrikler, kendi cemaatleri üzerindeki işlerin yanında buldukları vilayet ve sancaklardaki memleket meclislerinde üyelikte bulunma, cemaati ilgilendiren konularda müzakereye girip oy kullanma, mazbata imzalama ve cemaatin vergisini ödemelerinden sorumlu olma gibi görevler yürütürler. Dolayısıyla patrikler, hem devletle millet arasında iletişimi sağlayan hem de memleketin işlerinden sorumlu bir kişiliğe sahiptirler. Bundan dolayı patriklik seçimine herhangi bir devletin müdahalesi kabul edilemez.

1.3. Rusya'nın Rum ve Ermeniler Üzerinde Himaye Kurma Teşebbüsü

Lâyihalarda üçüncü önemli nokta, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ulaşmak için Rum ve Ermeniler üzerinden yürüttüğü politikalara dairdir. Rusya, Osmanlı toprakları üzerinde dini, siyasi ve iktisadi amaçlarını elde etmek için Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodoks Rumların hamisi rolünü üstlenmiştir²¹. Rusya, amaçlarını gerçekleştirebilmek için Kırım Savaşı'ndan önce Osmanlı toprakları üzerindeki Ortodoks tebaanın kendi himayesine verilmesini istemişti. Osmanlı Devleti bu teklifi ret etmesi üzerine Rusya, amaçlarını askeri kuvvet ile almaya çalışmış ve Osmanlı Devleti'ni Kırım Savaşı gibi büyük bir savaşa sürüklemiştir²².

20 Örneğin 1821 yılında Mora isyanının ortaya çıkmasında ilgisi olduğu tespit edilen Rum Patriği II. Gregorios, Sultan II. Mahmut'un emriyle Fener'de patrikhanenin orta kapısında asılmıştır. Bkz. Şahabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: 1, Kasım 1967, s. 55.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. Memet Yetişgin, "Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebep Üzerine Bazı Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2007, s. 671-702.

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Keleş, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında

Lâyihada Kırım Savaşı'ndan bahsedilerek, Papa'nın Ermeni Katoliklere müdahalesinin Rusya'nın Kırım Savaşı'ndan önce sunduğu tekliften daha ağır bir teklif olduğu belirtilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndan sonra elde ettiği tek şey 1856 Paris Antlaşması'nın maddeleri olmuştur. Antlaşmadan sonra Avrupalı devletlerin gayretleriyle antlaşma maddeleri birer ikişer geçersiz hale getirilmiştir. Bu hal ise tamamen Rusya'nın işine yaramıştır. Hatta Rusya aleyhinde olan en önemli Karadeniz ile ilgili olan madde bile geçersiz olmuştur. Şimdi antlaşmadan geri kalan Osmanlı Devleti'nin tebaasına kimsenin müdahale etmemesi kalmışken, Papa'nın Ermeni Katoliklere müdahalesinin kabul edilmesi bu maddenin de geçersiz olacağı manasına gelmektedir. Rusya bunu fırsat bilerek, tekrar Ortodoksları himaye etmeye ya da Ermeniler üzerinde himaye kurmaya çalışabilir. Çünkü Rusya bu dönemde Ermenilerin Eçmiyazin ile olan ilişkilerini geliştirmek istemekteydi²³. Kastro Bey, lâyihasında bu duruma vurgu yaparak, Fransa'nın elçisi vasıtasıyla Ermeni Katoliklerin durumuna müdahale etmesinin doğru olmadığını, bunu fırsat bilecek olan Rusya'nın İstanbul Rum Patrikhanesi'ne ait olan patrik tayin ve azletme gibi işlere karışacağını belirtmektedir. Bundan dolayı yabancı bir devlet elçisinin Osmanlı Devleti tebaası olan Ermeni Katolikleri ilgilendiren bir konudaki telkinleri kesinlikle kabul edilemez. Nitekim Kastro Bey'in dedikleri çıkmıştır. Papa'nın Keldanilere doğrudan patrik atamasını ve Monsenyör Frankli adında bir elçinin İstanbul'a gönderilmesini fırsat bilen Rusya, Eçmiyazin piskoposlarından *Celalyan* adında bir rahibi İstanbul'a göndermiştir. Kastro Bey'in belirttiğine göre, o dönemde Âli Paşa vefat etmiş gibi olup, sadarete Mahmut Nedim Paşa gibi cesur bir zat bulunduğundan derhal olayın ehemmiyetini anlamış ve elçiyi defetmiştir.

1.4. Ermeni Katolik Cemaati ve Papa'nın Müdahalesi

Ermeni Katolik cemaati daha önce de belirtildiği gibi 1830 yılında Sultan II. Mahmut tarafından ayrı bir millet olarak kabul edilmiştir. Ermeni Katolik cemaati ve Papalığın bu cemaatin iç işlerine müdahalesi Âli Paşa ve Kastro Bey'in sunduğu lâyiha'nın asıl konusunu oluşturmaktadır. Lâyihalarda Ermeni Katolik cemaati hakkında ve Papalığın ne şekilde cemaatin işlerine karıştığına dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

Lâyihaya göre, Osmanlı Devleti'nde Katolik taifelerinden biri Ermeni Katolik taifesidir. Bunların en büyük ruhani reisi Kilikya(Katogikos) adıyla bilinip, patriklik makamı Cebel-i Lübnan'dadır. Ermeni Katolik patriğinin ölümü üzerine *usulü veçhile* yeni bir patrik seçilirken, Papa seçime müdahale etmiş ve bundan dolayı hayli bir vakit yeni bir patrik seçilememiştir. Nihayetinde Ha-

Kırım Savaşı", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

23 Ayrıntılı bilgi için bkz. Davut Kılıç, "Rusya'nın Eçmiyazin Katogikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri", *Erdem*, XII/36, Ankara 2000, s. 973-987; Ahmet Türkan, *a.g.e.*, s. 161-166.

Gazi

Akademik
Bakış

259

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

sun Efendi adında bir rahip cemaat tarafından patrik seçilmiştir. Hasun Efendi daha patrikliği tasdiklenmeden yani daha patriklik beratını almadan Papa'nın duasını almak bahanesiyle Roma'ya gitmiştir. Hasun Efendi bu hareketiyle Osmanlı Devleti'nin yıllardır kendilerine sağladıkları düzeni, hakları ve imtiyazları hiçe sayıp, bu hakları Papalığa teslim etmiştir. Papalık da onun patrikliğini onaylamış, patriklik makamını İstanbul olarak değiştirmiş ve *Reversurus* yani Değişim(tağyirat) Nizamnamesi adında bir talimatı Hasun Efendi'ye vererek, onu İstanbul'a geri göndermiştir.

Bu nizamnameye göre, Ermeni Katolik milletinin patrik ve piskopos tayinleri sadece Papalığa ait olup, kimsenin buna müdahale etmeye hakkı yoktur. Papalık tarafından atanmayan rahip ya da piskoposların görevleri geçersizdir. Kiliselere ait mallar Papalığın nezaretinde olup, izin almadan bunlar hakkında bir karar alınmamalıdır. Millete müteallik olan hal ve hareketler daima patrik tarafından Roma'ya bildirilecektir. Son olarak nizamnamede, Ermeni Katoliklere uygulanacak olan bu talimatın daha sonra diğer Katoliklere yani Keldani, Melkit, Süryani ve Marunî kiliselerine de uygulanacağı belirtilmektedir.

Papalığın bu Nizamnamesinden anlaşıldığı üzere yıllardır Osmanlı Devleti'nde Avrupalı devletlerin gayrimüslim reayayı himaye ederek yaptıkları siyaseti şimdi Papalığın da yapmak istemekte olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak bu durum devletin istiklaline aykırı olup, Osmanlı Devleti'nin Ermeni Katoliklere verdiği haklar ortadayken Papalığın buna müdahale etmesi kabul edilemez. Papalık, Ermeni Katoliklerin durumuna müdahale ederek ve Osmanlı topraklarındaki tüm Katolik kiliseleri hakkında karar alarak, bu kiliseleri Osmanlı Devleti'nin hükmünden çıkarıp, kendi nüfuz ve tesiri altına almak istemektedir. Ayrıca Papalığın aldığı bu kararların şimdilik kabul edilmesi durumunda, bu bir imtiyaz ya da kapitülasyon rengini alacak ve zamanla diğer Avrupa devletlerin iddialarında da emsal teşkil edecektir.

Osmanlı Devleti her ne kadar Hasun Efendi'yi Ermeni Katoliklerin patriği olarak tanıdıysa da bu çok uzun sürmemiş, bir kısım Ermeni Katoliklerin yaptığı yeni bir seçimle Diyarbakır Piskoposu Küpeliyan patrik olarak atanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti seçime tüm Ermeni Katoliklerin katılmamasından dolayı Küpeliyan'ın patrikliğini onaylamamıştır. Bunu fırsat bilen Papalık da Küpeliyan'ın patrik olarak atanmasını engellemek için Madrid Elçisi Aleksandr Frankli'yi İstanbul'a göndermiştir²⁴. Frankli, Osmanlı coğrafyasındaki tüm Katolik taifelerinden ziyade Ermeni Katolik taifesine ait işlerde Papalık ile olan ilişkilerini kesin olarak düzenlemek ve belirlemek üzere bir tür anlaşma yapmakla görevlendirilmişti²⁵. Daha önce de belirtildiği üzere lâyhaların içinde Hariciye Nazırı tarafından bu elçiye yazılan ve 27 Eylül 1871 tarihli bir tahrîrât da bulunmaktadır. Bu tahrîrâta göre, Osmanlı memleketlerinde muhtelif Hristiyan ce-

24 Ahmet Türkan, *a.g.e.*, s. 145.

25 Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul 1999, s. 286.

Görüş

Akademik
Bakış

260

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

maatlerinin dini-idari işleri bizzat kendileri tarafından görülmekte olup, Paris Antlaşması bunun en kati delilidir. Babîâli, kendi şerefini muhafaza etmekle beraber antlaşma hükümlerine uymayı kendisine vazife bilmiştir. Şimdi ruhban sınıfın idaresine ait bir meselede müzakereye girilerek, kendi vazifesine ve antlaşma maddelerine halel getirilemez. Osmanlı Devleti, her sınıf tebaasıyla doğrudan doğruya vasitasız bir şekilde ve hiçbir taraftan müdahale olunmadan kendi himayesinde ve adilane bir şekilde yönetmektedir.

Lâyhada bu tahrîrâtın dışında Mahmut Nedim Paşa tarafından Katolik Milleti Efendilerine hitaben ve Patrik Hasun Efendi'nin azliyle ilgili 11 Mayıs 1872 tarihli bir buyrultu bulunmaktadır. Bu buyrultuya göre, Katolik Patrikliğinin İstanbul'da kurulmasından beri verilen taahhütler ve teminatlar üzerine patrikliğe getirilen Hasun Efendi, Roma'da patrikliğinin ilan edilmesiyle iç işlerine tecavüz etmiş ve Reversurus'un kabul edilmesiyle birlikte ise Katolik cemaatinin nail olduğu imtiyaz ve muafiyetlere aykırı davranmıştır. Bundan dolayı mevcut sıkıntılar giderilerek, Osmanlı Devleti tebaasından sadık bir zâtın eski usullere göre patrik seçilmesi ve Babîâli'ye bildirilmesi gerekmektedir.

2. Lâyhaların Transkripsiyonu

2.1. Âli Paşa'nın Lâyhası

Lâyiha-i mufassal ve meşhûredir kî Âli Paşa merhûm tarafından kaleme alınmıştır

Devlet-i 'Aliyye'nin Rum ve Ermeni milletlerinden başka Katolik mezhebinde olarak beş kat teb'ası olup bunlardan biri Ermeni Katolikiği ve biri Keldâni ve biri Melkit ve biri Süryâni ve biri Marûni tâ'ifeleridir ki bunların efrâdi nâdiren Rum ilide ve kûsûrî Der-sa'adet ve bütün Anadolu ve Beyrûş-Şam ve Irak tarafında mütemekkin olarak mikdâr-ı nüfusları dahî bir milyon karîbdir işbû beş tâ'ife mine'l-kadîm milliyet ve kilisâca biri birinden ayru olarak Şark Katolik Kilisâları nâmıyla her birinin müstakil kilisâları ve patrik ve sâ'ir rü'esâ-yı rûhânileri olup biri diğèrinin patrik ve kilisâsını tanımadığı misillû Papa hazretlerini dahî yalnız Katolik mezhebinin en büyük re'îsi bilirler fakat umûr-ı i'tikâdîyede anâ ittiba' idüb bundan gayri olan husûslar da ya'ni millet ve kilisâca olan nizâmâtta ve patrik ve sâ'ir rü'esâ-yı rûhâniyelerinin intihâb ve nasb ve 'azlînde ve kilisâ ve sâ'ir ayin-i milliyelerinde idâre ve tasarrufunda Roma'nın bunlara asla müdâhalesi olmadığı gibi bu husûslarda bunların dahî Roma tarafına mürâca'atı mezhebce mecbûriyetleri olmayub eğèrçi milel-i mezkûreye Avrupa Katolikleri misillû her veçhile nüfuz ve müdâhale altına almak husûsı öteden berû Roma'nın iksâ-yı âmâlî ise de bunlar ol-veçhile oranın yed-i müdâhalesine düşdükleri halde kilisâlarının istiklâl imtiyâzını ve hukûk-ı kadîmelerini ve milliyetlerini gâ'ib idecekleri i'tikâdında bulunmalarıyla bundan ihtirâzen cem' zamânda bu makûle şeylerde Roma'ya işlerine müdâhale itdirmekden ictinâb üzre bulunub Devlet-i 'Aliyye'nin bidâyet-i zuhûrundan berû dahî zîr-i cenâh-ı

Gazî

saltanat-ı seniyyede hukûk ve imtiyâzlarını muhâfazasıyla asûde neşid olmuşlardır

Gelelim meydanda olan Ermeni Katoliği meselesine bâlâda beyân olunan beş kat Katolik teb'asından biri Ermeni Katoliği olub bunların asil patriki Kilikya nâmıyla mevsûm ve patriklik makarr-ı Cebel-i Lübnan'da vâki' olmasıyla çend sene mukaddem orada olan patrik vefât idüb yerine usûlü veçhile piskopos cemâ'ati âherini intihâb itmekle mübâşeret itdikleri sırada keyfiyet Roma tarafından müdâhale olunarak ve hâricen ve dâhilen dahî bu müdâhaleye mu'âvenet kılınarak hayli zaman intihâb hâlidesi te'hir itdirildikten sonra yine Ermeni Katolik rû'esâ-yı rûhâniyesinden olarak Der-'aliyye'de bulunan Hasun nâm râhibin patrik intihâb olunmasına mezkûr piskopos cemâ'ati teşvîk ve icbâr olunub birçok keşâkeşden sonra bi'z-zarûre izhâr-ı muvâfakatle fakat patrikliğin ve kilisânın imtiyâz ve hukûk-ı kadîmesini kemâkân muhâfaza eylemek şartı üzerine piskopos cemâ'ati mûmâ-ileyh Hasun patrik intihâb itmişler ve ba'de'l-intihâb mûmâ-ileyh buraca kendüsünü tasdik itdirmeksizin Papa hazretlerinin bir du'âsını almak bahânesiyle Roma'ya vusûlünde hilâf-ı şart-ı intihâb Ermeni Katoliği Kilisâsı'nın ve Patrikliği'nin ber minvâl-i muharrer kadîmen hâ'iz olduğu hukûk ve imtiyâzı Papa hazretlerine ferâğ ve teslîm idüb Papa hazretlerinin dahî kendüsünü patrik nasb ve ta'yîn ve patrikliğin makarrını Der-sa'adet'e tahvîl iderek ve yedîne "Reversurus" ya'ni tağyîrât nizâmnâmesi nâmıyla bir de ta'lîmât i'tâ eyleyerek Der-sa'adet'e göndermişdür mezkûr nizâmnâmenin hülâsa-i me'ali ba'da'ezîn Ermeni Katolik milletinin patrik ve piskoposlarını ta'yîn eylemek hakkı münhasırân Papalığa â'id olub âher kimesne müdâhaleye selâhati olmamak ve Papalık tarafından nasb ve ta'yîn olunmayanların kürs-i hükûmet-i rûhâniyeye ku'ûdı ve icrâ-yı mu'amelât-ı mezhebiyeye şurû'i meşrû' olmamak ve kilisâları ve sâ'ir ayin-i hayrîyeleri ve bunlara merbût ve merkûf olan bi'l-cümle müsakkafât ve emlâk ve emvâl-i milliyeleri Papalığın zîr-i nezâretinde olarak bilâ-istizân kimse tarafından bunlar hakkında bir mu'amele olunmamak ve millete müte'allik olan ahvâl ve keyfiyât da'imâ patrik tarafından bunlar hakkında bir mu'amele olunmamak ve millete müte'allik olan ahvâl ve keyfiyât da'imâ patrik tarafından Roma'ya bildirilecek ve bu usûl Ermeni Katoliği milleti hakkında icrâ ve ikmâlî olunduktan sonra sâ'ir Katolik mezhebinde bulunan salifü'z-zikr Keldâni ve Melkit ve Süryâni ve Marûni tâ'ifeleri dahî bu usûl altına alınmak kararlarını ve Roma'nın Avrupa Katolik devletleri memâlikinde bulunan Katolik ahâlileri hakkında bile müdâhale itmediği derecelerde daha bir tâkım keyfiyât muhtevî olub mûmâ-ileyh Hasun gerek mezkûr nizâmnâmede mûnderiç olan evâmir ve kararların ve gerek bundan böyle Papalık tarafından vâki' olacak her gûne evâmir ve tenbihâtın harf be-harf icrâsında tecviz-i kusûr itmeyeceğine ve hiçbir husûsun hilâfında bulunmayacağına her nevi' serâ'irîni ketm ve ihfâ eyleyeğine ve'l-hâsıl bir devletin tahtı tâbi'atında ve teb'asından olan bir millet riyâsetinde olan bir âdemin bir hükûmet-i ecnebiyeye karşı ta'ahhüd itmesi layık ve münâsib olmayacak bir tâkım mevâd-ı

Görüş

Akademik
Bakış

262

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

gayribi üzerine Papa hazretlerinin huzûrunda tevîlû'z-zeyl birimiş idüb işbû yeminin sûreti dahî mezkûr nizâmânâmede münderiç olmağla mütâla'asına rağbet olunduğu halde gerek nizâmânâmenin ve gerek sûret-i yeminin derece-i ehemmiyeti ma'lûm olur

Gelelim bu maddenin saltanat-ı seniyyece olan muhâzîr ve muhsenâtına saltanat-ı seniyye tarafından mazhar oldukları i'timâs-ı müsâ'adat üzerine eğerçi teb'a-i şâhânenen Hristiyan milletlerinin rü'esâ-yı rûhâniyyeleri öteden berû doğrudan doğruya taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den intihâb ve nasb olunmayub usûl-i mezheb iktizâsınca milletleri beyninde intihâb ve nasb ile taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den dahî ba'zılarına berât i'tâsıyla ve ba'zılarına yalnız izhâr-ı muvâffakat ve kabul ile me'mûriyetleri tasdik buyrula gelmiş ise de zaten mile-i merkûme teb'a-i meşrû'a-i cenâb-ı mülkdârîden olarak ez-her-cihet Devlet-i 'Aliyye'nin hüküm ve nüfûzu altında ve rü'esâ-yı mansûbe dahî fi'ilen milletlerinin kefâleti tahtında olmasıyla bunlardan birinin rızâ ve menâfi'-i saltanat-ı seniyyeye muğâyir hareket vukû'unda millet tarafına vâki' olacak emr u irâde üzerine derhal 'azl ve tebdîl veyahud îcâbına göre te'dîb ve tenkilleri icrâ olunduğu dergâr olmağın rü'esâ-yı merkûm yine Devlet-i 'Aliyye tarafından intihâb ve nasb olunmuş hükmünde olub kaldı ki bâlâda vâki' tafsîlatdan müstebân olunacağı veçhile Roma bundan sonra salifü'z-zıkr Keldâni ve Melkit ve Süryâni milletlerini dahî bu usûl dâ'iresinde olmak kararıyla beraber emr u irâde ber minvâl-i muharrer Ermeni Katolik milletinin patriği ve kilisâca mine'l-kadîm hâ'iz olduğu istiklâl imtiyâzını ilgâ iderek kilisâ ve sâ'ir ebniye ve emvâl-i mîriyelerini idâre ve müdâhalesi altına alarak patrik ve piskopos misillü rü'esâ-yı rûhâniyelerinde intihâb ve nasbı hakkında devlet ve milletden niza' ile kendi yed-i istiklâline nakl itmek dâ'iyesine kıyâm itmiş olub eğerçi bunda teb'a-i şâhânenin dahî hukûk-ı kadîmlerini tecâvüz olunmuş olacağı cihetle be-hasbe'l-valâ hukûk-ı mezkûrenin dahî muhâfazası şân-ı âli iktizâsından ise de burası ikinci derecede mütâla'a olunacak umûrdan bulunmuş olmasıyla ibtidâ-yı emrde ve her şeyden mukaddem kaziyenin hukûk-ı hükûmet-i seniyye ve istiklâl cenâb-ı mülûkâneye â'id olan cihetin mütâla'a ve tedkik olunması vâcibeden görünüyor şöyle ki beyândan müstekfi olduğu veçhile teb'a-i hazreti pâdişahîden olan Hristiyan milletlerinin rü'esâ-yı rûhânileri sâ'ir devlet ve memleketlerde olan rü'esâ-yı rûhâniye gibi hükûmet ve memleket umûrına ve halkın dünyevi ve politikaca olan mesâlih ve mu'amelata müdâhaleden memnû' olarak işleri yalnız kilisâca olan umûr-ı 'ibâdete ve vaftîz ve nikâh itmek ve günah çıkarmak gibi sırf mezhebce olan şeylere münhâsır olmayub teb'a-i şâhâne rü'esâ-yı rûhâniyesinin rûhânice cema'atleri üzerine câri olan tesirât-ı manevîyyeleriyle beraber saltanat-ı seniyyenin nizâmât-ı mevzu'ası iktizâsınca bunlar buldukları vilâyet ve sancâklarda meclis-i memleket a'zasından ve icrâ-yı hükûmetden olarak 'ali'ül-umûm irâde-i mesâlih-i mülkiyeye ve umûr-ı ahâliye müte'allik mesâ'il-i vâki'a da müzâkere ve mübâhiseye girüb re'y virmeğe ve mazbata imzâ itmeğe hak ve selâhiyet sahibî oldukla-

Gazi

rından başka buldukları memleketlerde mütemekkin cema'atlerinin virgü ve sâ'ir tekâlif-i mîriyesi bunların inzimâm-ı re'y ve ma'rifetiyle tesvîye kılınmaktadır şu hale göre teb'a-i saltanat-ı seniyyeden olan Hristiyan milletlerin rü'esâ-yı rûhânileri hakikat halde rü'esâ-yı millet olarak kendüleri hem icrâ-yı hükûmet memlekette ma'dûd ve hem devlet ile milletleri beyninde vâsita-i müstekile ve nezd-i hükûmetde milletleri tarafından vekîl-i resmi hükmünde olmalarıyla devlette bu hal vasifetde bulunan rü'esânın intihâb ve nasbı hakkının bir ecnebi hükûmete â'id olması evvel hükûmet-i ecnebiyenin fi'ilen evvel devletin istiklâli saltanat-ı şerriyyenin olması demek olub bu takrîrce Roma'nın bâlâda beyân olunan cümle-i mutâleb ve iddi'âsından yalnız şu hal ya'ni teb'a-i şâhâne rü'esâ-yı rûhâniyelerin intihâb ve nasbî husûsına müdâhele itmesi iddi'âsının her ne sûret ve te'vîl ile olur ise olsun kabul olunması bir ecnebi hükûmetin hükûmet-i saltanat-ı seniyyeye müşâriketinin kabul olunması demek olacağı cihetle kavâm-ı mülk ve devletin esâsı ve madde-i siyâtiyesi olan istiklâl hazret-i pâdişahiye ihlâl ve rahne-dâr ideceği bedihesi olub bi'l-farz bu keyfiyet mülk ve teb'a hakkında madden hiç su-i te'sîr itmeyecek olsa bile zaten hukûk-ı milel ve politika-yı düvel kâ'idesince ahval-i hükûmet saltanat menâfi olarak hiçbir devlet müstakilenin kabul idemeyeceği 'ulema ma'lûmudur halbûki maslâhat öyle müceb mazarat olmayacak şey olmayub muhâzîr mülkiyesi pek 'azîm olduğu kazıyyesi bi-hak tefekkür ve mütâla'a olduğu zâhir olur çünkü Roma'nın bu teşebbüsât-ı vâki'adan asıl maksadı hafâyâ-i umûrdan olmayub fi'l-vâki' bu maksadın hususîyle milel-i mezkûre rü'esâsı ol-veçhile Roma'nın müntehib ve mensûbı oldukları takdîrde behemehâl Devlet-i 'Aliyye'nin nüfûz ve te'sîrâtı dâ'iresinde hâricinde kalarak bi'l-tabî' efkârı politikaca Roma'nın nüfûz ve te'sîri altında bulunacakları ve efkâr-ı milleti dahî o cihetle âmâl idecekleri derkâr ve bâlâda zikrî sebkat iden nizâm-nâme eylemiş sûretinin mütâla'asından ma'lûm olacağı veçhile ferzâ Katolik teb'asının bu husûsdan dolayı Devlet-i 'Aliyye 'aleyhinde yahud bir emrinde hilâfında bulundurulmasıçün Roma tarafından bir emr-i vâki' olsa mûmâ-ileyh Hasun Efendi bu emri devletinden ketm ile icrâsına sırf mukadderat itmekle mezhebce mecbûr olacağı bedîdâr olduğu misillû hukûk-ı devlet ile mahlût olan hukûk-ı kadîmelerini terk ve ferâğ itmek istemediklerinden nâşî dârâl-hilafetü'l-'aliyyede ve saltanat-ı seniyyenin koltuğu altında bulunan Ermeni Katolikleri efrûz kılıcıyla 'alenen ihâfe ve tazyîk olarak hukûklarından kifayed ile inkıyâd ve icbâr oluna-geldiği umûr-ı meşhûdeden olub eğerçe Papa hazretleri mutasarrıf oldukları şîmme-i kazâyıkârı ve diyânet perverîleri iktizâsınca öyle su-i hâl îykâ'ına ruhsat virmeleri asla me'mûr değil ise de şu hallere göre ve zât-ı maslahatın nev'î ve hükmü iktizâsınca vakten mine'l-evkât murâd olduğu halde rü'esâ-yı merkûme vâsitası ve birleştirilmesine çalışılan esbâb-ı te'sîr kuvvetiyle memâlik-i mahrûsede menâfi devlet ve memlekete muğâyir vakâyi' mazaranın iykâ'î müte'asır olmayacağı ve bu keyfiyet ber mînvâl-i meşrûh bir kere Katolik milletleri hakkında kabul ve icrâ olduğu gibi bir imtiyâz-ı cedîd ren-

Görüş

Akademik
Bakış

264

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

gini alacağı mukaddem ve mu'ahharen ba'zı taraflardan görülen isti'ad eden istidâlal olduğuna göre gûyâ bilâ-ahire mezhebce her biri bir ecnebi memleketine mütemâ'il ve mensûb bulunan sâ'ir Hristiyan milletlerine dahî sirâyet idüb reddi dahî düşvâr olacağı cihetle ma'azallah te'âlî Devlet-i 'Aliyye idâre-i mülk ve mesâlih husûsunda derd-i 'azlime giriftâr idebileceği hevîdâdır

Mukaddemâ üç sene zarfında her taraftan bu kadar kan dökülen Kırım muhârebesine sebep vukû'ı Rusyalunun bundan zayıf bir teklifinin Devlet-i 'Aliyye tarafından kabul olunmaması maddesi olub bu muhârebeden saltanat-ı seniyyenin başluca kazandığı şey dahî Paris mu'ahedesinden 'ibâret olduğu halde sonradan ekseryâ düvel-i gayriyenin ibrâm ve'l-hâsıl mezkûr mu'ahedenin mevâd-ı mukarreresi birer ikişer fesh olunmağa ve bu hal temâm Rusya devletinin işine tevâffuk itmekle fesh maddeleri ser-reşte ve sâbık ve emsâli ittihaz idüğü mu'ahede-i mezkûrenin en muhim maddelerinden olan ve kendü 'aleyhinde bulunan Bahr-i Siyah maddesini dahî geçenlerde devlet-i müşârün-ileyh fesh ve ilgâ idüb el-hâlatü hazihi Devlet-i 'Aliyye'nin teb'asına kimesnenin müdâhale itmemesi şartından başka pek mühim bir şey kalmamış olduğundan bu maslahat kabul olunur ise bi't-tabî' bu şart dahî ma'lûm olarak cümle ahkâm mu'ahede temâmîyyet-i mülk maddesine münhasır kalacağı vir-meğin teb'ası ecnebi müdâhalesi altına girdiği takdîrde temâmîyyet-i mülk şartı dahî lafızda kalmayacağı beyânından müsteğnidir Papa hazretleri memâlik-i gayriyenin doğrudan doğruya patrik olmak hasebiyle mine'l-kadîm Avrupa Katolik devletlerin ahâlisi üzerine kilisâ ve mezhebce hak müdâhelesi derkâr iken el-hâletü hazihi bu Katolik devletleri bile Roma nüfûzünün memleketlerinde ceryân-ı te'sîri hükûmet ve saltanatlarının menâfi'ne muvâfık görmediklerinden nâşî bir müddetden berû Roma'nın nüfûz ve müdâhalesini memleketleri hudûdundan tard ve teb'ide çalışmakta ve memleketlerinde olan ruhbâniyye Roma tarafından gelen karar ve evâmirlerin icrâsına mâni' olmakda dahî Bavyera memleketi Katolikliğin pek kavvî yeri iken Bavyera devleti Romaca ma'zmât-ı umûrundan olan ve cümle-i umûr-ı îtikadiyye i'lave kılınan mahûd lâ-yuhtilik kâ'idesinin bile memâlikinde i'lan-ı kaderîsini men' eylemekte olub Avrupa devletleri irâde-i mülk ve millet ve muhâfaza-i istiklâl hükûmet emrinde ittihâz muktezi olan tedâbirin mevcudu mü'ellif olmağa kendüleri Katolik olduğu halde şu ahvâl ve mesleği ihtiyâr itmeleri mutlaka idâre ve politikaca lüzûm-ı kaviyye mebni olacağı rütbe-i bedâhitde ve şu gayret bir hükûmet-i seniyye nazarûruviyetde iken bi'l-akis Kırım zamanından berû Roma'nın bu sûretle müdâhelesinden izâde ve saltanat-ı seniyyenin taht-ı tâbî'iyet ve nezâretinde asûde olarak kilisâ ve milletçe hâ'iz oldukları imtiyâz ve hukûklarıyla tefhim itmekde olan Devlet-i 'Aliyye Katolik teb'asına Roma'nın hilâfî te'âmül bu sûretle itâle-i dest müdâhele ile me'muriyet devlet 'adâdında bulunan rû'esây-ı rûhbâniyeleri zaman-ı 'azl ve nasbına kadar yed-i istiklâlini almasına ve fi'ilen istiklâl hükûmet-i seniyyeye şerîn olmasına izhâr-ı muvâfakat bildirileceği asla me'mûl değil ise de şâyed bu keyfiyet kabul buyrulacak olur ise Devlet-i 'Aliyye

Gazi

şimdiye kadar basmadığı bir mezlakaya basmış ve bu ana kadar mahfûz olan istiklâl hükûmet-i rehîni helal ve Paris mu'ahedesinin bir mühim şartı dahî giriftâr-ı pençe-i ve hin u 'alel olmuş olacağı cihetle zahâmet atiyesi ziyadesiyle ağır ve mu'esir olacağı bî-irtiyâbdır zirâ bir devletin mal ve mülkçe fedakârlık itmesi dahî hakkında mazarr ise de istiklâlden fedakârlık itmesi mehalik idiğü kâbil-i efkâr değildir Roma'nın bu muzaferiyeti te'yitinden sonra ihtimâl ki kazıyye temâm yerleşub hasım oluncaya değin bir müddet saltanat-ı seniyyenin pek hoşnûd olacağı sûrette hareket gösterilmesi me'muldur lakin ahvâl-i 'âlim bir siyâk üzere devam itmediğinden ve hali nazarı i'tibâre alınacak umûrdan olmayub bir seyfi eline geçürmüş olan âdemin sebep bir gûn evvel seyfi isti'mâl itmemesiyle irtesi gûn dahî isti'mâl itmeyeceğine vucûd virmek muhâzâhat olunacağı pek çok vakâyi' güya delaletiyle izhâr-ı sıdk ve muhâlezat itmelerine mükâfaten ba'zı Avrupa devletlerine hükümdarlarına pâdişâhına i'tâ buyurdıkları imtiyâz-ı berât ve fermânları takdîre te'âlî Devlet-i 'Aliyye'nin fevtine za'af târi ve evvel devletlerin miknetleri merakî olduktan sonra derece derece mu'âhede ve hatta "kapitülasyon" şekline girerek el-yevm bunlardan dolayı çekmekte olan asâr ve müşkilat keyfiyetiyle zâhir ve müştidir bâlâdan berû 'arz ve beyân olunan efkâr kâimde-i bendegânım sırf hâtır kabilinden olub ba'zıları veyahud cümlesi sevâb ve hakikatden bervîn ve temamiyla ve hem ve hataya makrûn olur ihtimâli dahî nezd-i 'âcizanemde münker değilse de maddenin ehemmiyeti mertebe-i nihâyetde olmasıyla devletçe her tarafının 'arîz ve 'amîk mütâla'a olunması ferîzadan olarak her halde icrâ-yı iktizâsı re'y-rezîn-i isâbetkarîn vikâlet-penahileri mutevakıf idiğü bâ-iştibâhdır

2.2.Harici Nazırı Tarafından Papa Elçisi Monsenyör Franki'ye Yazılan Tahrîrât

Hâriciye Nâzırı esbak devletlû serdar Paşa hazretleri tarafından 12 Receb 1288 ve 27 Eylül 1871 tarihli Papa Elçisi Monsenyör Franki'ye yazılan Fransızca tahrîrâtın tercümesidir

22 Eylül tarihli muverhâ'en badi'en tevkîr ve iftihâzım olan bir kıt'a tahrîrât-ı asîlânelerinin me'al-i münderiçesi Bâb-ı'âlî'nin ma'lûmı olmuş hükûmet-i seniyye memâlik-i mahrûse-i şâhânedede mütevettin olan cema'ati muhtelifenin idâre-i umûr-ı rûhâniyelerini da'îmü'l-evkât bi'z-zât evvel cema'atleri ve onların kilisâsına havâle buyura gelmiştir

Kâffe-i mu'amelât hatta Paris 'ahidnâmesi dahî bu sûretin isbâtı ve tasdîkine delîl kâfidir binâ'en-'aleyh Bâb-ı'âlî'ye kendü kader ve şerefînin muhâfazasıyla beraber 'ahidnâmeler âhkâmına tevfiân hareket itmekle vazifeden 'add ider şöyle ki idâre-i rûhâniyye â'id ve râcî olan mesâ'ilin müzâkeresine girişerek kendü vazifesini ve mevâ'id-i mukaddesini ibtâl veyahud ihlâl edecek her nevi' tasvir ve teşebbûsât mucebet bulunmuşdur ta'rîf ve takrîrden müsteğni olacağı üzere hükûmet-i seniyye hukûk-ı saltanat iktizâsınca her sınıf teb'asıyla doğrudan doğruya ve bilâ-vâsita ve hiçbir taraftan müdâhale olma-

Görüş

Akademik
Bakış

266

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

arak te'asının idâre-i himâyesince doğru ve 'âdil bir tarîkde hareket itmek hakkını kendüsüne hazır eylemişdür binâberin bâlâda mâ'al-iftihâr beyân olunan esâsün hâricinde olarak şimdîye kadar müzâkerât sebkat eyleyebilmiş ise bu da ancak esâs mezkûre-i mukayyede ve mazbatanın muhâfazası efkârıyla vâki' olmuş olduğunu zât-ı asîlâneleri 'înde dahî vâreste-i kayd iştibâhdır zât-ı asîlâneleri Papa hazretleri tarafından zât-ı hazreti pâdişâhiye hitâben yazılan bir kıt'a tahrîrât-ı dostaneye dâhil ve kürsü-i şerîfin sefirî hakkında bulunduğunuz hürmetle Der-sa'adet'de ikâmet buyurduğunuz müddetçe hakkınızda ihrâmât-ı fâ'ika ve dostâne ve asâr-ı halisâne izhâr ve ibrâz olunacağıın beyânıyla bu bâbda kendümüzü mes'ûd ve müftehir 'add ideriz

2.3.Sadrazam Mahmut Nedim Paşa Tarafından Katolik Milleti Efendilerine Yazılan Buyruktu

3 Rebiyü'l-evvel [12]89 ve 28 Nisan [12]88 tarihli muverhâ'en sadr-ı esbak ebbetlû devletlû Mahmud Nedim Paşa hazretleri zaman-ı sadâretinde şeref-sudûr buyrulmağla buyruldu-yı 'ali sûretidir

Katolik milleti mu'tebirâne efendiler

Katolik Patrikliği'nin Der-sa'adet'de teşkîlinden berû câri olan kâ'ide-i hatırda ve meşrû'asına kâmilten tevsil ve ittibâ' olunacağına dâ'ir icrâ olunan ta'ahhüdât ve Katolik milletine bi'z-zât i'tâ kılınan te'minât ve tevsikât üzerine Bâb-ı'âli'den patrikliğe usûl olunmuş olan Hasun Efendi'nin patrikliğe mu'ahharen Roma'da neşr ve i'lân olunub doğrudan doğruya veya levâsit umûr-ı idâre-i dâhiliyye tecâvüz iden ve Katolik cema'atinin nâ'il ola-geldiği imtiyâz ve mu'afiyete muğâyir olan Reversurus varakası ahkâmına mütebnî olduğu tebyîn itmiş olmasıyla mukaddemâ me'mûriyetin kaydları terkîn olunmuş olmasına mebnî gerek kendüsü ve gerek mukâmetde tutmuş olub taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den mensûb olmayan zât-ı intihâba dâhil olmamak şartıyla kadîmden berû Devlet-i 'Aliyye ile teb'ası arasında mukarrer ve mer'û'l-icrâ olan usûl ve ka'ide kemâfi's-sabık masûnû'l-indirâsı olarak muhâfaza kılınmak ve mevcut olan tezâd ve ihtilâfâtın def'i zımmında bi'l-cümle efrâd-ı milletin irâde kılınub da istihsâl-i esbâb istirâhatlarına e'tna ile patriğin umûr-ı mühimmesini kemâkân idâre itmek üzere es-sıdkâ-yı teb'ayı Devlet-i 'Aliyye'den ve Ermeni Katolik milleti mukberânından müstekîm ve mucerebü'l-etvâr bir zâtı cema'atce bi'l-intihâb licâlül-icrâ Bâb-ı'âli'ye 'arz ve iş'ar husûsuna e'tnâ ve müsâra'at eylesiz deyû

2.4.Kastro Bey'in Lâyihası

Ermeni Katolikleri meselesine dâ'ir hâki-pâyi hazreti şâhâneye takdîmine mütecâsir olduğum lâhîyaların bu üçüncüsüdür işbû meseledeki ehemmiyet ve zımmında hüsn olunan vehâmet 'acizanelerini derîn derîn düşündürmeğe ve tarih ve emsâli hakîkî ve husûsâ devletin el-yevm bulunduğu mevki'ât politika hasebiyle bu mesele üzerinde cevelân iden dolab müdâhale-i ecnebiyye dahî

Gazi

Akademik
Bakış

267

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

bi't-tabi' ba'zı mütâla'at-ı 'amîkeye düşmekte olmağla başka bir 'arz tahtında olmayarak yalnız şu devlet ebed müddet ve husûsiyle şevket-simât efendimiz hazretlerine sadâkat kâmla ve muhabbet-i hâlisâ-i kemterânem işbû üçüncü lâyiha-yı bedîhi tanzîm ve takdîme bu kullarını sahihâ'en icbâr eylemiştir

Bundan evvelki lâyiha-i çakerânemde 'arz ve beyân eylediğim veçhile Ermeni Katolikleri Patriği Küpeliyan Efendi'nin licalü'l-istiffâr-ganâh buradan bi'l-istifâ Roma'da mukîm Papa hazretleri nezdine 'azimeti hasibiyle kavm-i mezkûr için patrik intihâb ve ta'yîn oluncaya kadar şimdilik bir patrik ka'im-makâmın intihâb ve ta'yîni hakkında lede'l-'arz irâde-i merhametmâde-i hazreti pâdişâhileri şeref-müte'allik buyrulmuş olacağı halde mesmû'at ve tahkîkât-ı sahîhaya nazarân Fransa sefirinin iltimâs ve i'tirazı üzerine te'hîr olunmuşdur

İmdi bir ecnebi devlet sefirinin teb'a-i sâdika-i Devlet-i 'Aliyye'den bulunan bir kavmi için payitaht-ı saltanat-ı seniyye olan Der-sa'adet'de hasbe'l-ımtiyâz kadîm bir patrik veya kâ'im-makâmın intihâb ve icrâsına müdâhale ve ez-cümle ol-bâbda şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i hazreti mülkdâriyye ta'rz-ı cürâ'it eylemesi ziyade dikkate şayân bir keyfiyet olub ma'ahezâ bu müdâhale ve cürâ'iti akl ve hikmet veyahud ka'ide-i mezhebiyye ve mantukî ile tatbik-i kâbil olamayacağı misillü bunun her halde hukûk-ı mukaddese ve saltanat-ı seniyyelerine karşı bir hal olduğu fikri idilmek zaruridir sefir-i müşârün-ileyhin bu meseleye böyle açıktan açığa müdâhale veya ta'arruzda müte'allik 'add olunabilmesi kavm-i mezkûrun kendü teb'alarından bulunmasına ve elbette olub hâlbuki bu böyle olmadıktan başka kendilerine patrik veya kâ'im-makâm intihâb ve icrâsını taleb ve istid'â eyleyenler bu müdâhale ve ta'arruza asla râzî değillerdir

Bir sefirin dâ'ire-i selâhiyeti sırf politika işlerine münhasır olub bundan öteye tecâvüz halinde kendüsünü hiç değilse gerek kânun medeniyet ve gerek kâ'ide-i hukûk-ı düvel ve milel kat'iyen men' eyler bu böyle iken kendülerine aslâ münâsebet-i millîye ve politikîyesi olmayan bir kavmin patrik ve kâ'im-makâm intihâbı gibi sırf rûhâniyete â'id bir meseleye tecâvüz eylemesine ne ma'ana virilmek lazım gelür eğer hem-mezhep olmak münasebetiyle bu meseleye müdâhale idiyorum dirse kâ'ide-i ânfü'l-beyânın buna muskit bir cevâb olacağından başka bir âvamın beş altı yüz seneden berû mâlik ve mutasarraf olduğu gayet kıymetlû ve cennet-i âsâ bir bağçesinin bir köşesinden bağırarak küşâdına uğraşılacak bir çığır hemân ez-vakit zarfında elli ve belki yüz arşûnluk bir sahrada vâsi' halini kesb eyler ise ol-vakit o bağçenin artık hayrı kalur mı ve böyle bir müdâhaleye kim râzî olabilir? Bununla beraber Rusya ve Yunan ve Romanya ve Sırbya akvâmı dahî teb'a-i sâdika-i hazreti şâhânelerinden olan Rum kavmiyle hem-mezhep olmak ve Ortodoks denilen Rum mezhebini kürs-i 'umûmisi dahî İstanbul Rum Patrikhânesi bulunmak mülasebesiyle bunlar veya bunlardan ba'zıları ve ezân-cümle Rusya ilerûde bu çığırını sebep tutarak ve buna bir hatve-i mazmir atarak gerek Rum Patriği'nin 'azl ve nasbını

Görüş

Akademik
Bakış

268

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

ve gerek patrikhânenin umûr-ı idâre ve rûhâniyesine müdâhale ve ta'arruza kalkışacak ve belki de bundan akdem her nasıl yalnız 'ibadetden başka milletin hiçbir umûr-ı idâre ve sâ'iresine karışmamak şartıyla Keldâniler için Papa'nın intihâbıyla ta'yîn olunan patriğin şimdi umûr-ı idâre-i milleti bi'l-fa'al 'azbe uğraşından ma'ada kilisâ ve ayin-i sa'ireyi-dahî zabt itmeğe kalkıştığı gibi bu Rusya ve sâ'ire dahî böyle bir hali kıyâm ve teşebbüs idecek olurlar ise ol-vakit devletçe ne yapmak ve ne yolda mukâbele idilmek lazım gelecektir? Zannedirim ki Fransa sefirinin işbû müdâhalesi şâyân-ı kabul görülür ise işte bu dediğimiz çığırın ilerüde pek vasi' bir câdde olmuş olacağına şimdiden i'timâd idilmemek olamaz

İşte şu mütâ'alalara ve mahzâ tefdî-dat-ı ictinâb eylediğim için şimdilik 'arz ve beyânını te'hir eylediğim daha sâ'ir mülâhazata mebnî sefir-i müşârün-ileyhin işbû müdâhale ve ta'arruzunun kat'iyen def' ve men' olunması efkârında olduğu 'arz ve beyâna cesâret eylerim

Faziletlû Papa hazretleri cânibinden Der-sa'adet'e irsâl olunacağı revân olunan sefir maddesi üzerine olan mütâla'ât kasrânemi bundan evvelki lâyiha-i 'acizânemde bir bencedik 'arz ve iş'âr itmişdim bu def'a şu dakik noktayı-dahî inzâr-ı 'aliyyeye 'arz eylerim ki bu Katolik meselesinin ser ve sebebi olan Hasun Efendi nâm ser rahibin Roma'dan 'avdetiyle beraber Papa tarafından irsâl olunan (Reversurus) nâm varaka üzerine ziyonist ve ant-i ziyonist meselesinin zuhûrî zamanında Papa hazretleri tarafından Der-sa'adet'e Monsenyör Frankli nâmında bir de sefir irsâl olunmuş idi ol-vakit Rusya devleti bunu sebep tutarak ve kendü mazmîrîne bir çığır ittihâz iderek Rusya memâlikinden Eçmiyazin nâm memleketde mukîm Ermeni Katoğikosluğu cânibinden dahî kezâlik Der-sa'adet'e Celaliyan nâm episkopos i'zâm olunmuş idi eğer ol-vakit Bâb-ı'âli uyanık bulunmayub da bu mes'eleye nazar-ı ığmaz ve bâ-gafletle bakmış olsa idi yukarıda 'arz ve beyân eylediğim râh vâsi' mülkün kesâd olunmuş olacağına hiç şübhe yoğ idi bereket versun ki ol-vakit Âli Paşa merhûm gibi dur-endiş ve mu'ahharen Mahmud Nedim Paşa gibi cesur ve sadık zâtlar serkârda bulunub bu meselenin ve zâmet-i âtiyesini fikr ve tekîn itmeleriyle hemân evvel sefir ma'hûdları def' eylediler ve ânt-i ziyonistlerin hukûk ve müstedî'yâtı bi't-tasdîk bunlara patriklik berât-ı 'alişânı i'tâ ve ihsân buyrulur ve mûmâ-ileyh Hasun Efendi'nin dahî ne rûtbe maksadû hâ'iz bir âdem olduğu anlaşılmağın ve ra'kîb buradan nefî ve teb'id olunmuş idi geçenlerde bir aralık bularak efendi-i mûmâ-ileyh Der-sa'adet'e gelmiş ise de millet işlerine zinhâr ve zinhâr müdâhale idemeyüb yalnız kendü halinde dek durması kendisiçün bir şart-ı kavî ittihâz idilerek kendüsüne tenbiye ve tebliğ buyrulmuş ve hatta bu bâbda mûmâ-ileyhden bir de sened alunub el-yevm Bâb-ı'âli'de mevcûd bulunmuşdur zan-ı 'acizâneme göre gerek bu meselenin tecdîdiyle devleti yine işgâl eylemesi ve gerek ecnebi devlet sefiri tarafından müdâhale ve ve ta'arruz vukû'a gelmesi husûslarında başlıca bu zâtın dahî müdahili vardır el-hâsıl bu Hasun

Gazi

Akademik
Bakış

269

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Efendi'nin yine mahal-i menfasına i'zâmıyla fesâdın önü kestirilmesi lüzûmî min gayri hadd-i 'arz ve beyâna cesâret eylerim zîrâ bu mesele dahî ehemmiyet ve zahâmet-i âtiyyesine nazarân ağırca olub iş 'alevenüb de i'zâm ve vakit ısrâr idilmeksizin hemân icabına bakması elzemdir

Mesmu'ât-ı 'acizâneme nazarân vükelâ-yı fihâmdan ekserisi Hasun tarafına meyliye gösteriyorlar imiş iyice ma'lûm olsun ki son nedâmet fâ'ide virmez zîrâ öte tarafda Rusya Eçmiyazın meselesini tezeleyüb hemân icrâ eylemeğe hazırdır ve bir de belki vükelâ-yı fihâmdan Hasun tarafına celbi gösteren zevvât zannederim ki Fransa seffirinin işbû müdâhalesini kabul ile kendüsünün tatyîbi Fransa Yunanlar hakkında olan teveccühleri bu tarafa celbini hâsıl ider halbûki eğer böyle ise bu değışmiş bir efkârdır çünkü Fransızlar eğer Yunanilere mü-teveccih ise bununla o teveccühlerini girû almazlar ancak şurası muhakkakdır ki Yunan meselesi yalnız bir tashîh sudûrundan 'îbâret olub Yunan'a bir parça yerin terk olunmasıyla Devlet-i 'Aliyyeleri hukûk ve saltanatından hiç-bir şey zâyî' itmiş olmaz belki Yunan devletini bi'l-ahire ittifakından istifâde olunabilmek için bir mikdar tevsî' ve tatyîb iderek kendü menfa'atiçün bir müttefik-i tabî'î kazanmış olur lakin bu Ermeni Katolikleri meselesine seffirin ve Papa'nın arzûsu veçhile müsâ'ade olunmak saltanat-ı seniyye kendü hukûku ve istiklâliyesi mukaddesesini kendü eliyle icâbının yedine teslim itmek demek olduğuna ve bu dahî gid gide daha ağır ve vahîm meselelere tevlîd eyleyeceğine şübhe yokdur unutmayalım ki memâlik-i mahrûse-i şâhânelerinde bu Ermeni Katoliklerinden mâ'ada Keldâni Nestûri ve Dürzî ve asıl Ermeni ve garb Rum ve sâ'ir Katolikleri de vardır

Bu meselenin derece-i ehemmiyet ve nezâketini bir kat daha nazar-ı dikkate dâ'ir hazret-i mülûkâneye 'arz ve beyân eylemek murâdıyla vaktiyle Âli Paşa merhûm tarafından kaleme alınan bir lâyiha-i meşhûre ve mufassılanın (bu ol-vakit tab' ve neşr olunmuşdur) ve bunun üzerine Papa'nın seffiri mûmâ-ileyh Monsenyör'e câneb-i Bâb-ı'âli'den cevâb-ı resminin birer sûretlerini merbûten 'arz ve takdîm idiyorum

Bu meseleye dâ'ir sadr-ı 'azam hazretlerine dahî lâyiha takdîminde ve beyân-ı mülâhazâtında kusûr eylemedim

Fi 13 Mart 1295

Kastro

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Katolik cemaati hakkında önemli bilgiler veren Âli Paşa ve Kastro Bey'in lâyhalarına göre cemaatlerin kendi içinde birtakım dini-idari yapılanmaları olup, bu yapılanmaya hiçbir şekilde bir dış devletin müdahalesi söz konusu olamaz. Roma, Osmanlı toprakları üzerindeki gerek Ermeni Katolikler gerek diğer Katolik taifeler için Reversurus adlı bir nizamname ilan etmek suretiyle hâkimiyet kurmak istemişse de bunda başa-

Görüş

Akademik
Bakış

270

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

rılı olamamıştır. Şark Katolik Kiliseleri olarak bilinen Süryani, Marunî, Melkit ve Keldani kiliseleri Papa'yı sadece ruhani bir reis olarak kabul etmişlerdir ve Papa'nın nüfuzu altına girmemek için kilise yapılanmalarına herhangi bir müdahaleyi kabul etmemişlerdir.

Lâyihada, Osmanlı Devleti'nde herhangi bir kilisenin patriklik seçimine gerek dışardan gerek içerden müdahale olunmadan, cemaatler kendi içinde patriğini seçebildikleri belirtilmektedir. Bundan dolayı Papa'nın Ermeni Katoliklerin ve Keldanilerin patrik seçimine müdahale etmesi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmemiştir. Patriklik seçimi usulünce yerine getirilirse Osmanlı Devleti ya berat vermek suretiyle ya da makamını tasdik etmek suretiyle seçimleri onaylamıştır.

Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz alanını genişletmek isteyen Papa'nın, Ermeni Katolik Kilisesi'ne Rusya'nın da Eçmiyazın Ermenilerine müdahale ederek, kiliseler üzerinde himaye kurmak istemeleri devletin istiklaline ve hukukuna aykırı bir durumdur. Çünkü Osmanlı coğrafyasında yaşayan Hristiyanlar sadece Osmanlı'nın himayesinde dirler. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, Papa'nın Ermeni Katoliklere müdahalesini devletin istiklaline aykırı bir durum olarak kabul etmiş ve bunu engellemek için Ermeni Katolik cemaatinin yapılanmasına her ne karışmak istemese de müdahale etmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Esas Evrakı (Y. EE), 91/9.

Araştırma-İnceleme Eserler

ALBAYRAK Kadir, "Geçmişte ve Günümüzde Keldani Kilisesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I/1, Adana 2001, s.107-124.

ANHEGGER Robert, "Bir Hıristiyan ve İki Ermeni-Osmanlı Devleti'nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları (Düşünceler ve Örnekler) I", *Tarih ve Toplum*, VIII/48, İstanbul 1987, s. 54-56.

BEYDİLLİ Kemal, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Yay. Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, 1995.

BOZKURT Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1996.

ÇELİK Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul 1987.

Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşad), İstanbul 1999.

EROL Su, "Doğu Süryani Kilisesi Tarihi Çerçevesinde İran Asuri-Keldanîlerine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16, Ordu 2011, s. 129-137.

GÜLLÜ Ramazan Erhan, *Ermeni Sorunu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesi (1878-*

Gazi

Akademik
Bakış

271

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

1923), Ankara 2015.

GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Konya 1998.

IŞIK Ramazan, "Maruni Kilisesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

KARPAT Kemal H., *Ottoman Population 1830-1914-Demographic and Social Characteristics*, University Wisconsin Press 1985.

KELEŞ Erdoğan, *Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

KILIÇ Davut "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, (Ermeni Sorunu Özel Sayısı II.), Sayı:38, Mart 2001, s. 726-734.

KILIÇ Davut, "Rusya'nın Eçmiyazın Katogikosluğuna Nüfuzu ve İstanbul Ermeni Patrikhanesine Tesiri", *Erdem*, XII/36, Ankara 2000, s.973-987.

KÜÇÜK Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Mustafta Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildirileri*, Ankara 1994, s. 13-23.

OĞUZ Mustafa, *II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhaları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

ÖZTEMİZ Murat, *II. Abdülhamit'ten Günümüze Sosyolojik, Siyasal ve Hukuki Açından Süryaniler*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007(Yayınlanmamış Doktora Tezi).

SARIYILDIZ Gülden, "Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları-İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 2002, s. 249-267.

SEYFELİ Canan, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Rum Melkit Katolik Patrikliği (1847-1918)", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı:11, s. 9-39.

TAŞPINAR İsmail, "Maruniler", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, XXIII., Ankara 2003, s. 71-72.

TEKİNDAĞ Şahabettin, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Sayı: 1, Kasım 1967, s. 42-55.

TÜRKAN Ahmet, "İstanbul'daki Katolik Ermeni Gruplarının Problemleri ve Papalığın Müdahaleleri (19. yy.)", *History Studies: International Journal of History*, IV/2, Temmuz 2012, s. 317-341.

TÜRKAN Ahmet, *Ermenilerin ve Doğu Hristiyanların Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*, İstanbul 2012.

UBUCINI F. H. A., *1855'te Türkiye*, I., (Çev. Ayda Düz), Ocak 1977.

YETİŞGİN Memet, "Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebeplerine Üzerine Bazı Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ocak 2007, s. 671-702.

YILMAZ Durmuş, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001.

Görüş

Akademik
Bakış

272

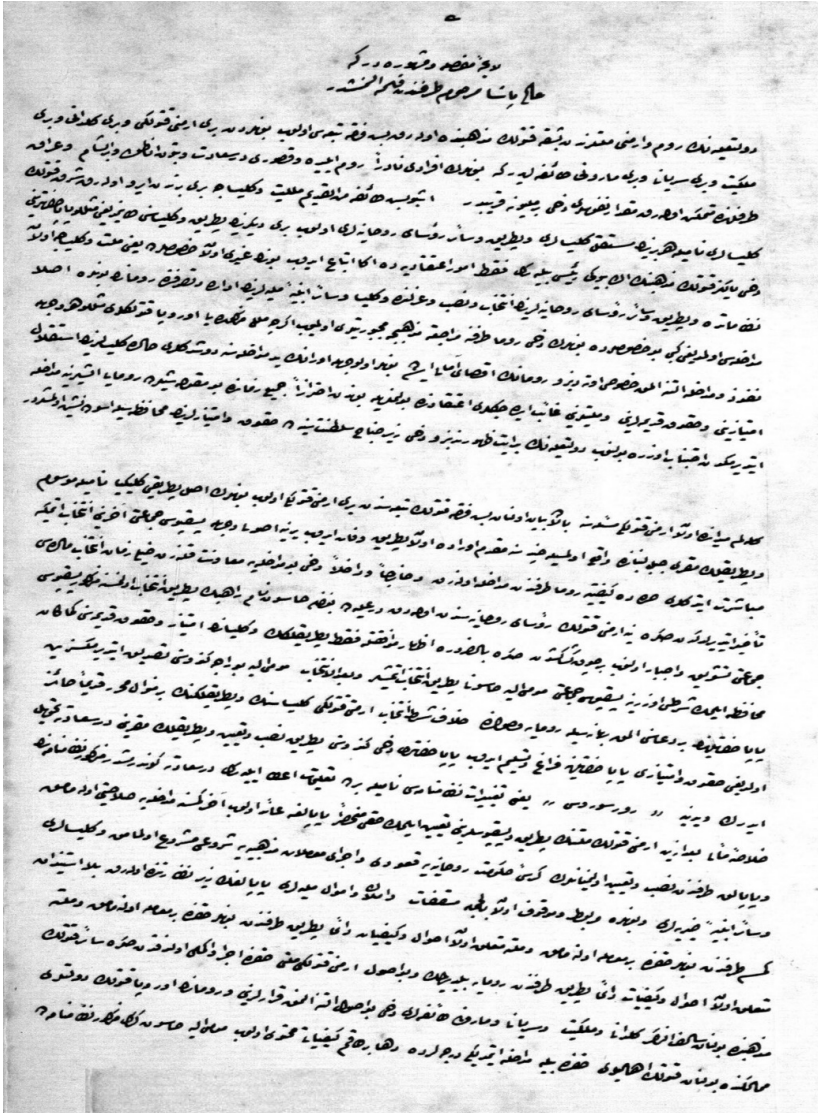
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Elektronik Kaynaklar

A. Fortescue, "Batı Süryaniler'den Melkitler", Çev. Meral Ünüvar, <http://www.acsatu.com/fil/Malkoye.pdf>, Erişim Tarihi 2013.

<http://www.suryaniler.com/suryani-tarihi.asp?id=33>, Erişim Tarihi 2013.

EK 1 : Âli Paşa'nın Lâyhası

gopi

Akademik Bakış
273
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

YAZIM KURALLARINA İLİŞKİN ESASLAR

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet ve kaynakça dâhil yaklaşık 25 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Yazılar, makalenin başlangıç kısmına yazılmış, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet, Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

A. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

B. Referans ve Göndermelere İlişkin Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

Gazi

3. Dipnotlarda yayın adları (Kitaplarda kitap adı, makalelerde dergi adı) italik yazılacak, atıflarda alıntı yapılan sayfa numarası mutlaka belirtilecektir.

4. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, *a.g.e.*, makaleler için *a.g.m.*, tezler için *a.g.t.*, aynı sayfa için *Aynı yer* kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir.

a. Kitaplar için

aa. Tek yazarlı eserler için:

Yazar adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001, s.101.

Cemal Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995, s. 93.

ab. İki yazarlı eserler için:

Birinci yazarın adı ve soyadı ve ikinci yazarın adı ve soyadı, *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s.49.

Kurt B. Mayer – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969, s. 123.

ac. İki yazarlı eserler için:

Yazarın adı ve soyadı vd., *eser adı* (varsa cilt numarası), (varsa çeviren), yayınevi, yayımlandığı yer ve tarih, sayfa numarası.

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, s.291.

Ad. Arşiv belgeleri için:

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası yada klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası yada fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

b. Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, "makale adı" (varsa çeviren), *yayımlandığı süreli yayının adı*, cilt no (Romen)/sayı, yayımlandığı tarih, sayfa numarası.

Suat İlhan, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7.

Martha B. Olcott, "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, Temmuz 1981, s. 353.

c. Tezler için

Görüş

Akademik
Bakış

276

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

Yazar adı ve soyadı, *tezin adı*, tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve tarih, sayfa numarası, (yayınlanıp yayınlanmadığı ve tezin akademik derecesi).

Atilla Sandıklı, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci”, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, s.134 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte kutucuk içinde, “Dipnot Yazım Kuralları” başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene uymaları gerekmektedir.

C. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.
2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Müceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN Suat, “Türk Çağdaşlaşması”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., “*The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24*”, *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği’ne Giriş Süreci”, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

D. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak

Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7

Gazi

Akademik
Bakış

277

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

DEĞERLENDİRME

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç (posta süresi dâhil) 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; GABD'ın resmi görüşü niteliğini taşımaz.

DİPNOT YAZIMINDA KULLANILACAK KAYNAKLARIN YAZIMI İLE

İLGİLİ ESASLAR

A. KİTAP

Gaz

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev.Vedat Atilla), Chiviyazıları Yayinevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev.Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s.16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

Gazi

Akademik
Bakış
279
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

E. TEZLER

Yayınlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

F. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>., s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen

Mesajlar

Abdulvahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, 4-8 Ekim 1999*, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

H. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

I. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

İ. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

J. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF ACADEMIC VIEW

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be

Gaz

Akademik
Bakış

280

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.

2. The texts submitted to be published must be no longer than 25 pages including also the abstract and references.

3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English.

4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.

5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.

A. Principles as to Page Layout

1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.

2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.

3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.

4. Page numbers must be placed bottom right.

5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

Gazi

B. Principles as to References and Citations

1. Citations (references) shall be given down the pages in numbers in Gazi Journal of Academic View. References shall **not** be presented in the text (e.g. Karpat, 2001: 101.).

2. Full identity of the resources cited shall be given; any un-cited resource shall not be presented in the references.

3. Name of publications (name of book for books, name of journal for papers) shall be indicated in *bold*, page numbers cited shall be absolutely specified.

4. With regard to citations to the same resource, “**a.g.e**” shall be used for books, “**a.g.m**” for papers, “**a.g.t**” for theses, **the same place** for the same page.

Techniques for citation are presented below.

a. For Books

aa. Works with single author:

Name and surname of the author, **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Kemal H. Karpat, **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk** (trans. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001, p.101.

Cemal Kafadar, **Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State**, University of California Press, Berkeley 1995, p.93.

ab. For works with two authors:

Name and surname of the first author and name and surname of the second author, **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Robert Anhegger - Halil İnalçık, **Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i ‘Örf-i ‘Osmânî**, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956, p.49.

Kurt B. Mayer – Walter Buckley, **Class and Society**, Random House, New York 1969, p.123.

ac. For works with more than two authors:

Name and surname of the author et. al. **name of work** (volume No if available), (translator if any), publisher, place and date of publication, page number.

Durmuş Yalçın et. al. **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002, p.291.

b. For Papers

Name and surname of the author, “name of paper” (translator if any), **name of periodical in which it is published**, volume No (Roman)/number, date of publication, page number.

Suat İlhan, “Türk Çağdaşlaşması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VII/19, Kasım 1990, p.7.

Martha B. Olcott, “The Basmachi or Freeman’s Revolt in Turkestan 1918-24”, **Soviet Studies**, XXXIII/3, July 1981, pp.353.

Gazi

Akademik
Bakış

282

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

c. For Thesis

Name and surname of the author, **name of thesis**, institution and institute of the thesis, place and date of the thesis, page number, (whether it has been published and academic degree of the thesis).

Atilla Sandıklı, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007, p.134.

The rules pertaining to footnotes are presented in details in the attached box under the heading of "Rules as to Footnotes"; authors must abide by these rules.

C. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.
2. Resources shall be presented in alphabetical order.
3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER Robert - Halil İnalçık, *Kânünnâme-i Sultânî Ber Müceb-i 'Örf-i 'Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

D. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.
2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the

Gazi

text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

ASSESSMENT

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days (including the duration of postal service). The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.

PRINCIPLES AS TO SPECIFICATION OF RESOURCES IN FOOTNOTES

A. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans.Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

Gazi

Akademik
Bakış

284

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

B. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carl Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

C. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

D. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"Arnavutluk", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

Gazi

Akademik
Bakış
285
Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016

E. THESIS

No *italics* shall be used for headings of non-published Theses.

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamîyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", *Unpublished Doctorate Thesis*, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

F. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulahap Kara, "Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

G. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

H. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

I. OFFICIAL PUBLICATIONS

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

İ. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

J. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

Gazi

Akademik
Bakış

286

Cilt 9 Sayı 18
Yaz 2016